

СТАРИ СРПСКИ АРХИВ
КЊИГА 13 (2014)

УРЕДНИК КЊИГЕ

Синиша Мишић

РЕДАКЦИЈА

Андрија Веселиновић, Раде Михаљчић,
Синиша Мишић, Јелена Мргић, Радивој Радић,
Татјана Суботин Голубовић, Анатолиј Аркадјевич Турилов (Москва)

СЕКРЕТАР РЕДАКЦИЈЕ

Милош Ивановић

ИЗДАВАЧКИ САВЕТ

Милош Арсенијевић, Драго Бранковић,
Миланка Бабић, Лела Павловић

EDITOR OF VOLUME

Siniša Mišić

EDITORIAL BOARD

Andrija Veselinović, Rade Mihaljčić,
Siniša Mišić, Jelena Mrgić, Radivoj Radić,
Tatjana Subotin Golubović, Anatoly Arkadyevitch Turilov (Moscow)

EDITORIAL SECRETARY

Miloš Ivanović

PUBLISHING COUNCIL

Miloš Arsenijević, Drago Branković,
Milanka Babić, Lela Pavlović

*Овај број часописа Стари српски архив штампан је уз финансијску помоћ
Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије,
у склопу пројекта Српско средњовековно друштво у писаним изворима
(ев. бр. 177025)*

Copyright © Универзитет у Београду – Филозофски факултет

Београд 2014

Сва права задржана

УДК 930.2:003.074(=163.41)

ISSN–1451–3072

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Филозофски факултет у Бањој Луци
Филозофски факултет у Источном Сарајеву
Међуопштински историјски архив у Чачку

СТАРИ СРПСКИ АРХИВ

КЊИГА 13 (2014)

**СПОМЕНИЦА У ЧАСТ
ПРОФЕСОРА АНДРИЈЕ ВЕСЕЛИНОВИЋА**

Београд 2014

CDU 930.2:003.074(=163.41)

ISSN-1451-3072

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOSOPHY

Faculty of Philosophy of Banja Luka
Faculty of Philosophy of Istočno Sarajevo
Inter-municipal historical archive in Čačak

OLD SEBIAN ARCHIVES

VOLUME 13 (2014)

**FESTSCHRIFT IN HONOR OF
PROFESSOR ANDRIJA VESELINOVIĆ**

Belgrade 2014

САДРЖАЈ

СПОМЕНИЦА У ЧАСТ ПРОФЕСОРА АНДРИЈЕ ВЕСЕЛИНОВИЋА

Дејан Јечменица, <i>Професор Андрија Веселиновић и његов рад на проучавању и издавању историјских извора (са библиографијом радова)</i>	IX–XXIII

ДИПЛОМАТИЧКА ГРАЂА

Владета Петровић, <i>Две хрисовуље краља Стефана Душана којима потврђује Хрељине прилоге Манастиру Хиландару у Штину и Струмици</i>	3–32
Милош Ивановић, <i>Хрисовуља краља Стефана Душана којом хиландраском тиргу у Хрусији поклања Цркву Св. Богородице у Липљану</i>	33–64
Дејан Јечменица, <i>Две разрешне повеље краља Стефана Душана за Дубровчане Марина, Миху и Живу Бунића, закупце царина у Зети и Призрену</i>	65–78
Александра Фостиков, <i>Збирна повеља краљева Милутина и Стефана Душана Хиландару</i>	79–142
Марија Копривица, <i>Хрисовуља краља Стефана Душана Хтетовском манастиру</i>	143–179
Синиша Мишић, <i>Хрисовуља цара Стефана Душана о оснивању Злетовске епископије</i>	181–206
Ивана Равић, <i>Повеља цара Стефана Душана Манастиру Хиландару</i>	207–218
Регистар	219–234
Упутство за издавање текстова	235–240
Списак скраћеница	241–243

CONTENTS

FESTSCHRIFT IN HONOR OF PROFESSOR ANDRIJA VESELINOVIĆ

Dejan Ječmenica, <i>Professor Andrija Veselinović and his work on the study and the issuance of historical sources (with bibliography of works)</i>	IX–XXIII

DIPLOMATIC MATERIAL

Vladeta Petrović, <i>Two chrysobull of King Stefan Dušan confirming the donations of Hrelja to the Monastery of Hilandar of Hilandar in Štip and Strumica</i>	3–32
Miloš Ivanović, <i>Charte du roi Stefan Dušan adressé aux Ragusains portant sur leur activité commerciale</i>	33–64
Dejan Ječmenica, <i>Two absolving charters of King Stefan Dušan to Ragusans Marin, Miha and Žive Bunić, leaseholders of customs in Zeta and Prizren</i>	65–78
Aleksandra Fostikov, <i>Collective charter of Kings Milutin and Stefan Dušan to Hilandar monastery</i>	79–142
Marija Koprivica, <i>Chrysobull of King Stefan Dušan for Htetovo monastery</i>	143–179
Siniša Mišić, <i>Chrysobull of Emperor Stefan Dušan confirming the founding of Episcopate (diocese) of Zletovo</i>	181–206
Ivana Ravić, <i>The cahrtter of Emperor Stefan Dušan to the Monastery Hilandar</i>	207–218
Index	219–234
Instructions for authors	235–240
List of abbreviations	241–243

СПОМЕНИЦА У ЧАСТ
ПРОФЕСОРА АНДРИЈЕ ВЕСЕЛИНОВИЋА

Дејан Јечменица

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју

**ПРОФЕСОР АНДРИЈА ВЕСЕЛИНОВИЋ
И ЊЕГОВ РАД НА ПРОУЧАВАЊУ И ИЗДАВАЊУ
ИСТОРИЈСКИХ ИЗВОРА (СА БИБЛИОГРАФИЈОМ РАДОВА)
поводом 65 година живота и 35 година научног рада**

У част значајног јубилеја професора Андрије Веселиновића, шездесетпетогодишњице живота и тридесетпетогодишњице научног рада, редакција *Старог српског архива* решила је да му ову свеску часописа посвети, као једном од његових покретача, вредног сарадника и дугогодишњег уредника. Овим поводом, припала нам је пријатна, али и одговорна дужност да саставимо слово о јубилару. Прихватајући указану част, на првом месту, пажњу смо усмерили ка биографији слављеника. У наставку је, у складу са профилом часописа, нарочита пажња указана његовом раду на проучавању, пре свега необјављених извора, и њиховом објављивању, и свакако раду на дипломатичкој грађи. У другом делу донета је целовита библиографија радова, из које се најјасније виде поља његовог интересовања и вредан допринос који је током протекле три и по деценије приложио српској медијевистици.

У лето 1949. године Милан и Милијана Веселиновић из Жевице, села смештеног неколико километара југоисточно од Чачка, добили су сина – друго по реду од своје четворо деце. Иако рођен на Петровдан (12. јула), име је понео по једном другом апостолу – Андреју Првозваном, брату Симона Петра.

Одрастајући у живописном крајолику, надамак старе средњовековне Цркве Светог Николе у родној Жевици, Андрија је од најранијег детињства имао прилику да се сусретне са вековном старином. Пре но у било којој књизи, на зидовима и сводовима старе цркве, могао је

Дејан Јечменица

видети ликове средњовековних личности, међу њима и представе српских владара. Од каквог је пресудног значаја био један овакав непосредан сусрет са прошлошћу, показале су године које су долазиле.

Ниже разреде основне школе Андрија је најпре похађао у родном месту, а завршио у Чачку, где је потом постао ђак чувене Гимназије. Као гимназијалац објавио је прве текстове о оснивању и прошлости једне од најстаријих гимназија у Србији (осн. 1837) у омладинском листу Србије *Младост* и књижевне текстове у локалним новинама. Након матурирања са одличним успехом, на групи за историју Филозофског факултета у Београду започео је студије 1968. године. Окончао их је почетком 1975, са просечном оценом девет, и највишом оценом за дипломски рад *Источна Србија у средњем веку*, који је затим награђен престижном Октобарском наградом града Београда за научне радове студената, а у нешто измењеном облику касније је објављен (бр. 5 у библиографији).

Већ у току основних студија своја интересовања је усмерио ка средњовековној националној историји, и у томе се није дао поколебати. Склоност ка науци, нарочито испољену током писања дипломског рада, наставио је да надограђује након одслужења војног рока, уписом постдипломских студија. Од раније запажен као даровит и вредан студент, привукао је посебну пажњу нашег водећег медиевисте, професора Симе Ђирковића, који је одлучио да га задржи на факултету. За асистента-приправника Одељења за историју, на катедри за Историју народа Југославије у средњем веку изабран је 1979. године. Исте године у пратњи свог професора и ментора први пут је боравио у Дубровачком архиву (тада Хисторијски архив у Дубровнику) где је започео проучавање богате архивске грађе, и од тада је истраживао у овом архиву једном до два пута годишње, све до 1990. године, пред избијање рата у Југославији. Као резултат вишегодишњег прегнућа, у јуну 1982. године, са нарочитим успехом, одбранио је магистарски рад *Трговина у Србији у доба Деспотовине*. Наредне, 1983. изабран је за асистента на матичној катедри.

Уз темељно истраживање историјске грађе Дубровачког архива, радио је на докторској дисертацији *Држава српских деспота*, коју је одбранио у децембру 1993. године. У звање доцента изабран је 31. марта 1994, за ванредног професора 15. априла 1999, а за редовног 2. марта 2004. године. Шеф је Катедре за историју српског народа у средњем веку од 2001. године. Као професор по позиву предавао је на Филозофском факултету у Источном Сарајеву (2001–2012).

Х

Бринући о научном подмлатку био је ментор 5 магистарских теза и 12 докторских дисертација. Од тога једна докторска дисертација је брањена у Бања Луци, а две магистарске брањене су на Филозофском факултету у Источном Сарајеву. Истовремено је био и члан великог броја комисија за одбрану истих. Дуже од једне деценије учествовао је у стручном усавршавању наставника историје, и био испитивач при полагању њихових стручних испита скоро 15 година. Аутор је и рецензент уџбеничке литературе за основне и средње школе.

У два мандата је обављао дужност продекана за финансије Филозофског факултета у Београду (2000–2004), а управник Одељења за историју био је од 2004. до 2006. године.

Као члан учествовао је у раду експертских тела Владе Републике Србије: *Комисије за грб, заставу и химну* Министарства правде, када су донети нови државни симболи Србије и *Комисије за пројекте* (историја, етнологија, археологија) Министарства за науку. За члана *Националног просветног савета* изабран је 2005. и остао све до 2010. године. Био је члан научног већа Историјског института у Београду (2006–2011), а обављао је и дужност председника управног одбора Археолошког института САНУ (2005–2009). Од 2012. године члан је *Одбора за изворе српског права* САНУ.

У више циклуса руководио је различитим пројектима Министарства науке Републике Србије на Филозофском факултету у Београду: *Историја Србије и српског народа* (1999–2001), *Друштво у српској дипломатичкој грађи* (2002–2005), *Српска држава и друштво у изворима средњег века* (2006–2010) и *Српско средњовековно друштво у писаним изворима* (2011–2015).

Био је дугогодишњи секретар редакције угледног научног часописа *Историјски гласник*, као и члан његове редакције последњих година излажења (1994–1998). Исто тако, био је члан редакције нове серије *Мешовите грађе* Историјског института (2003–2009), *Грађе о прошлости Босне* (2008–2014), а од оснивања (2010) члан је редакције *Београдског историјског гласника*.

Један је од оснивача научног часописа *Стари српски архив* (2002), који од покретања излази у склопу речених пројеката Министарства науке. Његов је одговорни уредник од 2008. године.

*

Дејан Јечменица

С обзиром на профил часописа, овом приликом нарочиту пажњу указаћемо раду професора Андрије Веселиновића на проучавању и издавању извора.

Већ својим првим радом *Прилог проучавању рударства на Балкану крајем XV века* (бр. 1), наш јубилар је показао од коликог је значаја пажљиво читање и разумевање историјских извора. Још тада испољављући истанчан осећај за критику извора, на лак и једноставан начин је доказао да до тада уврежено схватање о идентификацији рудника Пирезника, који се у турским изворима јавља 1488. године, са Призреном, не треба олако прихватити. Доказавши да се ради о два сасвим различита и удаљена топонима, своје истраживање је заокружио убикацијом Пирезника, идентификујући га са данашњом вароши Брезник, педесетак километара западно од Софије.

Прву фазу вишегодишњег истраживања необјављене архивске грађе Дубровачког архива окончао је до лета 1982. године, и преточио у свој магистарски рад *Трговина у Србији у доба Деспотовине*. Широки захват у истраживању, омогућио му је да по први пут на целовит начин сагледа једну од најважнијих привредних грана у старој српској држави, да расветли многе мало познате или сасвим непознате сегменте ове делатности и постави сигурне темеље за даља истраживања. Овакав резултат свакако се не би могао ни очекивати без богате изворне подлоге на дипломатичкој и нарочито необјављеној грађи, о разноврсности које речито сведоче бројне коришћене архивске серије: *Reformatio-nes*, *Acta Consilii Rogatorum*, *Acta Consilii Minoris*, *Lettere di Levante*, *Lamenta de foris*. Упркос значаја спроведеног истраживања и добијеним резултатима, стицајем околности, магистарска теза није до сада публикована у целости, већ поједини делови у виду научних чланака: *Забране и прекиди трговине у Србији у доба Деспотовине* (бр. 3) и *Царински систем у Србији у доба Деспотовине* (бр. 4). После више од три деценије, намера јубилара је да најзад приреди целовито и допуњено издање свог магистарског рада у виду научне монографије. Тиме би библиотека српске медијевистике најзад добила дело које је одавно заслужила.

Поновно преиспитивање дубровачких извора у расправи *Документи о првом помену Чачка у средњем веку* (бр. 9) донело је резултате од нарочитог значаја за историју овог града одакле је јубилар потекао. Овим радом аутор је исправио дотадашња погрешна схватања о првом помену Чачка (3. јануар 1405, односно 1409) и разложно показао да је 18. децембар 1408. године, дан када је дубровачки курир предао судски позив дубровачком властелину Марину Лебровићу, који је из пословних разлога

тада боравио у својој кући у Чачку (in Čačach), заправо први средњовековни помен овог места. Уважавајући научне резултате, власти града Чачка су недуго након објављивања овог рада, као *дан града* усвојиле датум његовог првог помена у историјским изворима (чл. 14 Статута).

Обележавању шесте стогодишњице Косовске битке, професор Андрија Веселиновић је принео рад *Косовске алузије у повељама Стефана Лазаревића* (бр. 17). Овде је по први пут пажњу у целости посветио дипломатичкој грађи. Узевши у разматрање четири повеље, једну делимично сачувану за Београд, затим оне за Хиландар, Милешеву и Манастире Тисмену и Водицу, прикључујући им и деспотову уводну реч уз Рударски законик, аутор је посебну пажњу обратио на алузије на Косовску битку које садрже ови документи. Пажљивим разматрањем јасно је истакао и дошао до закључка да је код Стефана Лазаревића и његових савременика већ до прве деценије XV века дошло до промене у погледу на исход Косовске битке. Тешке и сурове последице боја које су се осећале обликовале су схватање о српском поразу.

Деценијску посвећеност прикупљању и изучавању историјских извора, особито необјављене грађе Дубровачког архива, јубилар је вођен сигурном менторском руком свог учитеља, академика Симе Ћирковића преточио у докторску дисертацију под насловом *Држава српских деспота* (1993). Ова фундаментална студија је као монографија доживела до сада два издања (бр. 16 и 86). Овде је по први пут, на целовит, истраживачки и синтетски начин пажња посвећена српској позносредњовековној држави и њеним установама. Природно, установе овог типа су по правилу дугог трајања, те се аутор у том смислу није ограничио само на XV век, како би се то можда могло помислити из наслова. Како би се боље стекао увид у ширину захвата који је аутор учинио, навешћемо овом приликом само наслове основних поглавља: *Владарска–државна идеологија, Државна територија, Војска, Финансије и Државна управа*. Осим објављених извора, аутор је искористио обиле грађе прикупљене у Дубровачком архиву, о чијој разноврсности сведоче коришћене серије: *Reformationes, Acta Consilii Rogatorum, Acta Consilii Minoris, Acta Consilii Maioris, Lettere di Levante, Diversa Cancellariae, Lamenta de Foris, Testamenta Notariae*. Због свега казаног, значај ове студије за познавање српског средњег века је немерљив, а истовремено је она полазиште и темељ многих будућих истраживања у том правцу.

Делећи становиште Стојана Новаковића, да је издавање извора у историјској науци „најважнији и најпречи посао“, а истовремено схватајући да је то „најтрајнији резултат и белег“ рада једног историчара,

Дејан Јечменица

током вишегодишњег истраживања необјављене архивске грађе Дубровачког архива, јубилар је пажљиво исписивао све оне изворе од значаја за проучавање српске историје XV века. Недуго након одбране дисертације, вођен примером академика Михаила Динића, једног од најистакнутијих представника српске медијевистичке школе, професор Андрија Веселиновић је од сакупљене необјављене грађе приредио волуминозну збирку *Дубровачко Мало веће о Србији (1415–1460)*. Она је сада драгоцено и незаобилазно издање извора приликом проучавања овог периода српске историје (бр. 23).

Настављајући у том правцу, овог пута заједно са својим учитељем Симом Ћирковићем и Ружом Ћук, јубилар је продужио рад на издавању извора. Овог пута, пажња је поклоњена тестаментима у којима се срећу драгоцени и разноврсни подаци од значаја за српску историју XV века. Укупно 18 тестамената састављених између 1401. и 1413. године, објављено је под насловом *Србија у дубровачким тестаментима у XV веку* (бр. 76). Како је вредност података који се срећу у овој врсти докумената велика, већ из саме чињенице да се они по правилу не могу наћи у другим изворима, јубилар је заједно са својим учеником и потписником ових редова наставио започето систематско припремање тестамената за објављивање, које се ускоро очекује у облику посебног монографског издања.

Као сарадник часописа *Стари српски архив*, професор Андрија Веселиновић је приредио критичка издања са пратећим коментарима и објашњењима, укупно осам повеља (бр. 70, 74, 145, 148, 155, 165), према свим мерилима савремене дипломатике.

Широко схватајући значај објављивања изворне грађе, не само за средњовековни период српске историје, јубилар је био уредник и редактор укупно 4 посебна монографска издања извора за период од 1863. до 1905. године о установи на којој је провео цео радни век, под насловом *Филозофски факултет Велике школе* (бр. 75, 80, 87, 97).

Замисли о обједињеном српском дипломатару претходила су издања збирки српске дипломатичке грађе још од средине XIX века, као резултат прегнућа појединаца. Како се остварење речене идеје није могло очекивати тако брзо, а с друге стране, због очите научне потребе за тим старим и вредним збиркама, које су као библиофилска реткост постале теже доступне, јубилар је као уредник приредио фототипска издања три књиге под насловом *Споменици српски*, дипломатичке грађе Дубровачког архива, које су својевремено објавили Медо Пуцић и Константин Јиречек (бр. 99, 100, 101).

XIV

Библиографија радова

1979

1. *Прилог проучавању рударства на Балкану крајем XV века*, Историјски часопис 25–26 (1978–1979) 249–252.

* свеска штампана 1979.

1980

2. *Споменици на средновековната и поновата историја на Македонија*, том III, Архив на Македоније, Скопје 1980, 502+43, Историјски гласник 1–2 (1981) 163–164 [критички приказ].

1983

3. *Забране и прекиди трговине у Србији у доба Деспотовине*, Историјски гласник 1–2 (1983) 25–42. [Résumé : *Interdictions et coupures du commerce en Serbie aux temps des despotes*].

1984

4. *Царински систем у Србији у доба Деспотовине*, Историјски гласник 1–2 (1984) 7–38. [Summary: *The customs system in Serbia at the time of Despotate*].

1987

5. *Североисточна Србија у средњем веку*, Историјски гласник 1–2 (1987) 43–74. [Résumé : *La Serbie du nord-est au Moyen age*].

6. *Р. Пук, Србија и Венеција у XIII и XIV веку*, Београд 1986, Књижевна реч 312 (1987) [приказ].

1988

7. *Још једном о значењу средњовековног појма „удава“*, Историјски гласник 1–2 (1988) 129–135.

1990

8. *Косовска битка у Историји Јована Рајића*, Округли сто Косовска битка у историографији, Зборник радова књ. 11, Историјски институт, одговорни уредник Славенко Терзић, Београд 1990, 59–69. [Summary: *The Battle of Kosovo in Jovan Rajić's History*]

9. *Документи о првом помену Чачка у средњем веку*, Зборник радова Народног музеја у Чачку 20 (1990) 61–73.

*свеска штампана 1991.

1992

10. *Владарско и комунално у градовима Деспотовине*, Социјална структура српских градских насеља (XII–XVIII век), Смедерево–Београд 1992,

Дејан Јечменица

125–137. [Résumé : *Les prerogatives du souverain et de la commune dans les villes du Despotat*].

*Саопштење са научног скупа одржаног у Смедереву 23. и 24. новембра 1990. године.

1994

11. *Документи о првом помену Чачка у средњем веку*, Чачак у прошлости. Студије и путописи, Чачак 1994, 49–59; друго дупуњено издање: Чачак 1995, 59–70.

12. „*Краљевство на Котражи*“, открића, Чачански глас бр. 5, 28. јануар 1994.

13. *Јежевица и њена прошлост*, поводом 182–годишњице најстарије школе у чачанском крају, Јежевица 1994 [посебан сепарат].

14. *Најстарија у чачанском крају*, поводом 182–годишњице најстарије школе у чачанском крају, Чачански глас 26. август 1994.

15. *Vojska u srednjovekovnoj Srbiji*, *Vojnoistorijski glasnik* 1–2 (1994) 385–422. [Summary: *Army in Serbia of the Middle Ages*; Резюме: *Војско в средновековой Сербии*; Resume : *L'armée en Serbie médiévale*; Resümee: *Die armee im mittelalterlichen Serbien*].

1995

16. *Држава српских деспота*, НИУ Војска, Београд 1995, 315 стр.

17. *Косовске алузије у повељама Стефана Лазаревића*, Зборник Филозофског факултета у Београду 18–А (1994) 179–197. [Summary: *The Kosovo allusions in the charters of Stefan Lazarević*].

* свеска штампана 1995.

* саопштење са научног скупа *Косовска битка, историја и традиција*, САНУ, јун 1989. године.

18. *Чачански крај у средњем веку*, Богородица Градачка у историји српског народа, Чачак 1995, 57–80. [Résumé : *La region de Tchatchak au Moyen Âge*].

* саопштење са *Научног скупа поводом 800 година Богородице Градачке и града Чачка*, одржаног у Чачку од 5. до 7. новембра 1992. године.

19. *Насиље над историјом*, Поводом прославе 600–годишњице од смрти Марка Краљевића, Вечерње новости, 31. мај 1995.

20. *Граница између Србије и Босне у XV веку*, Босна и Херцеговина од средњег века до новијег времена, Београд 1995, 87–100. [Summary: *The border between Serbia and Bosnia in the 14th century*].

* саопштење са међународног научног скупа одржаног од 13. до 15. децембра 1994. године.

21. *Р. Михаљчић, Прошлост и народно сећање*, Београд 1995, *Историјски гласник* 1–2 (1995) 79–80 [приказ].

22. *Чачак у прошлости, Студије и путописи, приредио Р. Петровић, Чачак 1995, Историјски гласник 1–2 (1995) 82–83 [приказ].*

1997

23. *Дубровачко Мало веће о Србији (1415–1460)*, Историјски институт САНУ, Грађа, књига 33, Извори за историју српског народа у средњем веку, књига 1, Историјски архив Краљево, Историјски архив Чачак, Београд 1997, 699 стр + XVI стр.

[24–35] *Енциклопедија српске историографије*, приредили С. Ћирковић и Р. Михаљчић, Београд 1997, [одреднице:]

24. Сима Ћирковић, Историја средњовековне босанске државе, стр. 9–10.

25. Зборник радова народног музеја у Чачку (Зборник РНМЧ) (83–84),

26. Ратник, 100,

27. Симеон (Синиша) Богдановић, 285,

28. Иван Кукуљевић-Сакцински, 457–458,

29. Драгиша Лапчевић, 460–461,

30. Шиме Љубић, 472,

31. Димитрије Руварац, 626–627,

32. Иларион (Јован) Руварац, 627–629,

33. Пантелија Панта Срећковић, 644–645,

34. Петар Томац, 676.

35. *Први помен Чачка*, Чачански глас 45 (7. новембар 1997), 10.

1998

36. *Први помен Чачка*, Чачански глас 38 (18. септембар 1998), 4.

1999

[37–50] *Лексикон српског средњег века*, приредили С. Ћирковић и Р. Михаљчић, Београд 1999, [одреднице:]

37. Велики војвода, стр. 72–73,

38. Војвода, 95–97, бр. 2,

39. Војница /војштатик/, 97–98,

40. Војска, 99–102,

41. Граница, 129–131,

42. Заманичка војска, 212–213,

43. Конзули, 313–314,

44. Пристав, 587,

45. Резервати судски, 613–614,

46. Савет, 637–639,

47. Судство /суд, судије, суђење/, 719–723,

48. Удава, 758–759,

Дејан Јечменица

- 49. Царина, 792–795, бр. 2,
- 50. Цариници, 795.

2000

- 51. *Суд у средњем веку*, Република бр. 234 (1–15 април 2000) 38–41.

2001

- 52. *Српске династије*, коаутор Р. Љушић, Платонеум, Нови Сад – Београд 2001, 180 стр.
- 53. *Закон о рунама деспота Стефана*, Забавник 2575 (2001) 3–6.

2002

- 54. *Родослови српских династија*, коаутор Р. Љушић, Платонеум, Нови Сад 2002, 60 стр.

[55–64] *Родослови српских средњовековних династија*, Платонеум, Нови Сад 2002, [зидни постери:]

- 55. Властимировићи,
- 56. Војислављевићи,
- 57. Вукановићи,
- 58. Немањићи,
- 59. Котроманићи,
- 60. Мрњавчевићи,
- 61. Балшићи,
- 62. Лазаревићи,
- 63. Бранковићи,
- 64. Црнојевићи.

[65–69] *Енциклопедија православља*, књ. 1–2, главни уредник Димитрије М. Калезић, Београд 2002, [одреднице:]

- 65. Бранковићи, 1, 274–279,
- 66. Котроманићи, 2, 1036–1041,
- 67. Лазаревићи, 2, 1087–1092,
- 68. Мрњавчевићи, 2, 1268–1270,
- 69. Немањићи, 2, 1299–1302.

- 70. *Повеља деспота Стефана Лазаревића деспотици Јевпраксији*, Стари српски архив 1 (2002) 131–142.

2003

- 71. *Србија и Европа у одабраним изворима средњег века*, радна свеска за VI разред основне школе, Платонеум, Нови Сад 2003, 123 стр; 2005².

- 72. *Србија и Европа у одабраним изворима средњег века*, радна свеска за II разред гимназије, Платонеум, Нови Сад 2003, 164 стр; 2004².

XVIII

73. *Образовање у средњовековној Србији*, *Образовање код Срба кроз векове*, Зборник радова књ. 21, Завод за уџбенике и наставна средства, Друштво историчара Србије, Историјски институт у Београду, Београд 2003, 9–19. [Summary: *The Education in the Medieval Serbia*].

* саопштење са научног са научног скупа одржаног 09. септембра 2002. године на Филозофском факултету у Београду.

74. *Повеља деспота Стефана Лазаревића манастиру Милешеви*, *Стари српски архив* 2 (2003) 93–203.

2004

75. *Филозофски факултет Велике школе 1863–1873*, Архивска грађа о Универзитету у Београду, књига II, приредили Ј. Веселиновић, С. Јерковић, В. Булајић, редактор Р. Љушић; уредник Андрија Веселиновић, Београд 2004, стр. 509 + IV.

76. *Предговор* [другој свесци нове серије Мешовите грађе], *Мешовита грађа* 22 (2004) 7–8.

77. *Србија у дубровачким тестаментима у XV веку (I)*, коаутори С. Ђирковић и Р. Ћук, *Мешовита грађа* 22 (2004) 9–80.

78. *Професор Сима Ђирковић и рад на издавању извора*, *Споменица професора Симе Ђирковића*, *Стари српски архив* 3 (2004) IX–XVIII.

79. *Широко и поуздано знање. Великани модерне српске историографије: Сима Ђирковић*, *Политика*, Културни додатак, субота 13. новембар 2004, 5.

2005

80. *Филозофски факултет Велике школе 1895–1905*, Архивска грађа из фондова Архива Србије, књига V, приредиле Ј. Веселиновић, С. Јерковић, редактор Р. Љушић, уредник Андрија Веселиновић, Филозофски факултет, Београд 2005, 542 стр.

81. *Предговор*, *Филозофски факултет Велике школе*. књ. 5, 1895–1905, Београд 2005, 3–4.

[82–85] *Родослови српских средњовековних династија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2005, [посебни листови/мапе:]

82. Немањићи,

83. Котроманићи,

84. Бранковићи,

85. Лазаревићи.

2006

86. *Држава српских деспота*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2006, 325 стр. [друго допуњено издање].

Дејан Јечменица

87. *Филозофски факултет Велике школе 1874–1883*, Архивска грађа из фондова Архива Србије, књига III, приредиле Ј. Веселиновић, Ј. Јовановић, редактор и уредник Андрија Веселиновић, Филозофски факултет, Београд 2006, 635 стр.

88. *Предговор*, Филозофски факултет Велике школе 1874–1883, Београд 2006, 5–6.

89. *Поморавље у српској средњовековној историји*, Морава, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2006, 241–281.

[90–96] *Српски биографски речник* 2, В–Г, Матица српска, Нови Сад 2006, [одреднице:]

90. Витко, војвода, дипломата, стр. 228,

91. Војин Југа, војвода, 287,

92. Вук, војвода, 390,

93. Вукашин Липић, властелин, 417,

94. Вукосав Добројевић, кефалија, 470,

95. Вукосав Говединић, великаш, војвода, 470.

96. *Да Хиландар брани од гусара* [Поводом проналаска повеље краља Милутина за Хиландарски пирг, за коју се сматрало да је изгубљена], Вечерње новости, 12. новембар 2006.

2007

97. *Филозофски факултет Велике школе 1884–1894*, Архивска грађа из фондова Архива Србије, књига IV, приредиле Ј. Веселиновић, Ј. Јовановић, редактор и уредник Андрија Веселиновић, Филозофски факултет, Београд, 2007, 480 стр.

98. *Предговор*, Филозофски факултет Велике школе 1884–1894, Београд, 2007, 6–7.

99. Медо Пуцић, *Споменици српски, књига прва*, Библиотека фототипских издања извора за српску историју, књига 4, уредници Андрија Веселиновић и Раде Михаљчић, Филозофски факултет, Катедра за историју српског народа у средњем веку, Београд 2007.

100. Медо Пуцић, *Споменици српски, књига друга*, Библиотека фототипских издања извора за српску историју, књига 5, уредници Андрија Веселиновић и Раде Михаљчић, Филозофски факултет, Катедра за историју српског народа у средњем веку, Београд 2007.

101. Константин Јиречек, *Споменици српски, књига трећа*, Библиотека фототипских издања извора за српску историју, књига 6, уредници Андрија Веселиновић и Раде Михаљчић, Филозофски факултет, Катедра за историју српског народа у средњем веку, Београд 2007.

XX

102. *Константин Јиречек и његов рад на српској историји средњег века*, Константин Јиречек, Споменици српски, књига трећа, Београд 2007, 1–7.

2008

103. *Српске династије*, коаутор Радош Љушић, Службени гласник, Београд 2008, стр. 241 + 64 [друго допуњено и исправљено издање].

[104–141] *Енциклопедија српског народа*, Завод за уџбенике, Београд 2008, [одреднице:]

104. Дажбине, стр. 263,
105. Дежево / Дежевски споразум, 275,
106. Деса, 279,
107. Деспот, 281,
108. Дубровачка Република, 318–319,
109. Дубровачки архив, 319,
110. Епистолари, 353,
111. Запис, 381,
112. Звечан, 385–386,
113. Историографија, 425–427,
114. Јиречек Константин, 449,
115. Ковачевић-Којић Десанка, 514,
116. Которски архив, 542,
117. Летописи, 582–583,
118. Летопис попа Дукљанина / Барски летопис, 583,
119. Маричка битка, 619,
120. Натписи, 726–727,
121. Немањићи, 738,
122. Родослов династије Немањић, 739,
123. Новац (средњи век), 756,
124. Порога, 876,
125. Пријезда, 897,
126. Прокић Божидар, 901,
127. Радосав, челник, 922,
128. Радослав Немањић, 923,
129. Родослови, 957,
130. Свети Сава (Растко), 985–986,
131. Српске земље, 1068–1069,
132. Стефан Лазаревић, 1089–1090,
133. Стефан Немања, 1090–1091,
134. Стефан Остоја, 1091,
135. Стефан Првовенчани, 1091–1092,
136. Стефан Урош IV Душан, 1093–1094,
137. Стефан Урош V, 1094,

Дејан Јечменица

- 138. Ћирковић Сима, 1161,
- 139. Ћук Ружа, 1163,
- 140. Хиландар / Ризница ман. Хиландара, 1216,
- 141. Цар, 1227.

[142–143] *Родослови српских средњовековних династија*, Завод за уџбенике, Београд 2008, [постери, мапе:]

- 142. Црнојевићи
- 143. Мрњавчевићи

144. *Стари српски архив, књига 7 (2008)*, Филозофски факултет у Београду, Филозофски факултет у Бањој Луци, Филозофски факултет у Источном Сарајеву, Историјски институт у Бањој Луци, одговорни уредници Андрија Веселиновић и Раде Михаљчић, Београд 2008, 261 стр.

2009

145. *Три повеље из XV века за манастире Тисмена и Водица*, Стари српски архив 8 (2009) 183–203.

146. *Стари српски архив, књига 8 (2009)*, Филозофски факултет у Београду, Филозофски факултет у Бањој Луци, Филозофски факултет у Источном Сарајеву, Архив Србије у Београду, Међуопштински историјски архив у Чачку, одговорни уредници Андрија Веселиновић и Раде Михаљчић, Београд 2008, 223 стр.

2010

147. *In memoriam Сима Ћирковић*, Стари српски архив 9 (2010) XI–XV.

148. *Оснивачка повеља краља Милутина за Хиландарски пирг на мору са Храмом Спасовим*, Стари српски архив 9 (2010) 19–24.

149. *Стари српски архив, књига 9 (2010). У спомен академику Сими Ћирковићу*, Филозофски факултет у Београду, Филозофски факултет у Бањој Луци, Међуопштински историјски архив у Чачку, одговорни уредници Андрија Веселиновић и Раде Михаљчић, Београд 2010, 259 + XXXI стр.

150. *Пригодна реч на комеморативном скупу посвећеном успомени на академика Симу Ћирковића*, одржана 12. марта 2010, Глас Српске академије наука и уметности CDXIV, Одељење историјских наука 15, Београд 2010, 263–266.

[151–153] *Српска енциклопедија*, том I, књига 1, Матица српска, Српска академија наука и уметности, Завод за уџбенике, Нови Сад–Београд 2010, [одреднице:]

- 151. Бакић Павле, кнез, деспот, стр. 470,
- 152. Бакићи, српска властеоска породица, [Радован, Херак, Петар], 470–471,
- 153. Бела Ростислављевић, намесник, војвода Мачве, 675.

XXII

2011

154. Уз десету годишњицу, *Стари српски архив* 10 (2011) XI–XII.
155. *Повеља деспота Стефана Лазаревића Дубровчанима*, Стари српски архив 10 (2011) 151–164. [Résumé : *Charte du despote Stefan Lazarević aux ragusains*].
156. *Стари српски архив, књига 10 (2011)*, Филозофски факултет у Београду, Филозофски факултет у Бањој Луци, Филозофски факултет у Источном Сарајеву, Међуопштински историјски архив у Чачку, одговорни уредници Андрија Веселиновић и Раде Михалчић, Београд 2011, 205 + LXVIII стр.
- [157–163] *Српска енциклопедија*, том I, књига 2, Матица српска, Српска академија наука и уметности, Завод за уџбенике, Нови Сад – Београд 2011, [одреднице:]
157. Бобаљевићи (Bobalio/Babalio), [Михаило, Вук, Андрија], стр. 231–232,
158. Богдан Чокеша, 244,
159. Божић Петар, 299,
160. Божић Радич, 299,
161. Бранислав, ризничар Бранковића, 489,
162. Браничевско-кучевска бановина, 492,
163. Бранковићи, Родослов династије Бранковић, 503.

2012

164. *Стари српски архив, књига 11 (2012)*, Филозофски факултет у Београду, Филозофски факултет у Бањој Луци, Филозофски факултет у Источном Сарајеву, Међуопштински историјски архив у Чачку, одговорни уредник Андрија Веселиновић, Београд 2012, 195 стр.

2013

165. *Повеља деспота Стефана Лазаревића Хиландару о даривању 100 литара сребра годишње од рудника Ново Брдо*, Стари српски архив 12 (2013) 121–132. [Summary: *Despot Stefan Lazarević's charter to Monastery Hilandar about the donation of 100 liters of silver a year from the mine Novo Brdo*].
166. *Стари српски архив, књига 12 (2013)*, Филозофски факултет у Београду, Филозофски факултет у Бањој Луци, Филозофски факултет у Источном Сарајеву, Међуопштински историјски архив у Чачку, одговорни уредник Андрија Веселиновић, Београд 2012, 173 стр.

ДИПЛОМАТИЧКА ГРАЂА

Владета Петровић*

Историјски институт
Београд

**ДВЕ ХРИСОВУЉЕ КРАЉА СТЕФАНА ДУШАНА
КОЈИМА ПОТВРЂУЈЕ ХРЕЉИНЕ ПРИЛОГЕ
МАНАСТИРУ ХИЛАНДАРУ У ШТИПУ И СТРУМИЦИ****
1332, мај 6; 1336, мај 6

Сажетак: Тема рада су две верзије хрисовуље краља Стефана Душана којом су потврђени прилози протосеваста Хреље Манастиру Хиландару. У хрисовуљи Душан дарује милост Хрељи да постане сабрат Хиландарског братства и да му приложи Цркву Архистратига Михаила у Штипу, 50 парика у штипском подграђу и трг у истом, села у Лукавици, села у Струмици, као и планине Огражден и Драгуљево.

Кључне речи: црква, Хиландар, Хреља, Стефан Душан, Штип, Струмица, Свети Арханђел Михаило.

Основ за формирање пространог властелинства Манастира Хиландара на подручју Струмице и у околини Штипа представљају поседе које је овом манастиру приложио протосевсат Хреља.¹ Спорна аутентичност документа које овом приликом приређујемо, не даје могућност да прецизније одредимо који су Хрељини прилози чинили језгро поменутог властелинства и када су они дошли у посед Хиландара. Међусобне разлике које се јављају у две варијанте хрисовуље о Хрељиним прилозима Хиландару наметнуле су потребу да се њихови текстови одвојено приреде, док су анализа дипломатичких особености,

* Ел. пошта: vladeta.petrovic@iib.ac.rs.

** Рад је настао као резултат истраживања на пројектима Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Етногенеза Срба у средњем веку: Упоредна анализа историјско-културног наслеђа, генетичког материјала и предмета материјалне културе са аспекта аналитичке хемије* (ев. бр. ИИИ 47025) и *Насеља и становништво српских земаља у позном средњем веку (14–15. век)* (ев. бр. 177010).

¹ О овом властелинству више: М. Живојиновић, *Струмички метох Хиландара*, ЗРВИ 45 (2008) 205–221.

Владета Петровић

установе и важнији термини, као и просографски и географски подаци дати заједнички за обе варијанте хрисовуље уз напомене о разликама које се јављају.

I (Хил. 15) *Опис исправе*

Прва варијанта хрисовуље, са сигнатуром 15 у АХС (топографска сигнатура А 1/5), у даљем тексту Хил. 15, писана је на пергаменту ширине 365 и дужине 645 мм, уставним писмом, црним мастилом, у 60 редова, рачунајући и један ред потписа. Црвеним мастилом су исписани иницијали, почетно слово речи слово (43. ред), цела реч слово (51. ред), крстови пре и након потписа, као и сам потпис. Хрисовуља нема печат, али се на дну пергамента налази пет ромбоидних прореза за врпцу висећег печата. Препис ове верзије повеље начинио је 14. маја 1843. монах Никандор (топографска сигнатура А 1/6).²

Фотографије ове хрисовуље се чувају у колекцији Севстјанова I, N. 20, III D. N. 12, Архиву САНУ 7903-196 и Народној библиотеци Ф 2750, док се у Архиву Србије налази снимак на микрофилму, на основу ког је припремљено ово издање.³

Ранија издања

Хрисовуљу Хил. 15 први пут је у кратким изводима штампао Виктор Григорович у књизи *Очеркъ путешествія по Европейской Турцији*, Москва 1877, 43, № 17.⁴ У *Законским Споменицима*, 399–401, Стојан Новаковић је приредио издање са текстом индентичним Хил. 15, али са годином према Хил. 16.⁵ Из приређеног издања изостављени су аренга, међе и санкција. Новаковић није користио верзију повеље Хил. 16, коју

² Д. Синдик, *Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару*, Хиландарски зборник 10 (1998) № 15, 29.

³ Исто, 29.

⁴ Прво издање у оквиру: *Ученых записках Казанского университета*, 1848, кн. III.

⁵ Према Л. Славевој и В. Мошину, изводи објављени у *Законским споменицима*, 399–401, представљају компилацију повеље Хил. 15 и повеље Хил. 16. Л. Славева – В. Мошин, *Српски грамоти, од Душаново време*, Прилеп 1988, 131, 133, № 43. На чињеницу да се делови текста повеље које је објавио С. Новаковић, изузев године, подударају са верзијом Хил. 15 указао је још С. Ћирковић, *Хрељин поклон Хиландару*, ЗРВИ 21 (1982) 107, нап. 12.

Две хрисовуље краља Душана којима потврђује Хрељине прилоге Хиландару је већ објавио Љ. Стојановић у Споменику III, већ је испис дао на основу текста који је требало да буде објављен у Споменику XLIV. Ово ново издање Љ. Ковачевић је, према Новаковићевим речима, припремио ослањајући се на нама непознати оригинал. Новаковић је повелу датирао у 1328. годину, према индикту, и приписао је Стефану Дечанском. Опис документа су дали: Л. Славева – В. Мошин, *Српски грамоти од Душаново време*, Прилеп 1988, № 43, 131–132 и Д. Сидник, *Српска средњовековна акта*, № 15, 29.

*Текст исправе**

Бл(а)гочѣстив'но что и бл(а)гоприѣт'но и похвал'но всѣмь хр(і)сто-любивим' же ц(а)р(е)мь и краљемь еже любити и желани|2|к тепло имати къ с(в)ет(и)мь и б(о)ж(ь)ств'нымь цр(ь)квамь, въ них(ь) же шбраз(ь) Б(о)г(а) и чл(овѣ)ка и с(в)етих(ь) кго напис(а)ти се. Оу крашаѣт' бо|3| се ц(а)рь дїадимою и камени(к)мь бесцѣн'номь и бисеромь, нь иже къ Б(о)г(о)у бл(а)гоч(ь)стикмь и вѣрою къ с(в)етымь кго,|4| цр(ь)квамь чьстию, им'же и кр(а)л(кв)ство м(и) и помазаник имьи шт[ь] Г(о)спод(а) Б(о)г(а) и агг(е)ловомь прѣданикмь бл(а)гочѣсти|5|ва хрїстианства стола с(в)етопочив'шихъ краљки ср'пскихих(ь) и люб'въ теплою къ Б(о)г(о)у и ч(ь)сть къ с(в)етымь кго|6| цр(ь)квамь и б(о)ж(ь)ств'номуу шбразѣ кго, нь и паче шв'новлєнїа рад(и) и помена и зад(о)уша с(в)етопочивших(ь) краљк|7|и ср'п(ь)ских(ь) прьвопрѣстолникъ стола ср'в'скога.

Того рад(и) азъ, рабъ Х(ри)с(т)оу Стефанъ четвѣртии въ Х(ри)с(т)а Б(о)г(а) вѣ|8|рны краљ и самодр(ь)ж'ць всѣх(ь) ср'в'ских(ь) земль и ч(ь)стьникъ грьчскимь странама, и кр(а)лєвство ми,|9| шномоу законоу и прѣданїю навькь, много дръзновеник и надеждоу имѣк къ с(в)ет(о)моу и б(о)ж(ь)ств(ь)но|10|моу храмоу Пр(ѣ)ч(и)стикъ Бл(а)д(ы)ч(и)це наше Б(о)городице иже въ С(в)етѣи Горѣ Яѡвньсцѣи рекоми Хиландарь, припад|11|ю и м(о)лю се: “М(и)л(о)ср(ь)днима очима възри на смѣреноую мою д(о)ушоу”. Ты иже Г(о)спожде мога по м(и)л(о)сти С(ы)на Твоєго|12| чл(овѣ)колюбива, величаю и прославляю прѣс(в)еток име Твоє, шдомоу слави Твоєе попеченик твороу,|13| елико ми кс(ть) възмож'но хштеи вса испльнити пр(ѣ)ч(и)стомоу домоу Твоємоу.

* Редакција издања и превода: Т. Суботин Голубовић.

Изволѣникѣмь и помощи|14|ю Прѣч(и)стыѣ Б(огороди)це прииде крал(ѣ)в'ства ми вѣрнии и многовъзлюблени властелини крал(ѣ)в'ства протосева|15|сть Хрелга и съ ч(ь)стьнимь игоуменовь прѣч(ис)тиѣ Б(огороди)це Хиландарьскиѣ ѡт(ь)чѣства нашего кѣр Ар'сеник|16|мь и д(оу)ховникомь кр(а)л(ѣ)в'ства ми бащомь Ам'филохикѣмь и съ ч(ь)стными стар(ь)ци. И говори кралѣ|17|вѣство ми како кс(ть) съзидалъ С(ве)т(а)го Архагг(е)ла оу градоу Шип⁸ монастырь и направиль своимь|18| троудомь всакими наредами цр(ь)ковним(ь) [и въсхотѣ тоузи] цр(ь)ковь при(о)жити въ вбласть|19| С(ве)тыѣ Б(огороди)це Хиландарьскиѣ. И видѣ крал(ѣ)в'(ство) ми раджежениѣ кр(о) всердчноѣ къ прѣч(и)стѣи Б(огороди)ци Хилан'|20|дарьскои и вѣща се крал(ѣ)в'(ство) ми в'соу волю кр(о) и хотѣникъ съвърш(и)ти тако да кс(ть) и кралѣв'ствомь|21| ктитору те с(ве)тыѣ цр(ь)кви. И да кс(ть) тази цр(ь)к(о)вь въ вбласть с(ве)тыѣ Б(огороди)це Хилан'дарьскыѣ и прѣпокои|22|ще игоуменову и братиамъ въ помень правовѣрнаго властелина крал(ѣ)в'(ства) ми пр(о)тосеваста Хр(е)ле|23| и да кс(ть) братъ в(о)ж(а)ств'наго монастыря ѡт(ь)чѣства нашего С(ве)тыѣ Б(огороди)це Хилан'дарьскыѣ и цо кст[ь] при(о)жилъ да|24| кс(ть) неѡткмѣмо никим(ь) до вѣка.

Оу град(оу) .ї. кѣкъ и засел(ь)къ Кар'бин'ци съ всѣм(ь) синором(ь). И тръг оу Шипоу. И |25| оу Лоукавици: село Брѣсть, село Соухогръло, село Лѣсковица, село Видче, дроуѣ(и) Брѣсть прѣзь Лоукавицоу, |26| село Калоуѣрица. И тази села вса выше пис(а)н'на съ всѣми правинами и синори тѣх(ь) сельь. И оу Ключ|27|чи Коунарани и синоромь: како т(е)че испланине п(о)токъ мегю Ключь и Коунарание, тере пот(о)комь ⁸ Ве|28|лию рѣкоу и по ѡнои стране рѣкѣ на Сзринь, на могилице, на лок'воу, на садове, на копища, на|29| Чръвени врѣгъ, на вели доувь, право оу рѣкоу. И тръгъ С(ве)т(а)го Илиѣ. И планина Беласица, а мегѣ ки|30| како гр[е]де поут(ь) ѡт[ь] Ключа оу планиноу, право поутемь на в(ь)рхъ, на Моут'ницоу, на Дебрѣвникъ, на И|31|ваново селище и на Шоугово, на Соулоу, на Прѣсекоу. Селище Секир'никъ и комать землѣ цо кс(ть) |32| дръжалъ Ласкаръ Котаницъ. Селище Шоука и комать землѣ цо сѣ дръжали пронигарикъ гръч(ь)сци |33| Тоут'ко, Ясань, Ласкаръ Сидерофан, конь Секир'ника до потока и више поута и под(ь) поутъ и ниже |34|

Две хрисовуље краља Душана којима потврђује Хрељине прилоге Хиландару

кр(ь)ста. И планина **Ѓграждено** и **Драгоуљкво** и под(ь)планиньк съ всею властию. И мегта имь: **врод(ь) Ставра**^{|35|}къ, низь **Велию рѣкоу**, на **Фроугопоуловь врод[ь]**, право оузь **Василицоу** и изь **Василице** надесно, на **Вели** ^{|36|}кам(є)н(ь), на **хрид[ь]**, прѣс(ь) поут(ь) оу **Глод'нь** и на **Боуковоу рав'нь**, на **Ивановь кр(ь)сть**, низ(ь) **Трхолокво** на **Стоки**, оу^{|37|} с **Коупинов'ць**, на **Поцень**, на **Гор'нк Вѣино**, на **Шабань**, на **Гаино врѣтено**, на **Соух(о) борик**, на **Тоу**^{|38|}ртелю, на **стоуден'ць**, т(є)ре на **Соув(о)тин'ць**, на **Любиво**, поутемь на **Гоубинѣгь**, на **Кал(оу)герицоу**, на **Дол'ни** ^{|39|}[врод(ь) к' Со]ухимь лоукамь над[ь] **Драгоуљкво**, на поуть **врѣзнич'ски** и на **Бѣлинь**, на **Чрвени брѣгь**, прѣ^{|40|}з рѣкоу велимь поутемь **ныз' врьдо** **вбь десноу страну** нѣже право на **могилоу**, поутемь на^{|41|} **проницарево кроушик**, поутемь на **Моут'нь** и прѣс(ь) поуть надесно **више кошарь** пр(о)тосеваста **Хреал(є)** ^{|42|}где оупад(а) **Брѣзница оу Тоурию**, тере рѣком(ь) оу **Ставракь**.

И си **вса** приложи **протосевасть Хреал** съ **м(и)л(о)стию** ^{|43|}крал(к)в(ства) ми. И **видѣвь** **крал(к)в(ство)** ми прил(о)женик **кго** и **крал(к)в(ь)с(тво)** ми **запис(а)** и оут'в(р)ьди **златопечатнимь Словом(ь)** ^{|44|}крал(к)в(ства) ми **въ** **всако** оутвержденик и **свободоу** ч(и)стоу. И да не **има** **власти** над[ь] **метохомь** **С(вє)т(а)го** **Арха**^{|45|}гг(є)ла **никто** **въ** **земли** **крал(к)вѣства** ми, **ни** **кѣфалиа**, **ни** **севасть**, **ни** **псарь**. **Ни** **градозиданик**, **ни** ^{|46|}**градоблюденик**, **ни** **сена**, **ни** **плѣт'ве**, **ни** **жет'ве**, **ни** **вршениа**, **ни** **приселице**, и **котла** да **имь** ^{|47|}**нѣс(ть)**. И на **планинах(ь)** **више** **пис(а)них(ь)** и **зимовицех(ь)** и **номист'ра**, и **планиништикь**, **все** **мало** и **голѣ**^{|48|}мо, да сї **оузима** **цр(ь)кви** **С(вє)тик** **Б(огороди)це** **Хилан'дарьскик**, и да си **кст(ь)** на **законѣ** **цр(ь)к(о)вномь**.

Сего **рад(и)** **всвободи** **крал(к)в(ь)с(тво)** ми и оутверь^{|49|}ди **знаменикь** и **словомь** **златопечат(ь)нимь** **крал(к)в(ь)с(тва)** ми **так** да **кст(ь)** **тврѣдо** и **непоколѣвакмо** **никимь** до **вѣ**^{|50|}ка. **Ѓбаче** и по **смр'ти** **крал(к)в(ьства)** ми, **кога** **Б(ог)ь** **изволи** **господ(ь)ствоующа**, или **с(ы)нь** **крал(к)в(ь)с(тва)** ми, или **соурод(ь)никь** **крал(к)в(ь)с(тва)** ми,^{|51|} или **кто** **любо** **кмоуже** **дасть** **Б(ог)ь**, **сик** **златопечат'нок** **СЛОВО** **кр(а)л(к)в(ь)с(тва)** ми **никому** **потворити**, **нь** **паче** **во**^{|52|}л'ше **потвердити**. **Иште** **ли** **кто** **дрьзне** **дигаволимь** **наважденикь** **потворити** или **вд[ь]нети** **ч'то** **запис(а)них(ь)** ^{|53|}**мною** **Стефаномь** **кр(а)л(к)мь**, **таковаго** **да** **разорить** **Г(оспод)ь** **Б(ог)ь** и

Владета Петровић

Пр(ѣ)ч(и)ста Б(огороди)ца и Чюд(о)творица Хилан' дарьска и да га |54| оубик сила ч(ь)с(ь)тнаго и животворецаго кр(ь)ста Х(и)с(то)ва и да кс(ть) проклетъ ѡтъ .т̄.иі̄. ѡт(ь)цьъ иже въ Никѣи и ѡт(ь) |55| .бї. ап(о)с(то)ль и .д̄. хь еу(аг)г(е)листъ и ѡт(ь) с(вє)т(а)го Сумевна и Савы и да кст(ь) причтенъ съ Июдою прѣдателкм(ь) и рекших(ь): |56| “Крвьь кго на нас(ь) и на чедѣхъ нашихъ”.

И си вса више пис(а)на оумегѣи и ѡтеса самъ протосевасть Хрелта. |57| И ѡще приложи к(ь) томоу кр(а)л(к)в(ь)с(тво) ми оу Строумици комать землк Тетрагонитовоу, въ помень кр(а)л(к)в(ь)с(тва) ми, неѡткмлкмо |58| никимъ до вѣка. Сего рад(и) крал(к)в(ьство) ми записа и оутверди моностироу кр(а)л(к)в(ьства) ми Хиландароу въ всако оут'вржденик извѣ|59|ст'но и слов(о)мъ златопечат'нимъ кр(а)л(к)в(ь)с(тва) ми въ лѣт(о) .с̄. ѡ̄. м̄ в индиктиѡн(ь) .д̄.и. логоѡ(е)тъ Хрьс(ь) пис(а) м(ѣ)с(е)ца маѣ .с̄. д(ь)нь.

+ СТ(Е)Ф(А)НЪ ВЪ Х(РИ)С(Т)Я Б(ОГ)А БЛ(А)ГОВѢРНИ И САМО-
Д(РЬ)ЖАВНЫИ КРАЛЬ +

Превод

Благочастиво је, и добро и на похвалу свим христољубивим цареви-ма и краљевима да воле и имају топлу жељу ка светим и божанственим црквама у којима се слика лик Бога и човека и светитеља Његових. Јер цар се украшава дијадемом и драгоценим камењем и бисерима, а ка Богу – побожношћу и вером у Његове свете, поштовањем према црквама, чиме је и Краљевство ми добило помазање од Господа Бога и анђеоским предањем благочастиви хришћански сто светопочивших краљева српских, и љубав топлу к Богу, и поштовање према Његовим светим црквама и благочастивом Његом лику, а још више због обнављања и помена и подущја за светопочивше краљеве српске, првопрестолне стола српског.

Стога сам и ја, раб Христу, Стефан Четврти, у Христу Богу верни краљ и самодржац свих српских земаља и удеоник грчких земаља, те Краљевство ми, прихвативши онај закон и предање, и имајући многу смелост и наду ка светом и божанственом храму Пречисте Владичице наше Богородице који је на Светој Гори Атонској, званом Хиландар, припадам и молим се: „Милосрдним очима погледај смртну душу моју“. Ти си, Госпођо моја, по милости Сина твога човекољубива; ве-

Две хрисовуље краља Душана којима потврђује Хрељине прилоге Хиландару

личам и прослављам пресвето име Твоје, о дому славе Твоје старам се, колико могу учинићу све пречистоме дому Твоме.

По вољи и уз помоћ Пречисте Богородице дође код Краљевства ми верни и многовољени властелин краљевства протосеваст Хреља са часним игуманом Пречисте Богородице Хиландарске, отачаства нашег, игуманом Арсенијем и духовником краљевства ми баштом Амфилохијем и са часним старцима. И рече Краљевству ми да је подигао Манастир Светог Арханђела у граду Штипу и својим је трудом уредио свим црквеним правилима, те је пожелео ту цркву да приложи Светој Богородици Хиландарској. И пошто је видело Краљевство ми свесрдни пламен његов ка Пречистој Богородици Хиландарској, обећа Краљевство ми да ће извршити сваку његову вољу и жељу, као да је и Краљевство ми ктитор те свете цркве. И да та црква буде под Светом Богородицом Хиландарском и боравиште игуману и братији за помен правовернога властелина краљевства ми протосеваста Хреље, и да је брат божаственог манастира отачаства нашег, Свете Богородице Хиландарске. И што је приложио да нико не одузме до века.

У граду Штипу 50 кућа и заселак Карбинци са целим синором. И трг у Штипу. И у Лукавици: село Брест, село Сухогрло, село Лесковица, село Видче, други Брест преко Лукавице, село Калуђерица. И сва та села више поменута, са свим правинама и синорима тих села. И у Кључу Кунарани и синор како тече из планине поток између Кључа и Кунарана, те потоком у Велику реку и оном страном реке на Озрин, на могилице, на локву, на садове, на њиве, на Црвени брег, на Велики дуб, право у реку. И трг Светога Илије. И планина Беласица, а међа њена: како како иде пут од Кључа у планину, право путем на врх, на Мутницу, на Дебревеник, на Иваново селиште и на Шугово, на Сулу, на Пресек. Селиште Секирник и комад земље што је држао Ласкар Котаниц. Селиште Штука и комад земље што су је држали грчки пронијари Тутко Асан, Ласкар Сидерофан, код Секирника до потока и више пута и под путем и ниже крста. И планина Ограждено и Драгуљево и сва област под планинама. И међа им је: брод Ставраков, низ Велику реку, на Фругопулов брод, право уз Василицу и из Василице надесно, на Велики Камен, на хрид, преко пута у Глодан и на Букову раван, на Иванов крст, низ Трхољево, на Стоће, уз Купиновац, на Ноштен, на Горње Вејино, на Шабан, на Гајино вретено, на Сухо борје, на Туртељу, на студенац, и на Суботинац, на Љубиво, путем на Губињег, на Калуђерицу, на Доњи брод, ка Сухим лукама над Драгуљевом, на брезнички пут и на Белин, на Црвени брег, преко реке великим путем низ брдо десном

Владета Петровић

страном право на могилу, путем на пронијарево крушје, путем на Мутањ и преко пута надесно више кошара протосеваста Хреље, где се улива Брезница у Турију, те реком у Ставрак.

И све ово приложи протосеваст Хреља милошћу Краљевства ми. И пошто је видело Краљевство ми прилог његов, записа Краљевство ми и утврди златопечатним словом Краљевства ми у свакој сигурности и слободи чистој. И да над метохом Светог Арханђела нико нема власт у земљи Краљевства ми, ни кефалија, ни севаст, ни псар. И да немају ни градозидање, ни градобљуденије, ни сенокос, ни плетву, ни жетву, ни вршидбу, ни приселицу, ни котао. И на планинама и зимовницима више поменутим, иномистра и планиниотик, све мало и велико, да се узима за Цркву Свете Богородице Хиландарске, и да то јесте у црквеном закону.

Стога ослободи Краљевство ми и утврди знамењем и словом златопечатним Краљевства ми тако да је тврдо и да га нико не прекрши до века. А и по смрти Краљевства ми, онај кога Бог одреди да влада, било син Краљевства ми, било сродник Краљевства ми, или други неко коме да Бог, да ово златопечатно СЛОВО Краљевства ми не порекне, већ боље да га утврди. Ако ли се ко дрзне, ђаволовим наговором, да порекне или одузме нешто од оног што записах ја Стефан краљ, таквога да убије Господ Бог и Пречиста Богородица и Чудотворица Хиландарска и да га убије сила Часног и Животорног Крста Христовог и да буде проклет од 318 светих отаца у Nikeји и од 12 апостола и четворице јеванђелиста и од светог Симеона и Саве и да је прибројан Јуди издајнику и онима који су рекли: „Крв његова на нас и на деци нашој“.

И све више поменуто умеђи и отеса сам протосеваст Хреља. И још приложи томе Краљевство ми у Струмици комад земље Тетрагонитове, за помен Краљевства ми, да нико не одузме до века. Стога Краљевство ми записа и утврди манастиру Краљевства ми Хиландару у свакој сигурности и златопечатним словом Краљевства ми у лето 6840, у индикт једанаести. Логотет Хрс писа месеца маја 6. дан.

+ СТЕФАН У ХРИСТУ БОГУ БЛАГОВЕРНИ И САМОДРЖАВНИ
КРАЉ +

Две хрисовуље краља Душана којима потврђује Хрељине прилоге Хиландару

II (Хил. 16)

Опис исправе

Друга варијанта хрисовуље, са сигнатуром 16 у АХС (топографска сигнатура А 2/2), у даљем тексту Хил. 16, написана је такође на пергаменту. Ширина пергамента износи 400–402 а дужина 764 мм. Хрисовуља је писана уставним писмом, црним мастилом, у 68 редова, рачунајући и потпис. Црвеним мастилом су написани иницијали, два пута реч слово (52. и 61. ред), крстови пре и након потписа, као и сам потпис. На краткој свиленој црвеној врпци је златан печат цара Стефана Душана. Печат је идентичан печату на повељи цара Стефана Душана властеличићу Иванку Пробиштитовићу од 28. маја 1350.⁶ На полеђини се налази запис из XIV века, писан брзописом карактеристичним за то доба, који гласи: „Хрисовѣл цара Стефана и за Купаране цо к придал Хреља“. Поред тог записа уписано је још и: „N 73“ (обичном оловком), „Бр. 27“ (црвеном оловком) и „6844 года“. Испод ових белешака налази се запис монаха Никандра, који гласи: „Хрисовѣль цара (прецртано и уписно краља) Стефана (дописано Душана), за оу Шипь, церкова архангелска и села и планини и воденици и дрѣга всл по синорами цо е подарѣвалъ на монастырь нашъ своа бащина кога е дошаль оу монастырь протосеваста Хреља и царь Стефанъ по его желанію оутвердилъ своимъ хрисовѣлемъ симъ“.⁷

Фотографије повеље се чувају у Народној библиотеци под сигнатуром Ф 2751, Архиву САНУ, под сигнатурама 7903-а-19 и 8876-44, а снимак на микрофилму у Архиву Србије.⁸ Ово издање је припремљено на основу првог снимка из Архива САНУ.

Ранија издања

Повељу Хил. 16 први пут је у изводу објављена у: Т. Флорински, *АѠонскіе акты и фотографическіе снимки съ нихъ в собранияхъ П. И. Севастьянова*, С. Петербургъ 1880, 27–28. Деценију касније издата је у Споменику СКА III, 27–28. Последње издање приредио је В. Корабљев у оквиру *Actes de Chilandar, Actes slaves*, Виз. Врем 19 (1915) Прило-

⁶ О печату види: ССА 8 (2009) 71 (В. Алексић).

⁷ Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, № 16, 29-30.

⁸ *Исто*, 30.

жение 1, № 27. Репринт овог издања штампан је у Амстердаму 1975. године. Опис документа су дали: Л. Славева – В. Мошин, *Српски грамоти*, № 44, 133–134 и Д. Сидник, *Српска средњовековна акта*, № 16, 29–30.⁹

*Текст исправе**

Бл(а)гочѣстивно что и бл(а)гоприкѣтно и похвал'но всѣмъ хр(і)столюбивимъ(ь) же ц(а)ремъ и кра|2|лѣмъ ꙗже любити и желаник тепло имати къ с(вѣ)т(и)мъ и б(о)ж(ь)ствнымъ црѣквямъ |3| въ ни(хъ) же въразъ Б(о)га и чл(о)вѣ(ѣ)ка и с(вѣ)тѣхъ(ь) ꙗко напис(а)ти се. Оу крашакт' во се ц(а)рь дѣдимомоу и ка|4|меникмъ(ь) бесцѣн'нимъ(ь) и бисеромъ, нь иже къ Б(о)гоу бл(а)гоч(ь)стикмъ и вѣроу къ с(вѣ)т(ы)мъ ꙗко, |5| цр(ь)квямъ чѣстию, им'же и кр(а)л(кв)ство ми помазаник имыи шт[ь] Г(оспод)а Б(о)га и агг(е)ловомъ(ь) прѣда|б|никмъ бл(а)гочѣстива хр(і)стианства стола с(вѣ)топочив'шихъ(ь) кралки ср'пскихъ(ь), и лю|7|бвѣ теплоу къ Б(о)гоу, и ч(ь)сть къ с(вѣ)тымъ ꙗко цр(ь)квямъ и б(о)ж(ь)ств'номоу образоу ꙗко, нь |8| и паче въ'нов'лениа рад(и) и помена и зад(о)ушиа с(вѣ)топочившихъ(ь) кралки ср'пскихъ[ь] прѣ|9|вопрѣстол'никъ стола ср'вскога.

Того рад(и) азъ равъ Х(рі)с(т)оу Стефанъ въ Х(ри)с(т)а Б(о)га вѣрни краль|10| и самодръж(ь)ць всѣ(хъ) ср'вскихъ(ь) земль и чест'никъ грѣчскимъ(ь) странамъ, и кралквѣство |11| ми шномъ⁸ законоу и прѣданию навикъ, много дръзновеник и надеждоу имѣк |12| къ с(вѣ)томоу и б(о)ж(ь)ств'номоу храмоу Прѣч(и)стикъ Бл(а)д(ы)ч(и)це наше Б(о)городице иже въ С(вѣ)тѣи Горѣ Яѳо|13|ньсѣи рекоми Хиландарь, припадаю и м(о)лю се: “М(и)л(о)срѣднима очима възри на смѣ|14|реноу мою д(о)шоу”. Ти иже, Г(оспо)жде мога по м(и)л(о)сти С(ы)на Твоѣго чл(о)вѣ(ѣ)колюбива, величаю и про|15|славляю прѣс(вѣ)тоѣ име Твоѣ, ш домоу слави Твоѣе попеченик твороу, елико ми кс(ть) въ|16|змож'но хотѣи вса испльнити прѣч(и)стомоу домоу Твоѣмоу .

⁹ Д. Синдик у раду *Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару*, описујући повељу под сигнатуром Хил. 16, наводи међу њеним издањима и повељу коју је објавио С. Новаковић у *Законским споменицима*, 399–401, иако се објављени изводи поклапају са текстом Хил. 15. Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 30.

* Редакција издања и превода: Т. Суботин Голубовић.

Две хрисовуле краља Душана којима потврђује Хрељине прилоге Хиландару

Изволкникмь и помощию |17| Прѣч(и)стик Б(огороди)це прииде къ крал(к)в'ствоу ми вѣрны и многовъзлюблени властелинь|18| крал(к)в(ь)ства ми протосѣвастъ Хреља и съ ч(ь)ст(ь)нимь игоуменовь Пр(ѣ)ч(и)стик Б(огороди)це Хила|19|ндарьскик ѡт(ь)ч'ства нашего кър Ар'сеникм(ь) и д(оу)хов'ником(ь) крал(к)в'ства ми бащом[ь] Ямь|20|филохикмь и съ ч(ь)стными стар'ци. И говори крал(к)в'ствоу ми како кс(ть) съзидаль цр(ь)к(ь)вь |21| Г(ве)т(а)го Ар'хагг(е)ла оу градѣ Шипоу и направиль своимь троудом(ь) всакими наредами |22| цр(ь)к(ь)вними и въсхотѣ тѣзи цр(ь)ковь приложити въ вбласть Г(ве)т'иик Б(огороди)це Хилан'дар(ь)|23|скик. И видѣ крал(к)в'ство ми раждеженик кго все-срдчнок къ Пр(ѣ)ч(и)стѣи Б(огороди)ци Хилан'да|24|р(ь)скои и вѣща се крал(к)в'ство ми в'соу волю кр(о) и хотѣник съвршити тако да кс(ть) и крал(к)|25|въс(тв)ѡ ми ктиторъ те с(ве)т'ик цр(ь)кве. И да кс(ть) тази цр(ь)к(о)вь въ вбласть Г(ве)тик Б(огороди)це Хилан'дарь|26|скик въ покоице игоуменову и братиамъ въ помень правовѣр(ь)наго властелина |27| крал(к)в'ства ми прот(о)себаста Хрелк и да кс(ть) брат(ь) в(о)ж(а)ств'наго монастыра ѡт(ь)ч'ства нашег(о) |28| Г(ве)тик Б(огороди)це Хилан'дар(ь)скик. И цо кс(ть) приложил(ь) да кс(ть) нешткмакмо никим(ь) до вѣка.

Ѹ градѣ Ши|29|оу, оу Ѱамборию стасъ паричких(ь) .її. съ всѣми правинами и кѣпленицами, съ нивькм(ь) и вино|30|гради и воденицами и Ѱ тѣм'гк амборию трьгь. И село Брѣсть съ в'сѣми м(е)гтами и прави|31|нами села тог(о). Село ГѰхогръло съ всѣми мегтами и правинами. Село Лѣсковица. Село Вид|32|че и съ заселком(ь) съ всѣми мкгтами и правинами. И по ѡне стране рѣке село Брѣстовица, |33| до дивик воде и до Калоуґкрице и до Полиц(е). И селище Шеп'шорово съ всѣми мегтами|34| и оправ'дан'ми села т(о)го. И оу Ключи КѰнарани и синором(ь): како теч(е) ис планине потокъ |35| мегю Ключ(ь) и Коунаране, тере пот(о)ком(ь) Ѱ Велию рѣкоу и по ѡнои стране рѣке на Ѱзрин(ь), на мо|36|гилице, на лок'воу, на садове, на копища, на Чръвени врѣгъ, на вели доувь, правоу Ѱ рѣкоу. |37| И Трьгъ Г(ве)т(а)го Илик. И планина Беласица, а мегта ки како греде поут(ь) ѡт[ь] Ключа оу планинѣ, |38| право пѣтем(ь) на врх(ь), на Моут'ницоу, на Дебрѣвникъ, на Иваново селище и на ШѰгово, на |39| Соулоу, на Прѣсекоу. Село Сѣкир'нык(ь) и зем'ла цо

кє(ть) дрьжал(ь) Ласкар(ь) Котаниць, и зе|40|млю цю соу дрьжали пронигарик гр(ь)ч(ь)сци Тоутко, Ясань, Ласкарь Сидерофай, конь Сѣ|41|кир'ника до потока и више поуџа и под(ь) поуџ(ь) и ниже кр(ь)ста. И планина Сџграждено |42| и Драгоуљкво и под(ь)планиникь съ всею властью. И мєгта им(ь): брод(ь) Ставракь, низь Велию |43| рѣкоу, на Фрџгопоуловь брод(ь), право џзь Василицоу и изь Василице надесно, на Вели|44|кам(є)н(ь), на хриди, прѣс(ь) поуџ(ь) џ Глодьнь и на Боуковоу рав'нь, на Ивановь кр(ь)сть и низ(ь) Трохолок|45|во, на Стоке, џс(ь) Коупинов(ь)ць, на Ноцен(ь), на Гор'нкѢино, на Шабан(ь), на Гаино вретено, на Сџхово|46|рик, на Тоур'телю, на стоуден(ь)ць, т(є)ре на Соув(о)тин(ь)ць, на Любиво, поуџ(є)мь на Гоубинѣгь, на Калоу|47|герицџ, на Дол'ни брод(ь) к' Соухим(ь) лоукамь над(ь) Драгоуљкво, на поуџ(ь) брѣзнич(ь)ски и на Бѣлинь,|48| на Чрьвени брѣгь, прѣз(ь) рѣкоу велим(ь) поуџем(ь) низ' врьдо, вьв десноу странџ нѣже право на |49| могилоу, поуџем(ь) на пронигарево кроушик, поуџем(ь) на Моут(ь)нь и прѣс(ь) поуџ(ь) надесно где оуп(а)да |50| Брѣзница џ Тоурию, тере рѣкwm(ь) оу Ставракь. И си в(ь)са приложи протосевасть Хрєлѧ съ |51| м(и)л(о)стию крал(к)в(ь)ства ми.

И видѣвь крал(к)в(ь)с(тво) ми приложеник ег(о) и кр(а)л(к)в(ь)с(тво) ми запис(а) и оутвьрди |52| златопечат'ним(ь) СЛОВСОМ(Ь) кр(а)л(к)в(ь)ства ми вь в(ь)сако џтвьржденик и свободоу ч(и)стоу. И да не има |53| власти над(ь) метоухwm(ь) С(вє)т(а)го Архагг(є)ла ник'то вь зем'ли крал(к)в(ь)с(тва) ми, ни кефалиа, ни |54| сѣвасть, ни п'сар(ь). И да имь нѣс(ть) ни градозиданик, ни градоблюденик, ни сєнакоше|55|ник, ни плѣтве, ни жетве, ни врьшениа, ни приселице. И котла да имь нѣс(ть). И на пла|56|нинах(ь) више пис(а)н'них(ь) и зимовицих(ь) иномистра, и планиништик(ь), все мало и голѣмо,|57| да си оузима цр(ь)кви С(вє)тїкѢ Б(огороди)це Хилан'дар(ь)скик, и да си кє(ть) на законѣ цр(ь)к(о)вномь.

Сєго ради |58| вєсвободи крал(к)в(ь)с(тво) ми и оутвьрди знаменикwm(ь) и словом(ь) златопечат'нимь крал(к)в(ь)с(тва) ми јако да кє(ть) |59| твьрдо и непоколѣвакмо никимь до вѣка. Сџбаче и по сьмр'ти крал(к)в(ь)с(тва) ми, кгоже Б(ог)ь изво|60|ли господ(ь)ствоујуща, или с(ы)нь крал(к)в(ь)с(тва) ми, или соурод'ник(ь) крал(к)в(ь)с(тва) ми, или инь кто люво кмоу|61|же дас(ть) Б(ог)ь, сик златопечат'нок СЛОВО крал(к)в(ь)с(тва) ми никомоу потворити, нь паче бол'ше по|62|твьр-

Две хрисовуље краља Душана којима потврђује Хрељине прилоге Хиландару

ДИТИ. ИЩЕ ЛИ КТО ДРЪЗНЕ ДИАВОЛИМ(Ъ) НАВАЖДЕНИКМ(Ъ) ПОТВОРИТИ ИЛИ
УТНЕТИ Ч'ТО ЗА|63|ПИС(А)ННИХ(Ъ) МНОЮ СТЕФАНОМ(Ъ) КР(А)Л(К)МЪ, ТАКО-
ВАГ(О) ДА РАЗОРИТ(Ъ) Г(ОСПОД)Ъ Б(ОГ)Ъ И ПР(Ѣ)Ч(И)СТА ЮГО М(А)ТИ И ДА ГА
ПОРАЗИ|64| СИЛА Ч(Ъ)СТ(Ъ)НАГО И ЖИВОТВОРЕЩАГО КР(Ъ)СТА Х(РІ)С(ТО)ВА И
ДА КС(ТЬ) ПРОКЛЕТ(Ъ) УТ[Ъ] .Ѣ.ИІ. С(ВЕ)Т(И)ХЪ УТ(Ъ)ЦЪ ИЖЕ ВЪ|65| НИКЕИ И
УТЪ .ВІ. АП(О)С(ТО)ЛЬ И .Д. ХЪ ЕУ(АГ)Г(Е)ЛИСТЪ И УТ[Ъ] С(ВЕ)Т(А)ГО С҃УМЕВНА
И ГАВИ И ДА КС(ТЬ) ПРИЧТЕНЬ СЪ ИЮДОЮ|66| ПРѢДАТЕЛКМ(Ъ) И РЕКШИХ(Ъ):
“КР(Ъ)ВЬ КГО НА НАС(Ъ) И НА ЧЕДѢХ(Ъ) НАШИХ(Ъ)”. И УТ[Ъ] МЕНЕ ГРѢШ'НАГО
СТЕФАНА КРАЛѦ|67| ДА НѢС(ТЬ) ВЛ(АГО)С(ЛО)В(Е)НЬ. ЗАПИС(А) СЕ СИК И ШТ-
ВР'ДИ СЕ ВЪ ЛѢТ(О) .Ѣ. Ѡ. М. Д. ИНДИКТИВН(А) .АІ. М(Е)С(Е)ЦА МАѦ .Ѣ. Д(Ъ)Н(Ъ).
+ С(Т)Е(Ф)АИЪ ВЪ Х(РИ)С(Т)Ѧ Б(ОГ)Ѧ БЛ(А)ГОВѢРНИ И САМО-
ДРЪЖАВНИ КРАЛЪ +

Превод

Благочастиво је, и добро и на похвалу свим христољубивим цареви-
ма и краљевима да воле и имају топлу жељу ка светим и божанственим
црквама у којима се слика лик Бога и човека и светитеља Његових. Јер,
цар се украшава дијадемом и драгоценим камењем и бисерима, а ка Богу
побожношћу и вером у Његове свете, поштовањем према црквама, чиме
је и Краљевство ми добило помазање од Господа Бога и анђеоским пре-
дањем благочастиви хришћански сто светопочивших краљева српских,
љубав топлу к Богу, и поштовање према Његовим светим црквама и бла-
гочастивом Његом лику, а још више због обнављања и помена и подуш-
ја за светопочивше краљеве српске, првопрестолне стола српског.

Стога и ја, раб Христу, Стефан, у Христу Богу верни краљ и само-
држац свих српских земаља и удеоник грчких земаља, пошто је при-
хватило Краљевство ми онај закон и предање, имајући многу смелост и
наду ка светом и божанственом храму Пречисте Владичице наше Бо-
городице, који је на Светој Гори Атонској, званом Хиландар, припадам
и молим се: „Милосрдним очима погледај смртну душу моју“. Ти си,
Госпођо моја, по милости Сина твога човекољубива, величам и прос-
лављам пресвето име Твоје, о дому славе Твоје старам се, колико могу
учинићу све пречистоме дому Твоме.

По вољи и уз помоћ Пречисте Богородице дође код Краљевства ми
верни и многовољени властелин Краљевства ми протосеваст Хреља са
часним игуманом Пречисте Богородице Хиландарске, отачаства нашег,
игуманом Арсенијем и духовником краљевства ми баштом Амфилохи-

јем и са часним старцима. И рече Краљевству ми како је подигао цркву Светог Арханђела у граду Штипу и својим је трудом уредио свим црквеним правилима, те је пожелео ту цркву да приложи Светој Богородици Хиландарској. И пошто је видело Краљевство ми свесрдни пламен његов ка Пречистој Богородици Хиландарској, обећа Краљевство ми да ће завршити сваку његову вољу и жељу, као да је и Краљевство ми ктитор те свете цркве. И да црква та буде под Светом Богородицом Хиландарском, за боравиште игуману и братији за помен правовернога властелина краљевства ми протосеваста Хреље и да је брат божаственог манастира отачаства нашег Свете Богородице Хиландарске. И што је приложио – нико да не одузме до века.

У граду Штипу, у амборију, 50 стасова паричких са свим правинама и купљеницама, са њивама и виноградима и воденицама, и у том амборију трг. И село Брест са свим међама и правинама тога села. Село Сухогрло са свим међама и правинама. Село Лесковица. Село Видче са засеком и са свим међама и правинама. И са оне стране реке село Брестовица, до Дивље воде и до Калуђерице и до Пољице. И селиште Шешпорово са свим међама и правинама тога села. И у Кључу Кунарани и синор: како тече из планине поток између Кључа и Кунарана, те потоком до Велике реке и са оне стране реке на Озрин, на могилице, на вртове, на њиве, на Црвени брег, на Велики дуб, право до реке. И трг Светог Илије. И планина Беласица, а међа јој је: како иде пут од Кључа у планину, право путем на врх, на Мутницу, на Дебрвеник, на Иваново селиште и на Шугово, на Сулу, на Пресеку. Село Секирник и земља што је држао Ласкар Котаниц, и земља што су је држали грчки пронијари Тутко, Асан, Ласкар Сидерофан, код Секирника, до потока и више пута и испод пута и ниже крста. И планина Ограждено и Драгуљево и сва област под планинама. И међа им је: брод Ставраћев низ Велику реку, на Фругопулов брод, право уз Василицу и из Василице надесно, на Велики Камен, на хрид, преко пута у Глодан и на Букову раван, на Иванов крст и низ Трхољево, на Стоће, уз Купиновац, на Ноштен, на Горње Вејино, на Шабан, на Гајино вретено, на Сухо борје, на Туртељу, на студенац, и на Суботинац, на Љубиво, путем на Губињег, на Калуђерицу, на Доњи брод, ка Сухим лукама над Драгуљевом, на брезнички пут и на Белин, на Црвени брег, преко реке великим путем низ брдо десном страном право на могилу, путем на пронијарево крушје, путем на Мутањ и преко пута надесно где се улива Брезница у Турију, те реком у Ставраћ.

И све ово приложи протосеваст Хреља милошћу Краљевства ми. И видевши Краљевство ми прилог његов, записа Краљевство ми и утврди

Две хрисовуље краља Душана којима потврђује Хрељине прилоге Хиландару златопечатним словом Краљевства ми у свакој сигурности и слободи чистој. И над метохом Светог Арханђела да нема власт у земљи Краљевства ми ни кефалија, ни севаст, ни псар. И да немају ни градозидање, ни градобљуденије, ни сенокос, ни плетву, ни жетву, ни вршидбу, ни приселицу. И да немају котла. И на планинама и зимовницима више поменутих, иноистра и планиниотик, све мало и велико, да се узима за цркву Свете Богородице Хиландарске, и да то јесте у црквеном закону.

Стога ослободи Краљевство ми и утврди знамењем и словом златопечатним Краљевства ми тако да је тврдо и да га нико не прекрши до века. А и по смрти Краљевства ми, онај кога Бог одреди да влада, било син Краљевства ми, било сродник Краљевства ми, или други неко коме да Бог, да ово златопечатно СЛОВО Краљевства ми не порекне, већ боље да га утврди. Ако ли се ко дрзне, ђаволовим наговором, да порекне или одузме нешто од оног што записах ја Стефан краљ, таквога да убије Господ Бог и Пречиста Мати Његова и да га порази сила Часног и Животоврног Крста Христовог и да буде проклет од 318 светих отаца у Nikeји и од 12 апостола и четворице јеванђелиста и светог Симеона и Саве и да је прибројан Јуди издајнику и онима који су рекли: „Крв његова на нас и на деци нашој“. И да није благословен од мене грешног Стефана краља. Ово се записа и утврди у лето 6844, индикта једанаестог, месеца маја 6. дан.

+ СТЕФАН У ХРИСТУ БОГУ БЛАГОВЕРНИ И САМОДРЖАВНИ
КРАЉ +

Дипломатичке особености

У оба документа инвокација на почетку повеље је изостављена, док се симболичка налази испред потписа. Изостављање симболичке инвокације, која је најчешћа у рашкој канцеларији, веома је ретко. Још две Душанове исправе немају крст – Хрисовуља краља Душана о даровању Манастира Светог Николе Мрачког у Орехову Манастиру Хиландару из 1339 и повеља Душанова Хиландару о даровању Цркве Светог Ђорђа, села Полошког и села Драгожеља, у спомен брата Драгушина из фебруара 1340.¹⁰

Тип аренге, коме припада аренга у Хил. 15 (I, ред. 1–7) и Хил. 16 (II, ред. 1–9), истиче богоугодност ктиторских подухвата владара. Овом типу припада више повеља насталих током XIV века. Поред два примерка Душанове повеље које овом приликом приређујемо, поменута

¹⁰ ССА 2 (2003) 60 (С. Марјановић-Душанић).

аренга се јавља у још осам српских и две бугарске повеље. Најстарију сачувану повељу са овим типом аренге издао је крајем 13. или почетком XIV века краљ Милутин за Манастир Светог Николе у Врањини. У повеље са истим типом аренге спадају и повеље: Стефана Дечанског за Светог Николу у Орехову од 9. септембра 1330, краља Стефана Душана за старца Григорија од 19. маја 1343, краља Стефана Душана за властелина Рудла од 28. марта 1343, краља Стефана Душана Хрусијском пиргу о поклону села Гаидахора од 13. јануара 1345, цара Стефана Душана о поклањању Цркве Светог Николе у Псачи Хиландару издата 1354. или 1355, деспота Угљеше о давању села у Мавровском пољу Кутлумушу из априла 1369, браће Драгаша и Константина Дејановића за Свети Пантелејмон издата између 1372. и 1375. Две бугарске повеље са истом аренгом издали су цар Јован Александар за Манастир Светог Николе Мрачког (1. децембра 1347) и цар Јован Шишман за Рилски манастир (21. септембра 1378).¹¹

Повеље о Хрељином дару Хиландару, заједно са горе наведеним Душановим краљевским актима, спадају у подтип са опширнијом аренгом у којој се наглашава побожност владара награђена миропомазањем од стране Бога, као и благотворност његове љубави према Господу за почивше претке и претходнике на престолу.¹² Оваква аренга по први пут се јавља у повељи краља Стефана Душана издатој 19. маја 1343, којом је старцу Григорију уступио на доживотно коришћење Цркву Светог Петра Коришког. Издавање ове повеље, као и аренга у њој, у непосредној вези су са почетком Душановог ктиторског подухвата на изградњи Манастира Светих Арханђела.¹³

Институлација (I, ред. 7–8; II, ред. 9–10) „азъ равь Х(ри)с(т)оу Стефанъ Четвѣрти въ Х(ри)с(т)а Б(ог)а вѣрны краль и самодр(ь)ж'ць всѣх(ь) ср'в'ских(ь) земль и ч(ь)стьникъ гръчскимъ странама“ јавља се у обе верзије Душанове потврде Хрељиних дарова, с тим што је у Хил. 16 изостављена нумерација Четврти, која представља уобичајен начин навођења његовог имена са цифром.¹⁴ Идентичну институлацију институлацији у Хил. 15 налазимо и у повељи о поклону села Гаидарохора Хрусијском пиргу.¹⁵ У Хил. 15 и Хил. 16, као и у повељи о поклону

¹¹ ССА 6 (2007) 90-91 (Д. Живојиновић).

¹² Исто, 91.

¹³ ССА 3 (2004) 59–60 (Ж. Вујошевић).

¹⁴ О томе више: С. Марјановић Душанић, *Владарска идеологија Немањића*, Београд 1997, 57–58; ССА 3 (2004) 65 (Ж. Вујошевић).

¹⁵ Издање у ССА 6 (2007) 91 (Д. Живојиновић).

Две хрисовуље краља Душана којима потврђује Хрељине прилоге Хиландару села Гаидарохора, из уобичајене Душанове титулатуре изостављена је реч *поморскихъ*. Иако године из обе верзије повеље о Хрељином дару Хиландару припадају четвртој деценији XIV века, у њима се уз поменуто Душанову уобичајену титулатуру додаје и титула *честник Грком*, која се јавља, као и титула *краљ грчким странама*, на исправама из периода 1343–1345, а у вези је са Душановим територијалним добицима на југу и чињеницом да је Душанов син Урош у том тренутку верен за сестру цара Јована V.¹⁶

Почетак експозиције (I, ред. 9–13; II, ред. 10–16) је идентичан је са експозицијом повеље о прилагању вастелина Рудла Хиландару, док се са повељом о поклону села Гаидарохора разликује само у завршном делу. Нарација о владаревом старању о манастиру Хиландару дата је у форми директног обраћања самој Пречистој Богородици, на чијем крају стоји „испълнити пр(ѣ)ч(и)стомоу домоу твоу, изволкникъ и помощию Пр(ѣ)ч(и)стык Б(огороди)це“.¹⁷ Уместо овог нелогичног дела експозиције присутног у обе верзије повеље о Хрељином дару и у повељи о даровању властелина Рудла, у повељи о поклону села Гаидарохора налазимо „испълнити пр(ѣ)ч(и)стомоу домоу твоу, изволкникъ и помощию с(ы)на твоу“.

Након указивања на владареву бригу о храму Пречисте Богородице на Светој гори, следи део (I, ред. 13–19; II, ред. 16–23) који указује на непосредан мотив правног чина – долазак севастократора Хреље код краља Душана са молбом да му се одобри даровање Хиландару Цркве Светих Арханђела у Штипу, коју је сам подигао и опремио.

Диспозиција заузима највећи део исправе (I, ред. 19–48; II, ред. 23–57) и резултат је краљеве милости. Први део диспозиције се односи на владареву одлуку да изађе Хрељиној молби у сусрет, постајући и сам ктитор хиландарског братства. Овом одлуком Црква Светих Арханђела у Штипу постаје коначиште хиландарског игумана и братства у спомен Хрељи. У наставку се саопштава посебно занимљива краљева одлука према којој Хреља треба да постане члан хиландарског братства, чији се представници, игуман кир Арсеније, краљев духовник башта Амфилохије и часни старци, помињу у интервенцији.

¹⁶ ССА 9 (2010) 77 (С. Мишић).

¹⁷ Како нам интерпункцијски знаци присутни у повељи не помажу у разумевању горе поменуте недоследности, ми смо је избегли премештајући спорни део на почетак наредне реченице.

У другом делу диспозиције наводе се Хрељини прилози Хиландару, прво они у самом Штипу, а затим они у Лукавици и Струмици. У овом делу се могу запазити значајне разлике између верзија Хил. 15 и Хил. 16. У Хил. 15 се у скраћеном облику наводи прилог од 50 парика у Штипу, док се у Хил. 16 прецизира да су у питању парички стаси у амборију „*съ всѣми правинами и кѡпленицами, съ нивѣкѡм(ь) и виногради и воденицами*“. Након тога, у Хил. 15 се као прилог наводи заселак Карбинци са синором, кога нема у верзији Хил 16. Приликом навођења села лоцираних са обе стране данашње реке Криве Лакавице, само у Хил. 15 се изричито говори о области Лукавици. Село Брестовица из Хил. 16 се у Хил. 15 помиње као други Брест, док се Калуђерица у Хил. 15 наводи као једно од приложених села а у Хил. 16 као међник села Брестовице, и то заједно са Пољицом. У Хил. 16 се такође помиње и селиште Шепшорово, као један од прилога.

Диспозиција се наставља набрајањем прилога у области Струмице. Међу њима се, у обе верзије на идентичан начин, наводе село Кунарани са међама, трг Светог Илије и планина Беласица са међама. Наредни прилог је Секирник(ћ), који се у Хил. 15 помиње као селиште а у Хил. 16 као село. У непосредној вези са овим селом је „*коматъ землкѡ*“ (Хил. 15) или „*зем'ла*“ (Хил.16) раније у поседу Ласкара Котанице. Суседно селиште Штука се помиње само у Хил. 15. Поред земље Ласкара Котанице, Хиландар је добио и земљу коју су некад држала два византијска пронијара – Тутко Асан и Ласкар Сидерофан. Она се налазила у непосредној близини села Секирника, уз Царски пут који се пружао од Струмице на исток, дуж истоимене реке. Њен положај је описан у обе исправе на исти начин. Набрајање земљишних поседа завршава се, у обе верзије, детаљним описом међа планина Огражден и Драгуљево, које су представљале најпространији део Хрељиних прилога.

Након Хрељиних прилога, наводе се детаљно имунитетна права метоху Светих Арханђела, којима претходи короборација (I, ред. 43–44; II, ред. 51–52): *И видѣвъ крал(ѡ)в(ь)с(тво) ми приложеникѡ ег(о) и кр(а)л(ѡ)в(ь)с(тво) ми запис(а) и оутврѣди златопечат'ним(ь) СЛОВѢМ(ь) кр(а)л(ѡ)в(ь)ства ми въ в(ь)сако ѡтврѣжденикѡ и свободоу ч(и)стоу. Након набрајања имунитетних права следи нова короборација (I, ред. 48–50; II, ред. 57–59): *Сего ради освободи крал(ѡ)в(ь)с(тво) ми и оутврѣди знаменикѡм(ь) и словом(ь) златопечат'нимъ крал(ѡ)в(ь)с(тва) ми тако да кс(тъ) тврѣдо и непоколѣвакѡ никимъ до вѣка.**

Две хрисовуље краља Душана којима потврђује Хрељине прилоге Хиландару

Санкција (I, ред. 50–56; II, ред. 59–67) спада у ред конвенционалних санкција Душанове канцеларије. Започиње наредбом владара Богом изабраним наследницима престола да се одредбе овог златопечатног слова након његове смрти не смеју кршити. Прекршиоцима краљеве воље, које наводи сам ђаво, прети се Христом, Пречистом Богородицом, Чудотворицом Хиландарском, Часним крстом, светим учесницима Никејског сабора, дванаесторицом апостола, четворицом јеванђелиста, Светим Симеоном и Светим Савом, као и изједначавањем са Јудом Издајником. У санкцији недостају уобичајени елементи на крају – у Хил. 15 ускраћивање краљевог благослова и бацање анатеме, а у Хил. 16 само бацање анатеме. Такође, у оба примерка недостаје апрекација.

У верзији повеље Хил. 15 наилазимо на додатак (ред. 56–58), која следи након санкције а пре датума и потписа. У њој се наглашава да је све прилоге умеђио и отесао сам протосеваст Хреља. Потом се наводи као краљев прилог комад земље Тетрагонитове у Струмици. Након ове интерполације следи још једна короборација у којој се наводи и дестинатар (ред. 58–59).

Две верзије повеље о Хрељиним даровима датирани су различитим годинама од стварања света – Хил. 15 носи годину 6840 (1332) а Хил. 6844 (1336). Иако то није уобичајено у рашкој канцеларији, датирање је извршено и на основу индикта, који је у обе верзије исти (11) и не слаже се са годинама. Према обе верзије састављање исправе је извршено 6. маја, а у Хил. 15 је забележено и име писара Хрса. Овом приликом морамо се задржати на датирању повеље Хил. 15. Година на овој верзији Душанове хрисовуље о Хрељиним прилозима Хиландару је већином читана као 6842 (1334), при чему је слово **в** читано као број 2. Још је Д. Синдик изразио сумњу да је последња цифра у години, тј. слово **в**, вероватно накнадно уписана. Како је пергамент на спорном месту загребан, са потпуном сигурношћу можемо тврдити да није у питању број, на шта указује и одсуство титле. Слово **в** је по свему судећи накнадно уписано, јер га Григорович није видео а повељу је завео у свом прегледу документа под 1332. годином.¹⁸ Уколико узмемо да је **в** интерполација између године и речи индикт, цео датум се може прочитати као „**вѣ лѣт(о) .ѿ. ѿ. ѿ в индиктиѿн(ѿ) .ѿи. логос(ѿ)тъ Хрс(ѿ) пис(а) м(ѣ)с(ѿ)ца маѿ .ѿ. д(ѿ)нѣ**“.

¹⁸ В. Григорович, *Очеркъ путешествія*, 43, № 17.

Питање аутентичности акта

У науци је углавном прихваћено мишљење да две верзије повеље којом Душан потврђује Хрељине дарове Хиландару представљају фалсификате сачињене у другој половини XIV века. У новије време, нешто другачији став износе само В. Мошин и Л. Славева у *Српски грамоти од Душаново време*. Они сматрају да је верзија повеље Хил. 16 оригинал са Душановим личним потписом и неоштећеним печатом на коме је титула цар.¹⁹

За утврђивање аутентичности исправа које овом приликом приређујемо, као и веродостојности података који су у њима забележени, неопходно их је упоредити са сачуваним документима из XIV века, који се односе на исте области. У питању је више исправа које указују на то да Хил. 15 и Хил. 16 у великој мери садрже веродостојне податке који се односе на хиландарске поседе у области Струмице. Тако је М. Живојиновић указала да је почетак диспозиције Хил. 16, који се односи на прилоге у Штипу и долини реке Лукавице, идентичан са хрисовуљом цара Андроника III, састављеном највероватније 1341.²⁰ Овом делу диспозиције је у великој мери слична и диспозиција Хил. 15, са изузетком помињања села Карбинаца. Међе планине Огражден наведене у хрисовуљи цара Андроника III подударају се са делом велике повеље (сигнатура у АХС III-4) у којој се наводе хиландарски поседе добијени у време Милутина и Душана, а у којој се помињу и Хрељини дарови.²¹ С друге стране, опис Ограждена у Хил. 15 и Хил. 16 готово је идентичан са међама записаним у простагми цара Душана (1349–1354) а које је утесао његов властелин Бранило, приликом решавања спора Хиландараца са властелинима и власима.²² Опис међа на планини Беласици, као и помен земљишта које су раније држали Ласкар Котаниц и пронијари Ласкар Сидерофан и Тутко Асан, забележени су само у две верзије повеље о Хрељиним даровима.

Анализирајући горе наведене чињенице, С. Ћирковић и М. Живојиновић су дошли до закључка да је садржај оригиналног акта о стица-

¹⁹ Према њиховом мишљењу повеља је антидатирана због Душанових претензија на заузимање Хрељиних поседа. Л. Славева – В. Мошин, *Српски грамоти од Душаново време*, Прилеп 1988, 133.

²⁰ М. Живојиновић, *Струмички метох Хиландара*, 209–210.

²¹ М. Живојиновић, *Струмички метох Хиландара*, 213.

²² С. Ћирковић, *Хрељин поклон Хиландару*, 110; М. Живојиновић, *Струмички метох Хиландара*, 214–215.

Две хрисовуље краља Душана којима потврђује Хрељине прилоге Хиландару

њу поседа цркве Архистратига Михаила и још неких Душанових прилога Хиландару најверније пренет у већ поменути повељу III-4.²³ Траг о постојању овог акта можемо наћи у опису Хиландара који нам је оставио архимандрит Леонид. На страницама 68 и 69 налази се текст хрисовуље из 1332. године којом је краљ Душан потврдио Хрељин прилог цркве Архистратига Михаила у Штипу.²⁴ Из наведеног текста може се закључити да је у питању још једна, можда оригинална повеља, која се тиче хиландарског метоха у Штипу и Струмици. Њен текст у потпуности одговара делу диспозиције у повељи са сигнатуром III-4. У њему се наводи како је краљ придодео Хрељином дару и 50 људи и трг штипски. У повељи је забележен и закон подграђу. Текст повеље који потом следи гласи: „И прида Кралесвство ми селища, запустѣлы отъ вѣка, име селищамъ: Врѣсть, и Соухогрљь, Лѣсковица, Витѣче, Дрѣнокъ, и мегя Армасана, съ всѣми людѣми и населени сель тѣхъ, что населихъ ихъ отъ чоужихъ земљь, и селище Брѣстокъ и Калоугерица, и полице, и паши ше съ всѣми правинами и мегями сель тѣхъ, и село оу Ключи Коукаряне съ парикы и съ стаями ихъ и съ всѣми правинами села того. И не прѣзрѣ Кралесвство ми егово (то естъ, Протосеваста Хреля) моление, нѣ оутврѣди и записа Кралесвство ми, да боудеть оутврѣждено и непоколебимо Св. Богородице Хиланѣдарьскои.“²⁵

Поред оригиналног акта којим је током четврте деценије XIV века утемељен метох цркве Архистратига Михаила, постојао је и други оригинални документ који је послужио за израду познијих фалсификата – Хил. 15 и Хил. 16. Та оригинална исправа састављена је 1343. године. Тој години одговара индикт 11 који је пренет у оба фалсификата. Времену о коме је реч одговара и интитулатура *честник зрком*, као и помен логотета Хрса. Ова Душанова златопечатна хрисовуља представљала је највероватније потврду Хрељиних дарова које наилазимо и у повељи Андроника III.²⁶

На крају се намеће као закључак да су исправе које овом приликом приређујемо, као што су већ нагласили С. Ћирковић и М. Живојиновић, састављене за потребе парница између Хиландара и његових

²³ М. Живојиновић, *Струмички метох Хиландара*, 220.

²⁴ Повељу на овом месту описану Д. Синдик индетнтификује као Хил. 15. Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 29.

²⁵ Архимандрит Леонид, *Историческое описание сербской лавры Хиландаря отношения къ царствамъ сербскому и русскому*, Москва 1868, 68–69.

²⁶ М. Живојиновић, *Струмички метох Хиландара*, 220.

суседа вођених током осме деценије XIV века. Њихов циљ је био да Хиландару осигурају спорне поседе у Струмичком пољу и на Беласици. Ово је извршено интерполацијама које се односе на земљиште Ласкара Котенице и пронијара Ласкара Сидерофана и Тутка Асана, као и на међе на Беласици.²⁷

Истом времену припада и Хрисовуља о поклону села Гаидарохора Хрусијском пиргу која има низ сличности са верзијама повеље о Хрељиним даровима. Сличности у аренги, интитулацији, санкцији и потпису навеле су Д. Живојиновића на закључак да се слободно може говорити о једном дипломатичком формулару који сврстава наведене исправе у исти тип споменика настао у блиском временском интервалу. Томе у прилог говори и чињеница да се у интервенцијама јављају исте личности, игуман Арсеније и башта Амфилохије, а логотет Хрс се помиње у две од ове три повеље.²⁸

Важнији термини и установе

У претходним свескама *Старог српског архива* већ су објашњавани појмови и установе: **честник грчким странама** (I, ред 8; II, 10), **игуман** (I, 15, 22; II, 18, 26), **башта** (I, 16; II, 19), **духовник** (I, 16; II 19), **китор** (I, 21; II, 25), **властелин** (I, 14, 22; II, 17, 26), **купљеница** (II, 29), **трг** (I, 24, 29; II, 30, 37), **стас** (II, 29), **међа** (I, 29, 34; II, 30, 31, 32, 33, 37, 42), **синор** (I, 24, 26, 27; II, 34), **метох** (I, 44; II, 53), **кефалија** (I, 45; II, 53), **псар** (I, 45; II, 54), **севаст** (I, 45; II, 54), **градозиданье** (I, 45; II, 54), **градобљуденије** (I, 46; II 54), **сенокос** (I, 46; II, 54–55), **приселица** (I, 46; II, 55), **плетва** (I 46; II, 55), **жетва** (I, 46; II, 55), **вршеније** (I, 46; II, 55), **котао** (I, 46; II, 55) **зимовници** (I, 47; II, 56), **планина** (I, 47; II, 55–56), **планиниотик** (I, 47; II, 56), **иномистро** (I, 47, II, 56), **златопечатно слово** (I, 43, 49, 51, 59; II, 52, 58, 61), **логотет** (I, 59), према *Прегледу* ССА 10 (2011) XXXV–LXVIII.

Протосеваст, I (документ), 14–15 (ред), 22, 41, 42, 56; II, 18, 27, 50 – титула пореклом из Византијског царства. Етимолошки би требало да је протосеваст први међу севастима. Међутим, у пракси није постојала веза између ова два достојанства. У питању је титула чији је носилац могао добијати значајне дужности на двору. У средњовековној Ср-

²⁷ С. Ђирковић, *Хрељин поклон Хиландару*, 114; М. Живојиновић, *Струмички метох Хиландара*, 220.

²⁸ ССА 6 (2007) 95 (Д. Живојиновић).

Две хрисовуље краља Душана којима потврђује Хрељине прилоге Хиландару бији и Бугарској, протосевсти су били великаши чија је управа над одрђеним областима имала елементе приватне власти.

Литература: ЛССВ 599 (Ј. Максимовић).

Амбориј, II, 29, 30 – назив за подграђе, насеље под утврђењем, трговиште. Потиче од грчке речи εμποριον, која значи трговиште.

Литература: ЛССВ, 10 (С. Ћирковић).

Пронијар, I, 32; II, 40 – термин који је у феудализираном Византијском царству (XI–XIV век) означавао великаша који ужива условно власништво над пронијом – земљишним поседом или било којим извором прихода, уз обавезу обављања војне службе владару. Пронијари се у изворима најчешће називају војницима. Они су на пронијама насељавали зависне сељаке (парике) који су обрађивали земљу, плаћали им дажбине и можда учествовали у војним походима као пратња. После престанка војних обавеза пронијара, пронија се враћала у фондседа владара који ју је давао другом пронијару на коришћење. Заједно са другим установама Византијског царства, пронија је пренета у средњовековну Србију.

Литература: С. Новаковић, *Пронијари и баштиници*, Глас САН 1 (1887) 1–102; Г. Острогорски, *Пронија*, Прилог историји феудализма у Византији и јужнословенским земљама, Београд 1951 (=Сабрана дела I, 119–342); ЛССВ 589–591 (Б. Ферјанчић). О пронији видети и: ССА 1 (2002) 140 (А. Веселиновић); ССА 3 (2004) 121 (М. Шуица).

Просографски подаци

У претходним свескама *Старог српског архива* већ су објашњаване личности: **Хреља**, I, 15, 22, 41, 42, 56; II 18, 50; **игуман кир Арсеније**, I, 15–16; II, 19; **башта Амфилохије**, I, 16; II, 19–20; **логотет Хрс**, I 59, према *Прегледу*, ССА 10 (2011) XXXV–LXVIII.

Ласкар Котаниц, I, 32; II, 39 – припадник породице Котаниц, која је почев од краја XIII века, имала свој посед у селу Брезници. У везиседа у долини Струмице, ова породица се први пут помиње у хрисовуљи из 1293. Тада је цар Андроник II поклатио свом дворанину Лаву Котаницу земљу у поменутом селу. Након доласка Струмице под српску власт, ова земља је припала Хиландару. Како је његова међа чинила источну границу хиландарскогседа у Струмици, ово село и његове међе нису посебно наведене у Хил. 15 и Хил. 16. То се види на основу касније исправе васељенског судије Михаила Скулиса 1371. године, којом је утврдио спорне међе Ласкарисовог прилога Хиланда-

ру. Ова међа је почињала од планине Драгуљева, ишла на југ до брезничког пута, где су била три камена међаша и где је излазио пут из Морокошта, спуштала се гребеном до Белина и долазила до *Κόρνιζαν*, где је покојни Хреља поставио крст. Потом се међа спуштала преко крстова међаша до Доње Белине, па потом до реке Брезнице, прелазила реку, силазила Сувим потоком, који се спуштао од Штуке, и стизала на Царски пут. Затим је делом ишла путем на запад, па скретала на југ, напуштајући га, и стизала до пронијареве крушке па до ушћа Брезнице у Турију. Потом се настављала реком до Крстине скеле и од ње до Франгопуловог прелаза.

Почетком седме деценије XIV века, монах Макарије Ласкарис Котаниц је даровао Брезницу Манастиру Светог Пантелејмона, након чега се отворио деценијски спор са Хиландаром. Овај спор је коначно окончан 1374. године, када је Константин Ласкарис Палеолог, један од тројице браће, који су као мираз своје мајке наследили земљу у Брезници, вратио својој породици власништво над струмичким поседом и потом га приложио Манастиру Светог Пантелејмона. Средином XIV века припадници ове породице су везани и за околину Трикале и Солуна, где су имали своје поседе.

Литература: М. Живојиновић, *Le conflit entre Chilandar et Saint-Pantéléemôn au suje du village de Breznica*, *Byzantinoslavica* 56 (1995) 237–244; М. Живојиновић, *Струмички метох Хиландара*, ЗРВИ 45 (2008) 212; М. Живојиновић, *Драгаши и Света Гора*, ЗРВИ 43 (2006) 43; Јб. Максимовић, *Котаниц Торник*, ЗРВИ 29–30 (1991) 184–185; М. Bartusis, *Serbian pronoia and pronoia in Serbia: the diffusion of an institution*, *ZRVI* 48 (2011) 197–198.

Тутко Асан, I, 33; II, 40 – византијски пронијар. Пред доласком српске војске, по свему судећи он је, као и пронијар Ласкар Сидерофан, напустио своју пронију. Земљу ова два пронијара, која се налазила непосредно уз село Секирник, краљ Душан је после освајања струмичке области уступио Хрељи. Према мишљењу М. Живојиновић, земља ова два пронијара је врло вероватно потврђена Хрељи и Андронииковом повељом, али у оквиру села Секирника и његове територије, док је међа између Кунарана и поседа Тутка Асана и Ласкара Сидерофана, коју налазимо само Хил. 15 и Хил.16, накнадна интерполација.

Прилог Хиландару коју је чинила земља коју су некад поседовали ови властелини била је предмет спора Хиландара и Св. Пантелејмона. Ова два манастира су се спорила око међа између земље попа Симона и земље села Макријево и Мокрани, као и око тога да ли је земља Тут-

Две хрисовуље краља Душана којима потврђује Хрељине прилоге Хиландару ка Асана и Ласкара Сидерофана припадала селима Мокријеву или Мокранима. Разграничење са земљом попа Симона су учинили водочки и бањски епископ 1371. Они су такође утврдили да су у време цара Душана на тој земљи разбојници отели царске коње. Становници Мокрана и Макријева нису хтели да плате приселицу и вражду, јер су тврдили да је ту земљу кесар Хреља приложио Хиландару, тако да су накнаду платила хиландарска села. Због наведеног, разграничењем учињеним 1371. земља ова два властелина остала је у поседу Хиландара.

Литература: М. Живојиновић, *Струмички метох Хиландара*, ЗРВИ 45 (2008) 212; М. Живојиновић, *Драгаши и Света Гора*, ЗРВИ 43 (2006) 48; М. Bartusis, *Serbian pronoiia and pronoiia in Serbia: the diffusion of an institution*, ZRVI 48 (2011) 193–197.

Ласкар Сидерофан, I, 33; II, 40 – види претходну одредницу.

Топографски подаци

Сви убицирани топоними су уцртани на приложеним картама. На њима су уцртани и поседи Св. Пантелејмона, као и међници поменути у хрисовуљи цара Андроника III.

Штип, I, 17, 24; II, 21, 28–29 – град у Македонији. Више о средњовековној историји овог насеља види: С. Ћирковић, *Штип у XIV веку*, Зборник на трудови посветени на академикот Михаило Апостолски по повод 75-годишнината од животот, Скопје 1986, 25–36; *Штип низ вековите. Книга прва*, Штип 1986, 125–201.

Лукавица, I, 25 – ССА 8 (2009) 79–80 (В. Алексић).

Брест, I, 25; II, 30 – ишчезло село у долини реке Лукавице (данас Лакавица), леве притоке Брегалнице

Сухогрло, I, 25; II, 31 – данас Суво Грло. Село у долини реке Лакавице, јужно од Штипа.

Лесковица, I 25; II 31 – село у долини реке Лакавице, јужно од Штипа.

Видче, I, 25; II, 31–32 – данас ишчезло село у долини реке Лакавице.

Брестовица, II, 32 – данас село Брест у долини реке Лакавице, јужно од Штипа.

Калуђерица, I, 26; II, 33 – село у Радовишком пољу.

Пољица, II, 33 – ишчезло село у долини Лакавице.

Шепшорово, II, 33 – можда данас село Шопур у долини реке Лакавице, јужно од Штипа.

Владета Петровић

Кључ, I, 26–27, 30; II, 34, 35, 37 – село у долини реке Струмице, у подножју Беласице. Такође и теснац између Струмичког и Петричког поља.

Кунарани, I, 27; II, 34, 35 – село у долини реке Струмице, у подножју Беласице. Данас Старо Коњарево.

Озрин, I, 28; II, 35 – неубицирани међник на Беласици.

Црвени брег, I, 29, 39; II, 36, 48 – два неубицирана међника. Један на Беласици, а други на Ограждену.

Беласица, I, 29; II, 37 – планина у Македонији.

Мутница, I, 30; II, 38 – село на Беласици. Данас Макриница.

Дебрвеник, I, 30; II, 38 – неубицирани међник на Беласици.

Иваново селиште, I, 30; II, 38 – неубицирани међник на Беласици.

Шугово, I, 31; II, 38 – село на Беласици. Данас Платанакиа.

Сула, I, 31; II, 39 – неубицирани међник на Беласици.

Пресек, I, 31; II, 39 – неубицирани међник на Беласици.

Секирник, I, 31, 33; II, 39, 40–41 – село у долини Струмице.

Огражено, I, 34; II, 41 – планина у Македонији.

Драгуљево, I, 34, 39; II, 41, 47 – планина у Македонији.

Ставрак, I, 34–35, 42; II, 42, 50 – прелаз преко Струмице, на месту где се у њу улива река Турија.

Велика река, I, 27–28, 35; II, 35, 42–43 – Струмица, река у Македонији.

Фрагупулов брод, I, 35; II, 43 – прелаз преко Струмице у близини речице Василице.

Василица, I, 35; II, 43 – лева притока Струмице.

Велики камен, I, 35–36; II, 43–44 – неубицирани међник планине Огражден.

Глодањ, I, 36; II, 44 – неубицирани међник планине Огражден.

Букова раван, I, 36; II, 44 – неубицирани међник планине Огражден.

Трхољево, I, 36; II, 44–45 – међник планине Огражден, вероватно у вези са Трохолском реком, која је на савременим картама уцртана као Троласка река.

Стоће, I 36; II, 45 – неубицирани међник планине Огражден.

Купиновац, I, 37; II, 45 – неубицирани међник планине Огражден.

Ноштен, I, 37; II, 45 – неубицирани међник планине Огражден.

Горње Вејино, I 37; II 45 – неубицирани међник планине Огражден.

Шабан, I 37; II, 45 – планински врх, међник планине Огражден.

Две хрисовуље краља Душана којима потврђује Хрељине прилоге Хиландару

Гајино вретено, I, 37; II, 45 – неубицирани међник планине Огражден.

Сухо борије, I, 37; II, 45–46 – неубицирани међник планине Огражден.

Туртељ, I, 37–38; II, 46 – неубицирани међник планине Огражден.

Суботинац, I, 38; II, 46 – неубицирани међник планине Огражден.

Љубиво, I, 38; II, 46 – неубицирани међник планине Огражден.

Губињег, I, 38; II, 46 – планински врх, међник планине Огражден.

Калуђерица, I, 38; II, 46–47 – планински врх, међник планине Огражден.

Доњи брод, I, 38–39; II, 47 – неубицирани међник планине Огражден.

Сухе луке, I, 39; II, 47 – речица, међник планине Огражден.

Белин, I, 39; II, 47 – планински врх, међник планине Огражден.

Мутањ, I, 41; II, 49 – неубицирани међник планине Огражден.

Брезница, I 42; II, 50 – река, лева притока Турије. Због регулације тока Струмице, данас је у великој мери промењена хидрографија овог краја. Досељавање јурчког становништва у XVI веку избрисало је многе топониме и хидрониме чиме је убицирање реке која је некад носила ово име још више отежано. За њу је везано постојање истоименог села, које је представљало посед Ласкара Котанице. Судаћи по познијим изворима из османског периода, ова река је протицала крај села Брест, које се налазило у непосредној близини села Иловице и Сушице. Становници ова три села су обрађивали земљу мезре Мирагирова (Братимирова).²⁹ Нешто северније од Иловице се налази врх Петрас, који можемо довести у везу са међником поменутом у хрисовуљи цара Андроника II, којом је крајем XIII века потврдио земљу у Брезници Лаву Котаници.³⁰

Турија, I, 42; II, 50 – река, лева притока Струмице.

Штука, I, 32 – село у долини реке Струмице.

Карбинци, I, 24 – село на Брегалници, узводно од Штипа.

²⁹ Турски документи на историјата на македонски народ. Опширни пописни дефтери од XVI век за Кустендилскиот санџак, Скопје 1982, 226.

³⁰ С. Ђирковић и М. Живојиновић међник *тоџ Петру* из хрисовуље цара Андроника II повезују са Петровком, узвишењем на левој обали Турије. С. Ђирковић, *Хрељин поклон Хиландару*, 111–112; М. Живојиновић, *Le conflit entre Chilandar et Saint-Pantéléémôn au suje du village de Breznica*, *Byzantinoslavica* 56 (1995) 239 (карта).

Владета Петровић

Хиландарски поседи у околини Штипа

аутор карте: В. Петровић

Две хрисовуље краља Душана којима потврђује Хрељине прилоге Хиландару

Хиландарски поседи у Струмици

- Секирник** топоним из Хил. 15 и Хил. 16
- Калуђерица** топоним из других исправа
- Габрово** посед Св. Пантелејмона

● Шугово Мутница

аутор карте В. Петровић

Vladeta Petrović
Institute of History
Belgrade

**TWO CHRYSOBULL OF KING STEFAN DUŠAN CONFIRMING
THE DONATIONS OF HRELJA TO THE MONASTERY
OF HILANDAR IN ŠTIP AND STRUMICA**
1332, May 6th; 1336, May 6th

Summary

The article discusses two versions of the charter of King Stefan Dušan issued to confirm donations of *protosevast* Hrelja to Hilandar. King Dušan graced Hrelja by allowing him to become the member of the monastic community of Hilandar and to donate to the monastery his possessions: the church of Archangel Michael in Štip, 50 *pariks* and the market in the suburb of Štip, villages in Lukavica and Strumica, as well as the mountains of Ogražden and Draguljevo.

The documents now published are made for the purposes of litigation between Hilandar and its neighbors during the eighth decade of the 14th century. The goal was to secure Hilandar's possession over the disputed estates in the Strumica field and Belasica. This was accomplished by interpolating text relating to the lands of Laskar Kotenic, Laskar Siderofan and Tutko Asan, as well as the border of the Belasica Mountain. Relying on medieval documents, we can conclude that there were two other charters, now lost, relating to Hrelja's estates in Štip and Strumica. The first charter established the *metoh* of the Church of Archangel Michael during the fourth decade of XIV century. King Stefan Dušan issued a new charter in 1343, most likely confirming donations made by the charter of Andronicus III. The documents Hil. 15 and Hil. 16 are based on the second-mentioned.

Key words: church, Hilandar, Hrelja, Stefan Dušan, Štip, Strumica, Saint Archangel Michael.

Милош Ивановић*

Историјски институт
Београд

**ХРИСОВУЉА КРАЉА СТЕФАНА ДУШАНА КОЈОМ
ХИЛАНДРАСКОМ ПИРГУ У ХРУСИЈИ ПОКЛАЊА
ЦРКВУ СВ. БОГОРОДИЦЕ У ЛИПЉАНУ****
[1336/1337–1343]

Сажетак: Краљ Стефан Душан је попут својих претходника обдаривао и пирг у Хрусији. Повељом коју овде објављујемо доделио му је Богородичину цркву у Липљану, као и још неке поседе у његовој околини. Додељене поседе ослободио је свих дажбина и прописао да њима управља старешина пирга.

Кључне речи: Стефан Душан, хрисовуља, пирг, Хрусија, Липљан, Хиландар, препис.

Повеља коју је краљ Стефан Душан издао Хиландарском пиргу у Хрусији представља један у низу аката којима су регулисана права и привилегије ове институције. Пирг у Хрусији подигнут је почетком XIV века на молбу Хиландараца од стране краља Стефана Уроша II Милутина. Оснивачку повељу за ову установу краљ је издао 1301/1302. године. Као разлог подизања наводи се жеља манастира да се заштити од напада гусара. У оквиру пирга сазидана је и црква посвећена Христу Спасу.¹ Посебном повељом која није сачувана био је регулисан односи између пирга и Хиландара.² Доцнији акти краља Милутина, нас ипак

* Ел. пошта: misaveritatem@gmail.com

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете и науке Републике Србије: *Средњовековне српске земље (13–15. век): политички, привредни, друштвени и правни процеси* (ев. бр. 177029).

¹ Fr. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 65–66; В. Korablev, *Actes de Chilandar II*, 402–403; *Споменици на Македонија I*, 295–296; *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника. Књига 1, 1186–1321*, пр. В. Мошин–С. Тирковић–Д. Синдик, Београд 2011, 350–351; М. Живојиновић, *Хиландар и пирг у Хрусији*, Хиландарски зборник 6 (1986) 59.

² М. Живојиновић, *Хиландар и пирг у Хрусији*, 60.

извештавају како је то питање било уређено.³ Значајне податке о томе пружају и хрисулује византијских царева.⁴ За реконструкцију односа две установе важне информације пружа и повеља Стефана Душана коју овде издајемо.

На овом месту потребно је само укратко представити како су ктитори замислили однос између пирга у Хрусији и Хиландара. Најпре треба указати да је краљ Милутин предвидео да Хиландар и Хрсуија имају бити јединствена целина.⁵ Испољавало се то у чињеници да је старешина пирга имао бити члан хиландарског братства, чијом одлуком је и биран, уз договор са краљем.⁶ Временом је установљено и да старешина пирга у хијерархији братства, треба да има место одмах иза игумана и баште.⁷ Према одредбама које је прописао краљ Милутин Хиландар се имао старати о исхрани и одевању монаха који живе у пиргу.⁸ Са друге стране надлежност над имовином пирга дата је његовом старешини.⁹ Такође китор је изричито забранио да било ко од Хиландараца отуђи нешто од имовине пирга.¹⁰ Услед оваквих одредби које су пиргу омогућавале економску самосталност он је временом током XIV века постао фактички независна установа.¹¹

Велику самосталност пирг у Хрусији је пре свега успео да оствари захваљујући поседима који су му даровани. Убрзо после његовог подизања краљ Милутин му је крајем 1307. или почетком 1308. поклонио Манастир Св. Никите у околини Скопља. Доиста о томе је до данас сачувана само фалсификована повеља, састављена на основну ориги-

³ Споменици на Македонија I, 304–316, 326–332, 335–339; В. Korablev, *Actes de Chilandar II*, 393–399; 403–410, 415–417; М. Живојиновић, *Хиландар и пирг у Хрусији*, 60.

⁴ Споменици на Македонија I, 317–323; М. Живојиновић, *Хиландар и пирг у Хрусији*, 60–61.

⁵ В. Korablev, *Actes de Chilandar II*, 405, 409, 416.

⁶ Isto, 406, 409, 416; М. Живојиновић, *Хиландар и пирг у Хрусији*, 61–62; М. Живојиновић, *Светогорске келије и пиргови у средњем веку*, Београд 1972, 121.

⁷ В. Korablev, *Actes de Chilandar II*, 406; М. Живојиновић, *Хиландар и пирг у Хрусији*, 61.

⁸ В. Korablev, *Actes de Chilandar II*, 405; М. Живојиновић, *Хиландар и пирг у Хрусији*, 62; М. Живојиновић, *Светогорске келије и пиргови*, 120.

⁹ В. Korablev, *Actes de Chilandar II*, 406; М. Живојиновић, *Хиландар и пирг у Хрусији*, 62–63.

¹⁰ В. Korablev, *Actes de Chilandar II*, 407.

¹¹ М. Живојиновић, *Хиландар и пирг у Хрусији*, 63, 72, 75–77, 79; М. Живојиновић, *Светогорске келије и пиргови*, 125, 127.

Хрисовуља краља Стефана Душана хиландарском пиргу у Хрусији

налних краљевих исправа.¹² По свој прилици и цар Андроник II је својим актом потврдио овај дар.¹³ Нешто касније, вероватно 1321. самом Хиландару је припао Манастир Св. Никите, за шта је пирг од њега добио у замену струмско село Куцово са суседним зевгилатијем Горјанима.¹⁴ Поред тога пирг је до времена Стефана Душана добио одређене земљишне поседе од византијског цара Андроника II у околини Јериса, које је касније непознатим путем увећао.¹⁵

Хрисовуљом краља Душана коју овде издајемо имања Хрусијског пирга значајно су уваћена. Из њеног текста сазнајемо да је старешина пирга, иначе хиландарски башта јероманак Андоније затражио од краља да његовој установи додели нове поседе. Одазвавши се тој молби краљ је пиргу доделио Цркву Богородице у Липљану, заједно са његовим тргом и селом Словињем. Уз то краљ је придодао и одређене комаде земље у Сухом Грлу. Додељене поседе ослободио је свих дажбина и прописао је да њима управља искључиво старешина пирга, како је то прописао раније и краљ Милутин. Једно скорије истраживање показује да су на западној фасади поменуте цркве осликани портрети краља Стефана Душана и његове супруге Јелене.¹⁶ Нажалост време израде ових портрета се не може ближе одредити, те се оно датује у временском распону између јула 1332. и 20. децембра 1355. године.¹⁷ Исто

¹² М. Живојиновић, *Хиландар и пирг у Хрусији*, 66–69; М. Марковић, *Прилози за историју св. Никите код Скопља. Оснивање манастира–Милутинова обновљена хиландарски метох*, Хиландарски зборник 11 (2004) 80–81, 85–86, 117–119; В. Ћоровић, *Даривање св. Никите Бањског Хиландару*, Гласник СНД XIX (1938) 53–54, 56–57. За издање ове фалсификоване повеље види: В. Korablev, *Actes de Chilandar II*, 415–417.

¹³ Детљаније о томе код: М. Марковић, *Прилози за историју св. Никите код Скопља*, 67–78, 86; М. Живојиновић, *Хиландар и пирг у Хрусији*, 69–70; В. Ћоровић, *Даривање св. Никите*, 53–54. Српски превод прерађене цареве повеље издат је у зборнику: *Споменици на Македонија I*, 319–323.

¹⁴ L. Petit, *Actes de Chilandar I. Première partie: Actes grecs*, Византијскии Временник, приложение к XVII тому, С. Петербургъ 1911, 210; *Споменици на Македонија I*, 347–348; М. Марковић, *Прилози за историју св. Никите код Скопља*, 86–93, 125–126; М. Живојиновић, *Хиландар и пирг у Хрусији*, 70–74.

¹⁵ М. Живојиновић, *Властелинство манастира Хиландара*, у: Манастир Хиландар, пр. Г. Суботић, Београд 1998, 76; М. Живојиновић, *Хиландар и пирг у Хрусији*, 70–71; М. Марковић, *Прилози за историју св. Никите код Скопља*, 91–92.

¹⁶ D. Vojvodić, *Newly discovered portraits of rulers and the dating of the oldest frescoes in Lipjan*, Зограф 36 (2012) 143–148.

¹⁷ Isto, 149. Први гранични датум означава време женидбе Стефана Душана са Јеленом, а други дан када је он преминуо.

тако и даље нам остаје непознато ко је био ктитор липљанског храма. Сама краљева повеља како је добро примећено не указује на то ко је подигао цркву.¹⁸ Изнета је претпоставка да је ктитор могао бити из редова властеле, те да је био осликан на фасади испод краљевског пара.¹⁹ Унутрашњост храма је такође била осликана средином XIV века.²⁰ Узвешти све изнето у обзир овај извор не може нам помоћи да ближе одредимо време издавања хрисовуље, које није споменуто у самом акту.

Зато се датирање акта може извршити посредним путем на основу података из саме повеље. Поуздан ослонац за одређивање доње хронолошке границе је чињеница да је у санкцији акта као могући краљев наследник поменут његов син за кога се зна да је рођен између 1. септембра 1336. и 31. августа 1337. године.²¹ Владимир Мошин је први изнео тезу да је хрисовуља управо и издата поводом рођења наследника престола, када су на краљевском двору дељени поклони црквама и манастирима.²² Такво датовање акта прихваћено је од још неких истраживача.²³ Објашњавајући ово датовање поменути научник је истакао да је истим поводом могла бити и издата повеља Стефана Душана о даровању Хиландару Манастиру Св. Ђорђа са селом Уложиштем.²⁴ Заиста у тој повељи српски краљ истиче захвалност на божанском дару који је добио.²⁵ Према једном новом тумачењу помињање божанског дара у ствари представља опште сасвим уопштен израз захвалности Богу за указану милост, покровитељство и поверену власт, какав се

¹⁸ Isto, 149.

¹⁹ Isto, 149–150; Иван Ђорђевић је такође сматрао да је реч о властеоској задужбини: И. Ђорђевић, *Зидно сликарство српске властеле у доба Немањића*, Београд 1994, 54–56, 152–153;

²⁰ D. Vojvodić, *Newly discovered portraits of rulers*, 151; И. Ђорђевић, *Зидно сликарство српске властеле*, 55–56, 152–153.

²¹ Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Сремски Карловци 1927, 172–173, 202, 286; Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар: 1331–1355*, Београд 2005, 66.

²² В. Мошин, М. Пурковић, *Хиландарски игумани средњег века*, приредила и доуполнила М. Живојиновић, Београд 1999, 71.

²³ М. Живојиновић, *Светогорске келије и тргови*, 123; *Споменици на Македонија I*, 331–332; М. Живојиновић, *Хиландар и пирг у Хрусији*, 60; Л. Славева–В. Мошин, *Српски грамоти*, 169–173.

²⁴ В. Мошин, М. Пурковић, *Хиландарски игумани*, 71.

²⁵ С. Марјановић-Душанић, *Повеља краља Стефана Душана манастиру Хиландару. Потврда о поклону Манастира Св. Ђорђа и села Уложишта који је Хиландару приложила Милишина жена Радослава*, ССА 9 (2010) 65, 69, 71.

среће и у другим повељама Стефана Дечанског, Стефана Душана и цара Уроша. Следствено томе не треба га повезивати са неким конкретним догађајем као што је рођење сина.²⁶ Стога смо мишљења да 1336/1337. може бити само *terminus post quem* када је реч о датуму ове повеље. Други индикатор да је повеља издата након 1336. је помињане јеромонаха Андонија као старешине пирга. Познато је наиме да је на том положају до 1336. био Арсеније, који је тада изабран за хиландарског игумана.²⁷ Горња хронолошка граница се чини се може одредити имајући у виду титулатуру и потпис краља Душана. Наиме у повељи коју овде издајемо у интитулацији је означен као „*Стефан краљ*“, док се потписао са „*Стефан у Христа Бога верни краљ*“. Познато је пак да се почев од 1343. након новог освајања пространих византијских области у Душановим потписима почињу да се спомињу грчке земље, а у титулатури ознака „честник Грком“.²⁸ Посматрано хронолошки овај термин први пут срећемо у краљевој повељи којом Хиландару прилаже властелина Рудла, која је издата 28. марта 1343. године.²⁹ Промена у титулатури била је повезана и са веридбом младог краља Уроша са сетром Јована V Палеолога.³⁰ Пошто такве титулатуре нема у повељи, коју објављујемо, поуздано би се могло рећи да је она издата пре 1343. а свакако након Урошевог рођења. Драган Војводић пак заступа мишљење да се недостатак помена грчких области у краљевом потпису не може узети као ослонац за одређивање доње хронолошке границе. Из тог разлога он је помера на крај 1344. држећи да је свакако издата пре повеље истог владара којом је пиргу у Хрусији даровао село Гајдаро-

²⁶ Д. Војводић, *О времену издавања повеља којима краљ Душан потврђује Хиландару даривање манастира светог Ђорђа и села Уложичта, а Хрусијском пиргу поклања цркву у Липљану*, у: ПЕРИВОΛΟΣ. *Melanges offerts à Mme Mirjana Živojinović*, member de l' Académie, у штампи. Колеги Драгану Војводићу изражавам захвалност што ми је омогућио увид у свој још необјављени рад.

²⁷ *Споменици на Македонија I*, 352; В. Мошин, М. Пурковић, *Хиландарски игумани*, 70–71; Л. Славева–В. Мошин, *Српски грамоти*, 170; Д. Војводић, *О времену издавања повеља*, у штампи.

²⁸ Г. Суботић, *Прилог хронологији дечанског зидног сликарства*, ЗРВИ 20 (1981) 118–119, нап. 31; С. Ћирковић, *Хрељин поклон Хиландару*, ЗРВИ 21 (1982) 115; Б. Ферјанић. С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 149–150; Д. Живојиновић, *Повеља краља Стефана Душана Хрусијском пиргу о поклону села Гајдарохора*, ССА 6 (2007) 91–92.

²⁹ С. Мишић, *Повеља Краља Стефана Душана Хиландару којом прилаже властелина Рудла*, ССА 9 (2010) 75, 77, 81.

³⁰ С. Ћирковић, *Краљ у Душановом законнику*, ЗРВИ 33 (1994) 156.

хор, за коју се зна да је издата 1. јануара 1345. године.³¹ Вреди назначити да је село Словиње даровано пиргу овом повељом, назначено 1348. као посед Хиландара у општој хрисовуљи коју му је издао цар Стефан Душан. Сама црква из неког разлога није поменута.³²

Током друге половине XIV века дошло је до значајног поремећаја односа између Хиландара и пирга у Хрусији.³³ Узрок томе били су имовински спорови и све већа самосталност пирга.³⁴ Из једне парнице коју су две стране маја 1388. водиле пред судом серске митрополије сазнајемо да је предмет спора било и власништво пирга над Богородичном црквом у Липљану. Монаси пирга оптужили су између осталог Хиландарце да су наговорили кнеза Лазара да им одузме липљански храм приписујући им издају. На то су представници Хиландара одговорили да нису утицали на губитак имовине хрусијских монаха у Србији. Прецизирали су је да им је кнез Лазар даровао одређена средства да на њој подигну пирг. Како то нису учинили он се наљутио и одузео им земљу.³⁵ Крајем XIV века односи две установе су се ипак знатно поправили, те се од тог времена може говорити о јединству пирга и манастира.³⁶ Потврду за такав став можемо наћи у повељи монахиње Евгеније и њених синова кнеза Стефана и Вука издатој по свој прилици 1402. године.³⁷ Из текста овог акта можемо видети да су пред Лазаревићима старци пирга у Хрусији наступали заједно са тадашњим хиландарским игуманом Григоријем.³⁸ Поред тога, на основу података из

³¹ Д. Војводић, *О времену издавања повеља*, у штампи.

³² В. Kogablev, *Actes de Chilandar* II, 496; М. Живојиновић, *Властелинство манастира Хиландара према хрисовуљи цара Душана из 1348. године*, у: *Међународни научни скуп Осам векова Хиландара: историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура*, ур. В. Кораћ, Београд 2000, 43.

³³ Према Миодрагу Марковићу први проблеми у односу две институције јавили су се већ за живота краља Милутина због чега је 1321. и дошло до помињане замене поседа: М. Марковић, *Прилози за историју св. Никите код Скопља*, 125–126.

³⁴ М. Живојиновић, *Хиландар и пирг у Хрусији*, 75.

³⁵ L. Petit, *Actes de Chilandar* I, 336–338; *Споменици на Македонија* I, 369–373; М. Живојиновић, *Хиландар и пирг у Хрусији*, 76–78; М. Благојевић, *Територије кнеза Лазара на Косову и Метохији*, у: *Косово и Метохија – прошлост, садашњост, будућност*, Београд 2007, 11–12.

³⁶ М. Живојиновић, *Хиландар и пирг у Хрусији*, 79–80.

³⁷ М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 1997, 271.

³⁸ А. Младеновић, *Повеље и писма деспота Стефана Лазаревића, Текст, коментари, снимци*, Београд 2007, 164.

Хрисовуља краља Стефана Душана хиландарском пиргу у Хрусији

повеље могло би се закључити да се Богородичина црква у Липљану поново нашла у поседу Хрусијског пирга. На њеном самом крају је забележно утврђивање међе пиржанског села Коњуха за које се каже да је било под управом липљанског иконома Никодима и двојице десечара.³⁹ Изнето је стога мишљење да је поменуто село било посед Богородичине цркве у Липљану.⁴⁰ Даља средњовековна историја овог храма нам није позната.

I

(Хил. 25)

Опис исправе

Једини потпун препис хрисовуље којом краљ Стефан Душан поклања хиландарском пиргу у Хрусији Цркву Св. Богородице у Липљану, носи топографску сигнатуру А 1/8 и чува се под бројем 25 у Архиву Србије. Реч је о пергаменту дужине 700 мм и ширине 331 мм. Читав текст документа исписан је уставним писмом у 75 редова, не рачунајући потпис. Крст у виду инвокације, потпис владара као и одређен број слова у тексту преписа исписани су црвеним мастилом. Печат није сачуван, мада су на пергаменту видљиве четири прореза за врпцу висећег печата.⁴¹ На полеђини акта налазе се две белешке од којих прва потиче од монаха Никандра и гласи: **Сеи хрисовѣль естъ Стефана краала Оуроша втораго видка с(ве)таго Смеопа** (прецртано и дописано руком у XX веку: Душана) и **дан естъ на стари монастырь и пишеть в немь како даеть село оу Липлани и церковь и проча вса тамошнинаа по синорама и даеть все то за стари монастырь на препитаніе тамо живѣцимь оцемь.**⁴² Потоња пак саопштава следеће: Сеи хрисовуљ краља Стефана бившаго по томъ царя перваго од Душана. Испод тога је додато мастиљавом оловком 35, а преко тога црвеном: Бр. 36. Хрисовѣль: В.2. нѣмерь. Оу Липлани. Коначно обичном оловком је исписано: Но 48.⁴³ Наглашава се

³⁹ Исто, 165.

⁴⁰ М. Благојевић, *Земљораднички закон. Средњовековни рукопис*, Београд 2007, 263; С. Божанић, *Чување простора: међе, границе и разграничења у српској држави од 13. до 15. века*, Нови Сад 2013, 385.

⁴¹ Д. Синдик, *Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару*, Хиландарски зборник 10 (1998) 36; Л. Славева–В. Мошин, *Српски грамоти*, 169.

⁴² Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 36.

⁴³ Исто, 36.

да постоји и грчки запис,⁴⁴ кога нисмо у могућности да наведемо јер није раније преписан, док ми не располажемо снимком полеђине овог преписа. Издање овог преписа приређујемо на основу његове фотографије која се чува у Архиву Србије.

Ранија издања

Ф. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 120–124; Архимандрит Леонид, *Историческое описание сербской царской лавры Хиландаря и ея отношенія къ царствамъ сербскому и русскому*, Москва 1868, 65–66 (непотпуно); С. Ноавковић, *Законски споменици*, 486–487 (непотпуно); В. Korablev, *Actes de Chilandar II*, 451–455; *Споменици на Македонија I*, 353–358.

Текст повеље*

+ Безначел'наго, невид[и]маго. неуписан'наго всеилнаго бесконьчнаго СѸт(ь)ца гадрь не ѡ[тъ]лоучив' се с(ы)нь и |2| словѡ сы ипостаси кѡ вселюбвзны Ис(оус)е прѣклонивыи н(е)в(е)са и съшьды на землю сп(а)сениа ради рѡда |3| чл(о)в(ѣ)ч(ь)скаго, и выпльтив се ѡт[ъ] прѣч(и)стык д(ѣ)вы Маріе и все плътскок смотреніе кѡже ѡ нас(ь) съвршивь, |4| прѣтрьпѣвы плътию стр(а)сти, чл(о)в(ѣ)чество оувѣряк, и тако Б(о)гъ б(о)ж(ь)ствьиага чюдодѣисвоук, и многаго рад[и] |5| м(и)л(о)срѣдга, избавивь свок създаник чл(о)в(ѣ)ка, ѡ[тъ] м(оу)ч(и)телга власти, възнесе се въ славѣ къ трисанномоу б(о)ж(ь)ствѣ |6| мирь давь своимъ Ѹченикомъ, и ѡбещаник пришьствиа с(в)е[т]аго д(оу)ха, имже ѡсѣникомъ начеше гл(агол)ати |7| инѣми кзыкы, и тако просвѣтише вселкн'ноую, наставающе въ разоумъ твои истиннагѡ Б(о)га н(а)шего, |8| мы же просвѣшь се иміи, покм(ь) твои свѣтообразни лица зракъ, покланякѡм' се стр(а)стемъ твоимъ, чтем' же |9| и въскр(ь)сенк, и славнок възнес(е)нік славимъ, и припад[а]юще молим' се, сладости неизреч(е)ннаа вл[а]д[ы]ко Х(ри)с(т)е, испльны |10| мок желаник, тако послѣдовати твоимъ Ѹченикомъ вецал во кси въ с(в)е[т]ѣмъ твокмъ еу(аг)г(е)ліи: Да просвѣт[и] |11| т се свѣтъ вашъ прѣд[ъ] чл(о)в(ѣ)кы, тако

⁴⁴ Исто, 36.

* Редакција издања и превода: Т. Суботин Голубовић.

да оузреть добрага ваша дѣла, и прославеть ш(ть)ца вашего иже ксть на н(е)в(е)сѣх(ь). |12| Слышахум бо сии великаа шѣтованиа гл(агол)ан'наа тобою, къ любещим те сп(а)се мои, сего рад[и] потьщим се и мы |13| подвыжоуще се шт[ь] земельных(ь) на н(е)в(е)снаа, наипаче слышати киимь ѿбо Г(оспод)ь крѣпость дакть и вѣчнаа бл(а)гаа |14| нь не приносещим ли кмоу славоу и чьсть, приносещимь славоу именї кго, възмѣте бо реч(е) жрт'вы, и въ|15|ходите въ дворы г(оспод)нїк, да понкже кс(ть) такова помощь и оутвержденик намь шт[ь] Г(оспод)а створ'шаго н(е)во и землю |16| под(о)бакт(ь) оубо шт[ь] всек д(оу)ше, и шт[ь] всего помышакнїа възлюбити тогw в(о)ж(ь)ствьнык заповѣди. въ ных'же |17| прѣжде ходив'шей, и шѣтованиа оулоучише. Мнѣ же да не бѣдетъ хвалити се тькмw ш силѣ и помо|18|щи Г(оспод)а н(а)ш(е)го И(со)у(сь) Х(ри)с(т)а, тако м(о)л(и)твами пр(ѣ)ч(и)стык кго м(а)т(е)ре, и с(ве)т(а)го м(оу)ч(ен)ика прваго и архидiakона Стефана, и |19| и с(ве)тыхъ моих(ь) прародитель, и родитель, дасть и мнѣ настол(ь)никоу быти имь въ шт[ь]чьствы моимь, Стефа|20|нь краљ, с(ы)нь Б(о)гомь просвѣщен'наго краља ср'пскаго Оурwша третиаго, и правноукъ с(ве)таго Сумевна но|21| ваго мурwточ'ца Неманк, их'же корене с(ве)та, азъ грѣшны ш[ть]расль ксмь. И господствоуюцоу ми въ |22| земли шт[ь]чьства моко самодрьжавно, видѣ краљкв(ь)ство ми бл(а)гоутробнок с'мышакник, и потьца|23|ник, и потроужденик, и поданик добро, прѣвысваг(о) краља все српскык землк и помор'скык, дѣда кра|24|лкв'ства ми, Стефан(а) Оурwша втораго, таже ш пир'гоу иже въ С(ве)тѣи горѣ, при мори, въ нкм'же ксть цр|25|квы с(ве)т(а)го Възнес(е)ниа Г(оспод)а н(а)ш(е)го И(со)у(сь) Х(ри)с(т)а на мѣс(тѣ) рекомѣмь Хр(оу)с(и)а, въ шласти с(ве)тык Б(о)городице хиландарь|26|скык, иже шт[ь] основаниа кго въздыгъ, и наздавъ съвршїи .

И краљквьство ми ревноук в(о)гдгодном[о]у |27| кго потьцанию, даров'номоу приложению, иже въ г(оспод)ню славоу, въздвижен'номоу шт[ь] него пир'гоу, паче же |28| и поразоумѣвъ соуктоу мира сего тлѣн'наго, тако вса мимоходеть, и соуца тако не соуца бывають, |29| по словеси прѣмоудраго Соломwна: сѣкта сѣктѣ. вса сѣкта; наставакн' же маникм(ь) в(о)ж(ь)ствьник бл(а)г(о)д(ѣ)ти |30| пачеже и възпомѣноутикмь ш г(оспод)и д(оу)хwвнаго настав'ныка и оучителя ш(ть)ца краљ(кв)в(ь)ства

ми, баще мона|31|стира прѣс(вє)тыкѣ Б(огороди)це хилан'дар'скыкѣ, їеро-монах(а) Яндонїа, прѣдръжешаго пир'гь тьгда. и прикмь кго в(о)го|32|оугоднокѣ прошеникѣ д(оу)шевнаго ради сп(а)сениа крал(к)в'ствоу ми вьсхотѣ и крал(к)в'ство ми, благаго желанїа |33| теплотою горе, иже выдѣх(ь) недостатъчнокѣ келии вьзнес(є)нїа Г(оспод)на пир'гоу испльнити, тако трѣбоующѣ мѣ|34|стоу потрѣбы, строкиїа рад[и], и братиамь тоу живдшимь на вѣшешыкѣ, тако да не вѣдеть имь потрѣбных(ь) |35| вскоудно, приложи и крал(к)в'ство ми келии сп(а)совѣ, пир(ь)гоу малии дарь сыи, цр(ь)квь прѣс(вє)тыкѣ Б(огороди)це оу Ли|36|паны, и поповы колици се вѣрѣтаю своим(ь) породицами, и колици полюбе цр(ь)квьѣ земли кралкв'ства ми, да гре|37|доу свободнѣ.

И вше приложи крал(к)в'ство ми трьгь оу Липланы, да к свѣща м(а)тери Б(о)жеи. И село под[ь] цр(ь)квь[ь] |38| Словынкѣ, съ люд[ь]ми, и съ ливад[а]ми и съ оулиганикѣм(ь). И се мегкѣ селоу Словиню: почьн'ше вт[ь] Гвѣтерыча поутемь |39| кои гред[є] по дѣлоу мегю Гвѣщерычемь, и мегю Словынкѣм(ь), и до поуте кои гред[є] под[ь] Медникѣ, под[ь] стоуденьцѣ и под[ь] цр(ь)квьѣ |40| кога ксть выше Гоуштерыча поср[ѣ]дѣ дола, и до стьлапа гребнога, выше Добротина, и до стоубла стоуден(ь)ца, и на дрѣговь |41| стьльпѣ, поср[ѣ]дѣ Гоуходола, на Смолоушоу, прѣзь шоум(оу), до водѣничица Злодѣш(ь)ца, кога кс(ть) на рѣцѣ Смолоуши, и прѣко |42| прѣз' шѣмоу, до поуте кои гред[є] по дѣлоу, на Иблановыкѣ, и подѣ Роудиницѣ, вь вѣрьшь Смолоуше, и до ливадѣ кра|43|лквѣх(ь) мегю Словынкѣмь, и вѣрьныкѣ, до ниве Брат'ковѣ прѣко рѣке на цр(ь)квыще Вар'варыно, и до врьха Илиина |44| вь вѣрьшь Страш'ника, и до поуте кои гред[є] вт[ь] Голїихѣ врьдь.

Сии имена люд[є]мь оу селѣ Словыны: попь Дрѣгошь |45| Богдань Стефановыкѣ, Воиух'на Зѣпашикѣ з' братиѣмь, Драгиа з' братомь, Драгиа и з' братомь, Мил'ко з(ь) братомь, Дра|46|гиа Боудикѣ, Петрь Воислаликѣ, вѣрадѣ Кыквчѣ сестричикѣ з' братомь, Дабиживѣ Мил'ковикѣ з' братомь, Драгыша |47| Петровикѣ з' братомь, Хоуль изь Липланы з' дѣтию, Станимирѣ вѣвращновикѣ з' братиѣмь, вѣрадѣ ратан з' бра|48|тиѣмь.

И се втроци кои соу полюбили цр(ь)квь: Брьзь, Прибухваль, Краикѣ, Милѣнь, Прибокѣ ковачѣ съ шоура|49|ми, Станко, Краиславѣ, Берокѣ,

Добромисль Шимлганинь. И планиноу Млѣчны двл[ь] выше Сириникъ. И стльпъ зе[50]мк при цр[ь]квы оу Липлани. Такожде и оу Соухогрьлѣ поль выноград[а] Гоубав'ча и стльпъ Мрѣжица, и трїи [51] стльпы под[ь] поутем[ь] кои гред[е] вд[ь] Банк оу Кострьць, и до поути кои гред[е] вд[ь] Роудникъ ѿ Братонино, и до врѣга ван'ске [52] землк. И ливад[а] ел[ь]ха надь поутемь кои гред[е] вд[ь] Жакове на дрѣнь. Се люд[и]к оу Соухогрьлѣ: Гюра Михановикъ, Боико [53] Задраговикъ, Милюнъ Доброковикъ, Прибанъ Храноквикъ, Прѣлювь ѿгодчикъ и Прѣмилъ.

И где се шврѣта[54]ю людик, келик Сп(а)сови пир'га ѿ Липлани, и оу Соухогрьлѣ, или инде где шсвободи их[ь] крал(к)вьство ми, шт[ь] позоба [55] и приселице, провода, соколарь, псарь, шранига, жетве, сѣнокше, виноград[а], градных[ь] работъ, воиске и просто ре[56]щи, шт[ь] всѣх[ь] работъ крал(к)вьства ми . малих[ь] великих[ь], и да имь нѣсть соуда, развѣ прѣд[ь] кралкѣмь и прѣд[ь] икономом[ь] [57] настожчимь. нь да работаю цр[ь]квы Закон(о)мь с(ве)т(а)го Савы, цю имь повелѣва иконшмь, такоже кс(ть) пис(а)нно въ хрї[58]совоули дѣда крал(к)вьства ми с(ве)т(а)го кралѧ.

И никтоже да дръзнетъ възеты что ксть дало кралквьство ми [59] на име пир'гоу, и кще что ѿсхошоу дати, или что сам старць притежить или добоуде, или испроси шт[ь] коуд[оу] [60] годѣ да с проста нема надь тѣмь, швласти, игоум(е)нь монастырскы ни баща ни икономъ ни еклис(и)гар[ь]хъ [61] ни инь никто ни ѿ коупно име, ни оу залогоу и никшимь швразомь, нь да стар'ць швлад[а]кѣть симь, тако[62]же и дѣдъ крал(к)в[ь]ства ми пишет въ свокѣмь хрисшвоулѣ.

Сего рад[и] и вась господик прошоу и м(о)лю, егоже Б(о)гъ [63] изволить по кралквьствѣ ми господствовати српскымь кралквьствомь, или с(ы)нь мши, или кто шт[ь] сѿ[64]родныкь моихъ или инь кто любо, сего да не потворите, ни разорите понкже и кралквьство ми прьвухъ [65] писаныи и оутврѣженїи не потвории, на господьствоующаго бо рек'ше кралѧ ср'пскагw прѣлшжихъ [66] сик моѣ приложеник и кже дахъ въ дарь Сп(а)соу моѣмоу Х(ри)с(т)оу и с(ве)томоу Възне(се)нью юго тако съвлюдати, пе[67]чаловати се и бол[ь]ша придавати, а не ѿзети ни мала что шт[ь] зде соуших[ь] дан'ных[ь], и записан'ных[ь] мною.

Тако|68|жде и игоумене м(о)лю и старѣишины монастырскихы и запрѣщамъ имъ и заклинамъ тѣмъжде въразом(ь) |69| непотькновеи'ноу быти имыи . ничемоу ѡт[ь] zde записанных(ь).

Яще ли ктѡ Б(о)га не воѡ се, и чл(о)в(ѣ)къ не срамляк |70| се, дръзнетъ разорити сикъ запис(а)никъ, да с'нидетъ на нь гнѣвъ ѡт[ь] Г(оспод)а Б(о)га вседръжителга, и прѣч(и)стыкъ кго м(а)т(е)ре |71| и на д(оу)шоу и на тѣло кго, и да ксть пораженъ силою ч(ь)стнагѡ и животворещаго кр(ь)ста Г(оспод)на, и ѡт[ь] бѣ, врѣховъ|72|ных(ь) кго ап(о)с(то)льъ, и четирех(ь) ер(а)г(е)листъ и ѡт[ь] тѣи, с(в)е)тыхъ ѡт(ь)ць иже въ Никеи, и всѣх(ь) с(в)е)тых(ь) ѡт[ь] вѣка Б(о)гоу оу-гождьших(ь), |73| и да кс(ть) причтень Июде прѣдателью Х(ри)с(то)воу, и къ ѡнѣмъ рек'шимъ: кровь кго на насъ, и на чедѣхъ нашихъ, и ѡт[ь] |74| мене акѡ и грѣшнь ксьмъ, и ѡт[ь] в(о)годарован'наго намъ вѣи'ца да к проклетъ, въ сикъмъ вѣцѣ, и въ вѣдѣ|75|щемъ.

Сего рад[и] писа кралкъ(ь)ство ми и под[ь]писа въ свѣд[ѣ]никъ всѣмъ.
+ ГТ(Е)Ф(А)НЪ ВЪ Х(РИ)С(Т)Я Б(О)Г(А) ВѢР(Ь)НЫ КРАЛЪ.

Превод

+ Син који се није оделио од недара беспочетног, невидљивог, неописаног, свемоћног, бесконачног Оца, који је Слово и ипостас Његова, Исус који је преклонио небеса и сишао на земљу спасења ради рода људског и који се оваплотио од пречисте девице Марије и за нас испунио сву телесну обавезу претрпевши телесно страдање – човечанство уверава и као Бог чудејствује. И пошто је, многог милосрђа ради, избавио своју творевину – човека од власти мучитеља, у слави се вазнео ка трисијајућем божаству, давши мир својим ученицима и обећање доласка Светога Духа, под чијим су окриљем они почели говорити различитим језицима те тако просветише васељену смештајући истинитог Бога нашег у твој разум. А ми, просветивши се кроз њих, опевамо зрак светлости твога лица, клањамо се твојим мукама, поштујемо васкрсење и славимо славно вазнесење и молимо, клањајући се: Сладости неизречена, Владико Христе, испуни жељу моју да следим Твоје учење које си изрекао у своме светом Јеванђељу: Да сија светлост ваша пред људима да би видели ваша добра дела и да прославе Оца нашега који је на небесима. Чули смо, Спасе мој, ове велике завете које си ти изговорио онима који Те воле. Стога ћемо се и ми покренути од земаљских ка

небесним да бисмо најпре чули коме, дакле, Господ даје снагу и вечна блага. Да ли онима који му указују славу и почаст, онима који славе име Његово? Узмите, рече, жртве и уђите у дворе Господње. Јер, пошто имамо такву помоћ и утврђење од Господа који је створио небо и земљу, приличи да од све душе и у свакој помисли волимо Његове божанске заповести, у којима смо и пре ходили и обећања добили. А и мени је, Стефану краљу сину Богом просвећеног краља српског Уроша Трећег и праунуку Светога Симеона новог мироточца – чијег сам светог корена и ја грешни изданак, да се не бих само хвалио о снази и помоћи Господа нашег Исуса Христа, молитвама пречисте своје матере и Светог првомученика Стефана и светих мојих прародитеља и родитеља, дао да будем на престољу у отачаству моме. И док сам самодржавно владао у земљи отачаства мога, виде Краљевство ми искрену намисао и старање и труд и добро даривање превисоког краља све српске земље и поморске, деда Краљевства ми Стефана Уроша Другог о пиргу који се налази на Светој Гори при мору, у коме постоји Црква Светог Вазнесења Господа нашег Исуса Христа, на месту званом Хрусија, под влашћу свете Богородице Хиландарске, који га је из темеља подигао и довршио (зидање).

И Краљевство ми ревнује о његовом богоугодном труду – прилогу дарованом у славу Господњу, а то је пирг који је подигао, схвативши таштину овог тленог света – да све пролази и постајеће престаје да постоји, по речима премудрог Соломона: „Таштина над таштинама, све је таштина“ (Проп.1,2), подстакнуто знаком божаствене благодати као и подсећањем о Господу духовног наставника и учитеља, оца Краљевства ми, баште манастира пресвете Богородице јеромонаха Антонија који је тада држао пирг. И пошто сам примио богоугодну молбу, душевног спасења ради, упућену Краљевству ми, пожеле Краљевство ми, горећи топлотом благе жеље да, пошто видех шта недостаје келији Вазнесења Господњег, испуним пиргу оне потребе које има у погледу градње и на утеху братији која ту живи, да не би оскудевали у ономе што им је потребно. И приложи Краљевство ми келији Спасовој, пиргу, овај мали дар – Цркву пресвете Богородице у Липљану и попове који се ту налазе са њиховим породицама; а који буду (више) волели цркву у земљи Краљевства ми – да иду слободно.

И још приложи Краљевство ми трг у Липљану, да је свећа Матери Божијој. И село под црквом Словиње са људима, са ливадама и са пчелињацима. И ово су међе селу Словињу: почевши од Гуштерича путем који иде по делу међу Гуштеричем и међу Словињем, до пута

који иде под Медник, под студенац, и под цркву која је изнад Гуштерича посред дола, и до стуба гребнога изнад Добротина и до изворишта и на Другов ступ посред Суходола, на Смолушу преко шуме до воденице Злодушчеве која је на реци Смолуши, и преко кроз шуму до пута који иде по делу на Јаблановић, и под Рудницу у брежуљак Смолуше, и до ливада краљевих између Словиња и Обрњена, до њиве Браткове, преко реке на црквиште Варварино, и од Илијиног врха у брежуљак Страшник и до пута који иде од Голих Брда.

Ово су имена људи у селу Словињу: поп Другош, Богдан Стефановић, Воихна Зепаша са браћом, Драгија са братом, Драгија и са братом, Милко са братом, Драгија Будић, Петар Воислалић, Обрад Киевчев сестрић са братом, Дабижив Милковић са братом, Драгиша Петровић са братом, Хохл из Липљана са децом, Станимир Урбрашновић са браћом, Обрад ратај са браћом.

И ово су отроци који припадају цркви: Брз, Прибихвал, Крајко, Милен, Прибоје ковач са шурацима, Станко, Краислав, Берије, Добромир Штимљанин. И планину Млечни дол изнад Сиринића. И ступ земље при цркви у Липљану. Такође и у Сухом Грлу пола винограда Губавчевог и ступ Мрежица и три ступа испод пута који иде од Бање у Коштрц, и до пута који иде од Рудника у Братонино и до брега банске земље. И ливада Елха изнад пута који иде од Жакове на дрен. Ово су људи у Сухом Грлу: Ђура Михановић, Војко Задраговић, Миљун Добројевић, Прибан Храпојевић, Прељуб Угодчић и Премил.

И где се налазе људи прига келије Спасове у Липљану или Сухом Грлу или негде другде, ослободи их Краљевство ми од позоба и приселице, провода, соколара, псара, орања, жетве, сенокоса, винограда, зидања, војске и просто речено – од свих работа краљевства ми, малих и великих. И да им није суда осим пред краљем и пред тренутним икономом, већ да работају цркви према Закону Светог Саве, онако како им нареди икономом, као што је записано у хрисовуљи деде Краљевства ми, светог краља.

И нико да се не дрзне узети нешто што је дало Краљевство ми пиргу, и оно што још будем хтео да дам, или што сам старац држи или добије или измоли где год, просто да нема над тим управу манастирски игуман ни башта, ни икономом, ни еклесијарх ни било ко други, ни у продају ни у залог и на било који начин, већ да старац овим управља, како је и деда Краљевства ми пише у свом хрисовуљу.

Овога ради и вас, господари, тражим и молим да онај кога Бог одреди после Краљевства ми влада српским краљевством, било да је мој

Хрисовуља краља Стефана Душана хиландарском пиргу у Хрусији

син или ко од мојих рођака, или ко други – ово не прекрши нити поквари, јер ни Краљевство ми претходна писања и утврђења не прекрши. Јер, кажем, на владајућег краља српског пребацих овај мој прилог који дадох на дар Спасу мојем Христу и светом његовом Вазнесењу, како би се осигурало, бринуло, и боље прилагало, а не узимало ни мало од онога што сам ја овде дао и записао.

Такође и игумане молим и старешине манастирске и запрећујем им и заклињем, да се ништа од овде записаног не измени.

Ако ли се ко, Бога се не бојећи и не стидећи се људи, дрзне да прекрши ово записаније, да сиђе на њега гнев Господа Бога сведржитеља и пречисте његове мајке на душу и на тело његово, и да га порази сила часног и животворног крста Господњег и дванаест његових врховних апостола и четири јеванђелиста и 318 светих отаца никејских и свих светих који су од века Богу угодили, и да је прибројен Јуди, издајнику Христа и ка онима који су рекли: „Крв његова на нас и на нашој деци“. И од мене, иако сам грешан, и од Богом дароване нам круне да је проклет у овом веку и у будућем.

Овога ради писа краљевство ми и потписа на сведочанство свима.

+ Стефан у Христа Бога верни краљ.

II

(Хил. 26)

Опис исправе

Препис означен бројем 26 чува се у Хиландару, а у Архиву Србије означен је топографском сигнатуром А 4/10. Повела је исписана на хартији дужине 524 мм ширине 295 и црним полууставним писмом.⁴⁵ Услед оштећења насталих влагом није читљив први, као ни последња два реда на очуваном делу хартије. Није нам познато да ли је препис у свом првобитном облику садржао читав текст повеље. Данас се, са извесним тешкоћама, може ишчитати део од другог до 48 реда. Очувани текст се завршава још у делу диспозиције. Водени знак је по Душану Синдику лав спреман за скок.⁴⁶ Са друге стране Радоман Станковић је у својим белешкама назначио да је водени знак „човек-ковач“ који је

⁴⁵ Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 37; *Споменици на Македонија I*, 351; Л. Славева–В. Мошин, *Српски грамоти*, 170.

⁴⁶ Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 37.

коришћен у време између 1337. и 1340. године.⁴⁷ Према ортографским карактеристикама Мошин и Славева су истакли да је препис близак средини XIV века.⁴⁸ Оцењујући исте параметре Анатолиј Турилов је мишљења да рукопис припада другој четвртини XIV столећа.⁴⁹ Мошин и Славева сматрају да је доњи део текста овог преписа намерно откинут пошто је садржао одредбу о забрани игуману, башти, иконом и еклезијарху да се мешају у управљање поседима додељеним пиргу у Хрусији, како је то прописао још краљ Милутин.⁵⁰ Тај одељак иначе недостаје и у трећем препису (Свитку бр. 8), за који Славев и Мошина држе да је настао на основу преписа бр. 26.⁵¹ Уколико би се прихватила таква претпоставка поставља се питање зашто једноставно у препису није изостављен тај одељак, већ је откинут и део који садржи и друге важне имунитетне одредбе? Такође поменути научници су и једину разлику између преписа бр. 25 и бр. 26 у садржају исправе преписали доцнијој преради. Наиме у препис у бр. 26 је изостављена одредба која гласи „и поповы колици се вбрѣтаю своим(ь) породицами, и колици полюбє цр(ь)квѣ оу земли кралквѣства ми, да гредоу свободни“, а која је следила након одлуке да се пиргу додели Богородичина црква у Липљану. Коментаришући ту чињеницу Славева и Мошин су претпоставили да је у преписима које сматрају познијим то учињено услед жеље Хиландара да додељене попове веже за земљу.⁵² Додали су и да је цитирани пропис у сагласности са 31. чланом *Душановог законика* који је наглашавао да су попови слободи, чак иако немају своју баштину.⁵³ Измена је према истим ауторима начињена пре 1348. још у време Антонијевог управе пиргом.⁵⁴ Мишљења смо да ипак није могуће правити тако далеку закључку. Сама одредба је може се рећи незграпно формулисана. Најпре примећује се да недостаје реч „са“ уз израз „попови својим породицама“. Сам израз породица је такође редак у документима

⁴⁷ Овом приликом захваљујемо академику Мирјани Живојиновићи која нам је омогућила увид у белешке Радомана Станковића.

⁴⁸ Л. Славева–В. Мошин, *Српски грамоти*, 171.

⁴⁹ За увид у белешке колеге Турилова такође дугујем захвалност академику Мирјани Живојиновић.

⁵⁰ Л. Славева–В. Мошин, *Српски грамоти*, 171.

⁵¹ Исто, 171, 173; *Споменици на Македонија I*, 351.

⁵² *Споменици на Македонија I*, 352; Л. Славева–В. Мошин, *Српски грамоти*, 171.

⁵³ *Споменици на Македонија I*, 352; Л. Славева–В. Мошин, *Српски грамоти*, 171. За поменути члан видети: *Душанов законик*, пр. Ђ. Бубало, Београд 2010, 81, 160.

⁵⁴ Л. Славева–В. Мошин, *Српски грамоти*, 171.

Хрисовуља краља Стефана Душана хиландарском пиргу у Хрусији

српске редакције старословенског.⁵⁵ Обичај је био да се при даровању људи наводи само глава породице, уз евентуално истицање осталих одраслих мушких чланова, како је случај и у повељи коју овде издајемо. Коначно према Славевој и Мошину ова одредба назначава да су свештеници које се нађу на имању липљанске цркве имали слободу да се одселе на друго место.⁵⁶ Необично је ипак што се у овако уобличеном пропису наглашава слобода свештеника да напусте црквена имања, а пре тога се указује да се они храму потчињавају по сопственој вољи. Зато се по нашем суду мора бити опрезан коме препису треба дати више поверења. При томе ваља упозорити да се када се узму у обзир подаци о воденом знаку не сме искључити могућност да је рукопис настао крајем четврте деценије XIV века, што би могло указати на његову поузданост.

Текст повеље према препису бр. 26 до сада није објављиван. У I том збирке *Споменици на Македонија* приређивачи су уз издање преписа бр. 25 истакли у напоменама његове разлике у односу на акт под бројем 26.⁵⁷ Ово издање приређујемо на основу фотографије преписа бр. 26 која се чува у Архиву Србије.

Текст повеље⁵⁸

+ |2| ... не ѡт[ъ]лоуѡчив' се, с(ъ)нь и слово съи ипостаси его, вселюбовъзи Ис(оус)е. прѣклонивыи н(е)в(е)са |3| <...>ъшьдыи на <з>емлю, сп(а)сенига рад[и] рѡда чл(овѣ)чскаго, и въплътив се ѡт[ъ] прѣчистык дѣвы марик |4| ... <п>л'тъскок смот<...>ник иже ѡ нас(ъ) съв'ршивъ, прѣтрьпѣвы пл'тию стр(а)сти, чл(овѣ)чство ѡвѣ |5| ... Б(о)гъ б(о)ж(ъ)ственага чюдодѣиствѣк, и многаго ради м(и)л(о)срдиа, избавивъ своѣ създа|б|ник чл(о)вѣка ѡт[ъ] м(оу)ч(и)т(е)лѡ власти, възнес(е) се въ сла- вѣ къ трисианномъ б(о)ж(ъ)ствѣ, миръ давъ своимъ |7| ѡченикомъ, и ѡбещаник пришьствиѡ с(в)ет(а)го дѡха им(ъ)ж(е) ѡсѣ(н)и(к)мъ

⁵⁵ Уз овај пример Даничић је навео у свом Рјечнику само још један. Види: Ђ. Даничић, *Рјечник* II, 371. У Лексикону Франца Миклошића (Fr. Miklosich, *Lexicon paleoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae 1862–1865) га пак уопште не срећмо.

⁵⁶ *Споменици на Македонија* I, 352; Л. Славева–В. Мошин, *Српски грамоти*, 171.

⁵⁷ Види: *Споменици на Македонија* I, 353–356.

⁵⁸ Овде вреди напоменути да смо се одлучили да превод на савремен језик донесемо само за препис бр. 25. који једини доноси целовит текст повеље. Друга два се само у једној реченици разликују од њега, те зато није нужно поново давати превод акта.

начеше глаголати инѣ|8|ми кзыкы и тако просвѣтише в'селкноую, наставляюще въ разѣ<...> Б(ог)а н(а)шег(о) |9| мы же просвѣщше се имы, покмъ твои свѣтообразни лица зракъ, поклонякм' се стра|10|стемъ твоимъ, чтем' же и въскр(ь)сение, и слав'нокъ възнесение славимъ и припад[а]юще моли|11|м <...> сладости неизречен'наа влад[ы]ко Х(ри)с(т)е, исплни мокъ желание, тако послѣдовати твоимъ |12| ѡченикмъ вещал' бѣ кси въ с(ве)тѣмъ твоимъ е҃(а)гге)лии, да просвѣтит' се свѣтъ вашъ прѣд[ь] чло|13|ѣкы тако да ѡзреть добраа ваша дѣла. и прославетъ ѡ(т)ца вашего иже кст на н(е)б(е)сѣхъ. |14| Слышахѡмъ бѣ сии великаа ѡбѣтованиа, гла(гола)н'наа тобою, къ любещим' те сп(а)се мои, сего |15| рад[и] поцним' се и мы подвижѣще се ѡт[ь] земельных на н(е)б(е)снана, наипаче слышати: книмъ |16| ѡбъ г(оспод)ь крѣпость дасть, и вѣчнаа бла(а)га, и нѣ не приносещим' ли кмѡ славоу и чьсть, |17| приносещимъ славоу имени кго, възмѣте бо реч(е) жр'твы; и въходите въ дворы г(оспод)ни, да |18| понкеже ксть такоаа помощь и ѡтверждение намъ ѡт[ь] г(оспод)а створ'шааго н(е)бо и зе|19|млю, под[о]басть ѡбо ѡт[ь] всек д(о)уше, и ѡт[ь] всего помышлениа, възюбити того в(о)ж(ь)ств(ь)ныя |20| заповѣди, въ них'же прѣжде прьвыи ходив'шей ѡбѣтованиа ѡбдчише мнѣ же да не |21| бѣдетъ хвалити се, тькмо ѡ силѣ и помощи г(оспод)а нашего Ис(о)усъ) Х(рист)а, тако м(о)л(и)твами прѣчист(и)к кго |22| м(а)т(е)ре и с(ве)т(а)го прьвом(о)уч(е)н(и)ка и архидиакона Стефана, и с(ве)т(ь)хъ <мои>хъ прародитель и родитель |23| дасть и мнѣ настол'никѡ быти имъ въ ѡт[ь]чествии мокмъ, Стефанъ краль, с(ы)нъ в(о)гомъ |24| просвѣщеннаго крала срп'скаго ѡрѡша третиаго, и правнѣкъ с(ве)т(а)го Сүмевна, новааго |25| муроточ'ца, Неманк, их'же корѣне с(ве)та, азъ грѣш'ныи ѡт[ь]расль ксмъ, и господ'стѡющѡ ми |26| въ земли ѡт(ь)чества моего самодръжав'но, видѣ крал(к)в(ство) ми бла(а)годѣробнокъ смышленик, |27| и потьщание. и потрѣждение, и подание добрѡ, прѣвысшкнааго крала все срп'скыя |28| землк и помор'скыя, дѣда крал(к)вства ми, Стефана ѡрѡша в'торааго, таже ѡ пир'гѡ |29| иже въ С(ве)тѣи горѣ, при мори, въ нкм'же ксть цр(ьк)ви с(ве)т(а)го възнесениа г(оспод)а нашег(о) Ис(о)усъ) Х(рист)а, на мѣ|30|стѣ рекомѣмъ Хрисита, въ власти с(ве)тык Б(огороди)це Хиландар'скыкм иже ѡт[ь] ѡснова|31|ниа кго въздвигъ, и наздавъ съвршии, и

Хрисовуља краља Стефана Душана хиландарском пиргу у Хрусији

кра(љ)в(ь)ство ми ревнѣ, в(о)годгодномѣ ко поть|32|щанию, дарв'номѣ приложению, иже въ Г(оспод)ню славѣ, въздвижен'номѣ вт[ь] нѣго пир'гѣ паче ж(е) |33| и пораз'мѣвъ сѣктѣ мира сего т'лѣн'на)го тако <вса мимо>, ходеть, и сѣцаа, тако и не сѣца |34| бывають, по словеси прѣмѣдраго Соломѣна: Гоуѣта сѣктѣ <вса> сѣкта, наставлен' же |35| маникмѣ в(о)ж(ь)ств(ь)ныкѣ бл[аго]д[ѣ]ти паче же и въспоменѣтикмѣ в г(оспод)и д(оу)х(о)внаго настав'ника и ѣчи|36|телѣ в(ть)ца кр(алкв)ства ми, баще, монастыра прѣс(в)етыкѣ Б(огороди)це хиландар'скыкѣ, ѣромон[а]ха Индѣнига |36| прѣдръжецаго тѣгда пир'гѣ, и прикмѣ ко в(о)годгоднок прошение, д(оу)шевнаго рад[и] сп(а)снига |37| крал(к)в(ь)ствѣ ми, въсхотѣ и крал(к)в(ь)ство ми блага(го) желанига т'е)пло(тоу) горе, иже видѣхъ н(е)|38|достатъчнок кѣлии <възнесенѣ г(оспод)нѣ, пир'гѣ, испълнити тако трѣвѣющѣ мѣстѣ потрѣ|39|вы, строкнига ради, и братиамѣ тоу живѣщимѣ на ѣтѣшеникѣ <а)ко да н(е) <вѣ)детъ имѣ |40| потрѣбных(ь) wskѣдно. Приложии и крал(к)в(ь)ство ми келии сп(а)совѣ пир'гѣ, малии дарѣ сыи |41| цр(ь)квѣ прѣс(в)етыкѣ Б(огороди)це, ѣ Липлани и трыгѣ, <..)щоу цр(ь)кви <....> |42| съ люд'ми и съ ливадами, и съ ѣлианикомѣ. и се мегѣ селѣ Словиню: почвн(ь)ше вт[ь] Гѣщери(ч)а |43| пѣтемѣ кои гред[е] по дѣлѣ мегю Гѣщеричемѣ, и мегю Словинкмѣ, и до пѣти кои гред[е] под[ь] медникѣ, под[ь] |44| стѣден'ць подѣ цр(ь)квѣ коѣ <...> дола, и до стѣпа гребнога выше До|45|вротина, и до Стѣбла <.)тѣд(....)прѣз шѣм'ѣ |46| до во[дѣничи]ща Злодѣш'ца, коѣ кѣтъ на рѣцѣ Смолѣши . и прѣко прѣзъ шѣмѣ до пѣти, кои гредѣ |47| <...> и под[ь] <Р)ѣдиницѣ въ вѣрьшѣ Смол(ѣ)ше и до ливадѣ крал(к)вѣхъ, мегю Словинкмѣ |48| <...> прѣко рѣке на цр(ь)квице <Варѣ)арино⁵⁹ <...> въ вѣрьшѣ Страши |49| Даљи део текста овог преписа је нечитљив.

III (Свитак бр. 8)

Опис исправе

Свитак бр. 8. представља недовршени препис повеље, који се чува у Архиву Србије под бројем 147/149. Очувани део текста исписан је на свитку од пергамента чија је дужина 857 мм, а ширина 378 мм.

⁵⁹ Исписано изнад дела текста који је прецртан

Сачувани препис садржи 75 редова писаних уставним писмом, црним словима.⁶⁰ Крст као знак инвокације и почетно слово исписани су црвеним мастилом, као и Ц у речи црква у 49 реду. На полеђини се најпре налази белешка из XVIII века следеће садржине: *За краља Дечанскога цо е дау на Косовѣ Сзд за арсанѣ Възнесение*. Касније је у XIX веку додат још један запис који гласи: *Сеи хрисовѣ ѿ Стефанѣ Милотинѣ Оурѣшь фтори ради стари манастирѣ пиргѣ прихода 8 с(ело?) Диплен*.⁶¹ Како се може уочити аутор записа је погрешно сматрао да је издавач ове повеље краљ Стефан Урош II Милутин. Текст овог преписа се завршава након набрајања људи који су пиргу поклоњеним у Сухом Грлу, што значи да му недостају имунитетне формуле, санкција и потпис. Попут преписа бр. 26 и овде не срећемо одредбу о поповима, што је и једина разлика између свитка и акта под бројем 25. Изнета је зато претпоставка да је реч о калиграфском препису документа бр. 26.⁶² Недостатак назначених делова повеља у свитку бр. 8 Славева и Мошин су и у овом случају преписали жељи да се избегне истицање самосталности пирга у односу на сам Хиландар. Прецизирали су да је то највероватније учињено након смрти Антонија и цара Душана, када је архив пирга доспео у руке Хиландараца.⁶³ Таква претпоставка се мора узети у обзир, али се без других доказа не може безрезервно прихватити.

До сада није објављиван текст повеље према овом препису. Једино су приређивачи I тома збирке *Споменици на Македонија* уз издање преписа бр. 25 истакли у напоменама разлике у односу на текст свитка бр. 8.⁶⁴ Наше издање припремили смо на основу фотографије свитка бр. 8 која се чува у Архиву Србије.

Текст повеље

+ **Безначелнаго, неви(ди)маго, неѡписаннааго всесилааго бескончнааго** |2| **ѡ(тъ)ца гдрѣ не ѡтлоучив се с(ы)нѣ и слово сын ипостаси кѡ** **вселюбѣзни Ис(оус)е** |3| **прѣклонивый и(е)в(е)са и съшьдыи на землю** **сп(а)сениа рад[и] рѡда чл(о)в(ѣ)ч(ь)скаго, и** |4| **въпльтив се ѡт[ъ]** **пр(ѣ)ч(и)стык д(ѣ)вы Марие и все плѣтскок смотреник иже ѡ** |5| **нас(ъ)**

⁶⁰ Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 126.

⁶¹ Исто, 126.

⁶² Л. Славева–В. Мошин, *Српски грамоти*, 173.

⁶³ Исто, 173.

⁶⁴ Види: *Споменици на Македонија* I, 353–356.

Хрисовуља краља Стефана Душана хиландарском пиргу у Хрусији

сьврьшивь, прѣтрьпѣвы пльтию стр(а)сти чл(о)в(ѣ)ч(ь)ство ѡвѣраѣ, и
тако Б(о)гъ в(о)жь|б|ствиа чюдодѣисвоуѣ, и многого рад[и] м(и)л(о)срдита,
избавивь свокъ създаниѣ |7| чл(о)в(ѣ)ка, ѡт[ь] м(оу)ч(и)телѣа власти,
вънесе се въ славѣ къ трисипан'номоу в(о)ж(ь)ствоу |8| мирь давь
своимь оученикомь, и ѡбещаниѣ пришьствиѣ с(вє)таго д(оу)ха, и|9|м'же
ѡсѣнникемь начеше гл(агол)ати инѣми ꙗзыки, и тако просвѣтише |10|
вселкноую, наставляюще въ разоумь твои истиннаго Б(о)га нашего, мы
же |11| просвѣщ'ше се ими, покмь твои свѣтообразни лица зракь, по-
кланѣ|12|м се стр(а)стемь твоимь, чтем же и въскр(ь)сеиѣ, и славнокъ
възнесениѣ слави|13|мь, и припад[а]юще м(о)лим се, сладости и неиз-
речн'наѣ вл(а)д(ы)ко Х(рист)е, испльни моѣ |14| желаниѣ, тако послѣдо-
вати твоимь оученикемь вѣдалъ въ кси въ с(вє)тѣмь |15| твоимь
ев(а)нг(е)лїи, да просвѣтит' се свѣтъ вашъ прѣд[ь] чл(о)в(ѣ)кы, тако да
оузреть до|16|брага ваша дѣла, и прославеть ѡ(т)ца вашего иже кс(т)ь на
н(є)в(є)сѣхъ, слышахъмъ во |17| си великаѣ ѡбѣтованиѣ гл(агол)ан'наѣ
тобою, къ любещимъ те сп(а)се мои, сего рад[и] |18| тѣшим се и мы, под-
вижоуще се ѡт[ь] земныхъ на н(є)в(є)снаѣ, наипаче слыша|19|ти кимь
ѡбо Г(оспод)ь крѣпость даѣтъ и вѣчнаѣ вл(а)га, нь не приносеци моли
къмоу |20| славоу и ч(ь)сть, приносецимь славоу имени кго възмѣте во
реч(є) жр'твы, и въ|21|ходите въ двори г(оспод)нѣ, да понѣже кс(т)ь та-
коваѣ помощь и оутврьждениѣ намь |22| ѡт[ь] Г(оспод)а створишаго
н(є)бо и землю, под(о)баѣтъ оубо ѡт[ь] всек д(оу)ше, и ѡт[ь] всего
помышъ|23|лєниѣ възлюбити того в(о)ж(ь)ств(ь)ныѣ заповѣди. въ
нихъ же прѣжде прьви ходи|24|вше, ѡбѣтованиѣ оулоучише. мнѣ же да
не боудетъ хвалити се тьк'мо ѡ |25| силѣ и помощи Г(оспод)а нашего
Ис(оу)съ Х(рист)а, тако м(о)л(и)твами пр(ѣ)ч(и)стыѣ кго м(а)тере, и
с(вє)т(а)го |26| прьвом(оу)ч(є)н(и)ка и архидиакона Стефана, и с(вє)тыхъ
моихъ прародитель и роди|27|тель, дас(т)ь и мнѣ настол'никоу быти
имь въ ѡт(ь)чествїи моимь, Стефанъ кра|28|ль, с(ы)нь Б(о)гомь
просвѣщеннаго краля срьпскаго ѡуруша третиаго, и правь|29|ноу къ
с(вє)таго Ѣвменна новааго муроточ'ца Неманѣ, ихъ же корѣне с(вє)та, азъ
|30| грѣш'ны ѡт[ь]расль ксмь, и г(спод)ьствоуюцоу ми въ земли ѡт(ь)чства
могго само|31|дрьжавно, видѣ кракв(ь)ство ми вл(а)годтроб'нокъ
смышлєниѣ, и потѣщаниѣ |32| и потроуждениѣ, и поданиѣ добрѣ,

прѣвысокааго кралѣа все сръпс'киѣ землѣ |33| и помор'скиѣ дѣда кра-
 лкв(ь)ства ми, Стефана Оуѣрѣша в'торааго, таже ѡ пирь|34|гоу иже въ
 С(в)тѣи горѣ, при мори, въ нѣмже кс(ть) цр(ь)к(в)и с(в)т(а)го
 Възнесенѣа Г(оспод)а наше|35|го Ис(оусь) Х(ри)с(т)а на мѣстѣ рекомѣмь
 Хрисѣа, въ влѣасти с(в)етык Б(огород)це хилан'дар'скиѣ, |36| иже ѡт[ь]
 основанѣа кго въздвигь, и наздавь съврѣши, и кралкв(ь)ство ми
 рев'ноу|37|к в(о)го8годномоу кго потыщаниу, дарѣвномоу приложениу
 иже въ г(оспо)дню сла|38|воу, въздвижен'номоу ѡт[ь] икго пиргоу,
 пачеже и поразоумѣвь соуктоу мира се|39|го тлѣн'наго, тако вса мимо
 ходеть, и соущаа тако и не соуща бывають, по сло|40|веси прѣмоу драго
 Голомѣна: соукта соуктѣ вса соукта, наставлѣн же ма|41|никѣмь
 в(о)жс(ь)твѣнык вл(аго)д(ѣ)ти паче же и въспоменутикѣмь ѡ г(оспод)и
 д(оу)ховнаго наста|42|в'ника и оучителя ѡ(ть)ца кралкв(ь)ства ми,
 баще монастира прѣс(в)етык Б(огороди)це хи|43|лан'дар'скиѣ, іеромона-
 ха Индѣниѣа прѣдрьжецаго тыгда пир'гь, и прик|44|мь кго
 в(о)го8годноѣ прошенѣа д(оу)шевнаго рад[и] сп(а)сениѣа кралкв(ь)ствоу
 ми въ|45|схотѣ и кралкв(ь)ство ми, вл(а)гаго желаниѣа теплотоу горе,
 иже видѣхь недо|46|стачноѣ келіи възнесениѣа Г(оспод)на пиргоу
 исплнѣнѣа, тако трѣбоуюцоу |47| мѣстоу потрѣбѣ, строкниѣа рад[и] и
 братѣамь тоу живоущимь на оутѣ|48|шениѣа, тако да не боудеть имь
 потрѣбныхь ѡскоудно, приложіи и кралк|49|в(ь)ство ми келіи сп(а)совѣ,
 пир'гоу маліи дарь сѣи цр(ь)квѣ прѣс(в)етик Б(огороди)це 8 Ли|50|пѣани
 и трьгь свѣштоу цр(ь)кви, и село под[ь] цр(ь)квѣ Гловинк, с люд'ми, и
 съ ли|51|вадами и с 8лианикомь. И се мегк селоу Гловиню, почьн'ше
 ѡт[ь] Гоуштерича |52| поутемь, кои гред[е] по дѣлоу мегю Гоуштеричемь
 и мегю Гловинкѣмь, и до поу|53|ти кои гред[е] под[ь] Медникѣ, под[ь]
 стоуден'ць и под[ь] цр(ь)ковь коѣа кс(ть) выше Гоуштерича |54| по-
 ср[ѣ]дѣ дола, и до стьлапа гребнога, выше Добротина, и до стоубла
 стоудень|55|ца, и на дроуговь стьльпѣ, посрѣдѣ Соуходола, на Смо-
 лоушоу, прѣз'шоумоу |56| до водѣничица З'лодоуш'ца, коѣа кс(ть) на
 рѣцѣ Смолоуши, и прѣко прѣз'шоу|57|моу до поути, кои гред[е] по
 дѣлоу на Ивлановикѣ, и под[ь] Роудиницоу, въ вѣрь|58|шь Смолоуше и
 до ливадѣ кралквѣхь, мегю Гловинкѣмь, и 8врьнкни |59| до нивѣ Брат-
 кове прѣко рѣке на цр(ь)квице Вар'варино, и до врьха Иліина |60| въ

Хрисовуља краља Стефана Душана хиландарском пиргу у Хрусији

вбръшь Страшника, и до поүти кои гред[е] вд[ь] Голіихъ врьдъь. Сіи имена лю|61|демь оу селѣ Словини: попъ Дроүгошь, Богданъ Стефановиць, Воих'на Зепаші|62|къ з' братишмь, Драгиа з' братомь, Драгнѣ и з' братомь, Мил'ко з' брато|63|мь, Драгиа Боүдичь, Петрь Воислаличь, ѿбрадь Кикв'чь сестричикь з' бра|64|томь, Дабиживь Милковичь з' братомь, Драгиша Петровичь з' братомь, |65| Хвухъль изь Липланиа з' дѣтию, Станисмирь Оүрьвраш'новичь з' братишмь, |66| ѿбрадь ратаи з' братишмь. И се отроци кои соү полюбили цр(ь)квь: Привы|67|хваль, Краико, Милѣнь, Привок ковачь съ шоүрами, Брьзь, Станко, |68| Праиславь, Берок, Добромысль Чтимланинъ. И планиноү Млѣчній |69| доль выше Сириникь. И стльпъ землк при цр(ь)кви оу Липлани. Такожде и |70| оу Соүхогрълѣ поль виноград[а] Гоүбавца и стльпъ Мрѣжица и тріи стльпи |71| под[ь] поүтемь кои гред[е] wt[ь] Банк оу Кострьць, и до поүти кои гред[е] вд[ь] Роүд'никь |72| оу Братонино, и до врѣга банске землк. И ливад[а] ел'ха над[ь] поүтемь кои |73| гред[е] вд[ь] Жакове на Дрѣнь. Се люд[и]к оу Соүхогрълѣ: Гоүра Михановичь, Вои|74|ко Задраговичь, Милюнь Доброквичь, Привань Храпоквичь, Прѣлю|75|вь Оүгодчикь и Прѣмилъ.

Дипломатичке особености

Повеља започиње крстом који има улогу симболичке инвокације. Особеност овога акта свакако представља опширна аренга, у којој се говори како је Исус сишао на земљу како би избавио људски род. Зарад тога је претрпео телесне муке, обећавши својим ученицима долазак Светог Духа. Они су пак са своје стране проширили светом његово учење на различитим језицима. Издавач повеље истиче да и он жели да следи Христово учење. Такође и исказује и жељу да уђе у двор Господњи пошто он проноси славу његовог имена. Утврђено је да је реч о јединственој аренги, мада се поједини слични мотиви могу наћи и у другим српским повељама.⁶⁵ У интитулацији Стефан Душан је нагласио да је син краља Уроша III, те праунук светог Симеона, Стефана Немање. Са друге стране уопште нема помена земаља и крајевима, којима је управљао. Та чињеница нам указује да је повеља издата пре 1343. и великих освајања

⁶⁵ С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици. V Аренга (Проемиум)*, Глас СКА ХСIV (1914) 217.

византијских територија у Македонији и Албанији након чега се у његовим интитулацијама и потписима спомињу и грчке земље.⁶⁶

Експозиција повеље нам указује да је пирг у Хрусији подигао и обдарио краљ Стефан Урош II Милутин, што нам је и познато на основу документа које је он издао, о чему је већ било речи у уводном делу рада. Када је реч о диспозицији краљ Стефан Душан је уз имена и међе места дарованих Богородичином пиргу у Хрусији, навео и поименично особе додељене овом храму, што није увек чињено у српским повељама. Занимљиво је исто тако приметити да је већи број личности наведен и са својим презименом. За санкцију која је духовног карактера се може рећи да уз уобичајене елементе, садржи и помен круне као трансперсоналног симбола власти. Такође овај део повеље је значајан и за њено датирање, пошто су у њој као могући наследник Стефана Душана помиње његов син, о чему је већ горе било речи. Краљев потпис сачуван је само на примерку бр. 25 и може се рећи да спада у ред уобичајених с обзиром на време када је повеља издата.⁶⁷

Просопографски подаци

У претходној свесци *Старог српског архива* већ је објашњавана личност **Андоније, башта, јеромонах**, 31 (ред, док I), према *Прегледу*, ССА 10 (2011) XXXV–LXVIII.

Братко, 43 – По њему се називала једна њива у околини Липљана. Пошто није познат из других извора не зна се ни у које доба је живео.

Другош, поп, 44 – Своју свештеничку дужност обављао је у село Словињу. Попут осталих становника овог места овом повељом је додељен пиргу у Хрусији.

Богдан Стефановић, 45 – Зависни становник Словиња који је додељен Хрусијском пиргу. Судаћи по презимену отац му се звао Стефан. Чини се извесним да су, не рачунајући попа Другоша и ратаја Обрада, он и остали становници Словиња спадали у категорију меропаха. Помиње се само у повељи коју овде издајемо.

Воихна Зепашкић, 45 – Као зависни сељак из Словиња, заједно са браћом га је краљ Стефан Душан поклатио хиландарском пиргу у Хрусији. Није познат из других извора.

⁶⁶ Види напомену бр. 28.

⁶⁷ С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици. XIII Потпис*, Глас СКА CVI (1923) 40.

Хрисовуља краља Стефана Душана хиландарском пиргу у Хрусији

Драгија, 45 – Потисао је такође из Словиња. Краљ Душан га је са братом поклонио Хрусијском пиргу. Ово је једини извор у коме се помиње.

Драгија, 45 – За њега важе идентични подаци као за претходника. У свитку бр. 8 је пак на његовом месту записан **Драгић** са братом. Тешко је рећи коме препису би требало поклонити поверење.

Милко, 45 – Заједно са неименованим братом, као становник Словиња дарован је Хрусијском пиргу. Не среће се у другим изворима.

Драгија Будић, 45–46 – Реч је о још једном житељу Словиња поклоњеном пиргу у Хрусији. Нема његовог помена у другим изворима.

Петар Воиславић, 46 – Заједно са осталима из Словиња и он је додељен Хрусијском пиргу. Отац му се изгледа звао Воислав. Помиње се само у овој повељи.

Обрад, 46 – Он и брат су као зависни житељи Словиња додељени пиргу у Хрусији. Занимљиво је да је ближе означен као сестрић извесног **Кијевча**. Међутим о обојици немамо других података.

Дабижив Миљковић, 46 – Заједно са братом је као зависни сељак Словиња повељом краља Душана додељен Хрусијском пиргу. Отац им се чини се звао Миљко. Други подаци о њему не постоје.

Драгиша Петровић, 46–47 – Као житељ Словиња заједно са неименованим братом је додељен пиргу у Хрусији. Били су синови извесног Петра. О свима њима немамо других података.

Хохл, 47 – За њега се у повељи наглашава да је био из Липљана те да је са својом децом дарован пиргу у Хрусији. Уједно ово је и једини акт у коме се помиње.

Станмир Урбрашновић, 47 – Наведен је у повељи након Хохла из Липљана, али је логично претпоставити да је и он био из Словиња. Додељен је Хрусијском пиргу заједно са својом браћу. Уједно ово је једини његов помен у изворима.

Обрад, ратај, 47 – За њега се једино изричито наглашава којој категорији завних становника је припадао. Вероватно су и његова браћа, поклоњена заједно са њима пиргу у Хрусији, имала исти друштвени статус. То је све што нам је познато о њима.

Прибихвал, отрок, 48 – Наведен је као први међу отроцима који су „пољубили“ цркву, што би указивало да су добровољно постали њени подложници. Њихове обавезе према пригу су свакако биле регулисане Законом св. Саве. Свакако да су сви они потицали из Словиња, јер је једино то село краљ Стефан Душан поклонио хиландарском пиргу у

Милош Ивановић

Хрусији, повељом коју овде издајемо. Извори нам не доносе друге податке о отроцима из Словиња.

Литература: Ђ. Бубало, *Шта значи реч отрок у српским повељама*, Зборник МС за историју 56 (1997) 21–22.

Крајко, отрок, 48 – За њега важи све што је речено за Прибихвала.

Милен, отрок, 48 – На њега се може такође пренети све што је казано за Прибихвала.

Прибоје, ковач, 48 – Судаћи по повељи, иако је био отрок бавио се ковачким занатом. Додељен је пиргу у Хрусији заједно са својим шурацима.

Станко, отрок, 49 – Потпуно се на њега може применити све речено за Прибихвала.

Краислав, отрок, 49 – Све наведено за Прибихвала важи и за њега.

Бероје, отрок, 49 – На њега је примењиво оно што је написано за Прибихвала.

Добромисл, отрок, 49 – У повељи је уз његово име као нека врста одреница додато „Штималњин“. Остаје донекле нејасно да ли је само родом био из Штимље или је тамо живео и у време издавања акта. Друга могућност је да се у време издавања повеље већ населио у Словињу.

Важнији појмови и установе

У претходним свескама *Старог српског архива* објашњени су појмови: **башта, јеромонах, пирг, људи, уљаник, студенац, отрок, позоб, приселица, провод, соколар, псар, орање, жетва, сенокос, виноград, војска, хриосвуља, игуман, иконом, еклезијарх**, према *Прегледу*, ССА 10 (2011) XXXV–LXVIII.

Обрш (wбрьшь), 42, 44 – Реч је коришћена да значи горњи део нечега, својеврсно узвишење, брежуљак или брдо.

Извори и литература: Ђ. Даничић, *Рјечник II*, 192; Fr. Miklosich, *Lexicon paleoslovenico-graeco-latinum*, Vinodbonae 1862–1865, 475.

Ратај, 47 – Прасловенска реч која је коришћена као синоним за ратара, односно земљорадника. У средњовековној Србији ратаји су представљали посебну категорију зависног становништва, чија радна обавеза није била временски ограничена и састојала се од орања господаревих деоница његовим запрегама. Како их често није било довољно

Хрисовуља краља Стефана Душана хиландарском пиргу у Хрусији

властелини су их регрутовали међу осталим сеоским становништвом. За послове које су обављали изгледа да су добијали одређену материјалну надокнаду. Овај слој становништва постојао је и у доба османлијске власти над српским земљама. Турци су дозвољавали кнезовима и примићурима да имају једног до десет ратаја.

Извори и литература: Љ. Ковачевић, *Светостефанска хрисовуља*, Споменик СКА 4 (1890) 7; М. Милојевић, *Дечанске хрисовуље*, Гласник СУД 12 (1880) 62; Д. Бојанић, *Турски закони и законски прописи из XV и XVI века*, Београд 1974, 31, 34, 45, 80, 93–96, 163; М. Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, Београд 2004², 38–39, 52, 292, нап. 43; *ЛССВ*, 613 (М. Благојевић).

Ступ, 41, 49, 50, 51 – Представља пространији комад обрадивог земљишта у поседу владара, властеле или црквених институција, који су га непосредно искоришћавали. Зато се може рећи да су ступови били део властелинске резерве, обрађиван бесплатним радом зависног становништва.

Извори и литература: М. Милојевић, *Дечанске хрисовуље*, Гласник СУД 12 (1880) 59; С. Мишић–Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђелска хрисовуља*, Београд 2003, 92–93, 98; С. Новаковић, *Село*, Београд 1965, 100; М. Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, Београд 2004², 79–81, 282–291, 301; *ЛССВ*, 718–719 (С. Мишић).

Закон светог Саве, 57 – Скуп прописа којима су била регулисана права и обавезе становника на властелинству манастира Милешево. Његове одредбе су биле изгледа истоветне *Закону светог Симеона*. Такав закључак се изводи на основу чињенице да се ова два закона често јављају напоредо. То је свакако разлог зашто у нашој повељи не налазимо одредбе о обавезама зависног становништва дарованог пиргу у Хрусији.

Извори и литература: Р. Михаљчић, *Закони у старим српским исправама. Правни прописи, преводни, увони текстови и објашњења*, Београд 2006, 13–19, 139; М. Благојевић, „*Закон светог Симеона и светог Саве*“, у: Сава Немањић–Свети Сава, историја и предање, ур. В. Ђурић, Београд 1979, 129–166; *ЛССВ*, 208 (М. Благојевић).

Венац, 74 – синоним за круну у српским средњовековним изворима. Вреди нагласити да је круна схватана не само као инсигнија владара, већ као трансперсонални и трансдинастички знак народа, државе и династије. Управо у том смислу је термин употребљен и у документу који овде издајемо, где се појављује у санкцији повеље.

Литература: С. Марјановић-Душанић, *Владарске инсигније и државна симболика у Србији од XIII до XV века*, Београд 1994, 26–30, 155–159; *ЛССВ*, 334–335 (С. Марјановић-Душанић).

Топографски подаци*

Хрусија, 25, – Види: Д. Живојиновић, *Хрисовуља краља Стефана Душана Хрусијском пиргу о поклону села Гаударохора*, ССА 6 (2007) 97–98.

Богродичина црква у Липљану, 35 – Судаћи по чињеници да су на фасади храма откривени портрети краља Стефана Душана (1331–1355) и његове супруге Јелене, који припадају првобитном сликарству, сва је прилика да је црква и сазидана у њихово време. Највероватније је реч о задужбини неког од властелина. Несумњиво је такође да је зидање храма окончано пре него што је он поклоњен пиргу у Хрусији. Првобитно сликарство липљанске цркве одликује се „експресионизмом“ блиским живопису неких других храмова из XIV века. Кнез Лазар је ову цркву пре маја 1388. одузео Хрусијском пиргу. Зна се да је црква доцније осликавана у XVI и XVII веку.

Литература: D. Vojvodić, *Newly discovered portraits of rulers and dating of the oldest frescos in Lipljan*, Зограф 36 (2012) 143–155.

Липљан, 35–37, 50, 54 – Град на Косову Пољу, који је настао још у добар Римског царства, када је био познат по називу Улпијана (Ulpiana). Српски назив настао је словенизирањем поменутог латинског имена. Крајем XI века припадао је још увек Византији, али се налазио у њеном граничном подручју према Србији. Током једног напада 1093. спалио га је српски велики жупан Вукан. У састав српске државе ушао је између 1180. и 1190. када га је заузео Стефан Немања. Тамошњу епископију која је припадала Охридској архиепископији, свети Сава је 1220. припојио новој аутокефалној Српској архиепископији. Седиште ове епископије налазило се у Грачаници, где је краљ Милутин на темељима старе подигао нову цркву посвећену Благовештењу. Из повеле краља Стефана Душана коју овде издајемо сазнајемо да је липљански трг поклоњен пиргу у Хрусији. Постојање трга сведочи да је Липљан био значајан и као трговачко место. Историја Липљана је од друге половине XIV века слабо позната. Има мишљења да је једно време при-

* За помоћ при убикацији топонима захваљујем се овом прилику одељењу Дигиталног архива Републичког геодетског завода.

Хрисовуља краља Стефана Душана хиландарском пиргу у Хрусији

падао кнезу Лазару, пре него што је доспео у посед Вука Бранковића. Након пропасти његове области 1396. припао је Лазаревићима који су га држали до 1402. године. Пре ангорске битке Мара Бранковић и њени синови су успели да обнове Вукову област, те су повратили и Липљан. Његова средњовековна историја се завршава 1455. када су га запоселе Османлије.

Извори и литература: *Византијски извори за историју народа Југославије* III, Београд 1966, 124, 385–388; Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 19, бр. 8, 194, бр. 507, 238, бр. 700, 279, бр. 1060; Б. Живковић, *Грачаничка повеља*, Београд 1992, 84–86, 88, 90; М. Динић, *Област Бранковића*, у: исти, *Српске земље у средњем веку*, Београд 1978, 161; *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља*, ред. С. Мишић, Београд 2010, 167–169 (Р. Радић).

Словиње, 38, 44 – Село и под тим именом постоји и данас 8 км источно од Липљана у подножју планине Жеговца. Поред акта који овде издајемо, помиње се као посед Хиландара и у повељи цара Душана из 1348. године.

Литература: М. Пурковић, *Попис села у средњовековној Србији*, Годишњак Скопског филозофског факултета 4–2 (1939–1940) 141; А. Урошевић, *Косово*, Београд 1965, 295; М. Живојиновић, *Властелинство манастира Хиландара*, 86.

Гуштерич, 38 – Вероватно су од овог насеља настала данашња места Доња и Горња Гуштерица, која леже 5, односно 8 км североисточно од Липљана.

Медник, 39 – Судаћи по редоследу набраја у повељи Мендик се налазио негде између Липљана и Гуштерича. Ближа локација за сада нам остаје непозната.

Добротин, 40 – Истоимено село постоји и данас. Удаљено око 5 км источно од Липљана и лежи у равници на Жеговачкој реци.

Литература: А. Урошевић, *Косово*, 197.

Суходол, 41 – Реч је о данашњем Суводолу које се простире два километра северно и северозападно од Липљана. Први пут се помиње у Грачаничкој повељи краља Милутина из 1321. године.

Извори и литература: Б. Живковић, *Грачаничка повеља*, 86; М. Пурковић, *Попис села*, 146; А. Урошевић, *Косово*, 301.

Смолуша, 41 – Село тог имена источно од Липљана, а нешто јужније од Словиња постоји и данас. Постојала је и истоимена речица тог имена. Попут Словиња и оно је у подножју планине Жеговца.

Литература: М. Пурковић, *Попис села*, 142; А. Урошевић, *Косово*, 296–297.

Злодушчева воденица, 41 – По подацима из саме повеље сазнајемо да је реч о воденици на реци Смолуши.

Јаблановић, 42 – Данас се овај топоним у близини Смолуше не може убицирати.

Рудиница, 42 – Истоимени топоним нисмо успели да убицирамо. На 12, 5 км источно од Смолуше се налази узвишење Рудиште. Није могуће поуздано оценити да ли је ово брдо некадашња Рудиница

Обрњени, 43 – Положај овог топонима нисмо успели да одредимо.

Браткова њива, 43 – Ову њиву нисмо успели да ближе убицирамо.

Варварино црквиште, 43 – За ову локацију се наглашава да се налазила кад се иде од Браткове њиве „преко реке“. По свој прилици реч је о реци Смолуши. Питање је да ли се овај локалитет може довести у везу са остацима цркве која се налази близу Смолуше. Треба скренути пажњу и да на 7,5 км од Словиња постоји Црквено брдо.

Литература: А. Урошевић, *Косово*, 297.

Илијин врх, 43 – Овај планински врх нисмо успели да убицирамо.

Страшник, 44 – Тако се звао један брежуљак после Илијиног врха, чије је данашњи положај непознат.

Гола брда, 44 – Данашњи положај овог узвишења нисмо успели да одредимо.

Штимља, 49 – Види: Д. Јечменица, *Разрешница краља Стефана Уроша III Дечанског за Дубровчанина Луку Лукаревића*, ССА 7 (2008) 49.

Млечни дол, 49 – Према подацима повеље ова планина се налазила изнад Сиринића. Вероватно је реч о неком од обронака Шар планине, чији савремени назив другачији.

Сиринић, 49 – Чини се извесним да је реч о месту у околини Призрена. Познато је да се данас један крај у околини овог града назива Сиринићка жупа.

Сухо Грло, 50, 52, 54 – Сматара се да је то данашње Суво Грло код Истока.

Извори и литература: Љ. Ковачевић, *Светостефанска хрисовуља*, Споменик СКА 4 (1890) 3, 18; Литература: Б. Живковић, *Грачаничка повеља*, 88; М. Пурковић, *Попис села*, 146.

Виноград Губавч, 50 – Овај виноград лежао је на подручју Сухог Грла.

Ступ Мрежица, 50 – Пространији комад обрадивог земљишта, који се налазио у Сухом Грлу.

Хрисовуља краља Стефана Душана хиландарском пиргу у Хрусији

Бања, 51 – Сасвим извесно је реч о данашњем селу Бања, које се налази само нешто јужније од Сувог Грла.

Литература: М. Пурковић, *Попис села*, 59.

Кострц, 51 – Село се налазило западно од Суве Реке. Види ССА 2 (2003) 39 (С. Мишић).

Рудник, 51 – Под тим именом и данас постоји једно насеље јужно од Бање и Сувог Грла.

Братонино, 51 – Можда је у питању данашње место Братотин северозападно од Ораховца. Доиста мора се указати да је прилично удаљено од Сувог Грла и осталих топонима назначених у делу повеље где се помиње Братонино.

Литература: М. Пурковић, *Попис села*, 66.

Елха, 52 – Ливада на путу који је ишао од Жакова до извесног дрена.

Жаково, 52 – У питању је данашње село Жаково североисточно од Липљана.

Литература: М. Пурковић, *Попис села*, 93.

Miloš Ivanović

Institute of History
Belgrade

**CHRYSOBULL OF KING STEFAN DUŠAN IN WHICH HE DONATED
TO HILANDAR PIRG HRUSIJA THE CHURCH
OF SAINT VIRGIN MARY IN LIPLJAN**
[1336/1337–1343]

The charter in which king Stefan Dušan donated the church of Saint Virgin Mary in Lipljan with some other properties to the pirk Hrusia, represents one in a series of documents intended to this institution of Hilandar. Up to today three copies have been preserved, and only one of them contains integral text of the document. However it is difficult to determine which copy is the closest to the original. Therefore, describing each of them we tried to point to their particularities. Based on diplomatic analysis we came to the conclusion that charter was issued between 1336/1337 and 1343. The properties donated to the pirk Hrusia had been released of all taxes by this charter. It is significant to underline that all dependent peasants donated to the Pirk had been named individually. Also, King Stefan Dušan confirmed with this charter the autonomy of the Pirk, as King Milutin had approved previously. One court trial from 1388, held in the court of Ser Metropolis reveals the fact that Prince Lazar had taken away the church of Saint Virgin Mary in Lipljan with all its properties from Pirk Hrusia. It remains unknown if later the Pirk had managed to recover that property.

Key words: Stefan Dušan, chrysobull, pirk, Hrusia, Lipljan, Hilandar, copy.

Дејан Јечменица*

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју

**ДВЕ РАЗРЕШНЕ ПОВЕЉЕ КРАЉА СТЕФАНА ДУШАНА ЗА
ДУБРОВЧАНЕ МАРИНА, МИХУ И ЖИВУ БУНИЋА,
ЗАКУПЦЕ ЦАРИНА У ЗЕТИ И ПРИЗРЕНУ****

Неродимља, 1340, 10. септембар
Призрен, 1341, 30. септембар

Сажетак: Две разрешне повеље краља Стефана Душана за Дубровчане, закупце зетских и призренске царине, прва за Марина и Миха Бунџа, издата 10. септембра 1340. године у Неродимљи, а друга за Живу Бунџа, издата 30. септембра 1341. године у Призрену, сачуване су у староиталијанским преводима, регистрованим у дубровачкој канцеларијској књизи уз пропратне напомене на латинском језику. Иако је комплет разрешнице у оба случаја садржао и писмо за дубровачке власти, ти документи нису сачувани, нити регистровани у преводу, а сведочанство о њиховом постојању остало је у завршним пропратним напоменама. У раду се доноси критичко издање докумената са преводом и пратећим објашњењима.

Кључне речи: разрешница, повеља, краљ Стефан Душан, Дубровник, царица, Марин, Миха и Живе Бунџа, Зета, Призрен.

Дубровачка властела, браћа Марин и Миха Бунџа држали су у закупу зетске царине, као и ону на призренском тргу, како се чита из разрешне повеље, читавих 7 година. Краљ Стефан Душан је 10. септембра 1340. у Неродимљи издао разрешницу, којом је потврдио исправност њиховог пословања, односно да му нису остали дужни. Одатле би следило да су краљеви цариници били од 1333. па све до краја лета

* Ел. пошта: dejan.jecmenica@f.bg.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије: *Српско средњовековно друштво у писаним изворима* (ев. бр. 177025).

1340. године. Истовремено је Марин основао и једно трговачко друштво заједно са Которанином Марином de Mechsa и Лампром Менчетићем. Из једног спора вођеног средином 1335. године, види се да је ово трговачко друштво имало кућу у Призрену, у којој се налазила царинарница.¹ Управо у тој кући била је складиштена кожа око које је избио спор, о чему је пред дубровачким властима најпре испитан као сведок Jorgius de Gleia.² Посведочено је да је у тој царинарници боравио и непосредно обављао царинске активности Миха Бунић.³ У време поменутог спора око коже цењене целих 1.000 перпера, и други брат, Марин Бунић је забележен у Призрену у поменутој кући, односно царинарници.⁴

¹ Državni arhiv u Dubrovniku (DAD), *Diversa Cancellariae (Div. Canc.)* 11, fol. 189', 1. VII 1335: Franciscus Querardi procurator Johannis Duccii de Veneciis intendit probare et fidem facere domino comiti et sue curie per infrascriptas testes in curia, quam habet cum Miche filio condam Lucari de Bona occasione certe quantitatis coraminis sequestrati ad petitionem dicti Francisci procuratori predicti tamquam de bonis societatis Marini de Mechsa, Marini de Bona et Lampre de Mençe de Mençe. Qualiter ipse Michus conductar dicti coraminis stabat et morabatur in domo dicte societatis posita in Prisren, que dicitur domus duane, exercendo negotia dicte duane et nomine duane predicte et nullas alias suas proprias mercationes exercebat nisi nomine dicte duane. Et qualiter dictum coramen fuit extracte de domo dicte duane, quando conduxit cum Ragusii tamquam de bonis dicte societatis.

² DAD, *Div. Canc.* 11, fol. 189', 8. VII 1335: Jorgius de Gleia testes juratis et examinatus super dicta intentione et contentis in ea, coram domino comite et juratis iudicibus Marino de Petregna et Dobre de Sorgo suo sacramento dixit et testificavit, quod nunquam vidit ipsum Michum Lucari de Bona esse sive facere mercationes pro se. Interrogatus si vidit ipsum stantem et redeuntem in domo doane, dixit quod sic exercendo continuo negotia doane. Interrogatus si coramen per eum conductum fuit extractum de domo doane, dixit quod sic ballas LXV. Interrogatus si fuit de bonis societatis respondit sic et de bonis domus doane.

³ DAD, *Div. Canc.* 11, fol. 189', 8. VII 1335: Helias de Binçola testis juratus et examinatus super dicta intenta et contenta in ea, coram predicto domino comite et suprascriptis iudicibus suo sacramento. Interrogatus dixit et testificavit, quod semper dum stetit in Sclauonia vidit illum Michum Lucari de Bona faciente et servientem negotio domus doane, et nunquam vidit eum facientem mercationem per se. Interrogatus si vidit quod coramen quod est tensitus fuisse extractum de domo doane, dixit quod erat Ragusii tempore quo fuit conductum ita quod nichil scit.

⁴ DAD, *Div. Canc.* 11, fol. 190, 9. VII 1335: Jache de Crosio testis examinatio supra dicta intentione coram domino Marcho socio domini comitis et juratis iudicibus Marino de Petrana et Dobre de Sorco, suo sacramento, interrogatus dixit et testificavit, quod me existente in Prisren de mense junii proxime preteriti, Marinus filius condam Luce de Bona voluit (mihi *cancell.*) nobis dare totum dictum coramen quod tunc habebat in domo doane in pagamento pro yperperis mille quos (mihi *cancell.*) nobis tenebatur quos (ego *cancell.*) nos nolimus recipere, et vidi dictum coramen extrahere de domo dicte doane et mictere illud Ragusium per Michum fratrem dicti Marini tamquam per factorem duane et socio qui ea

Две разрешне повеље краља Стефана Душана за Марина, Миху и Живу Бунића

Закуп царина на истим српским трговима, одмах пошто су окончала речена браћа, преузео је затим још један Бунић, овог пута Живе, млађи брат претходних закупника. Он је, за разлику од своје браће, у пословном односу са краљем остао свега једну годину, од средине септембра 1340, па до краја септембра 1341. године, када је, према обичају, краљ и њему издао разрешницу, последњег дана септембра, овога пута у Призрену.

I

Разрешна повеља краља Стефана Душана за Марина и Миху Бунића

Неродимља, 1340, 10. септембар

Опис исправе и ранија издања

Разрешна повеља краља Стефана Душана адресована на кнеза и остале представнике дубровачких власти, издата 10. септембра 1340. године у Неродимљи, није сачувана у оригиналу, већ у преводу са српског на староиталијански језик млетачког дијалекта, који је учинио Јаке Крусић, дубровачки нотар за српски језик. У потпису на повељи је стајало крупним црвеним словима: Стефан краљ. Према опису у пропратној напомени, документ је био печатањен воштаним печатом, на коме је стајала представа владара како седи на престолу, око које је текао натпис. Разрешни документ је дубровачким властима предочио Дубровчанин Живе Павлов Гундулић тек 2. октобра 1342. године, када је по налогу кнеза и Малог већа, најпре преведен, да би га потом у канцеларијску књигу регистровао дубровачки вицеканцелар Софредо.⁵

Ранија издања: Документ је први објавио М. Пуцић, *Споменици српски* II, 16, № 19. Допуне и исправке читања донео је К. Јиречек, *Споменици српски*, 100, № 19. Друго издање је приредио Т. Smičiklas, *Diplomatički zbornik* XI, 14–15, № 9.

Ово издање приређено је на основу снимка начињеног крајем септембра 2009. године у Државном архиву у Дубровнику.⁶

congerebat. Dictus Nicus(!) in domo duane non gerebat suo nomine, set ut factor domus doane et societatis predictae.

⁵ DAD, *Div. Canc.* 13, fol. 118, 2. X 1342.

⁶ Срдачно захваљујемо на љубазности овој архивској установи.

Текст исправе са пропратним напоменама*

Anno Domini MCCCXLII, indictione X^a, die secundo octubris.

[2^a] Неч ест copia unius apovillie scripte in slauonesco, presentate coram nobili et potenti [3^a] viro domino Johanni Fuscarenno, honorabili comiti Ragusii, et suo Minori consilio, sono campane more [4^a] solito congregato, presentate per Giuem Poli de Gondola, aprobate per ipsum dominum comitem et dictum [5^a] eius consilium, et precepte et mandate michi S(offredi) vicecancellario ut ipsam debeam ad cautelam [6^a] registrare, primo reducta de lictera slauonesca in latinum per Jachem Nicole de Crosio, [7^a] notarium slauonescum comunis, de verbo ad verbum, cuius quidem copie per omniam talis est tenor. Que quidem [8^a] apovillia erat sigillata sigillo cere gialle, cum figura regali intus sedenti, et licteris circa sigillum.

Scrive lo regname al conte de Ragusa Phylippo Belegnno et a giudesi e consillieri et a tucta [2] la comunitade de Ragusa, sapiate come tenne Marin de Bona col so fradello Micho tucti [3] li mercadi de Çenta et lo mercato de Priseren septe anni et collo aydo de Dio dato man [4] de tucto raxon et si me pagan tucto integramente et non mi remasen di niente debitori. [5] E pero si li a facto lo regname sigurta con questa graçia, che sian franchi de ogni debito del [6] regname et d' ogni rason piçula e granda sian franchi, e demo in avanti che non abia [7] che fare lo regname per essi par nessun debito, ma anche vadan sicuri e franchi colla [8] graçia del regname, ed altre rasoni che fo disparte de li mercadi in tucta si trovano giusti [9] et paganto. Si che demo anançi nigun per essi non abia che fare. Et questa graçia [10] scrisse et fermo lo regname in uno luogo che a nome Nerodimle, del mese di settembre [11] a die X di nel MCCCXL. Stesso lo re comando.

[12] Co llectere grosse vermellie: Stepanus crallio.

Ego Soffredus quondam ser Parini de Pistorio, vicecancellarius Ragusii, subscripsi et exemplavi copiam [2^b] ipsius apovillie (de) mandato domini comitis et sui Minoris consilii, et licteram testimonialem dicte apovillie, misse [3^b] pro parte ipsius dominus regis, et presentatam per ipsum Giue, slauonice, hic apossitam, sicut venit, et sigillatam [4^b] cum cera, quasi in medio intus sculta una cimeria cum cruce, palla desuper, et super pallam (arb *cancell.*) ramos [5^b] arborum. Et dicta apovillia sigilata, ut dictum est, restituta fuit Marino predicto.

* Редакција издања и превода: Андрија Веселиновић.

Две разрешне повеље краља Стефана Душана за Марина, Миху и Живу Бунића

Превод исправе

Лета Господњег 1342, индикта 10, дана другог октобра.

Ово је препис једне повеље писане на српском језику, представљене пред племенитим и моћним мужем господином Јованом Фускареном, часним кнезом Дубровника и његовим Малим већем, према обичају сазваном на звук звона, представљене од стране Живе Павловог Гундулића, одобрене од самог господина кнеза и реченог његовог већа, и мени Софреду заменику канцелара заповеђено је и дато овлашћење да исту треба ради сигурности забележити, пошто се најпре преведе са српског језика на латински од Јаке Крусића, општинског српског нотара, од речи до речи. Овог је преписа у целости оваква садржина. Ова повеља је печачена жутим воштаним печатом, на коме је представа краља како седи, и слова околу печата.

Пише краљевство ми кнезу дубровачком Филипу Белењу и судијама и већницима и читавој Општини Дубровника, да знате како је држао Марин Бунић са својим братом Михом све тргове у Зети и трг у Призрену седам година, и са помоћу Божијом дали су ми за све рачуне и платили ми све у целости и нису ми остали ништа дужни. И стога им учини краљевство сигурност с овом милошћу, да су слободни од сваког дуга краљевству ми и од сваког разлога малог и великог да су слободни, и од сада у будуће да нема са њима краљевство ми посла ни због каквог дуга, него да иду сигурни и слободни с милошћу краљевства ми, а за друге рачуне који су били другачији за тргове, у свему се нађе да су исправни и платили. Тако да од сада (због тога) нико нема никаквог посла са њима. И ову милост записа и потврди краљевство ми у месту по имену Неродимље, месеца септембра 10. дан 1340. Сам краљ заповеди.

Словима крупним црвеним: Стефан краљ.

Ја Софредо, почившег сер Парина из Писторије, заменик канцелара дубровачког, забележио сам и написао препис исте повеље по овлашћењу господина кнеза и његовог Малог већа. И писмо које садржи сведочанство о реченој повељи, послато од стране истог господина краља, и предочено од истог Живе, на српском језику, овде је одложено, како је доспело, печачено са воском, као да је у средини (печата) унутра урезана једна челенка са крстом, кугла одозго, и поврх кугле гране дрвећа. И наведена печачена повеља, како је речено, враћена је Марину напред казаном.

Дипломатичке особености

У првој пропратној напомени дубровачки вицекањелар Софредо разрешни документ назива повељом (аровиллиа) и у наставку додаје да је оверена краљевим воштаним печатом. Након текста превода повеље, истакнуто је да је она садржала и краљев потпис, исписан крупним црвеним словима, запажање које и није било тако чест случај приликом регистровања докумената у преводу у дубровачкој канцеларији. Сви наведени дипломатички елементи су неспорна одлика једног аутентичног документа изашлог из српске краљевске канцеларије. У завршној пропратној напомени, вицекањелар Софредо, поред осталог је истакао да је уз повељу, дубровачким властима било предочено и краљев писмо (lictera testimoniales), исто тако оверено воштаним печатом, али другог типа. Из наведеног је сасвим јасно да је краљ Стефан Душан издао тзв. дводелни тип разрешнице.⁷ Повеља, као сведочанство о правном чину, била је намењена браћи Бунџима, и након што је преведена и регистрована у канцеларијској књизи, враћена је старијем брату, као документ од изузетног пословног значаја. Посебно писмо на српском језику, као сведочанство о повељи, издато за дубровачке власти, није преведено и регистровано. Вицекањелар Софредо је истакао, да је оно било приложено (hic arossitam), очекивало би се у истој канцеларијској књизи, уз страну на којој је и регистрована разрешница, у складу са праксом дубровачке канцеларије. Ово писмо данас није сачувано, а на месту где би требало да буде нису га пронашли ни први приређивачи издања разрешнице. С обзиром на то да се радило о документу који је садржао воштани печат, назнака да је писмо заиста било одложено на том месту нема, пошто на папиру нема никаквих трагова од воска у виду мрља, какви се обично срећу на местима где су писма са воштаним печатима заиста била приложена.

Краљева повеља није стилизована у виду тзв. *отвореног писма* којим би се свима заинтересованима стављала до знања владарева милост, како се то обично чини на почетну повеље, нпр. *пише краљевство ми да је знано свакоме*, већ се као адреса у инскрипцији наводе дубровачке власти, кнез, судије, већници, и цела Општина. Особеност за једну разрешну повељу свакако би се лакше разумела да је сачувано писмо које ју је пратило, коме свакако такав почетак више приличи.

⁷ в. Д. Јечменица, *Разрешница краља Стефана Уроша III Дечанског за Дубровчанина Луку Лукаревића*, ССА 7 (2008) 37–38.

Две разрешне повеље краља Стефана Душана за Марина, Миху и Живу Бунића

Ако се има у виду да је између издавања повеље и њеног предочавања дубровачким властима протекло више од две године, могло би се посумњати да је испрва разрешница могуће замишљена као једноделна, а да је накнадно у краљевој канцеларији решено да се изда и посебно пратеће писмо. На овакав начин би се могла разумети ова особеност повеље. О овоме би се свакако извесније могло говорити да је којим случајем познато време када је писмо било издато.

Печат. Према опису вицеканцелара Софреда, повеља је била оверена краљевим воштаним печатом на коме је била представа владара како седи, а околу је текао натпис. Релативно оскудан опис не оставља веће могућности да се о овом печату каже нешто више. Засигурно се може окарактерисати као престони тип печата, чија се употреба у српској држави Немањића изгледа завршава са краљевским периодом владе Стефана Душана.⁸ Печатом отиснутим истим типаром изгледа да је била оверена и краљева повеља за Живу Бунића, о чему ће бити речи у наставку. Уколико се у овим случајевима није радило о младокраљевском печату Стефана Душана, који је у употреби посведочен током краљевског периода његове владе (документи из 1334. и 1345),⁹ онда би се могло говорити о једном новом краљевом престонном печату.

Другим типом краљевог воштаног печата било је оверено писмо које је пратило повељу. Његов опис који је донео дубровачки вицеканцелар далеко је богатији детаљима. У покушају да реконструише изглед овог, како ствари стоје, малог печата, Грегор Чремошник је Софредов опис довео у везу са једном емисијом кованог новца краља Стефана Душана, код које је препознао неке хералдичке елементе поменутог описа.¹⁰

II

Разрешна повеља краља Стефана Душана за Живу Бунића

Призрен, 1341, 30. септембар

Опис исправе и ранија издања

Разрешна повеља краља Стефана Душана за Дубровчанина Живу Бунића издата је у Призрену 30. септембра 1341. године на српском

⁸ G. Čremošnik, *Studije za srednjovekovnu diplomatiku i sigilografiju Južnih Slove- na*, Sarajevo 1976, 130–131.

⁹ Isto, 128–129; Д. Јечменица, *Друга стонска повеља краља Стефана Душана*, ССА 9 (2010) 57–58.

¹⁰ уп. G. Čremošnik, *Studije za srednjovekovnu diplomatiku i sigilografiju*, 131–132.

језику. Као и претходна, није сачувана у оригиналу, већ у преводу са на староиталијански језик млетачког дијалекта, који је учинио исто тако Јаке Крусић, а регистровао вицеканцелар Софредо. Оригинална повеља је била оверена висећим воштаним печатом, што се сазнаје из прве пропратне напомене на латинском језику. Овог пута није регистровано да је документ био оверен и краљевим потписом, што по правилу не треба да значи да је повеља била лишена овог елемента овере, уколико се има у виду пракса српске владарске канцеларије. По овлашћењу добијеном од кнеза и Малог већа, након што је документ преведен, дубровачки вицеканцелар Софредо га је уз пропратне напомене регистровао у канцеларијској књизи.¹¹ Оригинална исправа је као документ од великог пословног значаја остала код Живе Бунића. Није посебно наглашено ко је исправу донео и у Дубровнику предочио властима. Како је регистрација извршена истог дана када и претходна исправа која се овде објављује, не треба искључити могућност да је иста особа оба документа донела и представила кнезу и Малом већу.

Ранија издања: Документ је први објавио М. Пуцић, *Споменици српски* II, 17, № 20. Друго издање је приредио Т. Smičiklas, *Diplomatički zbornik* XI, 15–16, № 10.

Ово издање приређено је на основу снимка начињеног крајем септембра 2009. године у Државном архиву у Дубровнику.¹²

Текст исправе са пропратним напоменама*

Anno Domini MCCCXLII, die secundo mensis octubris.

[2^a] Copia unius apovillie aprobate per dominum comitem et suum Parvum consilium, scripture in slauonesco, [3^a] sigillate cum sigillo cere pendentis giale sculte figure regie sedentis in sedia, et [4^a] translatae de slauonesco in latinum per Jache de Crosio cancellarium slauonescum comunis [5^a] Ragusii, (de) mandato domini comitis et sui Minoris consilii, et exemplate per me S(offredum) juratum vicecancellarium [6^a] Ragusii, tenoris et continentie infrascripte.

Scrive lo regname e ffa a ssavere ad ognuno come fe graçia a Giue de Bona come [2] Giue avea comperato de sparte delli fradelli li mercati del regname, çoe la doane de Priseren [3] e de Çenta et cosi lo stanca lo regname pero che d'ogni cosa se spaça et stanca de ço che [4] lo regname lo çercava e

¹¹ DAD, *Div. Canc.* 13, fol. 118', 2. X 1342.

¹² Срдачно захваљујемо на љубазности овој архивској установи.

* Редакција издања и превода: Андрија Веселиновић.

Две разрешне повеље краља Стефана Душана за Марина, Миху и Живу Бунића

pago allo regname tucto de ço che allo regname doveva [5] dare e de tucto quello debito se stanco che d'ancoi inançi non abia per esso che fare lo regname [6] per questo debito che avete col regname per li mercadi, ni per altro facto, ni per mercato, [7] ni per altro et de tucto ço lo franco lo regname colla sua graçia questo Giue stesso, che [8] nissuno per esso non abia che fare et se alcun se trovasse che volesse contrastare alla gracia [9] e scrittura de regname, che sia distructo et disperso, e che pago .. (*sic*) a regname. E questa [10] graçia comise a scriver Nicola de Buchia in Priseren alli anni Domini MCCCXLI del [11] mese di settembre die ultimo.

Que quidem apovillia remansit et est apud dictum Giue, slauonesca, et sigilata ut dictum est super, [2^b] licteram vero¹³ slauonesca ad cautelam misam dicte apovillie sigillate, hic aposita est in libro, [3^b] sicut venit.

Превод

Лета Господњег 1342, другог дана месеца октобра.

Препис једне повеље, одобрен од господина кнеза и његовог Малог већа, писане на српском језику, печатење са жутим воштаним висећим печатом, у коме је урезана, представа краљевска како седи на столици. Повељу је превео са српског на латински језик Јаке Крусић, канцелар српски Општине дубровачке, по овлашћењу господина кнеза и његовог Малог већа, и преписана је од мене, Соферда, заклетог заменика канцелара Дубровника, садржине ниже писане.

Пише краљевство ми да је знано сваком како учини милост Живи Бунићу, пошто је Живе купио засебно од браће тргове краљевства ми, наиме, царине у Призрену и Зети, и овиме га ослобађа краљевство ми, пошто се од свега оправља и ослобађа, због тога што је краљевство ми тражило и платио је краљевству ми све што је требало дати, и од читавог тог дуга се ослобађа, да од сада у будуће нема са њим посла краљевство ми за овај дуг, који је имао са краљевством ми за тргове, нити за другу ствар, ни за тргове, ни за друго. И од свега тога ослобађа га краљевство ми својом милошћу, овог истог Живу, да нико са њим нема посла. И ако се неко нађе да би желео противстати милости и запису краљевства ми, да се распе и накаже и да плати ... краљевству ми. И ову милост наложи да се запише Никола Бућа у Призрену, лета Господњег 1341, месеца септембра, дана последњег.

¹³ М. Пуцић, Т. Смичиклас: поп.

Ова српска повеља остала је и налази се код реченог Живе, и печатањена је како је казано изнад. Писмо пак, на српском језику, ради сигурности речене печатањене повеље послато, овде је одложено у књигу, како је приспело.

Дипломатичке особености

Дубровачки вицекацелар Софредо у обе пропратне напомене за документ користи назив повеља (аровилла). Писана на српском језику, у форми *отвореног писма*, коме се свима заинтересованима даје на знање краљева милост и оверена воштаним печатом, оригинална повеља је садржала све уобичајене елементе за један документ издат у српској краљевској канцеларији. Исправа је настала под надзором Николе Буђе, који је као краљев коморник имао компетенције над правном материјом на коју се повеља односи. Изостављена запрењена казна (две тачке у изворнику) у санкцији повеље је по свој прилици била у висини 500 или 1.000 перпера, како се среће и у другим документима истог типа.¹⁴ За разлику од претходне разрешне повеље, овог пута вицекацелар није изнео запажање о владаревом потпису, што, како је већ истакнуто, по правилу не значи да оригинални документ заиста није имао овај, иначе у српској канцеларији уобичајени елемент овере документа.

Уз оригиналну повељу дубровачким властима је стигло и једно писмо на српском језику, и било је одложено у књигу, уз страну где је и забележен превод разрешне повеље са напоменама. Међутим, писмо се више ту не налази, а ни ранији издавачи разрешнице нису га пронашли. Имајући наведено у виду може се рећи да је за Живу Бунића био издат дводелни тип разрешнице.¹⁵

Печат. Опис печата којим је била оверена повеља, који у првој пропратној напомени доноси вицекацелар Софредо, нешто је детаљнији од оног за претходну разрешницу, али и даље се на основу њега не може нешто више говорити. Овом приликом је само додато да је у питању висећи печат, и да је на њему представа владара који седи на столици, очито престолу. Мало је вероватно да се овде радило о некаквом другом типару којим је начињен овај престони печат краља Сте-

¹⁴ М. Пуцић, *Споменици српски* II, 47, № 67; 18–19, № 23; 18, № 22; 20, № 24; Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 58–59, № 65; 57–58, № 63, 64; С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици. X Санкција*, Глас СКА 100 (1922) 27–47.

¹⁵ В. нап. 7.

Две разрешне повеље краља Стефана Душана за Марина, Миху и Живу Бунића фана Душана, те је сва прилика да је у питању исти печат којим је оверена и разрешна повеља за Марина и Миху Бунића.

Просопографски подаци

У претходним свескама *Старог српског архива* већ су објашњаване личности: **Стефан Душан**, **Марин Бунић**, **Никола Бућа**, према *Прегледу*, ССА 10 (2011) XXXV–LXVIII.

Јован Фускарено (Johannes Fuscareno), I (документ), 3 (ред у изворнику), дубровачки кнез. Млечанин који је на дужности у Дубровнику био од маја 1341. до маја 1343. године.

Извори: *Div. Canc.* 13, fol. 1; fol. 58', 23. XI 1341; fol. 72, 19. III 1342; *Div. Canc.* 14, fol. 17, 5. VI 1343; S. Ljubić, *Listine* II, 98.

Живе Павлов Гундулић (Johannes /Giue/ Pauli de Gondola), I, 4^a, 3^b – дубровачки властелин. У изворима је оставио трага између 1330. и 1372. године. Заједно са оцем Павлом учествовао је у пословним активностима око трговине сољу и житом. Од пете деценије XIV века чешће је обављао различите општинске дужности. Ангажован је и у преговорима приликом решавања проблема које је Општине имала са залеђем. Три пута се женио, а две жене су му биле Которанке, једна кћерка Павла Томиног, а друга (1361) Михе Буће, обе пореклом из властеоских родова који су имали одличне везе са српским двором.

Литература: И. Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку*, 267–268.

Софредо (Soffredus quondam ser Parini de Pistorio, vicescancellarius Ragusii), I, 5^a, 1^b; II, 5^a, – вицекацелар, заменик дубровачког канцелара, потом канцелар и на крају нотар. Родом из Италије, службовао је у Дубровнику између 1331. и 1365. године. Прво је био на дужности у дубровачкој канцеларији, одлуком Малог већа од 14. децембра 1331. године, а потом му је у више наврата служба продужавана на годину или две, све до краја 40-их година XIV века, а од 50-их, је обављао дужност нотара у Дубровнику (**Софредо нотар**, 1364). Био је ожењен кћерком Поне Стамбертија, дубровачког канцелара и свог земљака из Тоскане.

Извори и литература: *Monumenta Ragusina* I, 150, 257; II, 154, 162, 170, 174, 213, 223, 224; III, 175, 242–243; IV, 32, 43, 300; V, 338, 382, 400; *Div. Canc.* 13, fol. 47, 31. X 1341; *Div. Canc.* 15, fol. 11', 30. VI 1347; С. Јирећек, *Die mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner*, *Archiv für slavische Philologie* 26 (1904) 189; И. Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку*, 65, 82, 102.

Јакe Крусић (Jache Nicole de Crosio), I, 6^a; II, 4^a – дубровачки канцелар и нотар за српски језик, представник дубровачке властоске породице Крусић. У изворима се среће између 1330. и 1347. године. Први пут у служби општинског нотара за српски језик (notarius slauonescus) јавља се 21. фебруара 1340. године. Затим у пропратним напоменама од 2. октобра 1342. године, уз докумената која се овде објављују, најпре опет као српски нотар, а потом као канцелар за српски језик (cancellarius slauonescus). Опет као канцелар за српски језик (cancellarius Communis Ragusii slauoneschus) поменут је 26. октобра 1346. године. На крају јуна 1347. године у једној пропратној канцеларијској напомени забележен је као српски писар Општине дубровачке (scribanus Communis sclauonescus), што заправо најбоље описује његово задужење које је имао у дубровачкој канцеларији и нотаријату. Иза тога, среће се још 28. августа 1347, поново као српски нотар (noder sclauonescho).

Извори и литература: *Monumenta Ragusina* I, 212; К. Јиречек, *Споменици српски*, 26, 27–29, 104; С. Јиречек, *Die mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner*, 201; И. Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку*, 182.

Филип Белењо (Philippus Belegno), I, 1 – дубровачки кнез. Млечанин који је био на дужности у Дубровнику од 1339. до маја 1341. године.

Извори: *Div. Not.* 6, fol. 9, 28. IV 1339; fol. 77, 26. XI 1339; fol. 86', 12. I 1340; fol. 152', 15. VIII 1340; fol. 191, 8. I 1341; S. Ljubić, *Listine* II, 32, 52.

Михо Бунић (Michael /Micha, Mico/ Lucari de Bona), I, 2 – дубровачки властелин. Син Луке, и малађи брат Марина Бунића. У изворима се јавља између 1329. и 1350. године. Биран је у Веће умољених (1345. и 1347), а повераване су му и друге општинске службе. Осим закупа царина у Зети и Призрену, пословао је и у Валони (1350). Разгранате пословне активности браће Бунић обухватале су извоз сребра, олова и воска из српских крајева и увоз соли и тканина. Женио се два пута и имао је двојицу синова, Лукшу и Марина.

Литература: И. Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку*, 146–148.

Живе Бунић (Johannes /Giue/ Lucari de Bona), II, 1, 2, 7, 1^b – дубровачки властелин. Млађи син Луке и брат Марина и Михе Бунића. У изворима се јавља између 1330. и 1381. године. Његове пословне активности су осим једног познатог закупа српских царина обухватале у другој половини XIV века и трговину воском и кожом. У Дубровник је увозио жито. Из тестаментa који је саставио 1381. године види се да је у Астареји имао простран посед. Три пута се женио, али није имао мушких потомака. Његове кћери су биле удате за угледне Дубровчане.

Две разрешне повеље краља Стефана Душана за Марина, Миху и Живу Бунића

Литература: И. Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку*, 146–148.

Важнији појмови и установе

У претходним свескама *Старог српског архива* већ су објашњавани појмови и установе: **судије**, у Дубровнику; **већници**, у Дубровнику; **трг**; **милост** и **царина**.

Топографски подаци

У претходним свескама *Старог српског архива* већ су објашњавани топоними: **Зета**, **Призрен**, **Неродимља**, према *Прегледу*, ССА 10 (2011) XXXV–LXVIII.

Dejan Ječmenica

University of Belgrade
Faculty of Philosophy
Department of History

**TWO ABSOLVING CHARTERS OF KING STEFAN DUŠAN TO
RAGUSANS MARIN, MIHA AND ŽIVE BUNIĆ, LEASEHOLDERS OF
CUSTOMS IN ZETA AND PRIZREN**

Nerodimlja, September 10th 1340

Prizren, September 30th 1341

Summary

This paper offers a critical edition, with a translation in modern Serbian language and explanations, of two absolving charters of Serbian king Stefan Dušan for three Ragusans (citizens of Dubrovnik), leaseholders of customs in Zeta and Prizren. The first one, for brothers Marin and Miha Bunić, who held the customs in lease for seven years, was issued on September 10th 1340 in Nerodimlja. The second charter, for Žive Bunić, was issued on. Both charters are preserved in Old Italian translations, made by Serbian chancellor in Dubrovnik Jake Krusić. The translations were registered in chancellor's register, with supplementary remarks in Latin language by vice chancellor Sofredo. The original charters, after being registered, were returned to brothers Bunić, as the documents of great importance for the previous leaseholders of Serbian customs, since they were the evidence that they had entirely fulfilled their obligations, and that Serbian king couldn't have any additional claims. Even though the set of absolving charters contained in both cases a letter for Dubrovnik authorities, those documents were not preserved, nor registered in translation, and the testimony of their existence remained in the closing additional remarks.

Key words: absolving, charter, King Stefan Dušan, Dubrovnik, customs, Marin, Miha and Žive Bunić.

Александра Фостиков*

Историјски институт
Београд

**ЗБИРНА ПОВЕЉА КРАЉЕВА МИЛУТИНА
И СТЕФАНА ДУШАНА ХИЛАНДАРУ****

1336/1340 – 1342(?) – друга половина XIV века

Сажетак: Збирна повеља представља компилацију неколико повеља краљева Милутина и Стефана Душана издатих Хиландару. У оквиру овог акта, налази се и прва пописна повеља краља Милутина, која садржи и потврду дарова његових претходника, па се тако у збирном акту набрајају и бројни поседи дати Хиландару од времена Стефана Немање до Стефана Душана, закључно са подлагањем дарова севастократора Хреље истом манастиру. Мада су подаци највећим делом веродостојни, а акт изгледа не садржи чак ни интерполације, непотпун потпис краља Душана, отвара питање правог ауторства ове повеље. У сачуваном облику, повеља није могла да изађе из владарске канцеларије, те је свакако настала у самом Хиландару, а ради извесних потреба манастира. Стога иста представља дипломатички фалсификат аутентичне садржине.

Кључне речи: краљ Милутин, краљ Душан, Хиландар, севастократор Хреља, збирна (општа, компилациона) повеља, фалсификат аутентичне садржине.

Опис повеље

Збирна или компилациона повеља, краља Милутина и краља Душана Хиландару, сачувана је у архиву истог манастира, где се налази у збирци српских средњовековних повеља (АХС 141/143), топографска сигнатура Свт. 10.¹ Писана је уставним писмом на пергаменту, састав-

* Ел. пошта: aleks.fostikov@gmail.com

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије: *Средњовековне српске земље (13–15. век): политички, привредни, друштвени и правни процеси* (ев. бр. 177029).

¹ Ј. Славева, В. Мошин, *Српски грамоти од Душаново време*, Прилеп 1988, 134 бр. 45 (даље: *Српски грамоти*); уп. Д. Синдик, *Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару*, Хиландарски зборник САНУ 9, Београд 1997, 120–121; Д. Синдик, *Српски средњовековни печати у манастиру Хиландару*, Осам векова Хиландара. Истори-

љеном од два залепљена листа, укупне дужине 1874 мм, од чега плика износи 81 мм, ширине 356 мм, у 175 редова (други лист редови 141–175), укључујући потпис краља Душана (ред 175). Док је за писање текста коришћено црно мастило, за иницијал, киноварна слова као и потпис, укључујући и крст испред истог, употребљено је црвено мастило.² Почетни иницијал – В је и додатно украшен, а у доњем трбуху истог налази се и украс у виду крста, малих димензија.³ Још В. Мошин је истакао палеографску разлику између текста и потписа, који по изгледу не одговара потписима Стефана Душана, већ пре наликује на потписе из треће трећине XIV века.⁴ Изглед поменутог иницијала, типичан је пак за рукописе друге четвртине XIV века, па и 40-тих, а на основу истог може се закључити да је текст исписао писар, који је преписивао и књиге.⁵

Испод потписа, а делом преко пресавијене плике (81 мм) у преклопљеној позицији висине од око 4 цм, налазе се четири прореза у облику ромба, намењени за постављање печата, за која није сигурно да ли су и уопште коришћени, као и два додатно направљена прореза кроз пресавијену плику, кроз коју је провучена плава печатна свилена трака, са висећим позлаћеним или златним(!) печатом, пречника 40 мм, у који је утиснут типар од 30 мм.⁶ На аверсу је представа владара са трозубцем у десној и свитком у левој руци, при чему свитак дели унутрашње поље између тела владара и легенде на условно два дела – изнад свитка

ја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура, Београд 2000, 233; *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*. Књ. 1, 1186–1321, прир. В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, Историјски институт, Београд, 2011, 363–364 (даље: *Зборник 1*). За назив збирна повеља видети и: М. Живојиновић, *Струмички метох Хиландара*, ЗРВИ XLV (2008) 205 н. 2. Видети и под *Дипломатичке особености*.

² Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 120–121; *Зборник 1*, 363–364.

³ Да ли из тог или неког другог разлога, Д. Аврамовић акт у препису започиње симболичком инвокацијом. Д. Аврамовић, *Описаније древности србски у Светој Атонској гори*, Београд 1847, 38, бр 6.

⁴ В. Мошин, *Повеље краља Милутина*, 79–80.

⁵ Овај податак саопштила нам је Т. Суботин, приликом редакције описа, текста и превода приложеног акта.

⁶ Није могуће прихватити тврдњу В. Мошина да је исти печат био на црвеној врпци, пошто је поменути аутор располагао само црно белом фотографијом из сопствене или колекције Ћоровића. *Српски грамоти*, 134, 136. Уп. В. Мошин, *Повеље краља Милутина*, Т.3, сл. бр 2. Д. Синдик, *Српски средњовековни печати*, 223, сл. 15–16; *Зборник 1*, 363–364. Златан или позлаћен: Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 120; Д. Синдик, *Српски средњовековни печати*, 223; *Зборник 1*, 363–364.

стоји **ИС(ОУСЪ)**, а испод **Х(РИ)С(ТОСЪ)**, а између свитка и поља за легенду налази се приказ божије руке – благослова, те инвеституре. Кружна легенда гласи: **<+С(!)ТЄФАНЪ +(!) ѪРСѠШЪ МИЛОСТІЮ Б(О)ЖИСѠМЪ КРА(ЛЪ)>**.⁷ На реверсу налази представа светог Стефана, који такође држи нешто у рукама, са две легенде, вертикалном у два стубца лево (**С(ВЕ)ТЫ**) и десно (**СТЄФАНЪ**) од лика Стефана, и кружном: **<+СВЄТ)Ы СТЄФАНЪ ПРВОМЪУЄНИКЪ И АРХИДИАК(ОНЪ)>**.⁸ Печат је делимично оштећен при врху и при дну, до чега је судећи према неусаглашености истог са актом, дошло током његовог премештања, па је и сама врпца незграпно везана путем чвора.⁹

Податак да се повеља и печат, односно легенда не слажу истакнут је у литератури, што је поред бројних других елемената унело додатне сумње у аутентичност акта.¹⁰ Сличан тип печата, са идентичном ликовном представом руке божије-инвеституре, па чак и скоро истих димензија (4,3 цм) налази се и на још две повеље, на оригиналној повељи краља Дечанског од 9. јула 1327. Хиландару, као и повељи цара Душана истом манастиру од 2. маја 1355, при чему су очигледно у оба случаја печати такође накнадно везивани.¹¹ Да ли је први тип са краћом легендом припадао краљу Милутину, па је послужио као матрица Стефану Дечанском или су оба подтипа припадала Дечанском не може се са сигурношћу тврдити, али ниједан није припадао Стефану Душану. На збирни акт, печат подтип I, је накнадно доспео, свакако после боравка Д. Аврамовића у Светој Гори, који исти акт први и публикује без печата, из-

⁷ Д. Синдик, *Српски средњовековни печати*, 223, сл. 15. Уп. *Српски грамоти*, 136.

⁸ *Српски грамоти*, 136; Д. Синдик, *Српски средњовековни печати*, 223 сл. 16.

⁹ В. Мошин, *Повеље краља Милутина – дипломатичка анализа*, ИЧ 18 (1971) Т.3 сл. бр. 2; Д. Синдик, *Српски средњовековни печати* сл. 15, 16. Видети на приложеној фотографији. О премештању печата видети даље.

¹⁰ Видети и под *Дипломатичке особености*.

¹¹ А. Соловјев, *Два прилога проучавању Душанове државе* (Печати на Душановим повељама), Гласник СНД II, 1–2 (1927) 42 бр. 12; *Српски грамоти*, 200; А. Марјановић Душанић, *Владарске инсигније и државна симболика у Србији од XIII до XV века*, Београд 1994, 57; Д. Синдик, *Српски средњовековни печати* 223, сл. 15–16, 21–22; С. Мишић, *Хрисовуља краља Стефана Уроша III Хиландару*, ССА 2 (2003) 30. Изузетна репродукција печата са повеље *Стефана Дечанског* подтип II у: Д. Аврамовић, *Описаније древности*, 40–42 бр 8, Табла VII No. 8. Исти аутор доноси податак о модрој врпци за печат. Исти, *Исто*, 42. Први „модром“ врпцом, а други љубичастом. О модром као љубичастом, плаво љубичастом или тегет, односно тамном: М. Ивић, *Плава боја као лингвистички проблем*, Јужнословенски филолог 50 (1994) 59–86; Иста, *О изразима плав и модар – нова сазнања*, Јужнословенски филолог 52 (1996) 11–17.

ричито истичући, да на акту нема печата, али да је некада постојао. До премештања печата, односно до стављања описаног на збирну повељу стога је дошло тек средином XIX века, или нешто касније, између боравка поменутог сликара и првог фотографисања истог акта 1857,¹² а током интензивног процеса сређивања и пописивања докумената у самом манастиру.¹³

На полеђини акта, односно на пресавијеној плики, налазе се и два каснија пратећа записа. Први десно од печата, у виду регеста начинио је хиландарски монах Никандар у XIX столећу, а у истом је накнадно и редиговано име ауктора у XX веку (из Милутина у Душана). Други, краћи и млађи запис од Никандровог, лево од печата садржи запис о ауктору – само: Милутин, без икакве редакције и сигнатуру.¹⁴

Ранија издања

Први пут акт је у изводу и описно објавио Ј. Рајић, у својој познатој *Историји*,¹⁵ а затим исти са оригинала и у целини, објављује и по-

¹² Д. Аврамовић, *Описаније древности*, 38 бр 6. Већ на првој икада направљеној фотографији акта, из 1857. налази се према податку В. Кораблева и печат. У фотографију наше збирне повеље из колекције П. И. Севастјанова овом приликом нисмо имали увид. В. Korablev, *Actes de Chilandar II, actes slaves*, Византийский временник XIX, Приложение къ XIX тому. № 1. С. Петербург 1915, Petrograd 1915, 393, 399 бр. 8. О експедицији, фотографијама и раду П. Севјастанова, сем у делу Т. Флорински, *Афонские акты и фотографические снимки с них в собраниях П. И. Севастьянова* (СПб., 1880) на више места; у новије време и: Ю. А. Пятницкий, *Византийские и поствизантийские иконы в России*, Византийский Временник. Том 56 (81) (1995) 247–250. Такође са печатом се налази и на каснијим фотографијама В- Ђоровића. В. Мошин, *Повеље краља Милутина*, Т. 3 сл. бр. 2. Видети и приложеној фотографију.

¹³ Постоји велика могућност да је до таквог премештања печата дошло у време хиландарског монаха Никандра, који током 19. века, учествује у сређивању докумената у манастиру Хиландару. Он не само да је исписивао регесте на актима, већ је поједине преписивао, па и дописивао, у појединим случајевима и чак и потписивао и то све по сопственом нахођењу, па није немогуће да је и сам превезивао печате током истог посла. Посебно активан је био у периоду 1839. и 1851. године. М. Благојевић, *Господари Срба и Подунавља*, Немањићи и Лазаревићи, Београд 2004, 307–314 (прештампано из: ИГ 1–2 (1983) 43–52); С. Мишић, *Професор Милош Благојевић и његов рад на српској дипломатици*, ССА 4 (2005) XVI. О појединим белешкама овог монаха и: Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, на више места.

¹⁴ Д. Синдик, *Српски средњовековни печати* 223; *Зборник* 1, 364. Видети под *Текст повеље и пратећих записа*. Овде их публикујемо према: *Зборник* 1, 364.

¹⁵ Ј. Рајић, *История разныхъ славенскихъ народовъ, наипаче Болгарь, Хорватовъ и Сербовъ, изъ тмы забвения изытая и в светъ историческй произведенная*, въ Вѣниѣ, II, 1794 (даље: Ј. Рајић, *История* II) 490–491.

менути Д. Аврамовић, давне 1847. године, који се заиста трудио да приређено издање одговара оригиналу, те је веома пажљиво пратио и исписивао све детаље слова, укључујући надредне знаке, као и интерпункцију. Од тада повеља је до сада више пута објављиван, било у скраћеној или пуној верзији, углавном према фотографијама пошто се дуго сматрало да је оригинал истог загубљен. Током тог периода у литератури је повеља била позната под сигнатуром коју донео В. Мошин – Хил. III-4 – како сам истиче *према старом каталогу*, али и под непосредјећом сигнатуром III-9. У новије време акт је поново објављен са оригинала у оквиру *Зборника средњовековних ћириличких повеља и писама* 1, услед потребе за упоредбом преписа тзв. опште повеље краља Милутина Хиландару из 1303–1304, чију једну од верзија иста и садржи.¹⁶ Пратеће записе у целини, опис акта и печата, према оригиналу као и фотографију печата и податке о правој сигнатури (АХС 141/143), топографска сигнатура Свт. 10.) објавио је у својим радовима Д. Синдик.¹⁷

У међувремену, као предложак за објављивање акта послужиле су како је и споменуто, две групе фотографија, једна руске експедиције из 1857. и друга српске направљене на Хиландару са почетка 20. века, а објављивало се и на основу познатих издања. Издавали су се регести и правила пописи. Обичај издавања у изводима, те кратки пописи састављени на основу истих довели су већ до првих проблема у тумачењу овог акта, услед мешања различитих повеља, у којима су сачувани и поједини делови, који се јављају и у збирној повељи. Као очигледни пример проблема може да послужи пример издања Т. Флоринског, које се у литератури наводи као збирна повеља у изводу, и са другим крајем. Међутим како је то још исти аутор сам истакао, у питању је верзија, која се само делом поклапа са овом збирном повељом, штампаном у *Monumenta Serbica*, 57–65 No. LXII, одакле након речи *да сї є има цр(ь)кви*, (од средине реда 69 према збирној повељи) започиње другачији текст без пуно додирних тачака са текстом збирне повеље. Додатно преписивање датума, заправо исписаног руком монаха Никандора, са акта (20. април 1343), изазвало је већ на почетку забуну у исто-

¹⁶ Д. Аврамовић, *Описаније древности*, 32–38 бр 6; *Зборник* 1, 361, 363–364, 367–389. бр. 104 (верзија Г). Видети и изнад н. 1.

¹⁷ Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 120; Д. Синдик, *Српски средњовековни печати*, 223; *Зборник* 1, 363–364. На фотографији, која се дуго користила у литератури записи су делом заклоњени самим крајем пресавијеног листа повеље, а делом и печатом и печатном врпцом, уп. В. Мошин, *Повеље краља Милутина*, Т. 3 сл. бр. 2.

риографији 19. века, па је текст најпре приписан краљу Душану. Заправо под тим актом Т. Флорински како се касније испоставило доноси примерак прве Милутинове повеље Хиландару.¹⁸ На разлику у појединим издањима, као и на датум најпре упозорава Љ. Стојановић, који доноси и неке разлике у читању, Такође о њеној аутентичности као и датуму расправља се и у *Acta et diplomata res Albaniae I*, где аутори опредељују исту као повељу краља Милутина 1292–1302; С. Новаковић је штампа као посебни акт, а на разлике доста касније скреће пажњу и В. Мошин.¹⁹ Ипак и поред тога у литератури наставља да се наводи издање Т. Флоринског, најчешће са напоменом – (збирна повеља–прим. аутора) у изводу, као *Флоринский стр. 29 или бр 27*, или у некој од варијација са 29 односно 27, па и без стране или броја. Коначно неопходно је указати и да се у зависности од става приређивача, па и оних који су се током времена бавили анализом приложеног акта, али и од чињенице да ли је у питању доиста овај збирни акт двојице владара, или само делови или верзије опште или тзв. сводне повеље краља Милутина, исти акт у издањима називао повељом краља Милутина или повељом краља Душана.²⁰

¹⁸ F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 57–65 № LXII. Т. Флоринский, *Афонские акты*, 29 бр. 27; Исти датум и податке тако бележе В. Ш. Ланглуа и А. Е. Викторов. V. Langlois, *Le Mont Athos et ses monastères*, Paris, 1867, 85; А. Е. Викторов, *Собрание рукописей Петра Ивановича Севастьянова*, Москва 1881, 101, бр. 16 (27), и В. Когалев, *Actes de Chil.* II, 473–476, бр. 32, који пак збирну повељу краља Милутина и краља Душана, каталогизира као повељу краља Милутина. Уп. *Зборник I*, 277–280 бр. 82, 104. Интересантно је да Никандар уписује 20. април 1343, под којим није позната ниједна повеља краља Душана, што наводи на помисао да је можда покушао да повеже ову са неком другом повељом, а можда баш са актом краља Душана, чије постојање за сада није потврђено, али које је претпоставио својевремено С. Ћирковић, сматрајући да је исти можда послужио и као предложак, за поједине касније акте. С. Ћирковић, *Хрељин поклон Хиландару*, ЗРВИ XXI (1982) 115. Видети и изнад н. 11. Видети и даље под *Дипломатичке одлике*.

¹⁹ Љ. Стојановић, *Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, летописи, типници, поменици, записи и др.*, Споменик СКА III (1980) 56; С. Новаковић, *Законски споменици*, 389–390 бр. 6 (са датумом 1282–1289, у изводу, према исписима од Љ. Ковачевића?); L. Thallóczy, C. Jireček, E. de Sufflay, *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia*. Vol. I, Annos 1311–1343, Vindobonae 1913, 159–160 No. 545; *Српски грамоти*, 135; М. Живојиновић, *Струмички метох*, 205–206 н. 2.

²⁰ Тако док се у почетку примерак Т. Флоринског приписује Душану, примерак из Ј. Рајићеве *Историје*, П. Шафарик, приписује Милутину, коме је приписује нешто касније и Ф. Миклошић. С. Станојевић, *О фалсификованим повељама*, Глас 169 (1935) 41. Видети и изнад нап. 11 и 17. Видети под *Ранија издања* и даље.

Како је увид у поједина издања, до свог времена, па и ставове науке приказао већ С. Станојевић, у раду о фалсификатима, а у оквиру своје познате серије чланака *Из студија српске дипломатике*, овде само скрећемо пажњу да је најпре И. Руварац истакао да је повеља састављена бар из две, једне Милутинове, а једне Душанове, а затим и да су у питању три акта, два краља Милутина и један краља Душана. Касније условно речено заједничко аукторство, исто прихватио и Љ. Ковачевић, чије се мишљење током времена мењало, па је од почетног става да је у питању повеља краља Милутина (са датумом 1302-1309), касније изнео мишљење да је у питању ипак или Душанова повеља или примерак, који су српски монаси саставили комбинујући из две повеље једну. Под утицајем мишљења Љ. Ковачевића, тако је у издању С. Новаковића иста и подељена те приређена у виду два засебна акта.²¹

Како је општи почетни став био да је у питању фалсификат или препис са интерполацијама, С. Станојевић приложени збирни акт сврстава у групу сумњивих фалсификованих хиландарских повеља.²² Затим истој посвећује пажњу В. Мошин, у оквиру анализе повеља краља Милутина, а посебно верзија како је сам назива *сводне повеље* истог владара, у којима су сачувани и подаци о хрусијском пиргу и подлагању Св. Никите Хиландару, а које проглашава фалсификатима и актима са интерполацијама, успутно проглашавајући и збирни акт, такође чистим фалсификатом, ради чега даје и кратки преглед исте са појединим замерама. У каснијем осврту на збирни акт, у делу Л. Славеве и В. Мошина, *Српски грамоти*, и даље се истиче да је акт фалсификат, те да је састављен од три Милутинове повеље и Душанових одлука и дозвољава могућност да је настао са одобрењем владара, Стефана Душана. Новија проучавања С. Ћирковића, усмерена на Хрељине дарове Хиландару показала су да су подаци из збирне повеље заправо далеко веродостојнији него подаци који се налазе у две посебне повеље о Хрељиним

²¹ И. Руварац, *Рашки епископи и митрополити*, Глас СКА 62 (1901) 20; С. Станојевић, *О фалсификованим повељама*, 41, са старијом литературом и мишљењима; М. Пурковић, *Српски епископи и митрополити средњег века*, Скопље, 1937, 13, 14 н. 48, такође са опширним освртом на расправу и литературу. Видети под пописом ранијих издања и под *Дипломатичке особености*.

²² Да је интерполирана и *Acta Albanie I*, 160, као и В. Марковић у делу *Православно монаштво*, при чему исти има у виду само посебну Душанову повељу у издању С. Новаковића. В. Марковић, *Православно монаштво*, 1920, 108; С. Станојевић, *О фалсификованим повељама*, 41. Видети под пописом ранијих издања ниже и под *Дипломатичке одлике*.

даровима овом манастиру. Такође и С. Ћирковић акт одређује као фалсификат. Веростојност највећег броја података у другом делу збирног акта, који се односи на краља Душана, потврдила је у новије време и М. Живојиновић приликом истраживања Струмичког метоха манастира Хиландара. Истом приликом поменута ауторка уводи и назив збирни акт, који је овде и усвојен, а иста указује и на поједине слојеве унутар текста краља Душана, истичући да је у питању прерађени акт са веродостојним подацима.²³

Осим поменутих, а детаљнијих осврта на овај акт, поједини слојеви истог, а још чешће појединачни историјски подаци, како из збирног у целини, тако и из појединих делова, често су коришћени у литератури у оквиру појединих истраживања. Стога је неопходно истаћи да су како различито тумачење и датирање не само овог акта, већ и преостала три, а у уској вези са овим – сва четири садрже основну варијанту *уже сводне* повеље краља Милутина, тако и издавање истих у различитим варијантама, изазвали доста неспоразума у историографији, што се одразило како на интерпретацију, тако и на датирање појединих података.²⁴

Сем оригинала који се чува у Хиландару (АХС 141/143, топографска сигнатура Свт. 10), повеља се чува и на фотографијама похрањеним у Архиву САНУ (АСАНУ, 7903-а-8), Народној Библиотеци (НБС Ф 2867) и Архиву Србије (АС филм). Према подацима Б. Кораблева иста се налази и у збирци Photographie de Sevastianov, serie I, n. 25. Ово издање приређено је на основу фотографије АСАНУ, 7903-а-8.

Ранија издања: Ј. Рајић, *История* II, 1794, 490–491 (у изводу); Д. Аврамовић, *Описаније древности*, 32–38 бр 6; F. Mikolosich, *Monumenta Serbica*, 57–65 № LXII (као Милутинова из 1293–1302, печат); Gusztáv Wenzel, *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus (1290–1301)*, Monumenta Hungarie Historica. Diplomataria X, Pest 1864, 280–296 бр. 180 (текст према Ф. Миклошићу, са истим датумом и преводом на мађарски); Архимандрит Леонид (Л. А. Кавелин), *Историческое опи-*

²³ В. Мошин, *Повеље краља Милутина*, 53–86 (о замеркама у збирној 80–82); *Српски грамоти*, 136–137; С. Ћирковић, *Хрељин поклон*, 103–117; М. Живојиновић, *Струмички метох*, 205–221. Видети и рад В. Петровића у овом броју, о повељама о даровима властелина Хреље, Манастиру Хиландару. Видети и под *Дипломатичке особености*. Ради анализе овде користимо назив *ужа сводна* за верзију сачувану у четири примерка, од чега три пута у целини. Видети даље.

²⁴ Како би анализа историографије цитирања, те мешања верзија могла да представља посебан рад, у прилогу се, а ради анализе само скреће пажња на поједине опште примере и евентуалну проблематику.

сание Сербской царской лавры Хиландаря и ея отношения к царству сербскому и русскому, Чтенія въ Императорскомъ обществѣ исторіи и древностей россійскихъ при Московскомъ университетѣ 4 (октябрь – декабрь), Москва 1867, 24–28 (доноси већи збирне повеље, без датума, и са појединим појашњењима), 68–69 (као посебан акт Хрељи из 1332, у збирној р. 108–114, 130–142); Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente private la istoria românilor*, Vol I–2 (1346-1450), Bucuresti 1890, 796–805 бр. DCXLIV (текст према Ф. Миклошичу, са истим датумом и преводом на латински); С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд 1912, дели акт на два: 393–395 бр. 9 (извод са датумом 1302–1309) и 402–404 бр. 16 (од реда 108, као посебан акт краља Душана (извод са датумом око 1332)); В. Korablev, *Actes de Chilandar II*, actes slaves, Византийский временникъ XIX, Приложение къ XIX тому. № 1. С. Петербург 1915, 393, 399 бр. 8 (као Милутинову 1293–1302, са пратећом белешком да је оригинал у Хиландару, да има печат и да се фотографија исте налази у збирци: Photographie de Sevastianov, serie I, n. 25); *Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија I*, подготвиле: К. Илиевска, П. Миљковић-Пепек, В. Мошин, С. Николовска, Н. Ношпал-Никуљска, К. Петров, Л. Славева, Т. Томоски, Архив на Македонија, Скопје 1975, 297–316 бр. X; Т. Živković, S. Bojanin, V. Petrović, *Selected charters of serbian rulers (XII–XV century) relating to the territory of Kosovo and Metohia I*, ed. Centre for Studies of Byzantine Civilization, Athens 2000, 53–69 (са датумом 1303–1304, са преводом на енглески); *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, књ. 1, 1186–1321, прир. В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик; ред. Д. Синдик, Београд 2011, 363–364.

*Текст повеље и пратећих записа**

Вь простраиствѣ в(о)ж(ь)ствѣнык силы н(е)беснаго разоума бесплътных[ь] высоко пареще агг(е)2|лска и архagg(е)лска воиѣства, кивота завѣтнаго трапезы н(е)в(е)снаго хлѣва пріекм|3|шни, благовѣщениу дивеще се, выпльщеніа иже вь прѣс(ве)тѣи твоки оутровѣ не зна|4|юще, обаче видѣ-ѣше, съ пастыри славословиѣ съплетѣше, аще и звѣздошъствию съ вл|5|хвы чюдеще се, и мл[а]д[ѣ]нць вь гаслехъ възлежешь, м(и)л(о)сти и щедротъ чл(овѣ)кколюбия, д(ѣ)вѣства |б| твоего пр(ѣ)ч(и)стаа вл[а]д[ичи]це

* Редакција издања и превода: Т. Суботин-Голубовић.

Б(огороди)це, похвалы д(о)с(т)оины принести не могуць. Грѣшнааг(о) збо д(о)уши |7| йскверн(ь)ны зстны имоуца поср(ѣ)дѣ людїи.

Глѣ такова богатїствиа вѣрѣсти, такова|8|го оуїванїа и такиє надежде. Не прїходецааго кь врачїствоу кто зврачюють, гдѣ та|9|кова вида слѣпоу рожденоу, имаже такиє красоты дозрѣти, такиє доброты, такы|10|є чистоты. Пакї же нечистѣи и шт[ь]ноу дь вѣкверненѣи ланитѣ похвалоу д(ѣ)вства чи|11|стоты твоє изреднаа како р(е)чета. Вь сиѣ же недостатѣствоує вкаайныи азь чтw |12| створю, мнѣ достоиньє глагол)ы принесоу тебѣ Б(о)гом(а)т(е)ри понїже застоупница кси хр(и)стї|13|паномь и тихок пристанище вльнякмымь боуркю греховною, м(и)л(о)стива збо и мило|14|стива Г(оспод)а рождешии, м(и)л(о)стию си пом(и)лоуи и мене грѣшнааго, паче всѣх[ь] сьгрѣшїша, вѣмь вw |15| те С(вє)тыє Троице честь прикмшоу и рождьшоу. н(и)на ни шт[ь] грѣшныхъ чести подѣлиа погнѣ|16|шан се мене грѣшнааго, кгоже изь прѣчистыє си оутроби породи, слѣпорожденнымь |17| прозрѣник дарова смрьдецеє вьскрѣси.

Аз̄ же вь послѣднїа врѣмена вь честь по|18|милованїа твоего ц(а)р(ь)ствїа востаѣ, тѣмь же не посрами чаганїа моего: слѣпа рождее|19|їна ме просвѣти смрьдеца ме вьскрѣси, да и w мнѣ прославїт̄ се име твое с(вє)тоє.

|20| Гни збо всѣмь разоумѣти писа крал(квств)в(о) ми, тако хрїсовоуле, створейныє дѣдомь и ш(ть)цемь ми²⁵ |21| с(вє)тѣи Б(огороди)ци з С(вѣ)тѣи Горѣ Хїлаїдароу, вь нїхже села и власи и пашица, вѣрѣть крал(к)вс(тьво) ми кдно |22| потрено а дроуго изгоуєлєно, из истивь даїнаа прѣродителїи и родители²⁶ крал(к)вс(тьв)а ми зпи|23|сахъ оу хрїсовоуль сии:

Село Гюргевикь, Петровикь, Кроушево, Книна, Роуѣчь Потокь, |24| Дрьст(ь)никь, Гревникь, Говьнь, Доуць, Трьгь, Книїць, Петрьчье, шбон Браники, Бѣли|25|чишти, Видѣнк. А оу тѣхъ селѣхъ два виногр(а)да, кдинь оу Кроушевѣ, а дроугы оу Пеки. Ш|26|пѣль выше Пеки архїпискоупове, Захакь на Бистрици и на нкмь оульганикь сь оульгарї. |27| А имена имь: Добрько, брат̄ моу Братославь, Бракнь, Гноуца. И сїмь оульгаремь да нѣ

²⁵ деда и отац, овде краля Милутина: Стефан (Првовенчани) и Урош I.

²⁶ прародители и родители – овде краля Милутина.

|28| работе никокре ине, лише да соу оулигаріе. И тако нѣкоимь врѣменемь погине ђлиганикь, |29| да го тїи оулигаріе ѡ[т] себе поставлаю.

А оу Призрѣнѣ села: Сламодраже, Непровище, Мош⁸|30|ша, ѡбѣ Хотчи, долна и горна, и половина Добродолѣнїи, а дроуга половина с(ве)те Б(огороди)це |31| стоуденичске. и половина виноград(а) ђ Жельчицихъ, а дроуга половина с(ве)те Б(огороди)це стоу|32|деничске. ђѢлиганикь ђ Трьновци, ниже долнѣ Хотче, а за нимь два ђлигара. ђ Мо|33|равицахъ, Брѣзова и съ заселитамн. ђ Лозници, ђ Моравѣ виноградъ, ђ Зетѣ поло|34|вина Камениць съ люд[ь]ми а именовь Домоушики²⁷. ђ Плавѣ село Досуѣк и съ заселїтам[ь].

|35| А се власи: кнезь Воихна съ дѣтию, зетѣ моу Прѣвославъ съ дѣтию, братѣ моу Станиславъ, |36| дроуги Брѣзотикъ, Драгомирь съ дѣтию, с(ы)нѣ моу Боунило съ дѣтию, дроугы моу с(ы)нѣ |37| Братанъ съ дѣтию, Прѣдимиръ съ дѣтию, Шеѣбанъ²⁸ братѣ моу съ дѣтию, Нѣгославъ |38| съ дѣтию, братѣ моу Радъ съ дѣтию, Десиславъ съ дѣтию, Баило съ дѣтию, Драгосла|39|въ съ дѣтию, Станило съ дѣтию, Ирославъ съ дѣтию, Радота съ дѣтию, Краиславъ съ |40| дѣтию, Воисиль братѣ моу, стриць моу Грьдоусъ съ дѣтию, дроугы моу стриць Воихна |41| съ дѣтию и зет[ь] моу, братоучедѣ моу Петралитъ съ дѣтию, Десимирѣ съ дѣтию, Десисла|42|въ Грьдовикъ съ дѣтию и съ сираки си, Мирѣнъ, Бр(а)танъ, коѣ си к изъ Гьркъ довелъ, с(ы)ноѣ моу |43| Гостимиръ съ дѣтию, Хлапота съ дѣтию и с(ы)нѣ моу съ дѣтию, Храниславъ съ дѣтию, |44| Доудъ съ дѣтию, Грьдъ съ дѣтию, сестра Хранишина съ дѣтию, Инь съ дѣтию, трїе с(ы)но|45|ве Баиновичи, Бобаѣ съ дѣтию, ђдовица Таина, п(о)пъ Българинъ съ дѣтию, Нѣгъ съ дѣтию, |46| Берїславъ съ дѣтию, Доброта съ дѣтию, шоура моу Бачъ съ дѣтию, братѣ моу Драгосла|47|въ съ дѣтию, Бр(а)таѣ съ дѣтию, братѣ моу Добрьчинъ съ дѣтию, Станъ съ дѣ-

²⁷ У другим примерцима: Мошоушики. *Зборник* I, бр. 104 (А р. 52, Б р. 28); В. Мошин, *Повеље краља Милутина*, 80. Овде доносимо искључиво разлике које се јављају у приложеном акту, а за које је познато да су у питању грешке настале током преписа. Разлике у писању и грешке настале преписивањем у осталим сачуваним примерцима сводне повеље нису узете у обзир, пошто би њихова анализа захтевала и додатну анализу истих докумената.

²⁸ У другим примерцима: Шарѣбанъ *Зборник* I, бр. 104 (А р. 63, Б р. 34); В. Мошин, *Повеље краља Милутина*, 80

тию, Братw|48|славъ съ дѣтию, Добравъ, Шербанъ, с(ы)нь моу,
Нѣготикъ, Балосинъ, Боинъ съ дѣтию, |49| Станиславъ съ дѣтию,
Гр(ь)дъ съ дѣтию, Хранило съ дѣтию, Коукоръ съ дѣтию, Додъ съ
дѣ|50|тию, Десо съ дѣтию, Братомиръ съ дѣтию, Воиславъ съ дѣтию,
Пръве съ дѣтию, Прода|51|нь съ дѣтию, Находъ съ дѣтию, Бориславъ съ
дѣтию, братъ моу Сръданъ съ дѣтию, др8|52|ги моу братъ Добромысль
съ дѣтию, Драгославъ съ дѣтию, Добръчинъ съ дѣтию, братъ |53| моу
Гр(ь)дъ съ дѣтию, Воиславъ съ дѣтию, братъ моу Бодинъ съ дѣтию,
Радомиръ съ дѣ(ти)ю, |54| Станиславъ съ дѣтию, Радъ съ дѣтию, братъ
моу Радосинъ съ дѣтию, Боинъ съ дѣтию, |55| Братославъ съ дѣтию,
Коулинъ съ дѣтию, Кракта съ дѣтию, с(ы)нь моу Пръвославъ съ
дѣ|56|тию, Коуѣдедаты съ дѣтию, Драгоушь с(ы)нь моу, Драгославъ съ
дѣтию, братъ моу Во|57|инъ съ дѣтию, братъ има Радъ съ дѣтию, Гюргъ
Калиманикъ съ дѣтию, Братолюѣ съ дѣ(ти)ю.

|58| Я се коихъ к г(осподи)нь крал(ь)²⁹ придалъ с(ве)тѣи цр(ь)кви: Лала
съ дѣтию, зетъ моу Станъ съ дѣтию, Бали|59|ца съ дѣтию, Лиманъ съ
дѣтию, Сръданъ съ дѣтию, Лала съ дѣтию, Моудре съ дѣтию, |60| Ра-
дота съ дѣтию, Радъ съ дѣтию, Добре съ дѣтию, К8маницъ съ дѣтию,
Добромиръ съ |61| дѣтию, Бр(а)танъ съ дѣтию, Добре съ дѣтию,
Станиславъ съ дѣтию, Братославъ, Драго|62|мировъ зетъ съ дѣтию,
Бръзь съ дѣтию, Моужило съ дѣтию, Добромиръ братъ Главе|63|шевь³⁰,
Добриль съ дѣтию, Нѣгованъ съ дѣтию, Радъ съ дѣтию, Брата съ дѣ-
тию, Рада |64| попа дѣтца, Коста и Радомиръ, Братосинъ съ дѣтию,
Храниша съ дѣтию, Пръвосла|65|въ съ дѣтию, братъ моу Гроуѣша съ дѣ-
тию, Маноило съ дѣтию.

Я планина Добрии Долі. |66| Я пашишта царийскомоу добиткоу Рако-
вица. Коудѣ нѣ дръжавѣ крал(к)в(ь)с(тва) ми, кто дохо|67|де изъ стоуге
землк къ с(ве)тѣи цр(ь)кви соуцшии люд[и]к тези землк, или к парикъ или
к влахъ |68| или кто либо тоугоземланинъ, да сї е има цр(ь)кви.

Сего ради видѣвъ крал(к)в(ь)с(тво) ми, кре вѣше |69| потрень
хрїсовоуль г(осподи)на и ш(тъ)ца ми великаго Стефана Оуроша, и згово-

²⁹ Мисли се на краља Уроша I.

³⁰ У другим примерцима: Главешъ. *Зборник I*, бр. 104 (А р.104, Б р. 56, В р. 12);
В. Мошин, *Повелье краља Милутина*, 80.

риѣ се крал(к)в(ь)с(тво) ми ѣ |70| ар(ь)хїеп(и)ск(о)у(помь) вторимь
Еустатикьмь и сь г(о)сп(о)ждомь м(а)т(е)рию ми кралицом Еленомь и сь
|71| всѣми еп(и)ск(о)у(пы) срѣбскыи, еп(и)ск(о)у(помь) зетскыи Іваномь,
кп(и)ск(о)у(помь) рашскыи |72| Филіпомь, кп(и)ск(о)у(помь) звечайскыи
Даниломь, кп(и)ск(о)у(помь) хвостыньскыи Іваном(ь), |73| кп(и)ск(о)у(помь)
хльмскыи Еустатикьмь, кп(и)ск(о)у(помь) призрѣньскыи Даміаномь,
кп(и)ск(о)у(по)|74|мь топличскыи Герасимомь, кп(и)ск(о)у(помь) боудимль-
скыи Германомь, кп(и)ск(о)у(помь) ли|75|млајскыи (!)³¹ Айдоникьмь,
кп(и)ск(о)у(помь) скојскыи Николомь, кп(и)ск(о)у(помь) дьбрьскыи |76|
Іваномь, еп(и)ск(о)у(помь) моравскыи³² Күриломь, и прѣписахъ хрїсовоуль
сии с(ве)тык Б(о)городице |77| хиландарскык.

И видѣвъ крал(к)в(с)т(во) ми, кре не имаше с(ве)таа цр(ь)кви пашиште
оу хвость|78|нскои земли, и дахъ пашишта Лавикево. Мегта моу како оу-
тиче Рибникъ ѡ Дрим[ь] |79| и ѡ[д] Рибника оу с потоку на Съспица пра-
во оу с Козникъ по дѣлоу, како се камы ва|80|ли само и ѡнамо, и на Бели
Врьхъ прѣзь поноръ на Градице право на Роупе оу горне че|81|ло Горачева
на поуць, како греде поуць поср(ѣ)дѣ Горачева оу Лювижню и како ѡтиче
Лю|82|вижна оу Дримь. А тоу мегю оутеса севасть Сврадъ Манигакъ.

И пакъ видѣ крал(к)в(ь)|83|ство ми, кре даж с(ве)таа цр(ь)кви на годище
по .ѿ. ждрѣвца пастыромь вѣлѣгоу, того |84| ради приложихъ влахе, и ине
влахе избрахъ ѡ[т] цр(ь)к(о)внихъ влахъ, да пасоу кобиле цр(ь)ко|85|вне, а
да не оузимаю ѡтъ цр(ь)кве вѣлѣгоу ничто. Паче, ако что изгоубе, да пла-
кѣю ѡ[т] |86| себе конь по .л. перперь а кобила по .к. перперь, да плакѣю
цр(ь)кви. Того ради ѡсве|87|ти их(ь) крал(к)в(ь)с(тво) ми ѡ[т] всѣхъ
работъ малихъ и великихъ крал(к)в(ь)с(тва) ми, да им нѣ поноса ни-
ко|88|га ни житнога ни виѣнога ни провода ни конѣ ни пса ни поклицара
ни вл(а)дал(ь)ца нико|89|гаре крал(к)в(ь)с(тва) ми, ни оу С(ве)тоу Гороу
да не ходе никоимъ посиликьмь развѣ да пасоу коби|90|ле с(ве)те цр(ь)кве.

Симъ же влахомь имена: Воинь сь братишмь и сь дѣтию, Строриславъ
сь |91| братишмь и сь дѣтию, Нѣгомиръ сь дѣтию, Драганъ сь дѣтию,

³¹ Треба: липланьскыи уп. *Зборник* I, бр. 104 (А р. 124, Б р. 66, В р. 29); В. Мошин, *Повеље краља Милутина*, 80.

³² Треба моравич(ь)скыи уп. *Зборник* I, бр. 104 (А р. 124, Б р. 66, В р. 31); В. Мошин, *Повеље краља Милутина*, 80.

Ирославъ съ дѣтию, Да|92|бе съ детию и зет(ь) моу Хрьсь, Храниславъ съ дѣтию и съ братишмь, Дьмитрь съ дѣтию, |93| Прѣдиславъ съ братишмь и съ дѣтию, Храниславъ съ братишмь и съ дѣтию, Боукоуѣр |94| съ дѣтию, Гроуѣвша съ дѣтию, Драгославъ съ дѣтию, Раиша съ братишмь, Дьмитрь съ |95| дѣтию, попь коимь ꙗ работаль.

Я се власи цр(ь)к(о)вни и сии да пасоу кобиле: Оуричикъ |96| Радомирь съ братишмь, Инь съ дѣтию, Драгославъ Добретикъ съ братишмь, Брато|97|славъ Мьниа съ дѣтию.

И ѡ[т]лоучи крал(к)вѣство ми .ѡ̄д̄. кобилъ ѡт[ъ] своих[ъ] кобилъ и приложихъ |98| келии своки пирѣоу кои ѣмь създадь на мори, и да ихъ пасоу власи ѡнизѣ коихъ ꙗ придалъ |99| крал(к)в(ь)с(тво) ми како и цр(ь)к(о)вне кобиле. И да имъ се дакъ соль ѣ цр(ь)к(о)вними кобилами, и да се изъ|100|вод оу пирѣгъ что се прирага моуѣско. Я калоугеръ пирѣжаныи да не има печаль ѡ па|101|стырѣскои хранѣ ни ѡ ѡдеги, ни пастоуѣха да не храни развѣ да имъ се дакъ ѡ[т] цр(ь)кве.

|102| И ѡбрѣте крал(к)в(ь)с(тво) ми можтрьк чл(о)в(ѣ)ке на Горачевѣ: Гюр[ъ]гица и Радослава и Продана. |103| И придахъ ꙗ пиргоу свокомоу да боудоутъ оулиарикъ, да кетъ свѣща Сп(а)соу. И ѡсвободихъ |104| ꙗ ѡ[т] всѣх[ъ] работъ крал(к)вѣскихъ и цр(ь)к(о)вныхъ, како и влахе выше писанныхъ пастырь, и да ѡбла|105|да ими пирѣжаныи калоугеръ, а ине работе да имъ нѣс(ть), развѣ оуликъ да пасоу, и что поги|106|ба ѡ[т] оулии, ѡни ѡт себе да плакѣю. И аще се коимъ врѣменемъ слоучи погыбноути |107| ѡлемъ, ѡни да их(ь) поставе ѡт себе. Я ѡ напастехъ нѣкоихъ или ѡ неправдахъ да ихъ ѡ|108|гледаю и ѡговараю цр(ь)квени вл(а)далци.

И прида крал(к)в(ь)с(тво) ми цр(ь)квь великославнаго архѣстра|109|тига Мухаила иже въ Шипоу градоу кгоже протосевасть Хрелѣ ѡт основаниѣа любо|110|вию д(оу)ше си създадь и оукрасиль красотами цр(ь)квными, да боудеть приложена цр(ь)кви сѣа |111| моностироу славному дрьжави нашек, иже кс(ть) въ С(вѣ)тѣи Горѣ, иже именовѣ се Хилаидаръ, |112| въ память крал(к)в(ь)с(тва) ми и въ память кго, такоже изволи се мѣстоу семоу приложити, иже |113| кс(ть) коупилъ мѣсто оу Шипоу градоу или дворища или водѣничикъ или винограде или |114| нивикъ. И прида крал(к)в(ь)с(тво) ми цр(ь)квени архѣстратигоу ѡ[т] подградѣиа щийскаго .н̄. люди.

А се име|115|на тѣмъ людемъ: Гръчинь, Грозо, Драгобратовъ с(ы)нь, съ братиами си, Братиль, Гановъ зетъ|116| съ дѣтию, Владь, днаковъ с(ы)нь, Геѣговица, Гръчинь, Дешвь с(ы)нь, Оутѣхови, Никола зидь|117|ць, Мръзѣнь съ дѣтию, Гроуб(ь)ша съ шоур(ь)ми, Добромирь съ братомъ, Доброславь, Гоновъ с(ы)нъ |118| съ братомъ, Тоуде, технитовъ с(ы)нь, Геѣго ковачь, Тоудевъ с(ы)нь Продань и зетъ моу Коо съ дѣ|119|тию, Калинь съ братиами си, Главь и зетъ моу Ивань, Михо, Лѣловъ зеть, Драгань, Идро|120|никовъ с(ы)нь, Драгославь, Нѣговановъ с(ы)нь съ дѣтию, Бр(а)тань, Нѣговановъ зеть, Михо, Дипо|121|тинь зеть, Доброславь, Звѣрковъ с(ы)нь, Драгань Бобешановъ с(ы)нь съ братиами си, и Василъ|122| Драго съ дѣтию, Тоуде, Никколинь с(ы)нь съ братомъ, Драгославь Рипетинь с(ы)нь, Став, Кричанъ|123|вь с(ы)нь, Дмитрь Радовъ с(ы)нь съ братомъ, Стано, Радомировъ зеть съ дѣтию, Лепа цегара дѣ|124|тца, Манило, Калеконъ с(ы)нь съ зетемъ си Добрикомъ, Петрь, Дешвь зеть, Никола Евдоки|125|мовъ с(ы)нь съ братомъ, Дражо, Пиловъ с(ы)нь съ дѣтию, Добре, Пиловъ с(ы)нь и братъ моу Ино съ дѣт|126|цами си и зеть имь Братило ковачь съ дѣтию, Маниславь съ дѣтию, Калимань съ дѣт-
ію, |127| Братица съ братомъ, Гврѣги зл(а)тарь ѣ дѣтию, Никола цегар съ дѣтию, Бав, Мирѣновъ зетъ, |128| Дарослав, поударевъ с(ы)нь съ брати-
ами, Вранотнокко, Предичинь зеть съ братомъ, Радь Срѣ|129|бинь съ дѣ-
тию, Стрѣзо клобоучарь съ дѣтию, Рав, Дражинь с(ы)нь, Драгославь Коукоуровъ зетъ, |130| Стефань Десибратовъ с(ы)нь съ братиами, Богдань Криводрѣво съ дѣтию. И трьгъ щийски |131| и законъ подгра-
дию кои соу штроци съ конми, да имь кс(ть) законъ: кьги походи ико-
номъ краљу |132| или на котороу годѣ равотоу, а шни с нимь на конехъ. А да имь се кони не оузимають, ни подъ |133| товарь да се не подлагають, нь сами с ними да походятъ на кои годѣ посоль цр(ь)квни. А кои соу |134| бес коней, да вроутъ д(ь)нь ксеник и д(ь)нь пролѣтинк, и да го пожноутъ и изверхоутъ, и д(ь)нь |135| ъ виноградѣ да работаютъ.

И прида кра(к)в(ь)с(тво) ми селишта запоустѣвѣша шт вѣка. Име селиштѣ: |136| Брѣсть и Соухогрль и Лѣсковица и Витче и Дрѣнокъ. А мега Армасана съ всѣми людми |137| и населени сел тѣхъ, що си к населиль ш[т] тоугихъ земль. И селище Брѣстокъ прѣзь Лоукавицѣ |138| на Бѣсноу Водѣнициу и Калоугерица и Полице пашище съ всѣми прави-

нами и мегтами |139| селъ тѣхъ. И село оу Ключи Коунарпане съ парики и съ стасми их[ь] и съ всѣми правинами села |140| того.

|141| И не прѣзрѣ крал(к)в(ь)с(тво) ми кгово моленик³³, нь оутверди и записа крал(к)в(ь)с(тво) ми да воудеть оутверждено |142| и непоколѣвимо с(ве)тѣи Б(огороди)ци хилаѣдарской такоже и ина, иже соутъ въписана въ хрїсовоу|143|лѣхъ родителми и прѣродителми³⁴ крал(к)в(ь)с(тва) ми. Тѣмже въобразомъ и та ѣса въписана соутѣ. |144| Того ради крал(к)в(ь)с(тво) ми ѡсвободи ѡ[т] малихъ и великихъ работъ, да имъ нѣс(ть) ни гр(а)да ни позо|145|ба ни поклисара ни псара ни инъ никто ѡ[т] власти крал(к)в(ь)с(тва) ми тъкмо игоумена на|146|стокцаго с(ве)те Б(огороди)це хилаѣдарске, и кгоже ѡнъ изволить поставити ѡбладати храмо|147|мъ с(ве)таго архїстратига Михаила да кс(ть), а инъ никто.

И приде крал(к)в(ь)с(тво) ми цр(ь)квь с(ве)тик Б(огороди)це |148| иже въ Логанѣ и съ селомъ Логаномъ съ всѣми мегтами села того и съ ѣсѣми правинами |149| и съ винограды, и съ нивикемъ и съ ливадикемъ и съ водѣничикемъ и съ засеѣкы Кькри|150|но и Запльжане и Ковилиа Глава и Доброутоѣци и Градище, да кс(ть) метоухъ с(ве)тие |151| Б(огороди)це хилаѣдарске. И селище Вльчи Лоугъ оу Строумичскомъ поли съ ѣсею ѡбластию и |152| правинами. И планина Ѣграждень и пашище Чръвена полѣна. Синоръ Василица, синѡ|153|рь Стальвица и Драѣшанъ и Петрово и Сливница и Кнѣгиня на врѣзническы поутъ |154| и на Фроугопоулово селище. И мѣсто оу Строумици Тетрагонитово, да оучини цр(ь)к|155|вь и коуке, да кс(ть) метоухъ с(ве)тик Б(огороди)це хилаѣдарске, и чл(о)в(ѣ)къ оу Строумици Бале Ёкса, |156| Армѣнин, съ дѣтию.

И приде крал(к)в(ь)с(тво) ми цр(ь)квь с(ве)тоу Петкоу на Брѣгалници, що кс(ть) зидалъ Ка|157|рба самъ своимъ роукама и съ троудомъ паче и попис(ь)ль и оукрасиль красотами цр(ь)квени|158|ми, да кс(ть) метоухъ с(ве)те Б(огороди)це хилаѣдарске съ виноградомъ и съ нивкемъ и сѣнокоси, паче и па|159|шица и земла, що моу к даль г(осподи)нь и родитель³⁵ крал(к)в(ь)с(тва) ми, и тоу да си има цр(ь)квь. И кто си |160|

³³ Смотра се да се податак односи на Хрелю. Архимандрит Леонид, *Историческое описание*, 68–69; С. Ёирковић, *Хрелин поклон*, 105; *Српски грамоти*, 135.

³⁴ Родители и прародители Стефана Душана.

³⁵ Родитель Стефана Душана, односно Стефан Дечански.

полюби ѡ[д] кговѣхъ люди или кто свободнь чл(о)в(ѣ)къ да гр(е)де свободно поѡ цр(ь)квѣ с(ве)тоу Пе(ть)кѡ |161| И крал(к)в(ь)с(тво) ми ѡсвободи ѡнези люди ѡ[т] всѣх[ь] работъ крал(к)в(ь)с(тва) ми малихъ и великихъ, такоже и |162| више пис(а)но. И цр(ь)квѣ с(ве)т(а)го Ге-вр(ь)гїа, що кс(ть) зидал(ь) Бериславъ на селици Срьѣшори, съ вино-гра|163|домъ и съ нивиѣмъ и съ ѣсею ѡвласти цр(ь)кве те: Синоръ ѡт Поупавницоу по дѣлоу на лок(ь)|164|воу и на Горњицоу, та на дроумъ и на Зоубово Кроушиѣ низ рѣкоу |165| до трапа срьбскаго, да кс(ть) метоухъ с(ве)те Б(огороди)це хилаѡдарскыѣ. Того ради оутверди и записа |166| крал(к)в(ь)с(тво) ми, да боудеть оутверждено и непоклѣбимо с(ве)т(а)го Б(огороди)ци хилаѡдарск(а) такоже и |167| ина, иже соутъ въписана въ хрїсовоу лѣ семь, тѣмже ѡбразомъ и та вса въписана соутъ.

|168| Кто ли се ѡврѣ такови, и потыцит се разорити сиа записаниа и оутверждена мноу |169| Стефаномъ крал(к)мъ и правовѣрнимъ властелиномъ крал(к)в(ь)с(тва) ми протосебастомъ Хрелѡмъ, |170| да моу кс(ть) мѣстникъ Г(оспод)ь Б(о)гъ и пр(ѣ)ч(и)стаа м(а)ти кго и да го порази сила чьстнаго и животворе|171|цаго кр(ь)ста и да кс(ть) проклетъ ѡт[ь] Б(о)га и ѡт .тїї. ѡ(ть)ць никеискихъ и ѡт[ь] всѣхъ с(ве)тыхъ Б(о)гоу оугоднѣ|172|шихъ, и ѡт[ь] крал(к)в(ь)с(тва) ми да кс(ть) проклетъ, и да кс(ть) причѣстникъ прѣдатељу Июдѣ и съ рекшими: |173| кровь кго на нас(ь) и на чедѣхъ нашихъ. Я такови да приме гнѣвъ и наказаниѣ ѡт[ь] крал(к)в(ь)с(тва) |174| ми, и да плати крал(к)в(ь)с(твоу) ми .тї. перпирь.

|175| +Ст(е)фанъ въ Х(ри)с(т)а в(л)а(го)вѣрнии крал(ь) и самѡдр(ь)жьць всѣх(ь) Срьбских(ь) Земль и Пѡмѡрских(ь)

Запис монаха Никандра на полеђини, десно од печата:

„Хрисовѡль или синорлама с(ве)таго Милѡтина (прецртано руком XX века додато: краља Душана) даннаѡ монастырю нашемѡ ради села и мѣста що има оу Шипъ и на дрѡги мѣста оу Сербїї³⁶ описѡющъ пространно за вса³⁷ по именама и по синорамъ села планини и прочаѡ вса здѣ написани.

Новїји запис на полеђини лево од печата:

Краља Милоутина за Шип Номеро .БѢ: 29.

³⁶ Српски грамоти, 134, вероватно на основу претпоставке: оу Стрѡулица

³⁷ Српски грамоти, 134: забел?

Превод

У пространству небеског разума, божаствене силе које високо лете, војске анђела и арханђела које су на трпези заветног кивота небески хлеб примиле, радосној се вести чуде јер не знају за оваплоћење које је у Твојој пресветој утроби. Али чим су сазнали, са пастирима су славо-словље сплели; мудраци, иако су се кретању звезде чудили а дете лежи у јаслама – не могу да принесу достојне похвале милости и штедроти човекољубља твога девичанства пречиста Владичице, јер душа грешнога и погане усне налазе се међу људима.

Где такво богатство знађе, такво уздање и такву наду? Ко ће излечити онога који не долази да се лечи, где је вид којим ће онај који је слеп рођен такве красоте угледати, такве доброте, такве чистоте? И опет, како ће нечисти и оскрнављени образи изговорити похвалу чистоти Твога девичанства? А шта да учиним ја, несрећни, коме све ово недостаје – које достојне речи да принесем теби, Богоматери, јер ти си заступница хришћанима и тихо пристаниште онима који су поколебани буром грехова, (ти) која си, дакле, милостива и милостивог си Господа родила, милошћу својом помилуј и мене грешнога, који сам највише од свих грешио, јер знам да си део Свете Тројице примила и сада родила. Због усуда грешних немој се гнушати мене грешнога, јер Онај кога си из своје пречисте утробе родила, вид је даровао онима који су слепи рођени, а смрадне је васкрсао.

А ја, у последња времена у част помиловања царства твога остадох, те зато немој посрамити моје очекивање: мене, слепорођеног просвети, смрадног ме васкрсни, да би се и о мени прославило име твоје свето.

А Краљевство ми написа ово да сви знају: хрисувуље које су издали дед и отац ми светој Богородици у Светој Гори – Хиландару, у којима су села и власи и пашњаци – нађе Краљевство ми да је једно поништено а друго изгубљено из истих давања прародитеља и родитеља Краљевства ми – те уписах у ову хрисувуљу.

Село Ђурђевић (Ђурђевић), Петровић, Крушево, Книна, Рубач поток, Дрстник, Гребен, Гован, Долац, Трг, Книнац, Петрче, оба Вранића, Беличиште, Виденије. А у тим селима два винограда, један у Крушеву, а други у Пећи. Штупељ више Пећи архиепископове, Захак на Бистрици и на њему уљаник са пчеларима. А имена су им: Добрко, брат му Братослав, Брајен, Гнуса. И тим пчеларима да нема никакве работе, само да су пчелари. И ако у неком тренутку пропадне уљаник, да га ти пчелари поставе о свом трошку.

А у Призрену села: Сламодраже, Непробиште, Момуша, обе Хоче, доња и горња и половина Добродољана, а друга половина је Свете Богородице студеничке. И половина винограда у Желчиштима, а друга половина је Свете Богородице студеничке. Уљаник у Трновцима, ниже Доње Хоче, и са њим два пчелара. У Моравицама – Брезова са засеоцима. У Лозници, виноград у Морави. У Зети половина Каменице са људима по имену Домушићи. У Плаву село Досуђе и са засеоцима.

А ово су Власи: кнез Воихна са децом, зет му Првослав са децом, брат му Станислав, други Брзотић, Драгомир са децом, син му Бунило са децом, други син му Братан са децом, Предимир са децом, Шербан, брат му са децом, Његослав са децом, брат му Рад са децом, Десислав са децом, Баило са децом, Драгослав са децом, Станило са децом, Јарослав са децом, Радота са децом, Крајислав са децом, Воисил брат му, стриц му Грдус са децом, други стриц му Воихна са децом и зет му, братучед му Петралит са децом, Десимирја са децом, Десислав Грдовић са децом и са сиромасима својим Миреном и Братаном које је себи од Грка довео, синови му Гостимир са децом, Хлапота са децом и син му са децом, Хранислав са децом, Дуд са децом, Грд са децом, сестра Хранишина са децом, Јан са децом, три сина Балиновића, Бобаља са децом, удовица Таина, поп Бугарин са децом, Њег са децом, Берислав са децом, Доброта са децом, шурак његов Бач са децом, брат му Драгослав са децом, Братаја са децом, брат му Добрачин са децом, Стан са децом, Братослав са децом, Добрав, Шербан, син му Његотић, Балосин, Воин са децом, Станислав са децом, Грд са децом, Хранило са децом, Кукор са децом, Дод са децом, Десо са децом, Братомир са децом, Војислав са децом, Прве са децом, Продан са децом, Наход са децом, Борислав са децом, брат му Срђан са децом, други брат му Добромир са децом, Драгослав са децом, Добрачин са децом, брат му Грд са децом, Воислав са децом, брат му Бодин са децом, Радомир са децом, Станислав са децом, Рад са децом, брат му Радошин са децом, Воин са децом, Братослав са децом, Кулин са децом, Крајета са децом, син му Првослав са децом, Кундедад са децом, Драгуш син му, Драгослав са децом, брат му Воин са децом, брат им Рад са децом, Ђурађ Калиманић са децом, Братољуб са децом.

А ово су они, које је светој цркви придодао господин краљ: Лала са децом, зет му Стан са децом, Балица са децом, Лиман са децом, Срдан са децом, Лала са децом, Мудре са децом, Радота са децом, Рад са децом, Добре са децом, Куманица са децом, Добромир са децом, Братан

са децом, Добре са децом, Станислав са децом, Братослав, Драгомиров зет са децом, Брз са децом, Мужило са децом, Добромир, брат Главешев, Добрил са децом, Његован са децом, Рад са децом, Браја са децом, деца попа Рада, Коста и Радомир, Братошин са децом, Храниша са децом, Првослав са децом, брат му Грубша са децом, Манојло са децом.

А планина – Добри Доли. А пасишта из царинског добитка – Раковица. А онај ко дође к светој цркви из туђе земље те није из државе Краљевства ми, а људи су оне земље, било да је парик или влах или неки други туђеземац – црква да га има.

Стога, када је схватило Краљевство ми да је оштећена хрисовуља господина и оца ми великог Стефана Уроша, договори се Краљевство ми са архиепископом другим Јевстатијем и са госпођом мајком мојом краљицом Јеленом и са свим епископима српским – епископом зетским Иваном, епископом рашким Филипом, епископом звечанским Данилом, епископом хвостанским Јованом, епископом хумским Јевстатијем, епископом призренским Дамјаном, епископом топличким Герасимом, епископом будималским Германом, епископом липљанским Антонијем, епископом скопским Николом, епископом дабарским Јованом, епископом моравичким Кирилом – те преписах овај хрисовуљ свете Богородице хиландарске.

И пошто је видело Краљевство ми да света црква нема пашњак у земљи хвостанској, дадох пасиште Лабићево. Међа је њему како утиче Рибник у Дрим и од Рибника уз поток на Саспишта, право уз Козник по делу, како се камен ваља овамо и онамо, и на Вели Врх преко Понора на Градиште, право у Рупе, у горње чело Горачева на пут, како иде пут посред Горачева у Љубижњу и како утиче Љубижња у Дрим. А ту међу утеса севаст Обрад Манијак.

И опет, пошто је видело Краљевство ми да света црква годишње даје пастирима на дванаест ждребаца белег, тога ради приложих влахе, и друге влахе изабрах од црквених влаха, да напасају кобиле црквене, а да не узимају од цркве никакав белег. Шта више, ако нешто изгубе – да сами плате за коња по тридесет перпера, а за кобилу двадесет перпера да плате цркви. Тога ради ослободи их Краљевство ми од свих работа Краљевства ми малих и великих: да им није поноса никаквог, ни житног, ни винског, ни провода, ни коња, ни пса ни поклисара, нити икаквог властелина Краљевства ми. Ни у Свету Гору да не иду никаквом присилом, већ само да пасу кобиле свете цркве.

А овим власима имена су: Воин са браћом и са децом, Строислав са браћом и са децом, Његомир са децом, Драган са децом, Јарослав са

децом, Дабе са децом, и зет му Хрс, Хранислав са децом и са браћом, Дмитр са децом, Предилав са браћом и са децом, Хранислав са децом и са браћом, Дмитар са децом, Предислав са браћом и децом, Хранислав са браћом и са децом, Букур са децом, Грубша са децом, Драгослав са децом, Раиша са браћом, Дмитар са децом, поп који им је служио.

А ови су црквени власи и они да напасају кобиле: Уричић, Радомир са братом, Јан са децом, Драгослав Добретић са браћом, Братослав Мња са децом.

И одвоји Краљевство ми 24 кобиле од својих кобила те (их) приложних келији својој, пиргу који сам сазидао на мору, и да их напасају они власи, које је придодало Краљевство ми, као и црквене кобиле. И да им се даје со заједно са црквеним кобилама, и да се у пирг изводи све мушко што се роди. А калуђер пиржанин да нема бриге о пастирској хране нити о одећи, нити пастира да храни, осим онога што им се од цркве даје.

И нађе Краљевство ми моја три човека на Горачеву: Ђурђица, Радослава и Продана и придодаш их пиргу своје да буду пчелари, да буде свећа Спасу. И ослободих их од свих работа краљевских и црквених, као и влахе – више писане пастире, и да њима управља пиржанин калуђер, и да им није никакве работе, осим да кошнице напасају. И ако пропадне нека од кошница, они лично да плате. И ако се деси да у неко време страда уљаник, они лично да га поставе. А од неких напасти или од неправде да их пазе и да чувају црквени управитељи.

И придода Краљевство ми Цркви великославног архистратига Михаила у Штипу граду, коју је протосеваст Хреља из темеља љубављу своје душе сазидао и украсио је красотами црквеним – да буде та црква приложена манастиру славном државе наше, који је у Светој Гори, а зове се Хиландар, за помен Краљевства ми и помен његов, као што је и одредио да се овоме месту приложи место које је купио у граду Штипу, било да су дворишта, било воденице било виногради или њиве. И придода Краљевство ми цркви, Архистратигу, из штипског подграђа педесет људи.³⁸

А ово су имена тим људима: Грчин, Грозо, Драгобратов син, са браћом својом, Братил, Ганов зет са децом, Влад, дијаков син, Ђерђовица, Грчин, Деов син, Утехови, Никола зидар, Мрзен са децом, Грубша са шурацима, Добромир са братом, Доброслав, Гонов син са братом, Туде, технитов син, Ђерђо ковач, Тудев син Продан и зет му Коо са децом, Калин са браћом својом, Слав и зет му Иван, Михо, Лелов зет, Драган, Андроников син, Драгослав, Његованов син са децом, Братан,

³⁸ Мисли се на главе породица, односно куће.

Његованов зет, Михо, Дипотин зет, Доброслав, Зверков син, Драган Бобешанов син са браћом својом, и Васил Драго са децом, Туде, Николин син са братом, Драгослав, Рипетин син, Стао, Кричанов син, Димитар, Радов син са братом, Стано, Радомиров зет са децом, Леја цегара деца, Манојло, Калеков син са зетом својим Добриком, Петар Деов зет, Никола Јевдокимов син са братом, Дражо, Пилов син са децом, Добре, Пилов син и брат му Јано са децом својом и зет им Братило ковач са децом, Манислав са децом, Калиман са децом, Братица са братом, Ђорђи златар са децом, Никола цегар са децом, Бао, Миранов зет, Дарослав пударев син, са браћом, Вранотноко, Предичин зет са братом, Рад Србин са децом, Стрезо клобучар са децом, Рао, Дражин син, Драгослав Кукуров зет, Стефан, Десибратов син са браћом, Богдан Криводрво са децом. И тргу штипском и онима који су отроци са коњима према закону о подграђу – да им је закон: када пође иконом краљу, или на коју год работу, а они са њим (да иду) на коњима. А да им се коњи не узимају, нити да се товаре, него сами са њима да иду на који год посао црквени. А који су без коња, да ору дан јесењи и дан пролећни, и да жању и вршу, и дан у винограду да раде.

И придода Краљевство ми одавно запустела селишта. Име селишту: Брест и Сухогрло и Лесковица и Витче и Дренук. А међа Армасана са свим људима и насељима тих села, што их је населио од туђих земља. И селиште Бресток преко Лукавице на Бесну Воденицу, и Калуђерица и Полице пашњак са свим правима и међама села тих. И село у Кључу Кунарјане са парицима и стасима њиховим и са свим правима села тог.

И не презре Краљевство ми његово мољеније, но утврди и записа Краљевство ми да буде утврђено и непоколебљиво светој Богородици хиландарској као и друго, што је уписано у хрисовуље родитеља и прародитеља Краљевства ми. На исти начин је и све ово уписано.

Стога ослободи Краљевство ми од малих и великих работа – да им није града, ни позоба, ни поклисара ни псара, и нико од властеле Краљевства ми, сем игумана који управља светом Богородицом хиландарском, и онај кога он буде хтео да постави да управља храмом Светог архистратига Михаила, и нико други.

И придода Краљевство ми Цркву Свете Богородице која је у Лојану заједно са селом Лојаном, са свим међама села тог и са свим правима, и са виноградима и са њивама и са ливадама и са воденицама и са засецима Какрино и Заплжане и Кобиља глава и Добрутовци и Градиште – да је метох свете Богородице хиландарске. И селиште Вучији луг у Струмичком пољу са целом облашћу и правима. И планина Огражден

и пасиште Црвена пољана, синор Василица, синор Стлбица и Дракшан и Петрово и Сливница и Кнегиња на Брезнички пут и на Фругопулово селиште. И место у Струмици Тетрагонитово, да учини цркву и куће, да је метох свете Богородице хиландарске; и човек у Струмици Јерменин Бале Екса, са децом.

И придода Краљевство ми Цркву Свету Петку на Брегалници што је зидао Карба, сам својим рукама и трудом, па је и осликао и украсио красотама црквеним – да је метох свете Богородице хиландарске са виноградом и са њивама и сенокосима, а још и пашњацима, и земља коју му је дао господин родитељ Краљевства ми, и ту да има своју цркву. И који од његових људи пожели или који слободан човек, да иде слободно под цркву, Свету Петку. И ослободи Краљевство ми оне људе од свих работа Краљевства ми, малих и великих, како је и више писано.

И Цркву светог Георгија коју је зидао Берислав у селишту Србшори, са виноградом и са њивама и са свом имовином те цркве: синор од Пупавнице по делу на локву и на Горницу, па на друм и на Зубово Крушије низ реку до трапа српског – да је метох Свете Богородице хиландарске. Тога ради утврди и записа Краљевство ми, да буде утврђено и непроменљиво светој Богородици хиландарској као и друго што је уписано у овом хрисовуљу; на исти начин је и све друго уписано.

Ако ли се нађе такав који би се потрудио да разори ово што сам записао и потврдио ја, Стефан краљ и правоверни властелин Краљевства ми, протосеваст Хреља – Господ Бог да му је осветник и пречиста Мати његова и да га порази сила часног животворног Крста и да је проклет од бога и од триста осамнаест отаца никејских, и од свих светих који су Богу угодили, и од Краљевства ми да је проклет и да је саучесник са Јудом издајником и са онима који су рекли: „Крв његова на нама је и на деци нашој“. А такви да приме гнев и казну од Краљевства ми и да плати Краљевству ми триста перпера.

Потпис: + Стефан у Христа благоверни краљ и самодржац свих српских земља и поморских.

Запис монаха Никандра на полеђини, десно од печата:

Хрисовуљ или синорлама светога Милутина (прецртано руком XX века и уписано: краља Душана) дата манастиру нашем ради села и места што има у Штипу и у другим местима у Србији, опширни попис за све по именима и по сињоријама, села, планине и све што је написано.

Новији запис на полеђини лево од печата:

Краља Милутина за Штип. Број 29: 29.

*Дипломатичке особености**

Збирна повеља, како је то још раније указано заправо садржи неколико инкорпорираних повеља, како краља Милутина тако и краља Душана. Први део акта према подацима и сачуваним верзијама сводне повеље, представљају бар две повеље краља Милутина везане у ужој сводној (р. аренга 1–19, текст 20–108), док други део чине акта и одлуке краља Душана (р. аренга 1–19?, р. 108–175). Због саме концепције акта истраживање дипломатичких особености захтева како сагледавање збирне, као јединствене повеље, тако и сагледавање слојева исте појединачно.

Из угла разматрања повеље као јединственог акта, истиче се формулар рашке канцеларије за црквене повеље: аренга, диспозиција, короборација, санкција и потпис, при чему није необично ни да се налази и нека врста експозиције, између аренге и диспозиције. Ипак на почетку нема ни вербалне, а ни симболичке инвокације која је чест пратилац истог формулара. На аренгу се надовезује промулгација, а затим и дуга мешавина експозиција и диспозиција настала услед процеса компилације неколико повеља (р. 20–141), коју неколико пута пресеца помен потврде дарова претходника (р. 22, 69, 77), као и помен интервенције (р. 141), те одлука да се потврде и нови дарови, по истом систему, како се то и чинило за време претходника (141–144), на коју се надовезује кратак законодавни део (р. 144–147), затим диспозиција наставља да тече. На крају текста понавља се одлука да се потврде наведени дарови, такође по истом систему, као и претходни (р. 166–167). Затим следе санкција (р. 168–174) и непотпун потпис испред ког се налази и симболичка инвокација (р. 175).³⁹ Акт није датиран.

Аренга овде коришћена (р. 1–19), први пут се јавља у канцеларији краља Милутина у његовој првој повељи Хиландару и припада типу посвећеном Богородици. Иста аренга затим се понавља у три примерка од четири сачуване верзије сводне повеља краља Милутина, као у по-

* Како би скратили текст и додатна појашњења тамо где је било могуће коришћене су следеће скраћенице: прва Милутинова повеља Хиландару, Зборник I, бр. 82 = бр. 82; Сводна Милутинова у 4 верзије, Зборник I, бр. 104 /А, Б, В, Г = бр. 104 /А, Б, В, Г; Повеље о даровима властелина Хреље – видети у овом броју рад В. Петровића = Хил. 15, Хил. 16. Назив ужи сводни акт користимо за текст краља Милутина, који се у збирној налази у редовима 1–108. Такође како основни текст не би био и додатно оптерећен, евентуална проблематика, када год је било могуће обрађена је у оквиру поглавља са пратећим подацима.

³⁹ О потпису видети даље.

вељи краља Стефана Душана Манастиру Свете Богородице у Тетову, где пак има и додаток истој, који се не појављује на другим местима. Колико је познато ни у једном случају није коришћена симболичка инвокација. Као важнија разлика у аренгама, истиче се пак присуност односно одсутност речи *молећи*, која се не јавља како ни у првој повељи краља Милутина, тако ни у приложеном збирном акту (Г), па ни у акту Душана Богородици у Тетову, већ је посведочена само у верзији сводне Милутинове повеље сачуване у верзији А.⁴⁰ Разматрајући исту, те њену наглу појаву у владарској канцеларији, можда прву употребу исте можда треба тражити у канцеларији Милутиновог оца, краља Уроша I, чију је повељу Хиландару, како сам Милутин и напомиње и *преписао* (р. 76).⁴¹

Како је споменуто већ приликом разматрања диспозиције немогуће је не уочити бројне прекиде, који постају логични када се истакне да је акт збирни. У оквиру дела који би био везан за активност краља Милутина, налази се тако ужа сводна повеља (р. 1–108), у једној од четири сачуване варијације, у оквиру које се одмах на почетку налази и текст тзв. Милунове прве повеље Хиландару – бр. 82 (р. 1–69), која се сматра ако не оригиналом, онда бар аутентичном копијом односно манастирским дупликатом. Исти акт сачињен је према обрасцу: аренга (р. 1–19), промулгација, која се стапа са експозицијом коју чини мотивација (р. 20, 20–23), а на коју се наставља диспозиција⁴², која углавном садржи потврду повеља претходника (р. 23–69).⁴³ Према мишљењу В.

⁴⁰ Зборник I, бр. 82, бр. 104/А, Б, Г; - В нема почетак; В. Korablev, *Actes de Chil.* II, 461–468 бр 28 (аренга збирне у издању Кораблева: 1–25). 28; С. Станојевић, *Аренга*, Глас 90 (1912) 109–111; Исти, *Састављање повеља*, Глас 157 (1933) 194; В. Мошин, *Повеље краља Милутина*, 59–60, 75, 79; Д. Кораћ, *Повеља краља Стефана Душана манастиру Свете Богородице у Тетову*. Прилог српској дипломатици и сфрагистици, ЗРВИ XXIII (1984), 159–161; *Србски грамоти*, 97–100 бр. 34.

⁴¹ Зборник I, бр. 82, 104; М. Живојиновић, *Даровања краља Уроша I манастиру Хиландару*, ЗРВИ XXXV (1996) 215. Видети и даље. Повеља краља Уроша I, оригинално би потицала из периода 1265–1276. *Зборник 1*, 247 бр. 72.

⁴² О појединим дипломатичким формулама: С. Станојевић, *Промулгација*, Глас 94 (1914) 259; С. Станојевић, *Експозиција*, Глас 96 (1920) 54; С. Станојевић, *Диспозиција*, Глас 96 (1920) 62–63. Такође о дипломатичким елементима збирне повеље у новије време: Н. Порчић, *Дипломатички обрасци средњовековних владарских докумената : српски пример*, Филозофски факултет, Београд 2012 (докторска дисертација у рукопису), на више места – под бр. 129. Рад је доступан преко Дигиталног репозиторијума *Е-тезе*, Универзитета у Београду.

⁴³ Овде се збирно наводе поседи даровани према речима Милутина од стране његовог оца и деде, односно родитеља и прародитеља, углавном пописно и према

Мошина последње редове бр. 82 (р. 67–68) чини одлука краља Милутина о подлагању туђоземљанина.⁴⁴

У овом делу наша збирна повеља са можда пар слова разлике, у потпуности се поклапа са првом повељом краља Милутина (бр. 82). Тако се и у збирном акту (бр. 104/Г) и у првој Милутиновој повељи (бр. 82), јавља помен даривања и поделе винограда у Желчиштих, између цркви св. Богородице у Студеници и свете Богородице у Хиландару (р. 31–32), који се пак не јавља у преостала два сачувана текста тог дела прве Милутинове повеље. (бр. 104/ А, Б; - В нема почетак).

Од реда 69 збирне, уместо санкције из бр. 82, започиње други текст краља Милутина, који је очигледно са текстом првог акта постао и основа уже сводне повеље, комбинацијом прве (бр. 82) и додавањем још најмање једне повеље или договорених, али још писано нереализованих одлука.⁴⁵ Стога се ту уместо санкције, налази почетак налик промулгацији и кратко изнесена мотивација, у којој се поново помиње уништавање повеља, али која се делимично разликује у односу на прву – док се у првој спомињу директно и отац и деда, те родитељи и прародитељи (р. 20–23), у овој се истиче само уништавања повеље Уроша I, и то као Уроша Великог, те договор са краљицом мајком, архиепископим и *свим* епископима о потврди исте (р. 69–77).⁴⁶ И у овом делу долази до извесних разлика: док се у попису епископа и помену црквеног скупа, у збирној повељи (бр. 104/Г), као и у још једној од верзија опште повеље краља Милутина (бр. 104/Б, прекида се приликом пописа црквених влаха) појављује име епископа Германа, исто не јавља у друга два сачувана примерка (104 бр. А, В). Одатле отпочиње и нова диспозиција у којој се издвајају нови поклони краља Милутина светој

областима, као и пописи подложника, такође како родитеља, тако и прародитеља, при чему се посебно издвајају подложници које је приложио, господин краљ, односно његов отац, а затим наводе и два поседа планина Добри Доли и пасиште Раковица. О поседима под *Топографски подаци*.

⁴⁴ В. Мошин, *Повеље краља Милутина*, 59–60.

⁴⁵ Сада је формулар: аренга (р. 1–19), експозиција (р. 20–69), промулгација са мотивацијом (р. 69–77), диспозиција (р. 77–108). У експозицију је смештена прва Милутинова, док се у диспозицији налазе нови дарови и одлуке владара, подељени условно у две групе: једну везану за цркву св. Богородице и другу о даровању пирга. С. Станојевић, *Експозиција*, Глас 96 (1920) 54; С. Станојевић, *Диспозиција*, Глас 96 (1920) 64. Како се одлуке о кобиларима св. Богородице и пирга, преплићу у тематици, веома је могуће да су о томе већ донете одлуке, које су овом приликом и писано реализоване, или су чак о истом питању можда и издата додатна акта. Видети и даље.

⁴⁶ О саветовању видети даље.

цркви (пасиште Лабићево, р. 78–82) и којом се уређује како брига о црквеним кобилама тако и права влаха који се о истим старају. (р. 83–97). Већ од следећег пасуса, па до краја верзије сводне повеље краља Милутина, која се налази у оквиру збирне, наводе се поклони, али сада келији краља Милутина, односно пиргу, који је *сазидао на мору*. Осим поклоне у кобилама, овде се доносе и одредбе о њиховом узгоју, одређује се да је калуђер пиржанин ослобођен финансијске бригае о пас-тирима, те да сву материјалну скрб за исте сноси манастир. Такође да-рују се и уљари, а уопштено сви се по истом принципу ослобађају краљевских дажбина и пореза, који се замењују радном обавезом пре-ма сакралном господару. (р. 97–108).⁴⁷

Као што се и види, у збирни акт, унесена је општа или ужа сводна повеља краља Милутина (р. 1–108), у којој се налази и копија текста првог акта краља Милутина (бр. 82). Како се у истој јавља и име Гер-мана, треба истаћи и да је вероватно и цела преписана са неког изузет-но веродостојног преписа, а можда и оригинала. У верзији за разлику од друга два акта (бр. 104/Г: бр. 104, А, В, - Б нема сачуван крај)⁴⁸, у причу се не уводе екскурси на тему хрусијског пирга, односно подла-гању Цркве светог Никите пиргу, или прецизније речено у истој нема спомена спорних поседа или права, па ни евентуалних интерполација, које би оспориле аутентичност података.⁴⁹ За разлику од поменутих аката, овде се на диспозицију краља Милутина, а на даровање пиргу, надовезује директно диспозиција краља Душана, чиме отпочиње и дру-ги део акта, који сачињава неколико повеља или одлука из времена краља Душана (од реда 108).

Ради сагледавања слојева односно решавања проблематике дати-рања и интерпретације, па и веродостојности података, како у акту краља Милутина, сачуваном у нашем збирном, тако и у самом збирном

⁴⁷ О пиргу сазидао на мору, видети под *Топографски подаци*.

⁴⁸ Примерак Б је сачуван у истоветном облику, изузев појединих писарских грешака, као што је сводна и у нашој повељи, али само до нашег реда 84, где се пре-пис прекида, након почетка решавања питања пастирског белега. Сматра се да је у питању оштећен или непотпун препис.

⁴⁹ В. Мошин детаљно анализира податке из примерака бр. 104, А, В, и указује да је у таквој верзији сводна повеља фалсификат, пошто се у исте уводе и поменути спорни поседи, односно односи између Хиландара и пирга. В. Мошин, *Повеље краља Милутина*, 71–79. О манастиру светог Никите и подлагању истог: М. Марковић, *При-лози за историју Светог Никите код Скопља оснивање манастира – Милутинова обнова – хиландарски метох*, Хиландарски зборник 11 (2004) 63-132.

акту, овде је неопходно истаћи поједина гледишта, као и датирање самих слојева, о којима је такође доста расправљано у литератури. Тако се прва повеља краља Милутина (бр. 82) доста широко датира, а у зависности од појединих мишљења аутора овај период се протеже чак и на две деценије (1282–1289/1299–1300/1303–1304). Како је и више пута споменуто у историографији, сматра се да овај акт не садржи никакве посебне дарове краља Милутина, већ само потврду повеља претходника, а као евентуално оригинални део овог владара, још В. Мошин издаваја само два последња реда, везана за законодавне одлуке о подлагању туђоземљанина. Стога је исти најчешће датиран у период након његовог доласка на власт, а иста је у оквиру тумачења сводног акта, истицана као препис оригиналног акта, који је послужио за прављење групе фалсификата. У новије време приликом разматрања дарова краља Уроша I, извесне закључке и питања у вези овог акта изнела је и М. Живојиновић.⁵⁰

Одељак о окупљању савета и одлуци да се препише односно потврди повеља краља Уроша (р. 69–77), успоставља и питање која је то пак повеља о којој се посебно овом приликом и говори. Према свим правилима, она је бар делимично у овом акту морала бити и исписана, а судећи бар према систему коришћеном у збирној повељи, препис би се нашао у експозицији. Како се на том месту налази текст истоветан бр. 82, поменута ауторка указала је и на питање зашто је било потребно да се овај акт поново и потврди и то одлуком савета.⁵¹ Стога, а у складу са ређањем података у ужој сводној повељи, можда треба допустити и могућност да је акт бр.82, заправо исписани акт краља Уроша I, који је у том случају као оверена копија, доиста и настао касније, а са извесном стилизацијом канцеларије краља Милутина.

Остатак акта (р. 69–86, р. 86–108), односно ужа сводна, различито је тумачена и датирана, у складу са својевременим схватањем о појединим познатим верзијама и броју инкорпорираних повеља. Као посебна проблематика у историографији успоставља се и време одржавања савета, који се везује, најпре за потврду привилегија претходника, а затим и за остатак акта. Првобитно И. Руварац, а затим и М. Пурковића, исту, а на основу пописа црквених великодостојника, односно

⁵⁰ Зборник 1, бр. 82; В. Мошин, *Повеље краља Милутина*, 59. Видети и изнад. Стилизацију тих редова дозвољава и М. Живојиновић. М. Живојиновић, *Даровања краља Уроша I манастиру Хиландару*, ЗРВИ XXXV (1996) 215, 218.

⁵¹ М. Живојиновић, *Даровања краља Уроша I*, 215.

одлуке о потврде привилегија (р. 69–77), датирају стога најпре у 1299/1300. годину, сматрајући да даривање пирга *сазиданог на мору*, припада другој повељи краља Милутина.⁵² Својевремено овакво датирање прихвата и В. Мошин,⁵³ да би у заједничком делу М. Пурковћа и В. Мошина, а о хиландарским игуманима, и у заједничком поглављу, ови аутори донели и ново датирање, али сада уже сводне повеље у целини, како на основу савета, тако и на основу података о пиргу. Тако за време настанка уже сводне повеље наводе период од 1300 - 1303/1304 септембарске године, на основу датирања акта краља Милутина о оснивању пирга, од стране Р. Грујића, а према последњем могућем времену столовања епископа рашког Филипа, тај период евентуално протежу и на почетак 1305.⁵⁴ У складу са евентуалним померањима, уже сводна повеља краља Милутина (р. 1–108), у облику сачуваном бар у три верзије, најчешће се и даље датира, у новијој историографији, а према истим мерилима у временски интервал, 1300/1302–1304/1305. Прихватањем 1302. године, као датума оснивачке повеље пирга, датирање ужег сводног акта, скраћује се на период 1302–1303/1304, те претпоставка да је иста у том облику издата око 1303 или 1303/1304, а у вези обнове Хиландара изгледа и привлачна.⁵⁵

Иако нема прецизних података када је даровано пасиште Лабићево истом манастиру, као ни када је дариван пирг, треба имати у виду да

⁵² И. Руварац, *Рашки епископи и митрополити*, 20; М. Пурковић, *Српски епископи и митрополити*, 13, 14 н. 48; Током касније интерпретације, а услед збрке око верзија, десило се да у литературу уђу подаци да се исти епископи јављају поуздано 1299/1300, у *акту краља Милутина*, а затим и 1303/1304 у *фалсификатима за хрусијски пирг*. Осим пописа црквених достојанственика, у жижи интересовања нашао се и сам попис епископија, па се без поређења издања наводи и да се овом приликом јављају Полимска/Лимска и Моравска епископија, док су подаци о Звечанској довели до различитих мишљења и поистовећења исте са различитим епископијама. Видети под пратећим одељцима са подацима.

⁵³ В. Мошин, *Сербская редакция Синодика в неделю православия: Тексты*, Византийский Временник. Том 17 (42) (1960) 303–304, са пратећим напоменама. Видети и изнад.

⁵⁴ В. Мошин, М. Пурковић, *Хиландарски игумани*. Приредила и допунила М. Живојиновић, Београд 1999, 22, 105 н. 55, 61. За аргументе датирања повеље у 1302, видети и: ССА 9 (2010) 23–24 (А. Веселиновић). За Филипа и пирг, видети и под *Простопографски подаци* и *Топографски подаци*.

⁵⁵ *Зборник 1*, бр 104. Видети изнад н. 52. О градитељској делатности краља Милутина на Светој Гори и датовању изградње свете Богородице и животописа: М. Марковић, В. Т. Хостетер, *Прилог хронологији градње и осликавања хиландарског католикона*, Хиландарски зборник 10 (1998), 201–221.

су дарови краљ Милутин прилаже, заправо скромни у односу на оне који се налазе бр. 82, па одговор за евентуални датум лежи у самом тексту нове диспозиције, којом се практично текст из Милутиновог доба и завршава. Како се из исте сазнаје, изгледа да је током посла потврде повеља претходника, краљ и увидео да *света црква* нема пасиште у земљи Хвостанској, а вероватно да је истом приликом донесен и сет закона, који се односи на проблематику пастирског белега,⁵⁶ при чему се уређује и брига о кобилама, поклоњеним пиргу. Потврдном одлуком високог црквеног савета, и договором са краљицом мајком, исписана је повеља краља Уроша, те је приликом истог саветовања могло да буде одлучено и о неким другим питањима везаним за сакралне земљопоседе, изгубљене потврде претходника, или систем чувања и узгајања високо цењених коња.⁵⁷ Након тога могла су у оквиру владарске канцеларија да настану и засебна акта, стилизован препис повеље краља Уроша или аутентична копија, те акта о новим даровима краља Милутина. Такође иста акта могла су да буду и инкорпорирана у ужи сводни акт краља Милутина. Ипак за сада остаје отворено питање колико је повеља краља Милутина доиста и инкорпорирано у ужи примерак сводног акта, две или три, те да ли су повеља манастиру и повеља пиргу настале и временски засебно. Такође датирање ужег сводног акта, на период 1302–1303/1304, односно око 1303 или 1303/1304, отвара и питање зашто у истом акту нису споменута и нека друга, временски блиска даровања.⁵⁸ Ипак ако је акт настао само са циљем потврде раније повеље краља Уроша, приликом чега су уследили и мањи дарови краља Милутина, те није настао и као пописни у правом смислу, набрајање свих дарова краља Милутина манастиру овде није ни морало да нађе место.

На крају анализе првог дела збирног акта, неопходно је и истаћи да је доиста ужа сводна повеља судећи бар према подацима из сачуваних верзија у скоро истоветном облику, скоро у потпуности сем

⁵⁶ О пастирском белегу под: *Установе и важнији појмови*.

⁵⁷ Судећи да се саветовање са архиепископом јавља и касније поводом издавања повеља Хиландару и то још за Милутина 1317, свакако да су успутно решавана и поједина актуелна питања. М. Живојиновић, *Даровања краља Уроша*, 215 н. 11.

⁵⁸ Према постојећим актима, а ако се прихвати датирање истих, у годинама пре овог акта из канцеларије краља изашле су и даровнице Хиландару о келији свете Петке у Тморанима, и селима Бигун, Ослице, М'сково и З'борско. *Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија I*, 251–260; ССА 9 (2010) 3–17 (Д. Живојиновић). Видети и даље.

у нашој збирној, сачувана и у друга два акта (бр. 104/Г: бр. 104, А, В, - Б нема сачуван крај), те да стога њен предложак у облику у каквом се јавља у приложеном акту очигледно постојао као позната успостављена компилација, и то од значаја, која је у таквом облику у збирну повељу и унета (р.1–108). Стога би се примерак исте у збирном акту можда могао сматрати и аутентичним преписом, изгубљене повеље краља Милутина, чије је издавање пратило одлуке савета о потврди привилегија.

У првом делу или ужој сводној повељи краља Милутина, ниједан посед не би се могао назвати спорним, па чак ни у време краља Душана. Иако према каснијим подацима део Добродољана прелази из поседа Хиландара у посед Студенице, уз надокнаду, а Добри дол, односно насеље, у чијем залеђу се налазила и планина у поседу Хиландара, прелази у посед Дечана, шта се даље дешавало са истим поседима није познато.⁵⁹ Питање поделе Доброг дола, регулисано је посебном одлуком или актом, што је и забележено у повељи Дечанима, где се спомиње у оквиру прва два хронолошки блиска примерка, од којих је познији оверио и сам Душан. Да ли се налазило и у трећем, примерку Стефана Душана из 1343–1345. није познато пошто иста није сачувана у целини. Ипак како се ужи акт Милутина, не само овде, него и у другим верзијама преписује, треба имати у виду и да се преписи тог типа, најчешће дословно преписују, што добро илуструје и још један пример из истог, односно и из основног акта бр. 82 – спомен пчелара у Захаћу на Бистрици, који се такође дословце јавља и у другим компилацијама повеља, што наводи да је исти можда обнародован и као посебна повеља. Током таквих преписа, преписују се и подложници, па и давно мртви услед очувања принципа дословности и веродостојног преписа, иако се на њиховом месту вероватно налазе њихови потомци, у складу са наследношћу занимања. Евентуалне промене се пак бележе у случају нових даривања или пак промена које се јављају услед реалних измена, попут оних у статусу насеља. Минорна регулација таквих преписа могла је да буде извршена и у оквиру посебних докумената, или се просто у складу са другим актима и подразумевала.⁶⁰ Иако је својевремено С. Ћирковић, сумњао да Хрељин поклон није можда и једини повод за настанак збирног акта односно фалсификата, пошто је и сама инкорпорирана повеља краља Милутина проблематична,⁶¹ каснија истражива-

⁵⁹ За убикацију Добри Доли видети под *Топографски подаци*.

⁶⁰ О Захаћу и улијарима: С. Младеновић, *Крушевска метохија*, 41–44.

⁶¹ С. Ћирковић, *Хрељин поклон*, 104.

ња делова исте, упућују на другачији закључак, пошто се подаци бар из ужег сводног акта могу сматрати веродостојним.⁶² Који је пак тачан мотив био да се баш ужа сводна повеља краља Милутина унесе и у збирни акт остаје загонетка, али важност исте, која чини преко половине текста збирне (108 од 174 реда, не рачунајући потпис), наглашена је не само завођењем овог акта у друге верзије сводне повеље, или у збирни, већ и коришћењем аренге истог у канцеларији Стефана Душана.⁶³

Како је и споменуто, повеља, у којој се као ауктор јавља краљ Стефан Душан, отпочиње диспозицијом која се директно наставља на диспозицију овог ужег сводног акта краља Милутина. Судаћи према концепцији уклапања докумената, можда су и приликом писања збирне примењени исти принцип, као у претходном акту краља Милутина – диспозиција новог акта јавља на месту где се изгледа првобитно налазила санкција претходно исписаног, а затим се према хронологији надовезују нови дарови, при чему најчешће претходна диспозиција постаје и део експозиције. Такође и у збирној гледано у целини, прво се износи старија повеља у експозицији, а затим и диспозиције из осталих докумената.

Тако се најпре веома сажето наводи потчињење цркве Архистратига Михаила у Штипу, коју је изградио протосеваст Хреља, манастиру Хиландару (108–111), а како то Душан каже *за помен Краљевства ми и помен његов*, као и поседи и објекти истог у Штипу које је сам и купио (р. 109–114). Истој Цркви Архистратига, владар, односно Стефан Душан подлаже и 50 кућа (р. 114–130) и трг штипски, односно дажбине од трга (р. 130), те доноси и *закон подграђу* (р. 131–135). Такође истом приликом владар у своје име придодаје и поједина насеља – неколико *пустих селишта*, села, и један пашњак у долинама Криве Лаковице и Струмице (р. 136–140). Дарујући свог протосеваста Хрељу, Душан дарује и његову задужбину, коју пак подлаже и Хиландару.

Како је и споменуто, након реда 140, долази нов лист (р. 141–175), на чијем почетку старију диспозицију краља Душана, прекида спомен интервенције, у виду мољенија без имена молиоца, који се пак идентификује као Хреља (р. 141),⁶⁴ након чега следи и одлука владара, која садржи и податак, да је због молби Хреље, краљ Стефан Душан донео одлуку да се акт о подлагању Архистратига Хиландару утврди и запише по истом принципу како је то рађено и у случају даровница њего-

⁶² Видети приложену анализу са пратећом литературом изнад.

⁶³ Видети изнад под разматрањем аренге.

⁶⁴ Видети изнад н. 33.

вих предака (р. 141–144). Ова одлука да се акт на исти начин *утврди, као и у случају других даровница*, односно *на исти начин*, како је то чињено у актима *родитеља и прародитеља*, као изјава типски би могла да се сврста и у короборацију, а у скоро идентичном облику поново се и јавља, и на месту короборације у оквиру завршних формула (уп. р. 165–167).⁶⁵ Затим следи наставак у виду даље диспозиције: одредбе о ослобађању поданика од краљевских захтева, те о подложности цркве Архистратига, директно цркви Богородице (р. 144–147). Одатле па до краја диспозиције тече набрајање нових поседа, у долинама Кумановске реке, Струмице и Криве Лакавице, где се наводе како поседи за које је и подацима из других аката потврђено да су под Хиландар дошли путем подлагања цркве Архистратига, тако и поједини које је Хиландару изгледа директно подложио сам владар (р. 147–165).

Крај акта чине завршне формуле: короборација, санкција и потпис. Короборација започиње кратком формулом *тога ради утврди и записа* на коју се наставља текст: *...да буде утврђено и непроменљиво светој Богородици хиландарској као и друго што је уписано у овом хрисовуљу; на исти начин је и све друго уписано...* (р. 165–167), а који је како је и поменуто у скоро истоветном облику увршћен након интервенције (уп. р. 141–143).⁶⁶ Овде треба истаћи и да док се у првом увођењу короборације позива на акта предака, у другом се позива искључиво на овај акт, што би указивало да је у питању свакако неки тип већ постојећег компилативног акта, у који је већ најпре била уписана претходна повеља, а можда повеље односно дарови и одредбе његових предака. Оваква стилизација збирног акта свакако да указује да је аутор одлуке о уписивању ових акта издао и временски одвојено, па су она независно једна од другог и убележена.⁶⁷

Збирни акт завршава се санкцијом (р. 168–174) која следи општој потврди свега набројаног и не само да припада времену краља Душана, већ садржи и уобичајне елементе. Уједно то је и једино место у ком се владар интитулише са Стефан краљ (р. 169), док се уобичајна интитулација *краљевства ми* провлачи кроз цео збирни акт, без обзира на питање имена ауктора. У оквиру санкције присутне су и духовна и материјална. Док се у духовној као мотиви јављају: Господ Бог и његова

⁶⁵ Видети даље.

⁶⁶ С. Станојевић, *Короборација*, Глас 106 (1923) 14-15; Порчић, *Дипломатички обрасци*, 143.

⁶⁷ Видети даље.

мати Богородица као судије, часни крст, проклињање богом, никејским оцима, свим светим богоугодним и од владара и мотив причесника Јуде, са све познатим цитатом, материјална обухвата претњу гневом и наказанијем владара, као казне владара, и новчану казну у висини од триста перпера.⁶⁸

Санкција из збирног акта међутим садржи једну специфичност. У њој се као ауктори *записанија и утврђења*, јављају заједно *Стефан краљ* и *правоверни властелин протосеваст Хреља*. Како су према правилу у санкцији своје место налазили владар или чланови породице, мора се поставити питање зашто се и име Хреље бележи у истој? Његово име не јавља се чак ни у санкцијама друга два акта Хил. 15, 16, која су му као ауктору приписана, иако се у додатку Хил. 15, истиче да све прилоге умеђио и отесао сам протосеваст Хреља?⁶⁹ Стога је и питање да ли је једна таква повеља и издата?

Иако таква теза отвара и бројна питања, најпре везана за статус и улогу Хреље, мора се истаћи да је у тренутку подлагања цркве Архистратига Хиландару, метох исте, односно прилог Хреље чинио не само основицу поседа свете Богородице у области Радовишко-струмичке котлине, већ и замашни део хиландарских поседа, а за спровођење одлука о подлагању истих у пракси могао и сам да одговара пошто се и налазе на његовој територији, Такође треба имати у виду да је Хреља успон започео вероватно у време краља Милутина, а да је међу *племићима* Стефана Дечанског *први према јунаштву и војничком искуству*, за шта је и награђен изгледа не само титулом протосеваста, већ вероватно да је у његово време и добио место у Штипу да цркву изгради. За краља Душана он је *правоверни властелин*, односно у реалности и *протосеваст*, са прилично великим поседом. Како управо краљевска милост Душана дозвољава да задужбина Хреље, постане и црква са највећим поседима на истој територији, као и да истој буде подложна, бар још једна – Црква у Српшори, појава Хрељиног имена у оквиру

⁶⁸ Ако се прихвати да су уобичајне суме које се јављају уз *гнев и наказаније*, у распону од триста па до пет хиљада перпера, материјална казна из збирног акта, спадала би у најниже познате, односно могло би се рећи да се овде јавља само проформално. Ипак таква сума јавља се у још неким актима. V. Mošin, *Sankcija u vizantijskoj i južnoslovenskoj ćirilskoj diplomaciji*, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku 3 (1954) 27-52. Видети и Н. Порчић, *Дипломатички образци*, 133–134.

⁶⁹ Иако се мотиви духовне санкције великим делом налазе и у далеко богатијим санкцијама повеља о Хрељиним даровима, ни у једној од њих не јавља се материјална казна. Видети рад В. Петровића, у овом броју.

санкције само би осликавала реално стање. У питању је био представник *велике госпде у својој области*, односно *великаш са елементима приватне феудалне власти*. Дарови Хреље *светом манастиру*, знатно су превазилазили обим уобичајних подлагања истом од стране поданика, па чак иако се из пописа изоставе и сви дарови који би се могли приписати краљу Душану.⁷⁰ Ипак и поред спомена Хреље у санкцији, као његов сениор и господар у истој ипак се истиче краљ Душан, који као ктитор из владарске породице подлаже нове поклоне, било у своје или име својих поданика, па и у име Хреље.

Потпис. Након санкције следи и потпис, коме претходи према обичају и симболичка инвокација (р. 175). Сам крст је и украшен, а и потпис и крст исписани су црвеним словима. Иначе управо потпис био је један од разлога да В. Мошин у почетку посумња у аутентичност овог акта, и да га прогласи фалсификатом, пошто сматра да потпис не само да не одговара палеографски потписима Стефана Душана, већ да пре наликује на потписе из треће трећине 14. века.⁷¹ Потпис из акта приписан Душану, привлачи пажњу посебно због једног разлога. Иако се у истом назива *благоверни краљ и самодржац свих српских земаља и поморских*, односно потпис типолошки наликује на потписе Стефана Душана, у потпису је изостављена реч *бог*, па потпис који према усвојеној византијској формули уместо *Стефан в Христа Бога благоверни...* гласи само *Стефан в Христа благоверни*, што представља значајно одступање од прихваћене формуле. Такође у истом се јавља и титула самодржац.⁷² Како је сам акт изузетно стилизован, и то од почетка до краја, написан са великом пажњом и очигледно према успостављеном обрасцу, било би необично да се на крају истог налази и

⁷⁰ О месту, улози и поседима Хреље: *Византијски извори за историју Југославије* VI, 204–205, 213, 225, 227–231, 244–245, 249, 318, 320–321, 323, 326–327, 330, 352, 356–358, 362, 364–372, 384–385, 402, 404–406, 420–423, 425–426, 428, са изворима, старијом литературом и коментарима; Љ. Максимовић, *Византијски свет и Срби*, Београд 2009, 354–355, 264–265.

⁷¹ Као додатне разлоге наводи: недостатак симболичке инвокације, проблематику печата и потпис, а упоређујући је са преостала три примерка у којима је сачувана ужа сводна повеља, истиче низ погрешно различитих речи, па је стога сматра најдаљом од оригинала, те веће поверење поклања актима о даровима Хреље. Како исти аутор касније мења мишљење о овом акту, а и о појединим његовим примедбама је већ расправљано изнад, овде само истичемо питање начина писања потписа. В. Мошин, *Повеље краља Милутина*, 79–80. Видети и изнад под *Опис повеље*.

⁷² С. Станојевић, *Потпис*, Глас 106 (1923) 40–42; Н. Порчић, *Дипломатички обрасци*, 66, 68, 192, 197, 199, 201, 217, 218, 220, 222.

непотпуни потпис краља Душана, и то баш без дела сматраним традиционалним у оквиру укоренење византијске формуле. Таква грешка, као и палеографске одлике, упућују да је акт првобитно сачуван без потписа, односно да је из неког разлога исти накнадно додат.⁷³

Пошто се у новије време детаљном анализом докумената који садрже пописе Хрељиних дарова, бавила М. Живојиновић, која је и показала да су подаци о истим у збирном акту највећим делом валидни, овде се пак поставља питање конструкције ове Душанове повеље.⁷⁴ Као и у случају ужег сводног акта и у овом случају опет је у питању компилација повеља манастиру Хиландару, такође стилизована од неколико докумената које је краљ Душан издао како овом манастиру, тако и протосевасту Хрељи. Одмах након првих редова о подлагању цркве Архистратига *славном манастиру*, своје место је најпре изгледа нашла повеља краља Душана, о подлагању поседа и подложника задужбини Хреље, односно првом ширењу метоха Архистратига. Сматра се да је до таквог даровања дошло 1332, одмах по освајању Струмице.⁷⁵ Дарујући свог властелина краљ Душан дарује његову задужбину, успостављајући цркву Архистратига као главну у области Штипа.

Како тек након интервенције долази нова диспозиција, вероватно да је или том приликом, или неком другом могао метод исте манастирске цркве и да буде увећан новим даровима. У оквиру такве поставке збирни акт би заправо био састављен од две посебне повеље Хрељи и повеље манастиру Хиландару, у коју су били уписани како дарови Хреље, тако и дарови краља Душана *светом манастиру*. Можда у складу са таквом тезом треба тумачити и речи из акта Андроника III, према којима је Хреља, тражио потврдну повељу од истог владара о подлагању метоха Архистратига Хиландару, на основу *докумената* који постоје о поклонима. Неспомињање Српшоре у првом делу, тиме би такође било објашњено. Иако се у другим каснијим актима, а ако се

⁷³ Могуће да је то тога дошло приликом исписивања акта, али и касније. Како је исти потпис својевремено видео још Д. Аврамовић, не може се искључиво за писање истог окривити већ помињани монах Никандор. Д. Аврамовић, *Описаније древности*, 38. Видети и под *Датум*.

⁷⁴ М. Живојиновић, *Струмички метод*, 205-221. Видети и под *Топографски подаци*, као и рад В. Петровића. О појединим проблематичним даровима видети даље.

⁷⁵ Друга два акта о даровима Хреље Хиландару датирана су са 1332. и 1336 (!). годином, те није немогуће да су првобитна акта Хрељи од стране Стефана Душана и издата доиста тих година, те да су стога исте и уписане у повеље о Хрељиним даровима (Хил. 15 - 1332, Хил. 16-1336 (!)). Видети рад В. Петровића. Видети и даље.

прихвати идентификација, иста налази на свом топографском месту у оквиру набрајња поседа,⁷⁶ није немогуће ни да је и Србшора накнадном одлуком дарована или да је пак у збирни акт уписана према градацији ктитора. Тако се најпре наводи света Петка са метохом у Карбинцима (р. 157–160), а затим и поменути Србшора, па изгледа да су на крају придодате цркве из околине Штипа, са метохом и према статусу ктитора, најпре црква Карбе, дар краља Душана, а затим и црква Берислава, односно дар протосеваста Хреље (р. 163–165).⁷⁷ У другом делу такође се наводи даривање села Лојан и Вучијег Луга (р. 147–153) који нису познати из других аката о даривању Хреље, а ни Хиландару, а која је можда краљ Душан том приликом лично подложио,⁷⁸ а затим се даље наводе и други дарови Хреље Хиландару. Одлуку да се Хиландару, подложе и додатни поседи, Лојан, Вучји луг и црква Карбе, вероватно да су макар у случају Карбинаца пратила и посебна акта.⁷⁹

Као прилог мишљењу да су у питању доиста и била два акта краља Душана, говорио би и испис акта Стефана Душана сачуван колико је познато једино у испису архимандрита Леонида. Иако је већ исписао сам збирни акт на претходним страницама, као акт краља Милутина, у каснијем тексту говорећи о актима краља и цара Душана аутор истиче да се под 1332. годином, налази и акт краља Душана Хрељи, чији текст и доноси, а који већим делом одговара првом делу текста о Хрељиним поклонима у самом збирном акту (р. 108–114, 130–142). У преписаном акту изостављена су имена подложних људи, као и одлука да се исти према обрасцу као што је у повељама родитеља и прародитеља, односно завршава се Хрељиним мољенијем и одлуком владара да се наведени дарови подложе цркви свете Богородице. Исти аутор не доноси потпис,

⁷⁶ М. Живојиновић, *Струмички метох*, 210–211.

⁷⁷ Хреља је тако зидао љубављу душе, Карба је зидао сопственим рукама, док је Светог Георгија зидао Берислав. У случају Цркве у Лојану, чак се ни не спомиње ктитор, а за разлику од претходне три, које су имале метох, ова се дарује са селом у коме је, а без метоха. О датирању збирног акта видети даље.

⁷⁸ Иако су ови дарови проблематични пошто за исте немамо потврде у другим актима, не мора значити да је у питању интерполација. М. Марковић, *Прилози за историју Светог Никите*, 80. Уп. М. Живојиновић, *Струмички метох*, 209–210, 213. Видети и испод н. 79.

⁷⁹ Као и у случају цркве Берислава и црква Карбе даје се са метохом, а како је у питању верни властелин Стефана Дечанског, чија повеља истом није сачувана, о истом дару морала је да буде издата и посебна повеља краља Душана. За Лојан и Вучји луг под *Топографски подаци*. Што се тиче места Тетрагонитово остаје нејасно да ли га краљ подлаже искључиво у своје име Хиландару. Видети рад В. Петровића.

тако да је није немогуће да је у рукама имао неку од манастирских копија или непотпун испис, који потврђује макар према години коју бележи да је оригинални акт Хрељи из те године вероватно и постојао.⁸⁰

Датовање другог дела акта у уској је вези и са најранијим датумом када је збирни акт могао и да настане. Према подацима о Хрељиним поклонима из збирне повеље, те на основу датума акта цара Андроника III Хрељи (1340, или прва половина 1341. године), иста је у овој форми могла најраније да настане након подлагања Архистратига Хиландару, а пре одметања Хреље (1335–1336/прва половина 1340), а судећи према помену Хреље у санкцији, свакако у време док је исти био жив, односно најкасније до краја 1342, те можда треба узети у обзир да је у овом облику могла да настане и након поновног приласка Хреље, Стефану Душану. Док би у прилог 1336, ишла и теза да је Хреља посредовао у тадашњим српско византијским односима, те да није немогуће да је тада и награђен, прихватање тог датума отвара и проблематично јавља се питање интервенције. Док се у збирном акту као молилац јавља Хреља, у Хил. 15 и Хил. 16, интервенција се приписује игуману свете Богородице Хиландарске, Арсенију. Како је и сама хронологија мољенија из последња два акта проблематична исти не би могао бити и једина поуздана хронолошка одреднице.⁸¹ Према изложеним подацима акт о Хрељиним даровима могао је настати свакако у периоду 1336/1340–1342, а изузимајући период одметања Хреље. У прилог ранијем датовању говори податак да се Хреља назива само *протосевастом*. *Правоверни властелин*, могао је бити и пре одметања, и после новог приласка Душану. Ипак да је акт или можда боље речено други акт о даровању Хрељиних и сопствених поседа Хиландару свакако настао у датом периоду, говоре и поједини делови текста збирног акта. Исти тип аренге тако је коришћен је како је и напред речено и у акту

⁸⁰ Архимандрит Леонид, *Историческое описание*, 24-28, 68-69. Видети рад В. Петровића.

⁸¹ *Византијски извори за историју Југославије VI*, Београд 1986, 352, 364-365, са изворима, старијом литературом и коментарима; В. Мошин, М. Пурковић, *Хиландарски игумани средњег века*. Приредила и допунила М. Живојиновић, Београд 1999, 68-75; М. Живојиновић, *Струмички метох*, 206-208, н. 21. О Арсенију (1335/1336-1345) у: *Преглед*, ССА 10 (2011). Заједнички помен Арсенија и *баште* Амфилохија (први пут се спомиње 1345) у актима Хил. 15, 16 наводи С. Ћирковића да између осталог оригинални акт који је послужио као основа актина о Хрељиним даровима датира са 1343. годином. М. Живојиновић, *Струмички метох*, 220. Видети изнад н. 18. Видети и рад В. Петровића у овом броју. Видети и под *Датум*.

краља Душана светој Богородици у Тетову, који се пак датује у лето 1343,⁸² а одређене одлике короборације, па и санкције такође повезују збирни акт са појединим повељама из истог периода.⁸³

Датум. Како збирни акт није датиран, о времену његовог настанка, расправљано је у литератури, а евентуални датум од почетка се јавља и у уској вези са питањем оригиналности.⁸⁴ Оригиналност збирног акта стога је посебно питање, како из угла спољне, тако и унутрашње критике. Подаци у целом збирном акту највећим делом су веродостојни, а акт изгледа не садржи чак ни интерполације, те се може рећи да је у питању збирни акт аутентичне садржине. Заправо од свих података које садржи најсумљивије делују завршне формуле, санкција у којој се јавља и Хреља и непотпун потпис. Податак о појави Хреље у санкцији, насупротив аутентичне садржине, ипак не може бити сматран једином интерполацијом, бар не таквом која би била повод за настанак акта. Непотпун потпис краља Душана, указује да у сачуваном облику, повеља није могла да изађе из владарске канцеларије, те је свакако настала у самом Хиландару, а ради извесних потреба манастира. Стога збирни акт дипломатички представља фалсификат аутентичне садржине. Да је акт у овом облику настао у скрипторију Хиландара, сведочи донекле и сам текст акта. Бележење да се све потврди најпре као у другим актима, а затим као у датом акту (реферише се на претходни у низу) упућује на извесно скраћивање текста, али и на одлуке владара да се дати акти потврде и издају у *свему на исти начин*. Скраћивање законског дела и завршних формула првобитног текста вероватно да је вршено током самог уписивања докумената по реду.

Када је, зашто и на који начин збирни акт настао додатна су питања. Првобитно В. Мошин, помишља да је акт настао у време после смрти Хреље и Стефана Душана, па и после Маричке битке, када се поседи у Струмској, па и Серској и Скопској области више не налазе у

⁸² Д. Кораћ, *Повеља краља Стефана Душана манастиру Свете Богородице у Тетову*, 163.

⁸³ Као евентуални прилог хронологији могао би да послужи и коришћење термина *образ*, међутим исти није посебно проучаван, као ни његова појава у повељама. Тај термин јавља се и у акту краља Душана Хрусијском пиргу од 1. јануара 1345, сачуваном у препису из осме деценије 14. века. ССА 6 (2007) 87, 90, 95 (Д. Живојиновић).

⁸⁴ Како је на мишљења о датумима слојева истих већ указано изнад, а додатно ће на датуме појединих дарова бити указано и унутар одељака са пратећим подацима, овде разматрамо само датум настанка збирног акта у постојећем облику.

српском поседу, а локални црквени судови немају увид у право стање ствари и односе поседа. У таквим околностима манастири покушавају да потврде, али и да дођу до нових, па и туђих црквених поседа и права. Нешто касније исти аутор настанка акта помера чак на 1343, односно време живота Стефана Душана, а износи и мишљење да је до тога дошло и са дозволом краља Душана.⁸⁵ Разматрајући пак акта Хил. 15 и Хил. 16, С. Тирковић сматра да су иста вероватно и настала осамдесетих 14. века, на основу изгубљеног оригинала о Хрељиним поклонима, издатог највероватније из периода око 1343, или саме 1343. године, из које се сматра да потиче и акт о даривању властелина Рудла. М. Живојиновић истиче да је збирни акт можда настао и у Хиландару ради ради припрема да манастир затражи потврду својих поседа у српским земљама, те да је исти вероватно коришћен већ за потребе доказивања поседа још 1355, за време живота краља Душана. Такође прихвата и претпоставку да је оригинални акт из времена око 1343. постојао.⁸⁶

Палеографски, како је споменуто, а према одликама текст припада писару чији би се рад могао датovati у другу половину, па и четрдесете XIV века. Ако се изузме недостатак речи *Бога*, потпис би се према елементима, могао датирати у потписе краља Душана, у период пре проглашења царства, односно четврту деценију 14. века - међутим по одликама припада трећој трећини истог столећа. Према поменутиим одликама рукописа можда се може бар условно одредити да је повеља у овом облику исписана у периоду између четрдесетих и седамдесетих, ако не и каснијих година XIV века.⁸⁷ Сами подаци доста приближно омогућавају да се одреди најранији датум настанка, па се настанак збирног акта, може ставити најраније у период, којим се може датирати и друга повеља краља Душана Хрељи, односно 1336/1340–1342. Након тог тренутка могао је да настане и овај збирни акт у манастиру Хи-

⁸⁵ Првобитно мишљење, В. Мошин такође делимично базира на разматрању повода за настанак фалсификата и интерполација у вези хрусијског пирга и св. Никите, а као евентуални датум чак наводи и суђење између Василопирга и и Хиландара, односно 1388. годину. В. Мошин, *Повеље краља Милутина*, 81, 83–84, уп. *Српски грамоти*, 137.

⁸⁶ М. Живојиновић, *Струмички метох*, 205, 220 н. 2; ССА 6 (2007) 94–95 (Д. Живојиновић); ССА 9 (2010) 75–86 (С. Мишић). Видети изнад н. 18. Видети рад В. Петровића.

⁸⁷ Приликом разматрања да ли је текст писан ближе средини или крају века, треба имати у виду да није немогуће ни да је исти заиста дословно у препису и копиран, док је потпис изведен у слободној варијанти, јер није било првобитног узора.

ландару. Стога се мора истаћи и да је иста доиста и могао да се користи за доказивање поседа, као збирна повеља Хиландару, још за време краља Душана. Осим веродостојности података, и форма акта, односно стилизација текста према истом обрасцу, указују да је исти и настао у хиландарској канцеларији према повељама и саопштеним одлукама краља Душана. Такође до компилације је могло да дође и касније, а судећи према потпису, најкасније у последњој трећини XIV века, а на основу избора одговарајућих докумената у складу са тренутном потребом манастира.

Да ли је пак збирни акт настао као евентуални предложак или пак као компилација за потврду привилегија није сигурно, као ни у каквом би био односу са оригиналним актом из око 1343, чије се постојање претпоставља. За сада остаје нејасно и зашто је у њега инкорпориран баш ужи сводни акт краља Милутина. Речи из текста којима се изражава одлука да се све потврди као у актима родитеља и прародитеља, наводе на помисао да је ипак из неког посебног разлога у збирни ушао и ужи сводни акт краља Милутина. Укључивање истог имало би пак смисла или у случају потврде даровница ранијих владара, или пак ради стварања преписа неколико важнијих повеља. Да ли би и зашто баш тај акт сам Душан инкорпорирао у свој или потврдио за сада нема одговора, те без додатне потврде можда се може претпоставити и да је до такве инкорпорације дошло од стране монаха. У оквиру збирног корпуса арена је свакако преузета из првог, а санкција из последњег издатог акта, пре сачињавања пописа.

Просопографски подаци

У претходним свескама Старог српског архива већ су објашњавани следећи просопографски подаци: **Стефан Урош I, Стефан Урош II Милутин, Стефан Душан, Хреља, епископ призренски Дамјан**, према *Прегледу*, ССА 10 (2011) XLVI–LV, као и према *Регитрима* у ССА 11 (2012) и ССА 12 (2013). Како се иста литература не би навела више пута, овде за попис епископа уопште, упућујемо на радове М. Пурковића, *Српски епископи и митрополити* и М. Јанковић, *Епископије и митрополије Српске цркве у средњем веку*, Београд 1985, па се стога литература наводи, само у случају да је од значаја.

Архиепископ Јевстатије II, 70 (ред) – налазио се на положају архиепископа од 1292. до 1309?, када има мишљења и да је умро (16. августа непознате година). Помиње се да је био у добрим односима са Данилом, потоњим архиепископом, Данилом II, који је код њега бора-

вио годину и по дана као јеромонах, пре него што је на неком од сабора изабран за игумана Хиландара. Осим у вези са Данилом, овај архиепископ, помиње се и као обновилац Жиче, а судећи према доступним подацима био је и вешт дипломата. Учествовао је у преговорима краља Милутина са Византијом 1298/1299, односно са Теодором Метохитом, а у име истог владара, октобра 1301, и у решавању његових односа са Дубровником, када борави у Приморију. Његов портрет приказан је у Цркви Св. Ахилија у Ариљу (1296).

Литература: М. Јанковић, *Поседи и привилегије српске цркве у Будви*, ИЧ 35 (1988) 34–35.

Епископ зетски Јован, 71 – спомиње се само у попису епископа. О њему нема других података. Једино је познато да га је наследио Михаило који се јавља у акту краља Милутина датованим у 1306. годину.

Епископ рашки Филип, 72 – јавља се само у попису епископа. О њему нема других података. Судећи према подацима из извора, односно запису, наследио га је Григорије II, који се на том положају јавља 1305, односно 1304/1305 септембарске календарске године.

Епископ звечански Данило, 72 – епископ звечански Данило јавља се такође, само у оквиру пописа епископа. Иако је једини његов поуздан помен управо у оквиру пописа сабора, у литератури су учињени покушаји да се исти веже како за истоименог ибарског епископа, који се у редакцији тзв. Пљеваљског синодика, из 1284–1290, наводи као покојни, тако и за нешто каснијег бањског, који се наводи без имена, а такође као преминули, а у време преузимања епископске столице Бањске, највероватније 1312, од стране Данила, каснијег архиепископа, Данила II.

Извори и литература: Зборник I, 373, 374, бр. 104; В. Мошин, *Сербская редакция Синодика в неделю православия: Тексты*, Византийский Временник. Том 17 (42) (1960) 304 н. 222, уп. Д. Јањић, *Канонскоправни аспект оснивања Бањске епископије*, *Анали Правног факултета у Београду*, Година LX, бр. 2 (2012) 354. Видети и под **епископија Звечанска** у одељку *Установе и важнији појмови*.

Епископ хвостански Јован, 72 – познат је само из пописа епископа.

Епископ хумски Јевстатије, 73 – познат је само из пописа епископа. На овом месту остао је вероватно до друге половине 1305, пошто се те године као епископ бележи Јован.

Епископ топлички Герасим, 74 – спомиње се само у попису епископа.

Збирна повеља краљева Милутина и Стефана Душана Хиландару

Епископ будимљански Герман, 74 – познат је такође само из пописа епископа, али се за разлику од других црквених великодостојника не јавља у сва четири сачувана преписа. Тако се на одговарајућем месту јавља у примерцима Б и Г (збирна), док је у преписима А и В изостављен.

Епископ липљански Андоније, 75 – такође се једино помиње у попису епископа.

Епископ скопски Никола, 75 – такође се јавља само у попису епископа.

Епископ дабарски Јован, 76 – епископ дабарски Јован IV. Има мишљења да се исти дабарски епископ Јован сем у попису епископа јавља и у повељи Манастиру Бањској (Свестостефанској) на седмом месту.

Литература: Д. Јањић, *Белешке о Дабарској епископији*, Баштина 31 (2011) 133-148, са изворима и старијом литературом.

Епископ моравички Кирил, 76 – јавља се такође само у попису епископа, али како се не појављује у каталогу моравичких епископа у станој цркви и то моравичке епископије, Св. Ахилија у Ариљу, чије је осликавање завршено 1296, сигурно је да на епископску столицу долази тек након те године.

Краљица Јелена (кралица Елена), 70 – српска краљица, мајка краља Милутина.

Литература: М. Поповић, *Српска краљица Јелена између римокатоличанства и православља*, Београд 2012.

Обрад Манијак (Маниакъ), 82 - познат и као Обрад Мањак, јавља се са титулом севаста и као утесивач међа пасишта Лабићево. Иако сем помена у ужој сводној, није познат из осталих извора, услед ретког презимена доводи се у везу са војводом Дејаном Мањком који се јавља у стонској повељи краља Душана (1333).

Литература: В. Алексић, *Наследници Мрњавчевића и територије под њиховом влашћу од 1371. до 1395. године* (докторска дисертација у рукопису), Београд 2012, 57–58. Видети и ССА 9 (2010) 45 (Д. Јечменица).

Карба, 156–157 – властелин и савременик краља Стефана Дечанског и краља Душана, који је добио земљу, судећи према тексту приложеног акта, још од оца краља Душана, односно Стефана Дечанског, на којој је и сазидао Цркву Свете Петке. У литератури се често наводи да је исту *зидао сопственим рукама и украсио* па се исти класификује као градитељ или уметник. Ипак треба имати у виду да тим речима

Александра Фостиков

жели да се истакне његово изузетно ангажовање, на изградњи и опремању исте, те да исте не морају нужно да указују на Карбу као на *мајстора*. Иако сам није познат из других извора, његова земља позната већ у време Стефана Душана као Карбинци, била је повод каснијих спорова.

Литература: I. Kukuljević Sakcinski, *Slovník umjetnikah jugoslaven-skih*, Zagreb, 1858; М. Живојиновић, *Струмички метох*, 209 н. 25.

Берислав, 162 – сазидао Цркву Св. Георгија (Ђорђа) у Србшори, односно њен је ктитор. Није познат из других извора.

Важнији појмови и установе

У претходним свескама Старог српског архива већ су објашњени следећи појмови и установе: **краљевство ми**, **хрисовуља**, **село**, **власи**, **пасиште**, **виноград**, **архиепископ**, **уљаник**, **уљари**, **планина**, **добитак**, **царина**, **парик**, **господин**, **госпођа**, **епископ**, **севаст**, **перпер**, **работе** (мале и велике), **понос** (житни, вински), **провод**, **коњ/позоб**, **пас/псар**, **поклисар**, **епископија хумска**, **епископија призренска**, **епископија моравичка**, **владалац**, **свећа**, **келија**, **пирг**, **воденица**, **њива**, **трг**, **отрок**, **иконом**, **орање**, **селиште**, **село**, **град**, **парик**, **стас**, **град/градозиданије**, **властела**, **игуман**, **међа**, **синор**, **метох**, **властелин**, **записаније**, према *Прегледу*, ССА 10 (2011) LVI–LXI, као и према регитрима у ССА 11 (2012) и ССА 12 (2013). Како се иста литература не би наводила више пута, и овде за попис епископија уопште, упућујемо на рад М. Јанковић, *Епископије и митрополије*, па се стога наводе само нова разматрања.

Кнез, 35 – овде назив за старешину катуна.

Литература: *ЛССВ*, 86–87 (Д. Динић Кнежевић).

Царински добитак, 66 – термин царина/царински има широко значење, па се исти користио не само за систем наплате таксе (дажбина на робу), већ и да означи величину обрадивог земљишта, која се обрађивала бесплатном радном снагом, државну земљу у којој се дажбине разликују, те уопште државну својину/имовину, па и државну благајну (становништво ослобађа рада у царини, владар из царине дарује земљу, или је узима назад у царину, а у царину узимало и богатство/имовина уопште, односно у исту су уплаћиване новчане казне). Појам је наслеђен из римског или византијског права, па се у актима углавном јавља у вези са приморским областима или са новоосвојеним крајевима - скопском облашћу. Прва појава истог у домаћим повељама забележена је у акту бр. 82, а затим се, сем у преписима исте, налази и

у актима краља Милутина, такође везаним за скопску област. Касније се јавља и у преводу Синтагмата. У складу са широким значењем речи царина и појам царински добитак различито је тумачен и превођен, па се тако помињу и *vestigalis*, *ager vestigalis*, те *ager compascuum*. Да исти треба довести у везу са ширим значењем речи царина, истакао је још М. Благојевић, који пак термин објашњава и искључивим правом коришћења пашњака, од стране стоке царинске, која представљала стоку манастирску или мање вероватно стоку властелинску, а дозвољава и могућност да се ради о посебном систему бриге о стоци, од стране подложног становништва, док М. Живојиновић истиче да је у питању уступање прихода од државне испаше. Како је у овом случају пашњак заправо дат из *царинског добитка*, свакако да се мора разумети да је дат из државне својине или благајне. Ако се прихвати да је Раковица дар краља Уроша I, онда се мора прихватити и да је исти термин са таквим значењем коришћен још у канцеларији истог владара.

Извори и литература: G.Wenzel, *Codex diplomaticus*, 292 бр. 180; Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare*, 802 бр. DCXLIV; Матије Властар, *Синтагма*. Са старословенског превела Т. Суботин Голубовић, Београд 2013, 192, 250, 290; М. Благојевић, *Планине и пашњаки у средњовековној Србији (XIII и XIV век)*, ИГ 2–3 (1966) 45, 49; М. Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 1973, 350–358; М. Живојиновић, *Даровања краља Уроша I*, 217; М. Благојевић, *О једнаким обавезама становништва у хрисовуљама манастира Св. Георгија код Скопља*, ЗРВИ XLVI (2009) 154–157; Т. Суботин Голубовић, *Српско-словенски превод Синтагме Матије Властара, Средњовековно право у Срба у огледалу историјских извора*, Београд 2009, 16–17. Видети и *Раковица под Топографски подаци*.

Епископија зетска, 71 – основана је после добијања аутокефалности српске цркве 1219. године, а након уздизања српске цркве на ранг патријаршије 1346. године, добија статус митрополије. Као седишта јављају се Манастир светог Архангела Михаила на Превлаци, а затим у кратком временском периоду у 15. веку и Манастир Св. Марка, па Пречистој Крајинској, а затим и Манастир Врањина и Манастир Св. Николе на Ободу. Коначно седиште Зетске митрополије пресељени је на Цетиње, од када седиште постаје Цетињски манастир, а иста се уместо Зетске назива Цетињска.

Литература: Ђ. Јанковић, *Условљеност оснивања Зетске епископије на Превлаци*, Бока 24 (2004) 77–91; М. Јанковић, *Зетска митрополија на Превлаци у XV веку*, Бока 24 (2004) 93–103.

Епископија рашка, 72 – спада у старе епископије, а од 1219, са оснивањем аутокефалне српске цркве, постаје и српска епископија, па се често каже да је иста тада и основана. Седиште се налазило у Манастиру св. Петра и Павла (Петрова црква), а 1346, уздигнута је на ранг митрополије.

Епископија звечанска, 72 – наводи се само у овом акту. Сматра се да је успостављена уместо Ибарске епископије, те да је касније замењена Бањском. Како се Ибарска једини и последњи пут спомиње у извору датованом у период 1284–1290 (1292?), изгледа да је њена организација, била само корак у реорганизацији седишта исте епископије, које се најпре везује за област, затим за град, и потом опет на кратко за манастир, а у складу са потребама владара, краља Милитина.

Епископија хвостанска, 72 – организована је након добијања аутокефалности српске цркве 1219. године. За њено седиште одређен је манастир посвећен Успењу Свете Богородице, тзв. Мала Студеница или Студеница Хвостанска. Такође је уздигнута на ранг митрополије.

Епископија топличка, 74 – основана је након добијања аутокефалности српске цркве (1219), а као седиште је установљено у Манастиру светог Николе код Куршумлије. Након успостављања патријаршије, иста је уздигнута на ранг митрополије.

Литература: М. Јанковић, *Топличка епископија и митрополија у средњем веку*, Куршумлија кроз векове. Зборник радова са научног скупа Пролом Бања 1995, Београд 2000.

Епископија будимљанска, 74 – спада у првоосноване епископије 1219. За седиште је изабран Манастир Ђурђеви ступови у Будимљи. Уздигнута је на ранг митрополије.

Литература: *Ђурђеви ступови и Будимљанска епархија : зборник радова*, Београд 2011.

Епископија липљанска, 75 – сматра се да липљанска епископија спада у старе епископије, као и да је вероватно основана и као српска, након проглашења аутокефалности, али да се не јавља у првим познатим списковима из дипломатичких разлога. Иако о истој скоро да нема података, судећи према речима краља Милутина, успостављена је још за његових прародитеља, а према истим, као епископија, изгледа већ са седиштем у Грачаници, забележена је и у актима његовог оца, краља Уроша I. Помен исте сачуван је и у тзв. Пљеваљском синодику, под називом (ли)планска. Након тога поново се помиње у овом попису где је пак у три преписа забележена као липланска, док се у препису збирне једино, очигледно писарском грешком назива лимљанска. Из неког

разлога иста се и у другим изворима спомиње у скраћеном облику, па и изостављањем почетног слова – л. Прво седиште налазило се у Липљану у цркви св. Богородице, а затим је исто пресељено у манастир Грачаницу. Ипак и након пресељења седишта у Грачаницу, иста се назива у изворима и даље липљанском, а затим постаје и грачаничка, а под тим именом се и устаљује и постаје митрополија.

Епископија скопска, 75 – скопска епископија спада у старе епископије, као и липљанска. Као српска, основана је свакако након освајања краља Милутина, односно после 1282. Први пут спомиње се управо у овом попису епископа, а како се иста не спомиње у тзв. Пљеваљском синодику, односно препису пописа епископа чији се настанак датира у период 1286–1292, није немогуће ни да је иста организована тек у последњој деценији XIV века, а званично призната тек након мира из 1299. Након проглашења патријаршије, иста је уздигнута у престолну митрополију.

Епископија дабарска, 76 – основана је након проглашења аутокефалности, а у новијој историографији има мишљења и да почетке исте, треба тражити у ранијем периоду. Седиштем ове епископије сматра се Манастир Св. Николе у Дабру (тзв. Бања код Прибоја). Археолошка истраживања овог манастира трају већ неколико година, а резултати ће бити презентовани у докторској тези М. Бунарџић.

Белег пастирски, **белег**, 83, 85 – Термин белег пастирски, овде се односи на надоканду, односно врсту исплате, коју су за свој рад пастирски кобила, односно кобилари, добијали, у коњима, и то у виду дела мушког подмлатка, ждребаца. Исплата у коњима била је често коришћена пракса, како као казна, тако и као награда за рад, па се белег често реферише и као дар, поклон, иако је заправо у питању надокнада за рад изражена грлима у стоке, а сем коња као белег се јавља и овца са јагњетом.

Литература: *ЛССВ*, 38–39 (М. Благојевић).

Протосеваст, 109, 169 – висока византијска титула.

Литература: *ЛССВ*, 599 (Ј. Максимовић).

Технит (**тѣхнит**), 118 – Реч технит, технитар (**тѣхун**) значи вештину (*ars*), односно стручни рад који не може свако да обавља, па се у том смислу исти изједначава са називом мајстор.

Извор и литература: С. Ћирковић, *Штмп* у XIV веку, Зборник на трудови посветени на академикот Михаило Апостолски по повод 75-годишнината од животот, Скопје 1986, 35; С. Ћирковић, *Производња*,

Александра Фостиков

занат и техника у Србији средњег века, у: *Работници, војници, духовници*, Београд, 1997, 63–64 (Прештампано из: М. Ристић, С. Ћирковић, В. Кораћ, *Опеке српских средњовековних манастира*, Београд 1989, 1–24, С. Ћирковић); ССА 1 (2002) 66 (С. Мишић).

Цегар, 123-124, 127 – обућар.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских*. Дио 3, Р – Ћ, Биоград, 1864, 454.

Пудар, 128 – чувар винограда, поља.

Литература: Р. Skok, *Etimologijski rјесnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* III, Zagreb, 1973, 68

Клобучар, 129 – шеширџија, а у уском значењу и произвођач одређеног облика шешира.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских*. Дио 1, А–К, Биоград 1863, 448–449; *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд (ЭССЯ)* 10, Москва 1983, 61–62, са освртом на ранија издања речника.

Закон подграђу, 131; као **закон**, 131 – у овом случају закон који се односи на становнике потчињене Цркви Св. Архистратига.

Литература: С. Ћирковић, *Хрељин поклон*, 104 н. 3; М. Живојиновић, *Струмички метох*, 208.

Образ (wбpазъ), 143, 167 – образ, лик, знак, симбол, слика, гравура, типар, односно грч. εἰκών, лат. signum.

Литература: *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд (ЭССЯ)* т. 29, Москва 2002, 63–66. Видети и ССА 6 (2007) 87, 90 (Д. Живојиновић).

Топографски подаци

Топографске податке објављене у претходним свескама *Старог српског архива*: **Света Гора, Хиландар, Крушево, трг Книнац (Книна), Штупељ, Бистрица (Пећка Бистрица), Призрен, Сламодраже, Непробиште, Момуша (Мамуша), Добродољани, Моравице, Зета, Дрим**, видети према: *Прегледу*, ССА 10 (2011) LXII–LXVIII, као и према регитрима у ССА 11 (2012) и ССА 12 (2013). За евентуална померања датирања повеље великог жупана Стефана Хиландару, на коју се позива у подацима видети: ССА 9 (2010) 233–241 (Ђ. Бубало). Како су бројни топографски подаци одавно убицирани, па и обрађени у литератури, овде упућујемо на следеће радове: М. Живојиновић, *Историја Хиландара I*; М. Живојиновић, *Даровања краља Уроша I*; М. Живо-

јиновић, *Струмички метох*; С. Младеновић, *Крушевска метохија, хиландарски посед у Хвосну*, Ниш 2013 (према регистру); Б. Зарковић, *Велика Хоча и зачеци црквеног поседа у Метохији*, Зборник радова Филозофског факултета универзитета у Приштини XLIII–2 (2013), Косовска Митровица, 131–148. За податке који се јављају и у актима Хил. 15 и Хил. 16, овде се најчешће само упућује на рад В. Петровића у овом броју. Поједине вести и евентуални историјат, дати су само за оне топониме који нису убицирани, или просторно одређени.

Света Богородица хиландарска, 21, 76, 77, 142, 146, 151, 155–156, 158, 165 (као *света црква* 67, 77, 78, 83, 90), (као *црква*, 68, 87 као *црква, славни манастир* 110–111) - Црква свете Богородице у Хиландару, у Светој Гори.

Ђурђевик, 23 – данас Мали и Велики Ђурђевик, на левој обали Белог Дрима. Дарује га велики жупан Стефан Хиландару повељом 1200/1201–1207/1208.

Петровик, 23 – топоним није очуван, дар је великог жупана Стефана, а према каснијим актима вероватно да је постојало средином 14. века. Налазио се у близини Крушева или Ђурђевица, те је могуће да се стопило са неким од поменутих насеља, можда баш Крушевом, као чији заселак се и јавља у акту Стефана Душана 1347–1348. Винограде у овом селу бележи и акт о крушевским међама из 1327, према ком се Петровик налазио на потесу нешто ниже од Штупеља, а изнад Крушева и Ђурђевица, на путу према Белом Дриму.

Извори и литература: *Kosovska Mitrovica 630-3-1, Topografska karta 1:25 000, Vojnogeografski institut, 1972²*; ССА 3 (2004) 4, 6 (С. Мишић).

Клина, 23 – Клина, на левој обали Белог Дрима, дар великог жупана Стефана.

Рубч, Рубач поток, 23 – данас непознат, дарује га велики жупан Стефан Хиландару. Пошто се наводи између Клине и Дрстника, вероватно да се и налазило у близини једног од та два поседа. Према картама изнад Клине, а поред топонима Клинавац и Мали Ђурђевик, налази се назив Рупац, који би можда могао да се доведе у везу са називом из акта.

Литература: *Kosovska Mitrovica 630-3-1, Topografska karta 1:25 000, Vojnogeografski institut, 1972²*; М. Пешикан, *Из историјске топонимије Подримља*, Ономатолошки прилози II (1981) 56.

Дрстник, 24 – Дрстник, на левој обали Белог Дрима, дар великог жупана Стефана.

Гребник, 24 – на левој обали Белог Дрима, дар великог жупана Стефана.

Гован, 24 – Топоним није очуван, дар великог жупана Стефана. Према месту навођења налазио се између села Гребник и Долац. На истом потесу забележен је још прошлог века патроним *Gjonaj* (Ѓонај) за који се сматра да представља латинизирани облик назива села Гован.

Литература: R. Doçi, *Identifikacija nekih srednjovekovnih antroponima u današnjim albanskim govorima na Kosovu*, Zbornik šeste jugoslovenske onomastičke konferencije, Beograd 1987, 255-256.

Долац, 24 – данас Долац, између река Дрима и Клине, дарује га краљ Урош I.

Петрче, 24 – Петерч, Потерч, данас и Горњи и Доњи Петрич, на левој обали Пећке Бистрице. Дарује га краљ Урош I.

Вранике обе, 24 – оба Вранића, вероватно Горњи и Доњи Вранићи, чија тачна локација није утврђена. Најпре се као у јавља као дар у повељи великог жупана Стефана, где се спомињу Горњи Вранићи као заселак Беличиштима (*Беличишта с горњим Вранићима до Градишта*), такође неубицираног села, а затим краљ Владислав дарује Враниће, вероватно Доње, пошто се од тада у изворима јављају као *оба Вранића*. У акту Душана Хиландару из 1347–1348, наводе се пак само једно село – *село Вранићи ... и забел Белош*, те је могуће да су се средином 14. века, оба Вранића, стопили у једно село. Према поменутим актима, ове локације смештене су у близини Петрча/Петрича и Видења/Видања, односно Видења са засеоцима и села Косорића. Према мишљењу В. Пешикана, Вранићи су се вероватно налазили у близини места Сврхе, где се налази локалитет Враничиште. У близини истог насеља Сврхе, а недалеко од поменutih топонима, налази се и топоним Манастирски забел (можда баш *забел Белош*), управо између Горњег Петрича и данашњег села Сврхе, који иде у прилог овој убикацији М. Пешикана. Осим локалитета Враничиште у близини се налази и насеље данас познато као Враневац на Пећкој Бистрици, а недалеко и топоним Кастра.

Литература: РеС 629-4-2, *Топографска карта 1:25 000*, Војногеографски институт, 1972² (као Враговац); РеС 629-4, *Топографска карта 1:50 000*, Војногеографски институт, 1985²; М. Пешикан, *Из историјске топонимије Подримља*, 76.

Беличишта, 24-25 – данас непознат топоним, сматра се да се налазио на десној обали Белог Дрима у близини Видења. Дарује га велики жупан Стефан Хиландару, а под називом *забел Белош*, забележено

Збирна повеља краљева Милутина и Стефана Душана Хиландару

је у акту Стефана Душана Хиландару из 1347–1348. Ако се прихвати убијација М. Пешикана за Враниће, забел Белош можда се налазио на месту данас тзв. Манастирског забела.

Литература: Видети под **Вранићи**.

Виђење, Виден, 25 – данас Видање, на десној обали Белог Дрима. Дарује га велики жупан Стефан Хиландару.

Пећи, 25 – Виноград у Пећи, дар је великог жупана Стефана. Према краткој белешци М. Пешикана у питању је село Пећ(и), које се налази за разлику од *Пећи архиепископа*, на супротној, односно на левој страни Белог Дрима. Исто нисмо успели да убицирамо на карти.

Литература: М. Пешикан, *Из историјске топонимије Подримља*, 22.

Пећ архиепископова, 25, 26 – трг и град Пећ, данас град Пећ.

Литература: М. Пешикан, *Из историјске топонимије Подримља*, 22; *Лексикон градова и тргова*, 211–212 (М. Антоновић)

Захак, 25 – данас Захаћ на левој обали Пећке Бистрице. Дарује га краљ Урош I.

Хоча, доња и горња (wѣѣ Хот(ѣ)чи, долна и горна), 30; Хоча доња, 32 – данас Мала и Велика Хоча. Обе Хоче дар су из оснивачке повеље манастира Хиландара, 1198/1199, односно св. Симеона и св. Саве.

Света Богородица студеничка, 30, 31–32 – црква свете Богородице у манастирском комплексу Студеници.

Литература: М. Чанак Медић, Бранислав Тодић, *Манастир Студеница*, Нови Сад 2011.

Желчиште, 31 – данас Зочиште, ЈИ од Велике Хоче. Ту су се налазили виногради такође подељени, као и Добродољани између две истоимене цркве, две свете Богородице, једне у Хиландару, а друге у Студеници. Дар је краља Уроша I. За разлику од прве повеље краља Милутина Хиландару, где се спомиње, у преписима уже сводне јавља се само у примерку сачуваном у оквиру збирног акта.

Литература: Видети под *Дипломатичке особености*.

Трновци, 32 – топоним није сачуван, а сматра се да је у питању данашњи потес Амовац, у непосредној близини Доње Хоче. Уљаник у Трновцима дар је из оснивачке повеље манастира Хиландара, 1198/1199.

Литература: Prizren 680-1-4, Topografska karta 1:25 000, Vojnogeografski institut, 1972²; С. Младеновић, *Крушевска метохија*, 30; Б. Зарковић, *Велика Хоча*, 138–139.

Брезова, 33 – данас село Брезова, на Брезовачкој реци, притоци Грабовице, левој притоци Моравице. Приложио га је краљ Урош I.

Лозница, 33 – село Лозница, југозападно од Чачка, у долини Лозничке реке, притоке Западне Мораве, данас КО Лозница, на територији градске општине Чачак, у склопу урбане структуре. У овом селу налазио се виноград који је краљ Урош I приложио Хиландару.

Морава, 33 – овде жупа Морава.

Каменица, 34 – Каменица или у изворима још и као Каменишта у Зети, чију је половину Хиландару приложио велики жупан Стефан, са људима Момушићи, данас Момушићи, Момишићи, део урбане структуре, па и центра данашње Подгорице.

Литература: С. Ћирковић, *Хиландарски метох у Зети*, Хиландарски зборник 10 (1998) 145–152.

Плав, 34 – овде жупа Плав.

Литература: С. Мишић, *Територијално-управна организација Полимља* (XII–XIV век), Краљ Владислав и Србија XIII века, Београд 2003, 75–77, и даље на више места.

Досуђе, 34 – данас истоимено село Досуђе у Плавско гусињској котлини, у непосредној близини Гусиња. Приложио га је Урош I.

Литература: С. Мишић, *Територијално-управна организација Полимља*, 75–76.

Добри доли, 65 – Добри доли, Добре Доле, према тексту *планина*, дар је из повеље великог жупана Стефана Немањића, у којој се наводи у близини три топонима, Гребника, Говна и Заљуга, од којих се последња два воде као ишчезли, а који су судећи према Гребнику такође били на левој обали Белог Дрима. Међутим приликом навођења у акту краља Милутина (бр 82) и преписима истог, Добри Доли се наводи на крају акта заједно са пасиштем Раковицом, што је утицало да се овај пар топонима тражи на различитим местима. Обавештење да се исти можда и не налазе у међусобној близини пружа ужи сводни акта краља Милутина (бр. 104), у ком се истиче да се пасиште Лабићево прилаже се у својој пуној територији, манастиру св. Богородице, пошто Хиландар нема пасиште (обично) у *хвостанској земљи*. Таква изјава краља Милутина наводи свакако на помисао да се пасиште Раковица можда и није налазило на територији поменуте земље, те да су ова два поседа збирно уписана, према намени, а иза пописа подложних влаха. Није немогуће ни да се посебно издвајају, како би се истакао и прилог посебног дара, *пасишта из царинског добитка – Раковица*. Наравно податак да нема пасишта, не односи се на *планину*, а у случају Раковице,

можда би се могао тумачити и специфичним статусом тог пасишта. Ипак, ако се прихвати теза да се планина Добри доле, свакако налази у близини Гребника, али можда не и тако близу Раковице, као могуће решење намеће се и планина Доброг Дола, односно насеља које се најчешће у литератури води као посед на територији манастира Дечана. Исто се заправо у поседу Дечана јавља тек скоро сто година касније, у односу на првобитно даровање планине Добри Дол Хиландару. Чак и тада у Дечанским повељама, наводи се као заселак Чабића, при чему се ни у поседу истог, као ни у границама засеока Доброг дола, не наводи и истоимена планина, односно масив на чијим обронцима је насеље и смештено. У истим актима најпре се Чабић, разграничава посебно са Ђурђевицом (овде у односу на позицију данашњег Великог Ђурђевица), а затим и засеок Добри Дол, са истим, и то веома детаљно, што додатно сведочи о важности разграничења поседа Дечана и Хиландара, управо на том месту, услед промене граница. После овог поступка некадашњи атар заселка Добри Доли проширен је на рачун атара села Ђурђевица. Да ли се исти предео налазио у искључиво у рукама владара, или је пак владар том приликом извршио секуларизацију поседа Хиландара, уз надоканду није познато. Ипак и након разграничења, те судећи бар према очуваној топонимији, планина, односно висораван изнад засеока Доброг дола, остала је и даље делом у поседу Ђурђевица, односно Хиландара, те је и након тога, као планина, могла да се користи за потребе хиландарских поседа, на релевантној територији.

Литература: Kosovska Mitroviца 630-3-4, Topografska karta 1:25.000, Vojnogeografski institut, 1972²; П. Ивић, М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, Нови Сад 1976, према попису на страни 41; М. Благојевић, *Планине и пашњаци у средњовековној Србији (XIII и XIV век)*, ИГ 2–3 (1966) 10, 11, 46, 49, 50; М. Благојевић, Српска средњовековна држава и целина сеоског земљишта. Зборник Матице српске за историју, 44 (1991) 12. Видети и под **Раковица**.

Раковица, 66 – пасиште Раковица, Рековац, није убицирано. Набраја се као последњи дар у попису прве хиландарске повеље краља Милутина (82), а у литератури се сматра да је у питању дар краља Уроша I. Како се у истом попису наводи иза планине Добри доли, у литератури су чињени покушаји да се убицира исти пар, пошто се овај топоним често јавља у комбинацији са долем. Специфичност контекста у ком се Раковица јавља, из царинског добитка, упућује да се исти пашњак налазио у царини, изгледа ван земље Хвосно па евентуално за истим можда треба трагати и у скопској области.

Литература: Р. Skok, *Etimologijski rjecnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* III, Zagreb, 1973, 101; В. Мошин, *Повеље краља Милутина*, 59; М. Благојевић, *Планине и пашњаци*, 48-49. Видети и под **Добри Дол**, као и под *Важнији појмови и установе*.

Хвостанска земља, 77-78 – постојали су жупа и земља Хвосно. Овде се мисли на земљу Хвосно, како се у акту и назива.

Литература: С. Мишић, „Земља“ у држави Немањића, *Годишњак за друштвену историју* IV 2-3 (1997) 133-146.

Лабићево, 78 – пасиште (обичан пашњак) у Хвостанској земљи, данас Лабучево, дарује га краљ Милутин Хиландару. Према познатим подацима, северну границу Лабићева чинила је делом река Љубижња (данас Мируша), лева притока Белог Дрима, од Горачева до ушћа у Дрим, западну једним делом Бели Дрим, док је северну и северозападну углавном одређивала река Рибник. На истоку граница се протезала на линији Козник – Горачево. Међе Лабићева сачуване су сем у овом, и у акту Стефана Дечанског о међама Крушевске метохије, а делом и у Дечанским повељама о разграничењу Сероши и Лабићева.

Извори и литература: Prizren 38-42, *A Monarchia III. katonai felmérése*. Az eredeti szelvények 1910 körül készültek. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Informatikai Kar, TÉRKEPTUDOMÁNYI és GEOINFORMATIKAI TANSZÉK (3rd Military Mapping Survey of Austria-Hungary. The original sheets were published about 1910. Eötvös Loránd University, Faculty of Informatics, Department of Cartography and Geoinformatics) <http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/topo/3felmeres.htm> (27.07.2014); Novi Pazar 38-43, *Исто*; Titova Mitrovica 630-3, 1:50 000, Војногеографски институт, Београд 1985²; Prizren 680-1, *Торографска карта 1:50 000*, Војногеографски институт, 1985²; П. Ивић, М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, 120-121, 207; ССА 3 (2004) 4, 6 (С. Мишић); М. Благојевић, *Планине и пашњаци*, 48; М. Пешикан, *Из историјске топонимије Подримља*, 12, 13, 23, 24, 51 и даље; М. Ивановић, *Испоснице уљарице и остаци српских црква у сливу реке Мируше, средњовековне Љубижње*, Саопштења, Републички завод за заштиту споменика културе XIX (1987) 199-211. За поменуте топониме видети под именима истих.

Рибник, 78, 79 – Хидроним Рибник није очуван, а тако се могло назвати било која река или рибњак, па и место на ушћу где се риба окупљала ради мреста. Према мишљењу М. Пешикана, у питању је поток, лева притока Белог Дрима, чије име није очувано у локалној хидронимији, а који је не само чинио јужну границу Лабићева, већ и северну границу Сероши, односно границу између поседа Хиландара и

Дечана на левој обали Дрима. Према сачуваним изворима истицао је *из планине* вероватно Козничке и утицао у Бели Дрим, негде у близини ушћа Дечанске Бистрице у исти, а свакако пре клисуре Крамовик, судећи да се исти поток, као међник јавља и приликом разграничења поседа Косорића и манастира Хиландара, ниже Ческова, односно ниже Церовац дола, чије име није сачувано, а који се према опису налазио, управо око поменутог ушћа, СЗ од Лабићева.

Литература: М. Пешикан, *Из историјске топонимије Подримља*, 12, 13 и даље. Видети и под **Лабићево**.

Поток, 79 – безимени поток на путу од Рибника ка Сспиштима, овде као међа Лабићева. Не спомиње се у другим актима.

Саспишта (Ѕъспица), 79 – овде, као међа Лабићева. Топоним није сачуван, а према актима налазио се негде у области Козника.

Литература: Видети изнад под Лабићево.

Козник, 79 – Козничка планина, односно планина са врхом Козником (данас врх Бајрак 1005 м) и местом Козник, пружа се уз источну обалу Белог Дрима, у окуци, коју исти прави, насупрот ушћа Дечанске Бистрице, до реке Мируше. На исту планину на југоистоку се надовезују обронци Милановац планине. Од старог помена Козника, данас су само преостали топоними Козник и Мали Козник, односно насеље и брдо Козник.

Литература: Т. Катић, *Опишрни попис Призренског санџака из 1571. године*, Београд 2010, 163 (Насеља нахије Хоча – карта). Видети и под **Лабићево**.

Вели Врх, 80 – топоним није очуван. Како је познат само из уже сводне повеље краља Милутина, могуће га је једино сместити између Козника и Понора. На поменутом потесу, североисточно од Козника а испод Понорца налази се и брдовит терен *Krši i bard*.

Литература: Видети и под **Лабићево**.

Понор, 80 – међа Лабићева. Према мишљењу Пешикана налазио се у непосредној близини Понорца, али није исто што и Понорац, а судећи према изворима, Понор се налазио можда и изнад Понорца, пошто је међа ишла преко Понора на Градиште, па на Рупе. У непосредној близини, а између Понорца и Лабићева налазе се и остаци деоница пута, који се и помиње, а који се сматра делом очуване тзв. Трепчанске цесте, која је водила од Призрена до Трепче. У попису Призренског санџака из 1571, спомињу се Горњи и Доњи Понорац.

Литература: Т. Катић, *Опишрни попис*, 161, 209–210, 212–213. Видети и под **Лабићево**.

Градиште, 80 – назив за брдо више Понорца, односно поред Понора. Према подацима име је добило према остацима *градишта*, који се на њему и налазе. Према познатим картама на овом потезу налази се само топоним Градина изнад данашњег Гарачева. Изгледа да се у актима јављају два градишта, једно крај Понорца и друго више Горачева, данас Градина.

Литература: Видети изнад под **Лабихево** и под Понор.

Рупе, 80 – топоним није очуван, а према изворима Рупе су се налазиле између Градишта изнад Понорца и Гарачева. Данас се на том потесу налази само топоним Резе.

Литература: Видети под **Лабихево**.

Горачево, 81, 102 – данас Гарачево источно од Понорца. Према мишљењу М. Пешикана под овим називом се мислило на област под Гарачевском шумом, у близини Гарачева.

Литература: Видети под **Лабихево**.

Пут, 81 – у питању је изгледа пут Трепча–Призрен, који се изгледа спуштао ниже данашњег Гарачева, и ишао даље преко реке Мируше ка данашњем Даманеку.

Литература: Видети под **Лабихево**.

Љубижња, 81, 82 –данас река Мируша.

Литература: Видети под **Лабихево**.

Пирг, 98, 100, 103 – према подацима из овог акта у питању је пирг, који је краљ Милутин сазидао на мору. Како истом приликом своје пиргу владар дарује и пчеларе, како би била *свећа Спасу*, пирг је морао имати и цркву односно капелу св. Спаса. Како су ови подаци истоветни са подацима у оснивачкој повељи за пирг, сачуваној у оригиналу, исти су без спора повезани са овде поменутиим пиргом, односно пиргом из уже сводне краља Милутина. Ипак како се као једино одређење пирга сем помена светог Спаса, јавља *море*, односно света Гора, тј. Хиландар, у литератури су мишљења подељена, који је пирг, заправо у питању. Идентификација истог додатно је отежана услед чињенице да је обнова Хиландара коју је спровео краљ Милутин била обимна, при чему треба имати у виду и да је изградња и обнова пиргова у континуитету спровођена још од времена Св. Саве, те да су пиргови на Атосу познати и из ранијег времена. Услед било обнове или чак и изградње дела комплекса, или самог пирга, као и у случају задужбина, нове личности успостављају се и као нови ктитори, при чему се често успостављају и нове традиције и називи.

Литература: Р. Грујић, *Гусари на Св. Гори и хиландарски пирг Хрусија*, Гласник СНД 16 (1935) 1–32; М. Живојиновић, *Хиландар и пирг у Хрусији*, Хиландарски зборник 6 (1986) 59–82; А. Fotić, “*Le Pyrgos de Kabalaréos – alias Pyrgos du roi Milutin*”, *Revue des Études byzantines* 60 (2002) 209–213; ССА 3 (2004) 104 (Д. Живојиновић); ССА 6 (2007) 97 (Д. Живојиновић); ССА 9 (2010) 23–24 (А. Веселиновић); Д. Поповић, Б. Тодић, Д. Војводић, *Дечанска пустиња. Скитови и келије манастира Дечана*, Београд 2011, 146–148, и даље са ст. литературом; Р. Androutsos *Three early (11th–12th c.) shallow-buttressed towers of the monastery of Chilandar on Mount Athos*, Зборник Ниш и Византија X (2012) 291–304, са старијом литературом. О манастирским пирговима, и пирговима Атоса и Хиландара и: S. Popović, *Pyrgos in the Late Byzantine Monastic Context*, Манастир Жича, зборник радова, ур. Г. Суботић, Краљево, 2000, 95–108; М. Тадић, *Сунчани часовник утврђења Хрусија (српски манастир Хиландар, Света Гора)*, Зборник радова – Географски факултет Универзитета у Београду 59 (2011) 281–290; J. Bogdanović, *Life in a Late Byzantine Tower: Examples from Northern Greece*, in *Approaches to Byzantine Architecture and Its Decoration: Studies in Honor of Slobodan Ćurčić*, eds. M. J. Johnson, R. Ousterhout, and A. Papalexandrou, Farnham: Ashgate, 2012, 187–202, са старијом литературом.

Црква Архистратига Михаила, 108–109, 114, 147 – Црква Архистратига Михаила у Штипу, позната и под именом Црква Св. Арханђела у Штипу.

Литература: J. S. Ćirić, *West facade of Holy Archangels church in Štip: Economy of the wall*, ПАТРИМОНИУМ.МК, Списание за културното наследство – споменици, реставрација, музеи, Година 5, број 10, Скопље 2012, 139 – 148. Видети и рад В. Петровића у овом броју.

Штип, 109, 113 (штипско подграђе, 114; трг штипски, 130; закон подграђу, 131) – град Штип, са подграђем и тргом.

Литература: Видети рад В. Петровића.

Брест, 136 – овде селиште.

Литература: Видети рад В. Петровића.

Сухогрло, 136 – овде селиште.

Литература: Видети рад В. Петровића.

Лесковица, 136 – овде селиште.

Литература: Видети рад В. Петровића.

Витче, 136 – овде селиште.

Литература: Видети рад В. Петровића.

Дренок, 136 – овде селиште, забележено је једино у овом акту, док се у друга два акта о Хрељиним даровима је јавља. Данас је топоним изгледа сачуван у виду хидронима – поток Дренак источно од Лесковице, одакле је преко Витче и Дренока, нов посед прелазео на другу страну Криве Лакавице Како се у друга два акта јавља само село Видче, или село Видче са заселком, вероватно да Дренок, а можда и Видче касније потпадају под атар Лесковице.

Литература: Stip East, The Former Yugoslav Republic of Macedonia, Sheet 3478 III, 1:50,000 U.S. Defense Mapping Agency, Former Yugoslavia Topographic Maps 1:50,000, Series M709, Perry-Castañeda Library Map Collection, University of Texas Libraries http://www.lib.utexas.edu/maps/topo/former_yugoslavia/stip_east-macedonia-50k-3478iii-1994.pdf (04.08.2014).

Армасана (Ѕрмасана), 136 – овде као међа, јавља се само у овом збирном акту. Топоним није сачуван. Судаћи према картама, а ако се прихвати идентификација Дренок са Дренак, међа можда неки поток или врх, се налазила вероватно негде између Дренока и данашњег Бреста, односно на потесу између брда Исар и Стража (Стража Ласкова).

Литература: Видети под Дренок.

Бресток, 137 – овде селиште, Бресток испред Лукавице

Литература: Видети рад В. Петровића.

Лукавица, 137 – река Крива Лакавица, овде у својству ближег одређења места селишта Брестока.

Литература: Видети рад В. Петровића.

Бесна воденица, 138 – Топоним није сачуван и јавља се само у овом акту, док у друга два акта о Хрељиним даровима није забележен под истим именом. Како се пак у акту Хил. 16 на истом месту јавља **до Дивље воде**, а у грчком акту Андроника III *Agriou NeroŮ* односно Дивља вода, у питању је очигледно неки поток или речица на путу ка од Брестока ка Калуђерици.

Калуђерица, 138 – овде као село (испод Смрдеша, у долини Струмице).

Литература: Видети рад В. Петровића у овом броју.

Полице, 138 – пасиште, обични пашњак. Локација пашњака није утврђена, а исти се свакако налазио у вези са Калуђерицом, пошто се како у овом тако и у акту Хил. 16, јавља уз исту (у Хил 16. и између Калуђерице и Шепшорова). На евентуалну локацију указује како тумачење М. Благојевића, да се сам назив Полице – Пољице, односи на условно равничарску природу терена, као и превод Е. Хумурзакија,

који исти део преводи као: ... *Калуђерица са пољем, пасиштем* ... Стога би као могуће место можда требало узети у обзир и поље око саме Калуђерице, те за истим трагати негде у близини, а можда и унутар данас тзв. Радовишког поља. Као евентуални путоказ за даља истраживања могле би да послуже и речи из хрисовуље Андроника III, који спомиње Полице, а затим и поток *Сопот*, те *млински камен*, а тек затим и Шепшорово (Срепсово, Србшора).

Литература: Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare*, 804; М. Благојевић, *Планине и паињаџи*, 48. Видети и рад В. Петровића у овом броју.

Кључ, 139 – овде као област.

Литература: Видети рад В. Петровића.

Кунарјане, 139 – Коњарево, село у Кључу

Литература: Видети рад В. Петровића.

Црква Света Богородица, 147 – Црква свете Богородице у самом данашњем Лојану, не јавља се на попису верских објеката, већ се у истом наводи само постојећа џамија. Како се сама структура и топонимија на овом простору у континуитету мењала, није немогуће да се или само село, или центар истог можда померило, или да се пак старија грађевина, налази испод савремене.

Литература: *Карта на верски објекти во Република Македонија*, Комисија за односи со верските заедници и религиозни групи, Скопје, 2011, 84. Видети и под **Лојан**.

Лојан, 148 – у акту се јавља као центар развијене руралне области, село, са црквом и пет заселака, које се у литератури идентификује са данашњим насељем Лојане, на око 12 километра СЗ од Куманова (општина Липково, Македонија). Иако су имена заселака нестала поједини подаци омогућују да се територија свете Богородице Лојанске, а самим тим и Лојана бар оквирно сагледа. Као главна река у подручију данашњег Лојана, била је некада Лојанка (Лојанска река, Мала река), која је заједно са рекама Банком (Бањом) и Коњарском (Табановачка, од ушћа Липковске и Кумановска), чинила Голему реку, десну притоку Пчиње. Према географском простору и познатим подацима из документата о околним насељима, може се претпоставити да је исто, вероватно са све заселцима, гравитирало простору дуж Лојанке, те да је можда атар села са засеоцима обухватао простор између Коњарске и Лојанске, те Црног врха.

Литература: Прешево 1:50 000, л. К-34-068-А, Генерални штаб, Москва, 1975; I. Duridanov, *Die Hydronymie des Vardarsystems als Ges-*

chichtsquelle, Böhlau, 1975, 134–35; В. Алексић, *Наследници Мрњавчевића*, 539, 549, 553, 558 н. 3015.

Какрино (Њкрино), 149–150 – заселак села Лојан, није убициран.

Запљжане (Запљжане), 150 – заселак села Лојан, није убициран.

Кобиља глава (Кобилига Глава), 150 – заселак села Лојан, није убициран.

Добрутовци (Доброутовци), 150 – заселак села Лојан, није убициран.

Градиште (Градице), 150 – заселак села Лојан, није убициран.

Вучији луг, 151 – селиште Вучији Луг јавља се само у овом акту и није познато из других извора. У подручију како између Вардара и Брегалнице, односно у међуречју Криве Лакавице и Струмице, те Вардара и Струмице, како и у непосредном залеђу саме Струмице, налази се неколико топонима тог типа (Вучији до, Вучијак, Куриак), а и постанак Новог села у Струмичкој котлини везује се за топоним у близини Вучији дол. Како се јавља у Струмичском пољу и поред Ограждена, а ако се прихвати да појам Струмичско поље у акту обухвата територију од Струмице до Кључа, на овом потесу, можда би требало тражити и поменуто селиште, које је у том случају лако могло да се и утопи у касније међе Ограждена. Такође исто селиште могло би се потражити и било где унутар граница Ограждена или по његовим ободима, а судећи према податку да се у збирном акту јавља испред Ограждена, а затим се наводе и границе исте планине и пашњака, можда и нешто северније од Ограждена. Исти топоним јавља се и у поеми И. Василевског нешто северније или северо источније од топонима Букова раван, који се јавља као један од међника Ограждена у другима актима о Хрељиним поклонима. Додатно како је то већ примећено у литератури у збирном акту међе Ограждена из неког разлога наводе се из супротног правца, односно од реке Василице, него што је то случај у акту Андроника III, можда управо због разлога укључивања овог селишта у хиландарске поседе.

Литература: Berovo 734, Topografska karta 1:100 000, Vojnogeografski institut, 1987²; Strumica 784, Topografska karta 1:100 000, Vojnogeografski institut, 1987²; И. Василевски, *Петнаесетте* (поема), Струмица, 2006. <http://makedonija.rastko.net/delo/12270> (11.09.2014). Видети под Струмичско поље. Видети и рад В. Петровића.

Струмичско поље, 151 – како се у истом акту наводи и Струмица и Струмичско поље, те Кључ, овај топоним има шире значење, те се

под њим подразумевају вероватно и стране котлине, мада није немогуће ни да се односи на саму котлину, али од места Струмице па на даље, пошто се само место Струмица, у збирном акту и идентификује под именом Струмица. Стога се овде назив односи вероватно на простор између *Струмице* и *Кључа*. Ипак остаје питање где су јој се налазиле друге две границе, као и на ком делу би се преклапала са области око реке Струме, а посебно на простору котлина у близини ушћа унутар ког се налазе Огражден и Малешевске планине.

Литература: Видети под **Вучији Луг**.

Огражден, 152 – планина Огражден, Гражден.

Литература: Видети рад В. Петровића.

Чрвена пољана, 152 – пасиште, обичан пашњак, данас Црвено поље. Налази се ниже од врха Ограждена, односно на територији Огражден планине и представља изузетно пространу територију за испашу. Иста се не јавља у другим актима.

Литература: Верово 734; М. Благојевић, *Планине и пашњаци*, 48.

Василица, 152 – река Василица.

Литература: Видети рад В. Петровића.

Стубица, 153 – Топоним није сачуван на терену, а не јавља се ни у другим актима у којима се јавља Огражден. Свакако налазило се на потезу од Василице до Дракшана.

Дракшан, 153 – Драшан, врх, у Бугарској, на граници са Македонијом.

Петрово, 153 – Судећи према акту цара Андроника III, у ком се још једино помиње, у питању је Петрова река. Исти хидроним није очуван. Како управо потес од Дракшана ка врху Сливници, чини ток реке данас познате као Циронска (негде Дворишна), односно у Бугарској Црвилска, могуће да се под овим именом крије Петрова река. У прилог таквој идентификацији ишао би и топоним Петрово, који се налази изнад Дворишта.

Литература: Добри Лаки (К-34-094-2), 1:50.000, Топографска карта, Генералњни штаб, Москва, 1986.

Сливница, 153 – река и врх у области Малешевских планина, јавља се и у акту Андроника III. Судећи према ова два помена, вероватније је да је за међник узет врх.

Кнегиња, 153 – Топоним Кнегиња, није сачуван. Јавља се осим у збирном акту и у хрисовуљи Андроника III о потврди поседа Хреље Хиландару, као и у акту цара Душана насталом повода проблема око испаша изнад Секирника. Према збирном као и последњем акту Кне-

гиња се налазила између Сливнице и Брезничког пута, односно између Суботинца и Калуђерице (Калугерски средок, негде врх Калуђерица).

Литература: Вегово 734, За Суботинац и Калуђерицу видети рад В. Петровића.

Брезнички пут, 153 – пут за Брезницу

Литература: Видети рад В. Петровића.

Фругополово селиште, 154 – Иако топоним није очуван, идентификација и убикација Фругополовог односно Франкополовог брода указује и на ужу локацију истоименог селишта.

Литература: Видети рад В. Петровића.

Струмица (Строумици), 154, 155 – област око реке Струмице и место Струмица, овде атар Струмице.

Литература: Видети рад В. Петровића.

Тетрагонитово (Тетрагонитово), 154 – место, *комад земље Тетрагонитове* у Струмици.

Литература: Видети рад В. Петровића.

Света Петка, 156, 160 (као *црква*, 159) – Црква Свете Петке на Брегалници, коју је сазидао Карба и коју Стефан Душан прилаже Хиландару. Како се земља Карбе назива касније и Карбинци (данас исто Карбинци), локалитет са овом црквом налази се вероватно у атару тог насеља, или у његовој близини, те би се исти могао можда тражити на потесу Црковци.

Литература: Egri (Kriva Palanka Palanka), 40–42, *A Monarchia III. katonai felmérése*; Štip 733 (Kriva Palanka 683), *Topografska karta 1:100 000, Vojnogeografski institut, 1987*²; 3. Расолкоска Николовска, *Ubikacija na crkvata Sveta Petka na Bregalnica spored Povelbata na car Dusan od 1355 godina*, *Историја* 9–2, Скопље, 1973, 251–253. Ђ. Бубало, *Још једном о термину б`ци*, Прилози за КЈИФ 70, 1–4 (2004) 143–154; М. Благојевић, *Спорови око средњовековних међа*, *Зборник МС за историју* 71–72 (2005) 17–19.

Брегалница, 156 – овде област око реке Брегалнице, у близини Штипа, где је земљу добио и Карба.

Литература: Видети изнад под **Света Петка**.

Свети Георгије, 162 (као *црква*, 163) – Црква светог Ђорђа у Србшори, према подацима из овог акта као ктитор се јавља Берислав. Позната је само из збирног акта и није убицирана, као ни Србшора.

Србшора, 162 – селиште са Црквом Светог Георгија, судећи према паралелама исто што и Шепшорово, односно Срепсово. Има миш-

Збирна повеља краљева Милутина и Стефана Душана Хиландару

љења да је у питању данашњи Шопур, изнад Брестовика, како због имена, тако и због саме чињенице да би се ту, или у околини налазило дато насеље према топографском месту у другим актима.

Литература: Видети под **Полица** и **Калуђерица**. Видети и рад В. Петровића. **Пупавница**, 163 – међник атара Србшоре, непознат.

Горњица, 164 – међник атара Србшоре, непознат.

Друм, 164 – очигледно познат и коришћен пут од Горњице од Зубовог крушја низ реку до трапа српскога. Овде међник атара Србшоре, непознат.

Зубово Крушије, 164 – међник атара Србшоре, непознат.

Река, 164 – овде река без имена која протиче на потесу Зубово крушје – Трап српски.

Трап српски, 165 – међник атара Србшоре, непознат.

Aleksandra Fostikov

Institut d'Histoire
Belgrade

**COLLECTIVE CHARTER OF KINGS MILUTIN
AND STEFAN DUŠAN TO HILANDAR MONASTERY**
1336/1340 – 1342(?) – second half of 14th century

Summary

Collective charter represents a compilation of several charters of kings Stefan Milutin and Stefan Dušan issued to the Hilandar monastery. This document contains also the first census charter of king Milutin, with the confirmation of donations of his predecessors, and the collective document lists numerous properties donated to monastery Hilandar, from the times of Stefan Nemanja up to the times of Stefan Dusan, including the donations of sebastocrator Hrelja to the same monastery. Although the data are mostly authentic, and the document doesn't seem to contain interpolations, incomplete signature of king Dusan initiates the question of the authentic authorship of this charter. In its preserved form, the charter couldn't leave the ruler's administration, so it was definitely created in Hilandar, for the certain needs of the monastery. Therefore, the charter represents the diplomatic forgery of the authentic content.

Key words: king Milutin, king Dušan, Hilandar, sebastokrator Hrelja, collective (general, compiling) charter, forgery of authentic content.

Марија Копривица*

Универзитет у Београду
Филозофски факултет

ХРИСОВУЉА КРАЉА СТЕФАНА ДУШАНА ХТЕТОВСКОМ МАНАСТИРУ**

1343

Сажетак: Приликом боравка у Пологу 1343. године краљ Стефан Душан је издао повељу Манастиру Св. Богородице у Хтетову. Документ којим се овај рад бави је препис настао у Хиландару у другој половини XIV века. Размотрена је могућност да су у препис унете неке интерполације у дипозицији повеље. Хтетовски манастир са свим поседима поклоњен је Хиландару пре 1348. године, па је и повеља коју је краљ издао раније овом полошком храму сачувана међу актима светогорског манастира.

Кључне речи: хрисовуља, препис, краљ Стефан Душан, Хтетовски манастир, златни печат, Полог, млади краљ Урош.

Опис и ранија издања

Хтетовска хрисовуља сачувана је као препис. Документ је у облику дугачког свитка састављеног од 6 пергаментних делова. Укупне величине 2.910 x 390 мм.¹ Добро је очувана, без већих оштећења. Текст је писан у два ступца. То је јединствен пример оваквог бележења повеље у српској дипломатици. Досадашњи истраживачи су овакав начин записивања већ истакли као доказ да је у питању препис.² Треба поме-

* Ел. пошта: marijakoprivica81@gmail.com

** Рад је део пројекта Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије: *Насеља и становништво српских земаља у позном средњем веку (XIV–XV век)*, ев. бр. 177010.

¹ Опис документа: Л. Славева–В. Мошин, *Српски грамоти*, 97–100; Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 125.

² Л. Славева, *Грамота на краљ Стефан Душан на Света Богородица Хтетовска веројатно од околу 1343. година*, Споменици на средновековната и поновата историја на Македонија III, Скопје 1980, 301–322; Д. Кораћ, *Повеља краља Стефана Душана манастиру Св. Богородице у Тетову*, ЗРВИ 23 (1984) 141–165.

нути да је у два ступца записан и Хтетовски вревио, који је настао непосредно пре издавања ове хрисовуље.³ Могуће да је под утицајем овог пописа имања, који је свакако коришћен у писању хрисовуље, пренет и сам начин бележења у два ступца.

Текст је исписан лепим уставним писмом, пажљиво, складно и без већих грешака. Писано је црним мастилом. Црвено су истакнути крст на почетку, потпис, почетна слова поглавља, и понекад почетно слово неке истакнуте речи у тексту (Стефан). Документ није датиран и нема водени знак. На хрисовуљи се налази златни печат димензија око 30 x 30 мм са очуваним аверсом и реверсом.⁴

Хтетовска хрисовуља је неколико пута издавана, скраћено или у целости. Прво издање приредио је Љ. Стојановић, *Споменик III*, 27–30. Тада није објављен цео текст, изостављен је први део аренге, са напоменом да је исти као у документу који је објавио F. Miklosich, *Monumenta serbica*, 57–58, до реда 23.⁵ Друго издање које је објавио С. Новаковић, *Законски споменици*, 657–661, је скраћено, не садржи већи део аренге и део санкције. Новаковић сувише широко датира издавање ове повеље, у период 1337–1345. године. Потпуни текст хрисовуље приређен је већ следеће године (1913), Karabljjević, *Actes de Chilandar II*, 461–478. Последње издање приредила је Л. Славева за едисију *Споменици на Македонија III*, 301–323, где је документ први пут окарактерисан као препис и прецизније датиран у 1343. годину.

Документ се чува у Хиландарском архиву под бројем 146/148 (топографска сигнатура 9). Ово издање рађено је према снимку из Архиве САНУ (7903а-31).

*Текст хрисовуље**

+ ВѢ пространѣствѣ |2а| бож(ь)ствѣньныхъ силѣ |3а| небеснаго разоумѣ
бе|4а|сплѣтъ ныхъ високо |5а| пареще анг(е)льскаа |ба|и архангелска воинствѣ ва
|7а| кивота заветнаго трапезы |8а| н(е)в(е)снаго хлѣва прикѣмшии вла|9а|го-

³ Љ. Стојановић, *Стари српски хрисовуљи*, 36–40; Л. Славева, *Попис на имотите на Хтетовскиот манастир од 1343. година*, *Споменици III*, 277–299; Ђ. Бубало, *О називу и времену настанка пописа имања Хтетовског манастира*, *ССА I* (2002), 177–194.

⁴ Л. Славева – В. Мошин, *Српски грамоти*, 97–100.

⁵ Ради се о повељи краља Милутина Хиландару из 1283. године, која има исти почетак аренге. У Миклошичеву збирку није уврштена Хтетовска хрисовуља.

* Редакција издања и превода: Т. Суботин-Голубовић.

вѣщенію дивеще се выпльще|10а|нига гаже въ прѣс(ве)тѣи твоки оу|11а|тобѣ
 не знающе, нь вбаче видѣ|12а|в'ше, с пастыри славословник |13а| с'плетьше,
 аще звѣздошъстви|14а|ю съ влхвы чюдеще се, и мла|15а|дѣн'ць въ паслехъ
 лежещь, ми|16а|лости, щедротъ, чловѣколю|17а|бия, дѣвства твокого,
 прѣ|18а|ч(и)стага вл(а)д(ы)чице Б(огороди)це, похвалы до|19а|стоины
 принести не могуѣтъ. |20а| Грѣш'нааго оубо доуша и скверн'ны|21а|к
 оуствны имоуца посрѣдѣ людий, |22а| гдѣ таковааго в(о)гатыства
 w|23а|врѣсти, и таковааго оупваниа, |24а| и такыи надежде? Не
 приходеца|25а|аго къ врачествоу кто оуврачу|26а|кѣтъ? Гдѣ таковааго
 вида слѣ|27а|па рожден'на, има же и такык |28а| красоты дозрѣти, и
 такык до|29а|броти, такык ч(и)стоты пакы же |30а|неч(и)стѣи и wt'ноудъ
 wskврѣ|31а|нкѣи ланитѣ похвалоу |32а| д(ѣ)вства ч(и)стоты твоке из-
 ре|33а|д'наа каако р(е)чета? Въ сих' же |34а| недостатъч'ствоуе кань|35а|ны
 азъ ч'то створю? Мнеще до|36а|стоиннык гл(агол)и принесоу к те|37а|бѣ
 Б(о)гом(а)теры, понкже заст8|38а|пница кси хр(ис)тианомъ и ти|39а|хок
 пристанище вльпакми|40а|мь воурею грѣхов'ною, м(и)л(о)сти|41а|ваа
 оубо м(и)л(о)стивааго Г(оспод)а рождь|42а|шии, м(и)л(о)стию си и мене
 поми|43а|лоуи паче всѣхъ сыгрѣшша; |44а| и вѣм' во те С(ве)тык Тр(ои)це
 честь |45а| прикм'шю и рождьшю. Н(ы)на, ни |46а| wtъ грѣш'ныхъ чести
 подѣ|47а|лиа не гноушаи се мене грѣ|48а|ш'нааго, кгоже ис' прѣч(и)стык
 |49а| оутробы породы, слѣпорожде|50а|н'нымь прозрѣник дарова, |51а|
 смрьдещекъ wskрѣси.

|52а| Язь же въ послѣднѣа вѣремѣ|53а|на въ ч(ь)сть пом(и)лованиа
 тво|54а|кго ц(а)р(ь)ствыа всташъ, тѣм' |55а| же и не посрами чапаниа
 мок|56а|го, да и w мнѣ прославит' се |57а|име т'вок с(ве)ток. Див'но во
 ап(о)с(то)лоу |58а| вѣаше г(лаго)лати: Чл(о)в(ѣ)къ ктерь |59а| створи
 веч(е)рю велию и з'ва многи|60а|к; чл(о)в(ѣ)ка же кажетъ самого |61а|
 С(ы)на Б(о)жиа, въ нкже вѣдитъ на|62а|сь Б(ог)ь рекии: створите себѣ
 дроу|63а|гы wt' мамоны неправед'ны|64а|к, да кгда wskоудѣкте при-
 моу|65а|т' вы въ кровы с'вок. Тѣм' же Б(огороди)це, |66а| аще и прьвааго и
 деветааго ч(а)са, |67а| да и прьвы на десете часъ приче|68а|ст'ника ме гави.

Язь же грѣ|69а|ш'ни рабъ твои, прѣс(ве)таа вла|70а|дычице Б(огороди)це,
 недостойны наре|71а|щи се, нь вѣды твок м(и)л(о)срьднык |72а| и т'вою
 скороую помощь, по м(и)ло|73а|сти т'вокга с(ы)на и тебе, пр(ѣ)ч(и)стаа,

|74a| Стѣпань по м(и)лости Б(о)жии кра|75a|ль и съ с(ы)номь моимь
 Оуроше|76a|мь младымь краккмь, ди|77a|вещица се и веселеца се ш то-
 ли|78a|цѣхъ в(о)жиихъ даровь, мысле|79a|ца д(о)ушею и тѣломь и в'сѣмь
 |80a| оумомь д(ь)нь и ноць ч'то възда|81a|вѣ Г(осп)деви Б(о)г оу
 нашемоу и прѣчи|82a|стѣи кго м(а)тери, недоумѣю|83a|ца, се тьк'мо
 бл(а)годареник и сла|84a|воу вьсилати кмоу и до послѣ|85a|дняго
 издыханиа наю с(ве)тыи|86a|ми цр(ь)квами пеши се, недостатъ|87a|ч'нага
 въ нихъ испльнати и съ|88a|вршати, гже и не достигоше |89a| свршати
 с(ве)тыи родителик кра|90a|лквства ми. И вть мамоны |91a| неправед-
 нааго в(о)гатства |92a| събран'наго грѣх'ми наю шбе|93a|щаховѣ се понѣ
 нѣкою ма|94a|лою ч(е)сть въздати братиа|95a|мь в(о)жиимь оуб(о)гымь
 прѣдъ|96a|сѣдешимь на распоутиахъ, прѣ|97a|дъ врати двора наю, ноудецихъ
 |98a| всѣхъ коупити ц(а)р(ь)ство н(е)в(е)снож. |99a| И пакы въ оумѣ
 вьсприкхова |100a|страш'ныи и исповѣдимыи |101a|чась смьрт'ныи,
 како вси ц(а)рик |102a|и пр(о)р(о)ци же и ап(о)ст(о)лы и с(ве)тыте|103a|лик
 смьртью скон'чаше се, и |104a|ничесоже не вт'несоше вт(ь) сего
 |105a|мира, тьк'мо дѣла своа до|106a|браа же и злаа, и в'си въ гробы
 |107a|заидоше тако и не родише се, и |108a|в'соу надежду наю
 възложиховѣ|109a|къ прѣч(и)стѣи Б(о)городици, Б(о)гом(а)т(е)ры |110a|
 и чю(до)творици гже и на мѣстѣ |111a| нарицаемѣмь аѣхымоудри|112a|тиа
 Хтѣтова и видѣв'ше ю |113a|не имоуцоу х'титора, и потьца|114a|ховѣ
 се съ хтѣникмь и съ изволкеникмь ке нареши се х'тито|115a|ра ке, хотеца
 ю шновити съ |116a|зиданикмь и съ приданикмь |117a|сельь, гже соутъ
 была и при |118a|ц(а)риихъ гръч'кыхъ и при с(ве)тыихъ |119a|родительь
 кракквства ми, |120a| их'же наважденикмь пронор'ли|121a|вьиыхъ и зьныхъ
 чл(о)в(ѣ)къь вть|122a|стоупила соутъ была вть |123a|с(ве)тык цр(ь)кве,
 понкже г(осп)динь наю |124a| и родительь и оучительь и наста|125a|вникь
 всѣхъ срьв'скихъ земель |126a| и помор'скихъ, кир' Сава, оучи|127a|т' наю
 г(ла)голк: Чед'ца моа, испльн|128a|ита домовь с(ве)тыихъ недос-
 та|129a|тъчнага, а не разарайте, |130a|да и вѣ поменоув'ша. И начеховѣ
 |131a|м(о)лити се и м(и)льдѣяти къ |132a|прѣч(и)стѣи Б(о)гом(а)теры,
 аще и |133a|грѣш'на ксвѣ, нь м(и)л(о)стию си и |134a|чл(о)в(ѣ)колюбикмь
 ки грѣш'ныхъ |135a| м(о)л(и)твы прикмлк, и скрьбецихъ |136a| въздыханиа
 не прѣзре. Видѣвь|137a|шаа архымоудритию х'тѣтовъ|138a|скоу пад'шю

се до основаниа, |139a| и азъ с помощью прѣс(вѣ)тык Б(огороди)це, с(ы)нь |140a| краља Оуроша третиаго нарече|141a|н'ныи правовѣрныи и хр(и)столю|142a|бивыи краљ(ь) Степань, съ възлюблѣ|143a|нныимъ ми с(ы)номъ младымъ |144a| краљкы Оурошемъ, нарекохова |145a| се х'титора ар'химоудритии х'тѣ|146a|товьскои и приносити словослови|147a|к велико: ѡ бл(а)женага оутробо, |148a| рождшиа без' матер'нк слово и |149a| безъ ѡ(тъ)ца с(ы)на ѡтъ вышнихъ и|150a|с тебе ч(и)стага, р(а)доуи се корене Д(а)в(и)довъ, |151a| дъщи Ядамла прозев'шиа ѡ|152a|троче породи на спасеник в'сѣмъ |153a| намъ. Кто довол'нь изгла(го)лати си|154a|ли Г(оспод)нк гаже ѡ тебѣ соутъ прѣ|155a|ч(и)стага, анг(е)ломъ оутакн'на и чло|156a|вѣкомъ неисповѣдимаа.

|157a| Тѣм'же и азъ грѣшны рабъ т'во|158a|и Стѣпань краљь, съ възлю|159a|блѣн'нымъ ми с(ы)номъ мла|160a|димъ краљкы Оурошемъ, |161a|веселеца се д(оу)шею и тѣломъ |162a| наю приносити тебѣ дары |163a| и пох'валоу, тѣм'же и мы рабы |164a| твои, възпѣвающе с(вѣ)ток ти |165a| оупеник хвалим' те в'си та|166a|иньствоу твоюмоу дивеще се си|167a|цѣ выпикемъ: Р(а)доуи се ч(ь)стны вѣ|168a|н'че хр(и)столюбивыимъ краљк|169a|мъ нашимъ, р(а)доуи се пох'вало |170a| ч(ь)стнага с(вѣ)т(ите)лкы бл(а)гобо(г)а з'нвыи|171a|мъ, р(а)доуи се цр(ь)квямъ нашимъ |172a| непоколѣ-вимыи стльпе, р(а)доу|173a|и се краљкыствоу нашему не|174a|ѡборимага стѣно, р(а)доуи се тобо|175a|ю бо пад(а)ют' се вразы под' нозѣ кра|176a|лкы нашимъ, и тобою бо оу|177a|тверждают' се землѣ наше, р(а)доу|178a|и се м(оу)ч(и)т(е)лк нем(и)л(о)ст(и)вык из'мѣ|179a|таючи из' власти, а правовѣрноу вѣ|180a|роу оутверждаючи.

|181a| Бл(а)д(и)ч(и)це д(ѣ)во Б(огороди)це, помози ми въ д(ь)нь |182a| испытаниа моего, куда прѣсто|183a|лы поставет' се и книги раз'гноу|184a|т' се и таинага ѡбличают' се, нь |185a|тако имоуци дръзновеник къ с(ы)ноу |186a| си, пом(о)ли се, да избавит' ны въ д(ь)нь |187a| соудныи.

Сии д(ь)нь г(оспод)нь, въз'весели|188a|м' се, люд(и)к. Се бо свѣт'ль чрьтогъ, |189a| к'нигы слова живот'нааго из ло|190a|жес'нь произиде. Придѣте земельны |191a| роуками плкцоуше и да ликъствоу|192a|ють свѣтло цр(ь)квы оукрашен'ныи |193a| прѣвс(вѣ)щакмыи д(оу)хомъ, се бо ц(а)р(и)ца |194a| краснаа и непороч'наа невѣста ѡ(тъ)ча |195a| ѡт корѣ-не Иксева произиде, |196a| б(о)говьмѣстимаа цр(ь)кви, гаже |197a|

прѣжде вѣкъ пр(о)р(о)кы проповѣдань|198а|наа и въ послѣднѣа лѣта
 павль|199а|ши се, Б(огороди)ца, гаже въ скръбех(ь) помо|200а|щница и въ
 вѣдахъ застоупни|201а|ца и въ напастехъ теплаа прѣд|202а|стателница.
 Пою д(ѣ)во твою заче|203а|тик и словословлю твою неизреч(е)нн(о)|204а|к
 рож(д)ство, и величаю твою велико|205а|к (!) чл(о)в(ѣ)колюбию, иже
 кровомъ кри|206а|лоу твою покрываю и вѣда в'са|207а|кого из'бавляю
 се, бесплътнаго |208а|гл(а)с(о)мъ зовоу ти: р(а)доуи се, в(о)ж(ь)ствьнок
 |209а| носило, н(е)б(е)снаа вышото, оутробо в(о)го|210а|вмѣстимаа, ц(а)рево
 сѣдалище, |211а| Ядамкъ възе(е)дению, вышото д'вок|212а|въход'наа,
 кюже въсходеще н(е)б(е)сна |213а|достизакъмъ. Тобою бо скыпетри |214а|
 кралю нашему оутвърждают' се, |215а| и правовѣр'наа вѣра състоитъ, и
 |216а| в'сакъ привѣгъ к' тебѣ не лишит' се |217а| помощи твою и теплаго
 ти застоу|218а|пкниа, нь желакмаа оулоучить.

|219а| Тѣмъ же и азъ грѣш'ныи, аще и недо|220а|стоины рабъ нареци се,
 Стѣпанъ |221а|и по м(и)л(о)сти в(о)жикк краль, съ въз'лю|222а|бленныимъ
 ми с(ы)номъ, млада|223а|мъ кралкѣмъ Оурошемъ, и само|224а|држьць в'сѣхъ
 ср'бьскыхъ и по|225а|мор'скыхъ зем'ль, пониже Б(о)гъ |226а| м(и)л(о)стию
 си и изволкникѣмъ пр(ѣ)ч(и)сты|227а|к юго м(а)т(е)ре, пр(и)снод(ѣ)вы
 М(а)рик, до|228а|стоина сподоби ме быти на прѣсто|229а|лѣ с(ве)тлыхъ
 моихъ прародитель |230а|крал(к)вьства ми, прѣдаю въ вла|231а|сти
 крал(к)в'ства ми землю Поло|232а|ж'коу. И кралквьство ми вѣ-
 рѣ|233а|те въ прѣд(ѣ)лѣ томъ мѣсто под(о)бно, |234а| монастырь оу
 Хтѣтовѣ, създанъ |235а| въ имѣ прѣч(и)стык вл(а)д(ы)чице наше
 Б(огороди)це. |236а| И крал(к)вьство ни видѣ въ нѣмъ всакі|237а|к
 правины и оутвърждениа прѣ|238а|ды воуд(о)щими ц(а)ри и
 с(ве)топочив'ши|239а|ми род(и)т(е)ли кралквьства ми оутвер|240а|ждениа и
 записаниа въ хрисовоу|241а|ли С(ве)тык Б(огороди)це Хтѣтовьскык.
 Ниче|242а|моу прѣложеноу быти въ вла|243а|сти С(ве)тык Б(огороди)це
 Хтѣтовьскык, села |244а|съ в'сѣми правинами и съ вѣми|245а| [ме]гами, и
 съ заселанами и съ вино|246а|грады и съ коупкницами |1б|⁶ и съ зад(о)ушиамаи
 и съ подарованъ|2б|ныими крал(к)вьства ныи. Село Х'тѣ|3б|това, въ нѣмъ
 же монастырь с(ве)ты|4б|к Б(огороди)це и чюд(о)творице х'тѣтовьскык

⁶ Овде почиѣ други стубац текста

|56| сь всѣми медами и правина|66|ми, и сь млины, и сѣ панагыромь. |76|
 Село Храшаны сь всѣми мегтами |86| и правинами, и сь млины. Село
 Га|96|ри сь всѣми мегтами и правина|106|ми, и с планиномь и цр(ь)квь
 с(ве)таго |116| Іw(а)на Златооустаго сь всѣми пра|126|винами. Село Млацице
 сь всѣ|136|ми мегтами и правинами и сь |146| млины, и полк цо приложи
 кра|156|лквѣство ми поредь Млациць wt(ь) |166| старога брода желиньскога
 сь ли|176|вадами, како исходи потокь wt(ь) |186| Хтѣтовѣщице и гдѣ
 оутѣче оу Вели|196|коу. Селице Бродь сь рѣкомь и лови|206|щемь да не
 метеха никторе тѣкѣ|216|мо Б(огороди)ца Хтѣтовьска тако оути|226|че
 оу Великоу; никѣто да не влаге |236| ни вадиты ни млина поставиты, |246|
 тѣкѣмо комоу цр(ь)квь подасть ил|256|и замѣнии. Село Лѣсковани
 |266| сь всѣми мегтами и правинами, |276|и Влькѣсаново мѣсто зад(оу)шно.
 |286| И оу Горѣнкь Полозѣ метоухъ С(ве)ты |296| Илиа. Шенѣ село сь всѣми
 пра|306|винами и с мегтами, сь модричѣкы|316|ми и гостиварѣскими, и до
 метоухы|326|к С(ве)тык Нед(ѣ)лк, право низь дѣл прѣ|336|з Великоу, на
 Доубь ѣдини, на Ли|346|сиче Изѣвине, право наа Могилице, |356| на цѣс-
 тоу оу Чрьвени Брѣгь, а wt(ь) |366| Чрьвенога Брѣга право на Глоговникъ
 |376| и само градице Шенѣче, цо к было |386| ц(а)рево, или к полк, или к
 врьдо, |396| или к дрѣво. На Гоухои Горѣ пла|406|нина сь сѣнокоси, с
 травомь, до ло|416|кѣве и до меге челопечѣке; да се бра|426|ни С(ве)таго
 Илик людѣми, и никто wt[ь] |436| владоуциихъ крал(к)в(ь)ства ми да
 |446| ничто не забавить. И долоу на рѣ|456|цѣ Броутѣкѣ: сь млины и сь
 земломь |466| сь нивикь, и сь сѣнокосы цо си к |476| и прѣге было. Оу
 Хвалиши нивик, |486| зад(оу)щѣнина Варѣнавина, и wt[ь] Хва|496|лише
 седѣма честь цо даде Варѣна|506|ва за д(оу)шю. Надь Млацицами wt[ь]
 |516| Закоутиа до лѣшѣкога поути, |526| и до Кроушице, и до рѣке Хтѣ-
 тове. |536| И панагырь такоже кс(ть) и wt(ь) прѣге былъ, |546| да не има
 никѣто wпѣкине с нимь. |556| И на всѣхъ трговѣхъ крал(к)вѣства |566| ми
 да се не оузима цр(ь)ковѣнымь |576| люд(ѣ)мь ц(а)рина, тѣкмо ѣдина
 црѣ|586|ковь Б(огороди)ца Хтѣтовьска, ни крал(к)|596|вѣство ми, да ни
 соуродѣникъ крал(к) |606|вѣства ми. И трьгь цо кс(ть) оу Хтѣто|616|вои
 да не има никѣто wвласти оу |626| нѣмь ни крал(к)вѣство ми, ни соу-
 ро|636|дѣныкь крал(к)вѣства ми. Село Крьпе|646|на сь всѣми мегтами и
 правинами. |656| Село Седларево, цо даа Исаха за |666|свои постригь и за

своѣга подроу|67б|жиги постригъ, четвертоу честь |68б| в' сего села съ в' сѣми мегами |69б| и съ млины и съ ливадами, съ шгра|70б|дикмъ и съ в' сѣми правинами. |71б| И тоузи калоу҃герицоу Исашиноу |72б| храни цр(ь)к(ь)вь до смрѣти. И сиа |73б| в' са малаа и великаа шгледа|74б|въ крал(к)вѣство ми записахъ в' са |75б| и оутвердихъ да к непоколѣви|76б|мо. И створи крал(к)в(ь)ство ми свобо|77б|дноу выти домоу и швласты С(ве)тык |78б| Б(огороди)це Хтѣтовъскык, и освободих(ь) |79б| шт(ь) всакыхъ рабoтъ малихъ и |80б| великихъ крал(к)в(ь)ства ми.

|81б| И цо се оучини вражда мегоу цр(ь)ко|82б|вными людми да оузима цр(ь)ко|83б|въ, такожде и д(ѣ)в(и)чъ разбои. И цо се |84б| пре црѣкв' ны люд[и]к на двороу крал(к)|85б|вѣства ми, или прѣд[ь] соудиа|86б|ми или прѣд[ь] инѣми власть|87б|ми, или к роука, или к послоух', |88б| или к глоба кога ливо, да оу |89б|оузыма в' се цр(ь)квь, рек' ше игоумень.

|90б| И село Кръпена цо приложи крал(к)|91б|вѣство ми С(ве)тои Б(огороди)ци Хтѣтовъ|92б|скои, Прив' ца съ цр(ь)ковию С(ве)ты|93б|мъ Гешр' гыкмъ, съ род(о)мъ и съ |94б| дворани, съ людми цо к присе|95б|лиль Прив' цъ, съ мѣстомъ |96б| и с воденицами, съ шградик|97б|мъ, съ сѣнокосы, с ливад(а)ми, съ |98б|врѣдомъ, съ в' сѣми мегами |99б| и правинами. Село Старо Же|100б|лынк и цр(ь)ковъ оу нкмъ, съ во|101б|деничкмъ, с нивик, съ ливад(а)|102б|ми, съ сѣнокосы, съ врѣдомъ, |103б| и съ в' сѣми правинами. И цо се |104б| пре цр(ь)ков' ны люд(и)к на двороу крал(к)|105б|в(ь)ства ми или прѣд[ь] инѣми соу|105б|дигами, или прѣд[ь] инѣми вла|106б|доуцими, малыми и вели|107б|кыми, въ швласти крал(к)в(ь)|108б|ства ми, цо се чини глоба на |109б| цр(ь)ков' ныхъ люд(е)хъ мала и вели|110б|каа, в' се да оузима с(ве)тага цр(ь)кы, |111б| или к крага, или к роука, или к |112б| штбои, или к оудава, или к |113б| прѣстои, в' се да кс(ть) цр(ь)ков' но.

|114б| I аце се оучини глоба и на само|115б|и цр(ь)кви, рек' ше на игоумень |116б| то все да оузима с(ве)тага цр(ь)кы.

|117б| И створи м(и)л(о)сть крал(к)в' ство ми да |118б| нѣсть соизи цр(ь)кви воиске, ни |119б| шранига, ни кк' сар' ха, ни пода|120б|в' ка кокга ливо, тьк' мо позо|121б|въ шт[ь] кокгажде села црѣков' нага |122б| крина кдна и три шглави, и |123б| п' сароу или веч(е)ра или швѣ(!), |124б|кьди га врѣме прижене.

|125б| Оу Идвар'цѣхъ цр(ь)ковь С(ве)ты Нико|126б|лак, цо приложи
крал(к)вѣство ми |127б| С(ве)тои Б(огороди)ци Хтѣтов'скои, п(о)па
Дра|128б|ю съ род(о)мъ и съ мѣстомъ, съ мега|129б|ми и съ в'сѣми пра-
винами.

|130б| И видѣ крал(к)вѣство ми цр(ь)к(ь)вь С(ве)тоу|131б|ю
Б(огороди)цоу Хтѣтовскоу не имоуцоу |132б| планине, и приложихъ
плани|133б|ноу Нановъ Доль съ вѣми мега|134б|ми школ'ними, да ю
има с(ве)тапа |135б| цр(ь)к(ь)вы, и да не метеѣа никто шт[ь] |136б|
владоушихъ крал(к)вѣства ми, ни |137б| трав'ничарь, ни Яр'банасинь, ни
|138б| влахъ. Кто ли се наиде забавла|139б|к на тои планинѣ да плати
крал(к)|140б|в(ь)ствоу ми 'т' перперь. И забѣль |141б| крал(к)в(ь)ства
ми Жед'нь приложихъ С(ве)то|142б|и Б(огороди)ци Хтѣтовскои да си
има зи|143б|мовище ковиламъ и шѣцямъ.

|144б| Сига же в'са принесенага м'ною грѣ|145б|шнымъ Стѣпаномъ, по
м(и)л(о)сты |146б| Б(о)жии крал(к)мъ, и съ с(ы)номъ моимъ, |147б| младымъ
крал(к)мъ Оурошемъ, са|148б|модржав'нымъ и самодръж'це|149б|мъ в'сѣхъ
ср'в'скихъ земель и по|150б|мор'[с]кыхъ, паче же и школ'ныхъ |151б|
ц(а)рьи зем'ль привъзьмъ силою |152б| вл(а)дику моєго Х(рист)а и
помощию прѣ|153б|ч(и)стык Б(огороди)це, м(а)терию Х(рист)а моєго.
Яще |154б| и шт[ь] многыхъ малата приношю |155б| ти вл(а)д(и)чице
Б(огороди)це, прими т'воимъ м(и)ло|156б|срдикемъ, и принеси много
прѣ|157б|щедромоу с(ы)ноу своємоу и Б(ог)оу на|158б|шемоу въ дарь, и
въ доброу память, |159б| мнѣ же и прѣвълюблен'номоу |160б| с(ы)ноу
крал(к)вѣства ми младомоу |161б| крал(ю) Оурошю, понєже д(о)уша
єди|162б|на въ двою тѣлесоу наю кс(ть), єди|163б|нь дарь шѣць твоєа
шт[ь] твоихъ |164б| принесоховѣ ти, тебе прѣдлага|165б|юца, помощ'ницоу
и пороуч'ни|166б|цоу наю сп(а)сениа и исправлєни|167б|а, и шнамо пакы
оулоучити |168б| желакмыхъ вѣч'ныхъ вл(а)гъ съ |169б| с(ве)тыми роди-
тели и прародите|170б|ли крал(к)вѣства ныи.

І сига в'са за|171б|писан'на и оут'врьжден'наа въ |172б| хрисовоули семь
да соутъ оу вса|173б|кои свободѣ шт[ь] всакаго насила, |174б| и шт[ь] вѣхъ
работъ малыхъ и вели|175б|кихъ, и шт[ь] вѣхъ подаи'къ гре|176б|доушихъ
по земли нашеи, тако|177б|же си ксть была и при дрѣв'ныи|178б|хъ
ц(а)рѣхъ и родительь крал(к)в(ь)|179б|ства ныи, свобод'на сига цр(ь)ковь.

|180б| М(о)лю же и по насъ хотецихъ вы|181б|ти ихъ же извереть Б(о)гъ,
или с(ы)на крал(к)ъ|182б|вства ми, а или иного шт[ъ] рода |183б|
крал(к)вства ми или соудомъ Б(о)жи|184б|къмъ шт[ъ] иного рода
боудеть, не ра|185б|зорити и не штъкти ничесоже шт[ъ] |186б| сихъ прѣ-
данънихъ мною |187б| крал(к)мъ Стѣпаномъ и съ прѣ|188б|възлюбленънымъ
ми с(ы)номъ |189б|крал(к)вства ми, младимъ крал(к)ъ|190б|мъ Оурошемъ.
Не разориховѣ |191б|ничесоже да ни штъксвѣ ничесо|192б|же оутвердениа
с(ве)тымъ цр(ь)ква|193б|мъ шт[ъ] дрѣвъныхъ ц(а)рь гръчкыхъ |194б| и
с(ве)тыми родители и прародите|195б|ли крал(к)вства ны, нь паче
потверь|196б|дисва и покрѣписвѣ такоже на|197б|рекоховѣ се хтитора
мѣстоу то|198б|моу, тако да шѣннить на въ |199б| д(ь)нь враны над главою
наю ци|200б|тъ нероукотворенъныи, и боуде|201б|т ны прѣдъстателъныца
въ |202б| д(ь)нь страшнааго соуда.

И ви|203б|дѣ крал(к)вство ми Б(огороди)цоу Хтѣто|204б|вьскоу не
имоуцоу приложка |205б| сланога, и приложи ки крал(к)въ|206б|ство ми
и съ прѣвъзлюбленъны|207б|мъ ми с(ы)номъ, младимъ крал(к)мъ |208б|
Оурошемъ, да си оузима всако |209б| годице оу С(ве)того Сръгыа рн̄
|210б| споудъ соли.

И шсвободи крал(к)ъ|211б|вство ми на швласть С(ве)тык Б(огороди)це
|212б| Хтѣтовъскык штъ присели|213б|це да сѣтъ швободна села С(ве)тык
|214б| Б(огороди)це, понѣже соудъ была шво|215б|дъна и при дрѣвнихъ
ц(а)рихъ |216б| гръчкыхъ и при с(ве)топочивши|217б|хъ родитель
крал(к)вства на. И сикъ |218б|малок наю приношеник к'то |219б|потыцитъ се
разорити или шт[ъ]не|220б|ти ч'то шт[ъ] сихъ приложенъныи|221б|хъ на-
ми С(ве)тѣи Б(огороди)ци Хтѣтовъ|222б|скои к'то годѣ боудеть, тако-
ва|223б|го да разорить Г(оспод)ь Б(ог)ъ и прѣч(и)ста |224б| Б(огороди)ца, и
память кго да потрѣви|225б|тъ шт[ъ] землк, и шт[ъ] книгъ
живо|226б|тныхъ да исписанъ боудеть |227б|и въ мѣсто швычнык твокк
|228б| помощи и скорога застоупакъ|229б|ниа, Б(огороди)це, разорителноцоу
и соу|230б|пърницоу да шврѣщеть те на стра|231б|шиѣмъ соудици с(ы)на
твокго и Б(ог)а |232б| нашего, и да га порази сила ч(ь)сть|233б|наго и
животворещаго кр(ь)ста Г(оспод)иа, |234б| и штъ вѣ ап(о)с(то)ль, и штъ
·д̄· кв(ан)г(е)листь, |235б| и штъ ·тїй̄· с(ве)тыхъ ш(ть)ць иже въ |236б|
Никеи, и шт[ъ] с(ве)таго Симеуна, но|237б|ваго мироточца сръвскыи

Хрисовуља краља Стефана Душана Хтетовском манастиру

зе|238б|мак, и с(ве)таго кир^ъ Савы, прьваго |239б| настол^ъника и оучителя
и нго|240б|вѣхъ настолникъ, и шть в^ъ сѣхъ |241б| с(ве)тыхъ Б(ог)оу оуго-
див^ъшихъ да боу|242б|детъ проклетъ, и да боудеть при|243б|ч^ътень къ прѣда-
телю Июдѣ и к тѣ|244б|мъ иже распеше Г(оспод)а славы, и рек^ъ|245б|шимъ
кръвь юго на нас и на чедѣ|246б|хъ нашихъ, въз^ъми рас^ъпны, и да |247б| га
к ападема и ападема и шт[ъ] |248б| в(о)годарован^ънаго вѣн^ъца да
боу|249б|детъ прок^ълетъ.

Си хроусовоуль |250б| оуспоменутикъмъ грѣш^ънаго |251б| чрьнориз^ъца
Ярсѣниа, игоумена |252б| хтѣтовскааго написа г(осподи)нь |253б|
крал(ь) Степанъ съ с(ы)ном^ъ си Оурошемъ.

**+ СТ(Е)ФАНЪ ВЪ Х(РИ)С(Т)Я Б(О)Г(А) ВѢРНИ КРАЛЬ И Б(О)ГОМЪ
САМОДРЪЖЦЪ ВСѢХЪ СРЪБЪСКИХ(Ъ) И ПОМОРЬСКИХ(Ъ) И
ГРЪЧКИХ(Ъ) ЗЕМЛ(Ъ)**

*Записи на маргинама:*⁷

Храшани (поред 6б реда), Гари (8), Млацице (12), Лесковлаане (25),
Щенче (28), Хвалише (48), за понагырь (53), за цариноу (55), за трьгъ
(60), за Крьпенеу (63), Седлари (65), за вражди (80), за Прив^ъче село
(90), Старо Желине (99), милость кралва (118), Идварци (125), за пла-
ниноу (130), за соль (202), за приселицоу (210).

*Записи на полеђини:*⁸

XVIII век (непознати писац): Сми свитак несть хилан^ъдар^ъски. На 8
Хтетовѣ кс(тъ) манастир С(ве)тїе Б(огороди)це и теѣ кс(тъ) не вем
како се шре(те) здѣ оу хиландарѣ

Крај XIX века, (непозната рука): Стефанъ с сїномъ кралъ Оурошъ
млади.

Никандар: Сѡбаче да вѣде вѣдомо всѣмъ зацо нее дань ради нашъ
монастырь Хиландаръ но монастырю хтетовскомѣ дань естъ и
шписѣеть вса (тамо) пространно данна.

⁷ Записи на маргинама се налазе уз десну ивицу документа. Представљају пре-
глед прилога наведених у диспозицији повеље и наведени су уз одговарајући део
основног текста, по једна или две речи у реду. Писани су истом руком као и текст
повеље, само нешто ситнијим писмом.

⁸ Цитирано према: Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 125.

Превод

Бесплотни који у пространству божанских сила небеског разума високо лебде, војске анђела и арханђела, који су са трпезе Ковчега завета небески хлеб примили, чуде се благој вести не знајући за оваплоћење у Твојој утроби, но пошто су га видели, с пастирима су исплели славословље, дивећи се, заједно са мазима, путовању звезде – и ево детета како лежи у јаслама. Не могу се достојне похвале упутити, пречиста владичице Богородице, Твојој милости, штедроти, човекољубљу, девству Твоме. Јер, где такво богатство и такво уздање и такву наду међу људима могу пронаћи душа грешника и богохулна уста? Ко ће излечити онога ко не долази да се лечи? А где ће онај који је слеп рођен – вид добити којим ће такве красоте и такву доброту угледати, и такву чистоту? А опет, како да изговорите нечистоме и тако оскрнављеном образу похвалу особинама чистоте девства Твога? А шта ја несрећни, који у овоме оскудевам, да учиним? Намеравам достојне речи да принесем Теби Богоматери, зато што си заступница хришћанима и тиха лука онима које носе таласи буре греховне. Милостива која си родила милостивога Господа, милошћу својом помилуј и мене који сам највише од свих сагрешио, јер знам да си Ти део Свете Тројице примила и родила. И немој се сада гнушати ни мене грешнога, који сам споредни удеоник у грешним стварима, Ти која си Њега из пречисте утробе родила, и која си онима који су слепи рођени, вид даровала и смрадне васкрсла.

А ја у последња времена зарад учешћа у помиловању царства твога остадох, те стога немој постидети моје ишчекивање да се и преко мене прослави Твоје свето име. А апостол дивно беше говорио: „Човек неки приреди вечеру велику и позва многе.“ А човек – то је сам син Божији, у шта нас уверава Бог који је рекао: „Начините себи пријатеље од неправедног мамона да вас, када осиромашите, приме под кровове своје.“ Тако Богородице, и у први и у девети час, па и у једанаести објави да сам причесник.

А ја грешни раб Твој, пресвета владичице Богородице, недостојни назвати се, но знајући Твоје милосрђе и Твоју брзу помоћ, по милости твога Сина и тебе пречиста, Степан по милости Божијој краљ заједно са сином мојим Урошем, младим краљем, дивећи се и радујући се због толиких Божијих дарова, размишљајући дан и ноћ душом и телом и свим умом шта да дамо Господу Богу нашем и пречистој Његовој матери – да му само захвалност и славу узносимо и до нашег последњег даха да се старамо о светим црквама, и да попуњавамо оно што им не-

достаје, и да довршавамо оно што нису стигли да доврше свети родитељи краљевства ми. Стога смо обећали да ћемо од неправедног богатства које је мамон скупио захваљујући гресима нашим, један мали део дати убогој Божијој братији која седи на раскрсницама, пред вратима двора нашег, те свима пружају прилику да купе царство небеско. И опет се у мислима појави страшни и неисповедими час смртни, јер сви цареви и пророци и апостоли и светитељи умреше, и ништа не однесоше са овога света, него само своја добра и зла дела, и сви уђоше у гроб као да се нису ни родили, те сву наду нашу положи смо у пречисту Богородицу Богоматер и чудотворицу која се налази у месту званом архимандритија Хтетовска, и кад смо видели да нема ктитора похитасмо са жељом и са вољом да се назовемо њеним ктиторима, желећи да обновимо грађевине и да јој додамо села која су била (њена) и у време грчких царева и у време светих родитеља Краљевства ми, а која су отпала од свете цркве саблазном препредених и злих људи. Јер и господин наш и родитељ и учитељ и наставник свих српских земаља и поморских кир Сава учи нас говорећи: Чеда моја, попуњавајте оно што недостаје у светим домовима, а немојте уништавати. Хајде да дамо поменуто! И почесмо се молити и милост давати пречистој Богоматери, јер ако смо и грешни, молимо јој се да човекољубиво прими молитве грешника, и да не презре уздахе скрушених.

Пошто смо видели да је архимандритија Хтетовска пропала до темеља, ја, с помоћу Божијом, син краља Уроша Трећег, названи правоверни и христољубиви краљ Степан са вазљубљеним ми сином младим краљем Урошем – назвасмо се ктиторима архимандритије Хтетовске, те приносимо велико славословље: О блажена утробо која си без матере родила Слово и без оца – Сина од вишњих, из себе Чиста. Радуј се корене Давидов, кћери Адамова која си, изникавши, родила дете на спасење свима нама. Ко може да исприповеда силе Господње које су у Теби, Пречиста – пред анђелима скривена, пред људима неисповедима.

Стога и ја грешни раб твој Степан краљ, са вазљубљеним ми сином младим краљем Урошем, веселећи се душом и телом, од себе Ти приносимо дарове и похвалу, те и ми робови Твоји појемо Твоје свето успење, хвалећи Те и дивећи се тајанству Твојем, узвикујемо: Радуј се часни венче христољубивих краљева наших, радуј се часна похвало светитељима богобојажљивим, радуј се црквама нашим непоколебива потпоро, радуј се краљевству нашем необорива стено, радуј се – јер Тобом падају непријатељи пред ноге краљева наших, Тобом се ут-

врђују земље наше. Радуј се Ти, која сурове мучитеље тераш са власти и утврђујеш праву веру.

Владичице Дево Богородице, помози ми у дан искушавања мог када се построје престоли и отворе се књиге и тајне се разоткрију. Но, пошто поседујеш одважност, помоли се Сину своме да нас избави у дан судњи.

А у овај дан Господњи развеселићемо се људи, јер ево – светли палата књиге Слова животног из недара је изашла. Дођите земаљски рукама тапшући да се светло радују цркве украшене, освећене духом, јер ево Царица дивна и непорочна невеста Очева из корена Јесејева настала, Црква у коју се Бог сместио, коју су пре века пророци нагостили, Богородица која се у последња времена појавила, која је у несрећама помоћница и у искушењима топла заступница. Певам Дево Твоје зачеће и славим Твоје неизрециво рођење и величам Твоје велико човекољубље ја, који се заклањам кровом крила Твојих и избављам се од сваког зла обраћајући Ти гласом бесплотног: Радуј се, божаствено носило, небеска висото, утробо у коју се Бог сместио, царски престоле; Адамово уздизање, висино са две стране приступачна којом узлазимо те стижемо до небеса. Тобом се утврђују скиптри краљу нашем, и вера права стоји, и свако ко се Теби обрати неће се лишити помоћи Твоје и топлог Твог заступништва, него ће добити оно што жели.

Стога и ја грешни, недостојни да се назовем, раб Степан и, по милости Божијој, краљ, са вазљубљеним сином мојим младим краљем Урошем, самодржац свих српских и поморских земаља – пошто ме је Бог по милости и вољи пречисте своје Матере присно Деве Марије, учинио достојним да будем на престолу светих мојих прародитеља Краљевства ми, дајем земљу Полошку која се налази у мом краљевству. И нашло је Краљевство ми у тој области подобно место, Манастир у Хтетову, саздан у име пречисте владичице наше Богородице. И виде Краљевство наше у њему све правине и потврде претходних царева које су утврдили светопочивши родитељи Краљевства ми, и записе и хрисовуље Свете Богородице Хтетовске. Ништа да не буде измењено од онога што је под влашћу Свете Богородице Хтетовске – села са свим правинама и са свим међама, и са засеоцима и са виноградима и са купљеницама и са поклоњеним задушјима Краљевства ми. Село Хтетова у коме је манастир Свете Богородице и чудотворице хтетовске, са свим међама и правинама, и са млиновима. Село Храштани са свим међама и правинама, и са млиновима. Село Гари са свим међама и правинама, и са планином, и Црква Светог Јована Златоустог са свим правинама. Село Млачице са свим међама и правинама и са млиновима, и поље које је

приложило Краљевство ми поред Млачица од старог брода желинског с ливадама, како истиче поток из Хтетовштице и где утиче у Велику.

Селишта Брод са реком и ловиштем – да нема нико осим Богородице Хтетовске јер утиче у Велику – нико да не влада, нити да уклони или постави млин, осим онога коме Црква дозволи или замени. Село Лесковљани са свим међама и правинама, и Вуксаново место задушно. И у Горњем Пологу метох Свети Илија.

Штенче село са свим правинама и са међама, са модричким и гостиварским, до метохије Свете Недеље, прво низ дол преко Велике, на једини храст, на Лисичје јазбине, право на Могилице, на цесту у Црвени брег, а од Црвеног брега право на Глоговник и само градиште Штенче које је царово, било да је поље, било брдо, било дрво. На Сухој Гори планина са сенокосима, са травом, до локве и до међе челопечке; њу да бране људи Светога Илије, и нико од властеле Краљевства ми ништа да не омета. И долину на реци Вруток са млиновима и са земљом, са њивама и са сенокосима као што је и пре било. У Хвалиши њиве, задушнина Варнавина, и од Хвалише седмина коју је дао Варнава за душу. Изнад Млачица од Закућа до лешкога пута и до Крушице и до реке Хтетове. И вашар као што је и од раније био, нико с њим да нема ништа.

И на свим трговима Краљевства ми црквеним људима да се не узима царина, него (да их узима) само црква Богородица Хтетовска, ни Краљевство ми нити сродник Краљевства ми. Нити у тргу који је у Хтетову нико да нема власт – ни Краљевство ми нити сродник Краљевства ми. Село Крпена са свим међама и правинама. Село Седларево које је дао Исак за свој постриг и постриг своје супруге – четвртина целог села са свим међама и са млиновима и са ливадама, са баштама и са свим правинама. А ону калуђерицу Исакхову црква да храни до смрти.

И пошто је све ово мало и велико прегледало Краљевство ми, записах и утврдих да се не може изменити.

И ако се буду спорили црквени људи на двору Краљевства ми, или пред судијама или пред другим властима, било да је рука или је послух или да је било која глоба – све да узима црква, то јест игуман.

И село Крпена које приложи Краљевство ми Светој Богородици Хтетовској, Прибац са Црквом Свети Ђорђе, с породицом и са пратњом, са људима које је Прибац населио, са местом и воденицама, са баштама, са сенокосима, с ливадама, с брдом, са свим међама и правинама.

Село Старо Желине и црква у њему, са воденицама и њивама, са ливадама, са сенокосима, са брдом и са свим правинама.

И ако се буду спорили црквени људи на двору Краљевства ми, или пред другим судијама, или пред другима који имају власт, малим или великим, у области Краљевства ми, ако буде мала или велика глоба на црквеним људима, све да узима Света црква – било да је крађа, било рука, било отбој, било удава, било престој – све да је црквено.

И ако буде глоба и на самој цркви, то јест на игуману – све то да узима Света црква.

И учини милост Краљевство ми да није оној цркви војске, ни орања, ни егзарха, нити било каквог давања, само позоб, од сваког села црквеног – једна крина и три оглава, и псару или вечера или ручак, како га време затекне.

У Јадворцима Црква Свети Никола коју је приложило Краљевство ми Светој Богородици Хтетовској, попа Драју са породицом и са местом, са међама и са свим правинама.

И виде Краљевство ми да црква Свете Богородице Хтетовске нема планину те приложих планину Нанов Дол са свим међама, да је има света црква, и да је нема нико од владајућих Краљевства ми, ни травничар ни Арбанасин, ни влах. Нађе ли се ко да борави на тој планини – да плати Краљевству ми 300 перпера. И Жедан, забел Краљевства ми, приложих Светој Богородици Хтетовској да има зимовиште за кобиле и овце.

Све сам ово дао ја, грешни Степан, по милости Божијој краљ, са сином својим младим краљем Урошем, самодржавни и самодржац свих српских земаља и поморских, а такође и земаља које сам од суседних царева узео снагом владике мога Христа и уз помоћ пречисте Богородице, матере Христа мога. Ако и приносим мало од многога, Ти владичице Богородице прими својим милосрђем и принеси многоштедроме Сину своме и Богу нашем на дар, и за добру успомену, а мени и превазљубљеном сину Краљевства ми младоме краљу Урошу, пошто је једна душа у наша два тела, заједнички дар Ти принесосмо, дарујући Тебе – помоћницу и залогу нашега спасења и исправљења, да би поново задобили жељена вечна блага заједно са светим родитељима и прародитељима Краљевства нашег.

И све ово што је записано и утврђено у овој хрисовуљи – да буде ослобођено сваког насиља и свих работа малих и великих, и свих давања која постоје у земљи нашој, како је ова црква била ослобођена и у време древних царева и родитеља Краљевства нашег. Молим и оне који ће после нас бити, а које изабере Бог, било да је син Краљевства ми, или неког другог од сродника Краљевства ми, или ако по одлуци Божијој од другог рода буде, да не разори и не одузме ништа од овога што сам дао ја, краљ Степан, заједно са вазљубљеним сином Краљевства ми, младим краљем Урошем. Ми не разорисмо нити одузесмо ишта од

онога што су светим црквама потврдили древни цареви грчки и свети родитељи и прародитељи Краљевства нашег, него потврдисмо и утврдисмо тако што смо се назвали ктиторима тога места, тако да нас у дан борбе над главама нашим закрили штит нерукотворени, и да нам буде заштитница у дан страшнога суда.

И виде Краљевство ми да Богородица Хтетовска нема прилог у соли, па приложи Краљевство ми са превазљубљеним сином младим краљем Урошем да сваке године узима себи у Светом Срђу 150 спуда соли.

И ослободи Краљевство ми села у власништву Свете Богородице Хтетовске од приселице, да су слободна села Свете Богородице јер су била ослобођена и у време древних царева грчких и у време светопочивших родитеља Краљевства ми.

И ко се одважи да разори овај наш мали дар или да одузме нешто од овога што смо приложили Светој Богородици Хтетовској, ко год то да буде – нека га разори Господ Бог и пречиста Богородица, и успомена на њега да нестане са земљи из књига живота да буде избрисан, и уместо Твоје уобичајене помоћи и брзог заступништва Богородице – да му будеш уништитељка и противница на страшном суду Сина Твога и Бога нашега, и да га порази сила часног и животворног Крста Господњег, и дванаесторице апостола и четворице јеванђелиста и 318 светих отаца никејских, и Светог Симеона новог мироточца српске земље и Светога кир Саве, првог архиепископа и учитеља, и његових епископа, и од свих светих који су Богу угодили – да буде проклет и да буде прибројан издајнику Јуди и онима који су разапели Господа славе, и који су рекли „Крв Његова на нама и на деци нашој – узми, разапни“, и да га буде анатема, и анатема и од богодарованог венца – да буде проклет.

Овај хрисовуљ уз подсећање грешног црноризца Арсенија, игумана хтетовског, написа господин краљ Степан са сином својим Урошем.

СТЕФАН У ХРИСТА БОГА ВЕРНИ КРАЉ И БОГОМ САМОДРЖАЦ СВИХ СРПСКИХ И ПОМОРСКИХ И ГРЧКИХ ЗЕМАЉА

Дипломатичке особености

Документ започиње симболичком инвокацијом. То је велики шестокраки крст, богато орнаментисан, који се простира у висини б редова текста.⁹ Са обе стране почетног крста стоји текст **ІГ ХС**, а испод

⁹ Л. Славева, *Грамота*, Споменици III, 301–302; Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 125.

НИ КА.¹⁰ Овакав симбол је редак на оригиналним повељама, али чест на копијама насталим у Хиландару и искључиво везује се за документе овог светогорског манастира.¹¹ Овај детаљ би се могао сматрати једним од доказа да је документ којим располажемо копија настала у Хиландару.

Аренга „**Вѣ пространствѣ божьствъныхъ силъ небеснаго разоума...**“ је преузета из старијих докумената. Овај тип аренге није карактеристична за Душанове повеље. Први пут је употребљена у повељи краља Милутина Хиландару издатој око 1283. године.¹² Иста аренга налази се и на хиланарском фалсификату познатом као Душанова компилација повеље за Хрељин поклон Хиландару.¹³ Први део аренге је из старог формулара и у њему се исказује захвалност Богородици. Други део аренге је оригиналан и у њему краљ исказује захвалност Богу што му је подарио сина, као и своју потребу за покровитељством над храмом Св. Богородице у Хтетову. У овај део аренге два пута је уметнута интитулација у скраћеном облику. У првој од њих краљ Стефан Душан је навео своје порекло, **с(ы)нѣ краља Оуроша третиаго**. Овај податак је значајан за датирање документа, јер указује да Стефан Дечански у време издавања овог документа још увек није био канонизован.¹⁴ Трећом по реду и најопширнијом интитулацијом почиње диспозиција: **Стѣпанъ и пом(и)л(о)сти в(о)жики краљ, съ въз'любленънымъ ми с(ы)номъ, младымъ кракѣмъ Оурошемъ, и самодръжць в'сѣхъ ср'бьскихъ и помор'скихъ зем'льъ**. Интитулација у тексту повеље се не слаже са титулом назначеном у потпису истог документа. У потпису су поред српских и приморских земаља додате још и грчке земље. Повеља нема интервенцију. На основу садр-

¹⁰ Посебно је неуобичајен текст уз крст НИ–КА, који се не сусреће на Душановим оригиналним повељама. Л. Славева–В. Мошин, *Српски грамоти*, 195.

¹¹ Сличан почетни крст се налази и на хиландарским копијама следећих докумената: повеља краља Владислава Богородици Бистричкој, повељама за манастир Св. Петра и Павла на Лиму које су издали краљеви Уроша I, Милутин и Стефан Дечански. Једини случај да је оваква инвокација представљена на оригиналном акту је, такође, хиландарске провинијенције, налази се на повељи игумана Сава из 1348. године.

¹² *Зборник средњовековних ћириличних повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, књ. 1, 1186–1321, прир. В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, Београд 2011, 278–279.

¹³ Л. Славева–В. Мошин, *Српски грамоти*, 97, 135; С. Ћирковић, *Хрељин поклон Хиландару*, ЗРВИ 21 (1982) 103–117.

¹⁴ А. Соловјев, *Када је Дечански проглашен за свеца*, Богословље IV (1929) 284–298; С. Ћирковић, *Србија уочи царства*, Дечани и византијска уметност почетком XIV века, Београд 1989, 11; Д. Кораћ, *Канонизација Стефана Дечанског и промене на владарским портретима у Дечанима*, Дечани и византијска уметност у XIV веку, Београд 1989, 287–294.

жаја аренге: *видѣвъше ю не имощюу хѣтитора*, или затим: *видѣвъша архымоудритиу Хѣтѣтовскоу падѣшию се до основаниа*, може се закључити да је краљ Душан посетио Манастир Св. Богородице у Хтетову, био упознат са раније издатим повељама, а онда се и сам прихватио ктиторства.

На самом почетку диспозиције наведено је да краљ предаје „*въ власти крал(к)вѣства ми землю Положѣкоу*“, а затим су наведени појединачни поседи који су даровани манастиру. У документу се разликују стара имања, која се потврђују, од нових које је краљ приложио. Наведени су следећи поседи: села Хтетова, Храшани, Гаре, Млацице, Лесковљани, затим селиште Брод, четвртина села Седларево, седмина села Хвалише, село Штенче и метох Св. Илија, и планина Суха гора. Ово су потврђени поседи, а дар су ранијих ктитора или локалне властеле. Као нови прилози краља Душана уочавају се: села Старо Желино и Крпена (или његов део који је држао властеличић Прибац), имање код села Млацице, затим у Јадварцима баштинска црква попа Драје са имањем, планина Нанов дол и забел Жеден.¹⁵ Постоји могућност да су у препис повеље унете неке интерполације међу наведеним поседима (о чему ће касније бити речи).

У оквиру диспозиције наведене су и одредбе о имунитетним правима. У овом документу сусреће се један од детаљнијих пописа работа, данака и глоба којих је становништво ослобођено. Најпре општа имунитетна одредба о ослобађању од работа малих и великих. Затим су под јурисдикцију манастира стављена нека права која иначе припадају централној или локалној власти. Посебно је наведен читав низ судских глоба чији се приходи стављају на располагање манастиру.¹⁶ Поред бројних пореских олакшица, становништво хтетовског метоха ипак је имало обавезу да плаћа позоб, чији је износ и тачно одређен (једна крина и три оглава жита по селу).

¹⁵ А.М. Селищев, *Полог и его болгарское население*, София 1929, 87–102; Р. Грујић, *Полошко-тетовска епископија и манастир Лешак*, Гласник СНД 12 (1933) 47–48; Л. Славева, *Грамота*, Споменици III, 303–304; К. Илиевска, *Од топонимијата на Полог според владетелските повелби од над XIII и XIV век*, Бигарски научно-културни собири, Тетово 1978, 13–22; Л. Славева, *Феудалните владетели и нивните имоти во Полошката област и инкорпорирањето на Полог во политичката целина на "Српските земји" во времето на српското владеење*, Бигарски научно-културни собири, Тетово 1978, 37–55; Б. Петровски, *Манастирски имоти во средновековен Полог*, Годишен зборник Филозофски Факултет Скопје 59 (2006) 281–301.

¹⁶ Т. Тарановски, *Историја српског права у немањихкој држави*, Београд 2002², 299.

Диспозицији припадају и две одредбе које су уметнуте у санкцију повеље. Ради се о давању соли са трга Св. Срђа, а затим и још једна одредба о ослобађању становништва од приселице.¹⁷ После набројених приложених поседа следи короборација, која је иначе ретка у повељама краља Душана.¹⁸ Најпре је истакнуто пространство којим је господарио краљ Душан, а у другом делу се потврђују поседи и сва имунитетна права.

Санкција започиње молбом да потомци и наследници на престолу не наруше дата права хтетовском манастиру. Затим следи поменута уметнута диспозициона одредба. Наставља се уобичајеном формулом исказивања духовне санкције: проклетство од Господа, апостола, јеванђелиста, као и Св. Симеона и Св. Саве.¹⁹ На крају санкције додата је и анатема од „богодариваног венца“ чиме је истакнуто божанско порекло власти и моћи владара.²⁰ Оваква формулација у анатемима присутна је само у три Душанове повеље.²¹

На крају је забележено да је хрисовуља издата залагањем Арсенија, игумана Хтетовског. Потпис је један од најпотпунијих Душанове краљевске канцеларије, карактеристичан за период 1343–1345. године.²² У њему су поред српских и приморских наведене и грчке земље. Већ је речено да се интитулација и потпис не слажу у потпуности. Ипак, не може се директно извући закључак да је потпис из каснијег периода у односу на остали текст повеље. На почетку короборације наведено је да је краљ Душан у време издавања ове хрисовуље господарио не само српским и поморском земљама него и „*ѡкол њиихъ ц(а)рѣи земѣль привъзьмъ силою вл(а)дикы моѡго Х(рист)*“. То указује да помињање грчких земаља у потпису није без основа. У титулу краља Душана грчке области су увођење постепено.²³ У досадашњим истра-

¹⁷ 203–218б ред у тексту хрисовуље. Л. Славева, *Грамота*, Споменици III, 320–321.

¹⁸ С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици, XI, Короборација*, Глас СКА 106, други разред 61, 15

¹⁹ С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици X, Санкција*, Глас СКА 100, други разред 58, 37–43.

²⁰ А. Соловјев, *Појам државе у средњовековној Србији*, Годишњица НЧ 13 (1933) 85.

²¹ V. Mošin, *Sankcija u vizantijskoj i južnoslavenskoj ćirilskoj diplomatici*, *Anali НИД III* (1954) 40

²² С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици XIII, Потпис*, Глас СКА 106, други разред 61, 41; Д. Кораћ, *Повеља*, 157–158.

²³ О увођењу грчких области у титулу краља Душана видети: С. Ћирковић, *Србија уочи царства*, 11; С. Ћирковић, *Краљ у Душановом законуку*, ЗРВИ 33 (1994)

живањима сматрало се да је у Повељи Манастиру Св. Петра и Павла на Лиму први пут употребљена формулација „грчке земље“ у краљевој титули.²⁴ Међутим, у овој повељи Стефан Дечански се помиње као светац. Стога је неопходан закључак да је Хтетовска повеља издата пре него што је краљ Душан потврдио права седишту епископије у Поли-мљу. Стога би се могло закључити да су у потпису Хтетовске хрисовуље први пут наведене „грчке земље“. Пре тога у повељи за Манастир Св. Николе у Врању сусреће се израз „чесник грком“.²⁵ Увођење грчких земаља је последица освајања током 1342–1343. године и политичко идеолошких промена.²⁶

Печат: Хтетовска хрисовуља има златни печат окачен о пурпурну свилену траку, израђен од две посебне половине и причвршћен оловном кариком. Печат је делимично оштећен, али се може прочитати натпис са њега. На аверсу је приказ стојеће фигуре владара који у десној руци држи скиптар у облику крста, а у левој свитак. На аверсу печата је текст: **С(тѣ)Ф(а)њь царь срб(с)к(и)хъ и поморски(хъ и гръч)квхъ з(ѣ)мль.** На реверсу печата је приказ Исуса који стоји испред ниског престола, који у десној руци држи свитак, а у левој књигу. Натпис на реверсу је **ИГ ХС.**²⁷ Дакле, хрисовуља је печатањем Душанове царске канцеларије.²⁸ Печат је вероватно скинут са неког другог документа и стављен на препис Хтетовске повеље.²⁹ Није неуобичајена

153; С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија Немањића, дипломатичка студија*, Београд 1997, 83–86; Г. Суботић, *Прилог хронологији дечанског зидног сликарства*, ЗРВИ 20 (1981) 118.

²⁴ Ж. Вујошевић, *Хрисовуља краља Стефана Душана манастиру Св. Петра и Павла на Лиму*, ССА 3 (2004) 65.

²⁵ С. Марјановић-Душанић, *Повеља краља Стефана Душана о поклону цркве Св. Николе у Врању манастиру Хиландару*, ССА 4 (2005) 70, 80; иста, *О неким нерешеним питањима у повељи Стефана Душана за цркву св. Николе у Врању*, ССА 4 (2005) 237–247.

²⁶ М. Динић, *За хронологију Душанових освајања грчких градова*, ЗРВИ 4 (1956) 4–10; М. Благојевић, *Државна управа*, 34; С. Ћирковић, *Србија уочи царства*, 11.

²⁷ Опис печата и текст: Д. Кораћ, *Повеља*, 150–152; Д. Синдик, *Српски средњовековни печати*, 229–239.

²⁸ А. Соловјев, *Два прилога проучавању Душанове државе: II Печати на Душановим повељама*, Гласник СНД 2 (1927) 42.

²⁹ В. Кораћ је указао на могућност да је печат стављен на документ и нешто касније у односу на време настанка преписа. Он сматра да је препис настао око 1348, до тада није било довољно повеља печатањем овим типом царског печата да би са једне од њих био скинут и премештен печат. Д. Кораћ, *Повеља*, 155.

појава да се печати премештају са оригиналних докумената на преписе, а да при томе постоје знатна неслагања између садржаја акта и печата.³⁰ Печати тог типа налазе се на још неколико докумената које је издао цар Душан у периоду после 1348. године.

Датирање: Хрисовуља није датирана. Време настанка оригинала је у ранијим издањима и студијама о овом документу већ одређивано на основу садржаја документа. У свом издању С. Новаковић је веома широко одредио период настанка оригинала, 1337–46. године.³¹ Овакво датовање одређено је на основу помена Уроша као „младог краља“.³² Већ је поменуто да се у интитулацији у оквиру аренге помиње Стефан Дечански који тада није био канонизован. Утврђено је да је овај српски краљ проглашен за свеца крајем лета 1343. године.³³ Први пут се Дечански помиње као свети у повељи краљ Душан Манастиру Св. Петра и Павла на Лиму, која је издата 25. октобра 1343. године, у Дебрешти „у прилепској страни“.³⁴ Дакле, Хтетовска хрисовуља је морала бити издата пре овог документа, а на то је већ указано приликом излагања о увођењу грчких земаља у титулу краља Душана.

На основу хронологије Душанових освајања и кретања, такође, се може ближе одредити време издавања Хтетовске хрисовуље. Познато је да је краљ Душан у пролеће 1343. године боравио у Призрену, када је започела изградња манастира Св. Арханђела.³⁵ Тада је издао и повељу старцу Григорију, 19. маја 1343. године.³⁶ Д. Кораћ сматра да је по повратку из Призрена краљ Душан пролазио кроз Полог, и тада посетио Св. Богородицу у Хтетову и издао јој повељу.³⁷ На тај начин дати-

³⁰ О премештању печата: С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици, Печат*, Глас СКА 132, други разред 70, Београд 1928, 25.

³¹ С. Новаковић, *Законски споменици*, 657–661.

³² М. Ивковић, *Установа млади краљ у средњовековној Србији*, ИГ 3–4 (1957) 59–80.

³³ А. Соловјев, *Када је Дечански проглашен за свеца*, 284–298.

³⁴ Ж. Вујошевић, *Хрисовуља краља Стефана Душана манастиру Св. Петра и Павла на Лиму*, 49, 60–62.

³⁵ С. Мишић, Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, Београд 2003, 11–12

³⁶ С. Мишић, *Хрисовуља краља Стефана Душана старцу Григорију*, ССА 12 (2013) 21–29. У титули краља Душана у овом документу помињу се српске и поморске земље, али не и грчке.

³⁷ Д. Кораћ, *Повеља*, 156, 159. Краљ Душан је у Призрену боравио том приликом 1343, а после тога тек 1347. године. У међувремену није имао потребе да пролази кроз Полог или борави у њему, а већ је наглашено да је повељу издао када је лично посетио манастир.

рање овог документа сужено је на лето 1343. године. Дакле, Хтетовска повеља је издата после оне који је Душан издао старцу Григорију, а пре повеље седишту Лимске епископије, тј. између маја и октобра 1343. године.

Време настанка преписа којим располажемо је компликованије одредити. Палеографске одлике указују на средину или другу половину XIV века. У досадашњим истраживањима исказана су мишљења да је препис настао око 1348. године.³⁸ Ставови да је препис настао у вези са издавањем Опште хиландарске повеље, нису основани, због бројних неподударности у навођењу посета у ова два документа. Састављачи Опште хиландарске повеље су вероватно користили оригиналну хрисовуљу, или још вероватније изгубљену Повељу којом је Хтетовски манастир приложен Хиландару. Могуће је да је препис који овде обрађујемо настао касније, у другој половини XIV века.³⁹

Помену ранијих исправа: У повељи се помињу ранији дарови грчких царева и српских краљева: *видѣ въ нѣмъ всакіѣ правины и оутврѣждениѣ прѣды боуд(оу)цими ц(а)ри и с(вѣ)топочив'шими род(и)т(е)ли краљкѣства ми оутврѣждениѣ и записаниѣ въ хрисовоули С(вѣ)тыѣ Б(огороди)це Хтѣтовьскыѣ*. Нису познати документи које су издали византијски цареви Хтетовском манастиру.⁴⁰ Од српских владара могуће је да је повељу Хтетовском манастиру издао краљ Милутин, који је 1282. године освојио Полог.⁴¹ Трагови постојања Милутинове повеље могу се пронаћи међу поседима Хтетовског манастира наведеним у Општој хиландарској повељи. У овом документу уз село Млацице са земљом стоји „што је дао свети краљ“.⁴² У хрисовуљи краља Душана уз овој посед се не сусрећу назнаке да је дар краља Милутина.

³⁸ Л.Славева, *Грамота*, Споменици III, 301; Д.Кораћ, *Повеља*, 163

³⁹ Могла би се изнети претпоставка да је препис настао у приближно исто време када и други интерполирани преписи Душанових повеља. Познато је да су у Хиландару 60-их или 70-их година XIV века настали: препис повеље Св. Николе у Добруши, повеље за село Потолино, као и сачуван препис Опште хиландарске повеље. Л.Славева–В. Мошин, *Српски грамоти*, 135, 194; Ж. Вујошевић, *Повеља краља Стефана Душана цркви Светог Николе у Добрушти*, ССА 4 (2005) 65.

⁴⁰ Р. Грујић, *Полошко-тетовска епархија*, 45; исти, *Скопска митрополија*, Скопје 1930, 70.

⁴¹ *ИСН I*, 439–440.

⁴² Л. Славева, *Општа хиландарска грамота на цар Душан од 1348*, Споменици на Македонија III, 425–446.

О поседима Хтетовског манастира значајне податке садржи *вревио*, попис имања овог метоха. *Вревио* садржи велики број ситних поседа, њива, поља, винограда који су купљени или добијени. Треба напоменути да се само мањи број ових имања може препознати у хрисовуљи. Стари поседи манастира били су скромни и ограничени на ближу околину. Бројним прилозима, пре свега локалног становништва, имање се увећавало тако да се у *вревиу* наводе 83 њиве (30 купљених и 53 дарованих) и још 4 ливаде, 2 винограда и 2 воденице.⁴³ На овом месту нема потребе за детаљном анализом и упоређивањем поседа.

Завршна разматрања и аутентичност преписа: Хтетовски манастир са властелинством предат је Хиландару пре 1348. године. Упоредивањем садржаја Хтетовске хрисовуље и поседа који су уз овај манастир наведени у Општој хиландарској повељи из 1348. године долази се до занимљивих запажања.⁴⁴ Наиме, само се део поседа поклапа у оба документа, док уочљиве разлике бацају сумњу на аутентичност. На овом месту се мора указати на једну важну чињеницу: хрисовуља о којој је овде реч је акт који је краљ Душан издао директно Хтетовском манастиру, а не документ којим је овај манастир приложен Хиландару. Свакако је постојала посебна повеља којом је Богородица Хтетовска уступљена Хиландару и њен садржај се могао разликовати од повеље коју овде анализирамо. Ипак, разлике не би смеле да буде драстично велике. У том смислу могло би се очекивати да је Стефан Душан храму Богородице Хтетовске потврдио поседе и можда додао још неке (свакако не велике) прилоге, а затим све то поклонио Светогорском манастиру. Међутим, упоређивањем докумената уочава се да је у Хтетовској хрисовуљи наведен већи број поседа неко у Општој хиландарској. То може указивати на интрполације у препису којим располажемо.

У првим издањима Хтетовске хрисовуље она је сматрана оригиналном.⁴⁵ Тек је у издању Л. Славеве (1980) означена као препис.⁴⁶ У

⁴³ За Хтетовски вревио видети: Љ. Стојановић, *Стари српски хрисовуљи*, 36–40; Л. Славева, *Попис на имотите*, Споменици III, 277–299; Р. Грујић, *Полошко тетовска епархија*, 47–48; Ђ. Бубало, *О називу и времену настанка пописа имања Хтетовског манастира*, ССА 1 (2002) 177–194.

⁴⁴ С. Новаковић, *Законски споменици*, 418–423; Л. Славева, *Општа хиландарска*, Споменици III, 425–446; Л. Славева–В. Мошин, *Српски грамоти*, 194–195.

⁴⁵ Д. Кораћ, *Повеља*, 143; указује на то да је и у каталогу Изложбе српске писане речи 1973. године означена као оригинал.

⁴⁶ Л. Славева, *Грамота*, Споменици III, 301.

аутентичност преписа тада није исказана сумња. Трунку сумње у аутентичност преписа исказао је Д. Кораћ (1984), али он се не бави анализом садржаја документа, већ се пре свега ослања на спољашње одлике са посебним акцентом на сфрагистичке податке.⁴⁷

Додатан проблем представља што Општа хиландарска повеља није критички објављена.⁴⁸ М. Живојиновић је показала да велики број поседа Хиландарског метоха, који су наведени у повељи из 1348. Године, има потврду у другим изворима, и стога она указује поверење овом документу.⁴⁹ У до сада критички објављеним повељама за манастире који су на сличан начин као и Хтетовски приложени Хиландару са својим метосима (Св. Никола у Добруши, Св. Никола Мрачки, Св. Петар Коришки), показано је да се поседи наведени у овој Општој повељи слажу са онима из појединачних аката.⁵⁰ Упадљиво је да једино у случају Хтетовског метоха постоје знатнија одступања.

Основни поседи, цела села која се наводе у Хтетовској помињу се и у Хиландарској: Хтетова, Храшани, Млацице, Старо Желине, Штенче и Јадворци. За неке од ових поседа постоје извесна одступања у навођењу засеока или обима. Начин на који је формулисана читава Општа хиландарска повеља и принцип да се не наводе међе поседа, нити имунитетна права, може довести до оваквих уступања. Топоними су исти, па се може закључити да се ова села подударају у оба документа.⁵¹ Покушај поистовећивања селишта Брод са селом Бродац може се сусрести, али је вероватније да се ради о два различита топонима и оба

⁴⁷ Д. Кораћ, *Повеља*, 144.

⁴⁸ Л. Славева–В. Мошин, *Српски грамоти*, 194. Износе мишљење да је реч о интерполисаној преради насталој у Хиландару око 1365. године.

⁴⁹ М. Живојиновић, *Властелинство манастира Хиландара према хрисовуљи цара Душана из 1348. године*, Осам векова Хиландара. Историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура, Београд 2000, 36–50. На основу ових подударности сматра документ аутентичним.

⁵⁰ С. Марјановић-Душанић, *Хрисовуља краља Душана о даривању манастира Св. Николе Мрачког у Орехову манастиру Хиландару*, ССА 2 (2003) 55–68; иста, *О питању аутентичности повеља Мрачког комплекса*, 162; Ж. Вујошевић, *Повеља краља Стефана Душана цркви Светог Николе у Добруши*, 51–67; С. Мишић, *Повеље цара Стефана Душана манастиру Светог Петра Коришког из 1355. Године*, ИГ 1–2 (1993) 132–132; Исти, *Поседи манастира Светог Петра Коришког*, ИГ 1–2 (1989) 39–54; исти, *Хрисовуље цара Стефана Душана о Светом Петру Коришком са сабора у Крушићима*, ССА 11 (2012) 59–90; М. Живојиновић, *Властелинство*, 41–45.

⁵¹ С. Новаковић, *Законски споменици*, 422; Л. Славева, *Општа хиландарска, Споменици III*, 439–440.

су убицирана.⁵² Села Дреновац и Бродац се наводе само у хиландарском документу.⁵³ Може се претпоставити да је ове поседе Богородица Хтетовска добила после 1343. године, можда повељом којом је Душан манастир уступио Хиландару. Спорни су они поседи који су наведени у Хтетовској, али не и у Општој хиландарској повељи, а ради се о три села и бројним ситнијим имањима. Сумњу на могуће интерполације у препису највише изазивају села Крпена и Лесковљани. Село Крпена се помиње у Трескавичким повељама, док је село Лесковљани посебном повељом дато Хиландару. Ни у једном од ових докумената није назначено да су ови поседи раније били део неког другог (Хтетовског) властелинства.

Ова неслагања су раније уочена, али не и на прави начин протумачена. Р. Грујић је изнео тезу да се ради о замени поседа, што је Л. Славева прихватила у свом издању.⁵⁴ Оваква мишљења су наишла на оспоравање, па је тако Д. Кораћ указао: „*таква замена поседа у размери која је за средњи век непојмљива, без икаквог важнијег разлога и без речи помена у повељи тешко је прихватљива*“.⁵⁵ М. Живојиновић примећујући да за разлику од осталих манастирских имања у случају Хтетовског метоха постоје већа одступања, али само констатује да је краљ Душан „*извршио неке трансакције*“.⁵⁶ Замена поседа нису честе, а њихово извршење захтева посебан правни чин, или издавање повеље о томе. Могућност да је у овом случају извршена замена треба одбацити, због начина на који се спорни поседи помињу у другим документима.

Цар Душан, 1354. године, потврђује жељу госпође Вишеславе и њених синова Богдана и Богоја, да село Лесковљане предају Хиландару. У критичком издању доказано је да је та повеља оригинална.⁵⁷ У овом документу се нигде не помиње да је село раније било део Хтетовског метоха. Временска дистанца између издавања две повеље износи 11 година. Да ли је то довољно дуг период да једно село три пута промени господара, а да ни у једном од докумената не постоји неки запис

⁵² Р. Грујић, *Полошко тетовска епархија*, 49.

⁵³ С. Новаковић, *Законски споменици*, 422; Л. Славева, *Опита хиландарска*, Споменици III, 440.

⁵⁴ Р. Грујић, *Полошко тетовска епархија*, 46; Л. Славева, *Грамота*, Споменици III, 312–317.

⁵⁵ Д. Кораћ, *Повеља*, 143

⁵⁶ М. Живојиновић, *Властелинство*, 43.

⁵⁷ С. Бојанин, *Повеља цара Стефана Душана о даровању села Лесковљани манастиру Хиландару*, ССА 4 (2005) 119–134.

о томе? Изгледа прилично неуверљиво да је село одузето Хтетовском манастиру и дато неком властелинчићу, да би затим он то село врло брзо поклонио светогорском храму. Дакле, вероватније је да село Лесковљани уопште није било део хтетовског метоха. Стога се и не помиње међу поседима овог манастира у Општој хиландарској повељи. Ово село данас не постоји, а налазило се у Доњем Пологу и убицирано је код села Речице у близини Хтетова.⁵⁸ У Хтетовском вревиу помињу се неки мањи поседи која имају везе са Лесковљанима: „комат винограда“ и њива.⁵⁹ Разлог зашто је ово село наведено у препису Хтетовске хрисовуље можда ипак има оправдање. Препис хрисовуље је вероватно настао после 1354. године, када је село Лесковљани већ било део Хиландарског метоха, као и сви поседи полошког манастира. Чињеница да се Лесковљани налазе у Доњем Пологу, у непосредној близини манастира Св. Богородице, можда је навела састављаче преписа да ово село прикључе суседним Хтетовским имањима.

Село Крпена (или Крпен) се помиње у повељама за Манастир Трескавац.⁶⁰ У првој Трескавичој повељи је наведено да Крпен „приложи светопочивши краљ за душу си“.⁶¹ Дакле, то је дар краља Милутина, а Душан га потврђује 1334–1336. године. Село се у сличној формулацији, са навођењем детаљнијих међа, јавља и у остале две повеље за овај манастир.⁶² У досадашњим истраживањима о овој групи Душанових повеља указано је поверење поред прве и трећој повељи.⁶³ Последња је издата око 1343–1345, а вероватно после Хтетовске. Према тумачењима Р. Грујић, село Крпена је првобитно било део Трескавичког метоха, затим краће време било у оквиру Хтетовског, а затим опет враћено првобитном.⁶⁴ На овакав начин изнео је оправдање зашто се ово село не наводи у Општој хиландарској повељи. Делује нелогично да један посед у кратком временском интервалу на овакав начин

⁵⁸ Р. Грујић, *Полошко-тетовска епархија*, 48.

⁵⁹ Љ. Стојановић, *Стари српски хрисовуљи*, 30.

⁶⁰ О трескавичким повељама: С. Новаковић, *Правни споменици*, Изабрана дела 17, 2006, 17–21; Л. Славева–В. Мошин, *Грамотите на Стефан Душан за манастирот Трескавец*, Споменици на Македонија IV, Скопје–Прилеп 1981, 55–186; Б. Ферјанчић, *О повељама краља Стефана Душана манастиру Трескавац код Прилепа*, ЗРВИ 7 (1961) 161–168; Ђ. Бубало, *За ново критичко издање Трескавичких повеља*, ССА 7 (2008) 207–228.

⁶¹ Л. Славева–В. Мошин, *Грамотите за Трескавец*, Споменици IV, 85–86.

⁶² Исто, 121, 147.

⁶³ Ђ. Бубало, *За ново критичко издање Трескавичких повеља*, 207–228.

⁶⁴ Р. Грујић, *Полошко-тетовска епархија*, 48.

мења господаре. То би значило да је Хтетовском манастиру припадао свега годину или две. У хрисовуљи којом се овај рад бави помињу се два поседа у вези са селом Крпена: најпре цело село са међама и правима, а затим и део који је приложио властеличић Прибац са Црквом Св. Ђорђа, воденицом, ливадам и другим поседима. У хтетовском вревиу не помињу се поседи у селу Крпена.⁶⁵ Могуће је да је село припадало Трескавцу, а да је краљ Душан полошком манастиру потврдио само мањи део, који је држао властеличић Прибац, а који је обухватао периферни део овог села (брдо, ливада, сенокос, воденица). Овакви ситнији поседи нису навођени у Општој хиландарској.

Од целих села спорно је и село Гаре. Ово насеље се не помиње ни у Хтетовском вревиу. Ради се о селу које је у близини Хтетова, нешто северније на обронцима Шар-планине.⁶⁶ Нема података који би указивали да је ово село припадало неком другом властелинству.

Остали поседи који су наведени у Хтетовској, а не помињу се у Општој Хиландарској повељи су: планина на Сухој Гори, имање Врутак (млин и земља), Нанов Дол, забел Жеден, метох Св. Илија у Горњем Пологу, једна седмина села Хвалиша, као и селиште Брод.⁶⁷ Могуће да због структуре Опште хиландарске они нису уписани, па је већа вероватноћа да су ови поседи заиста припадали Хтетовском манастиру. Неки од њих могу се препознати и у Хиландарском вревиу.

Највећа могућност да је нека одредба интерполирана односи се на део о давању 150 спуди соли са трга Св. Срђ као годишњи доходак.⁶⁸ У овом случају уочава се одступање и од дипломатичког формулара. Наиме, ова одредба, заједно са још једном која се односи на ослобађање од приселице, уметнута је у санкцију хрисовуље. Тиме је прекинут континуитет у излагању и нарушен формулар.⁶⁹ Давање соли манастирима није често, а ту привилегију имали су само велике краљевске задужбине, или традиционално богато даривани светогорски. Сумњу изазива и количина од 150 спуди соли која је нереално велика.⁷⁰ Могу-

⁶⁵ Само се у опису међе помиње „*вт ораха крѣпенска*“. Поред тога за једни њиву се наводи: „*коупена втъ Крѣпене*“ што више личи на женско име него на топоним. Л. Славева, *Попис на имотите*, Споменици III, 283.

⁶⁶ Р. Грујић, *Полошко-тетовска епархија*, 48.

⁶⁷ Исто, 47–48.

⁶⁸ 2036–2116 ред у изворнику.

⁶⁹ Л. Славева–В. Мошин, *Српски грамоти*, 99.

⁷⁰ Највеће прилоге у соли имали су манастири: Бањска 100 спуди, Дечани 200 кабла соли, док је својој највећој задужбини Св. Арханђелима краљ Душан приложио 400 спуди

ће је да су још неким повељама одредбе о давању солу сумњиве аутентичности. Тако се у повељи за Цркву Св. Николе у Врању, такође, на крају (после санкције) налази обредба о давању 30 спуди соли, а чак и ова количина је оцењена као претерана за потребе такве цркве.⁷¹

Дакле, у прилог тези да је препис Хтетовске хрисовуље који нам је на располагању интерполисан могли би указати следећи елементи: сувише велика одступања у навођењу поседа у односу на Општу хиландарску повељу; подаци о селима Крпена и Лесковљани који су припадали другим властелинствима; као и неуобичајена одредба о давању соли која одступа од дипломатичког формулара. Мишљење Д. Кораћа да су поседе који изазивају сумњу да се ради о интерполисаном препису „сувише мали да би се ради њих правио овако велики и репрезентивни фалсификат“;⁷² мора се узети са резервом. У Хтетовској хрисовуљи наведено је десетак целих села, од тога се два или три могу сматрати накнадно дописаним. Ако се томе дода и превелика количина соли, онда обим спорних прилога није тако мали.

Важнији термини и установе

Следећи термини су обрађени у претходним свескама Старог српског архива: **виноград, влах, војска, вражда, глоба, двор, ексарх, забел, засеок, зимовиште, игуман, крина, купљеница, ловиште, локва, међа, млади краљ, млин, њива, оброк, орање, панађур, планина, позоб, послух, приселица, псар, рука, сенокос, спуд, со, судија, трг, удава, царина**, видети према *Прегледу*, ССА 10 (2011) LXI–LVIII.

Арбанасин – ССА 11 (2012) 84.

Архимандритија, 111а–112а (ред у изворнику) – значајнији манастир, углавном ставропигија. Хтетовски манастир је овај статус имао

соли. Остали манастири су добијали знатно мању количину соли: Стефан Немања Хиландару даје 30 спуди, Призренска епископија добија 50, цар Душан даје Карејској ћелији 50 спуди, а 20 кошница Св. Пантелејмону. С. Новаковић, *Законски споменици*, 385, 415, 171, 507–508, 640; С. Мишић, Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, 100; С. Мишић, *Хрисовуља краља Стефана Уроша III Призренској епископији*, ССА 8 (2009) 17; В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћириличних повеља*, 468.

⁷¹ С. Марјановић-Душанић, *Повеља краља Стефана Душана о поклону цркве Св. Николе у Врању манастиру Хиландару*, 75, 81; иста, *О неким нерешеним питањима у повељи Стефана Душана за цркву св. Николе у Врању*, 241. У повељи за цркву Св. Николе у Добруши са сабора у Крупиштима, такође, се као прилог наводи со, али ова повеља се сматра фалсификатом

⁷² Д. Кораћ, *Повеља*, 144

вероватно пре него што је дошао под српску власт. Најзначајнија и прва српска архимандритија била је Студеница. Старешине манастира највишег ранга учествовали су у раду „сабора српских“, који су доносили одлуке од највишег значаја за српску цркву. Хтетовски манастир се убрајао у најзначајније „игуманије“, а његов игуман помиње се у пописима чланова сабора на десетом месту.

Литература: *ЛССВ*, 22–23 (М. Јанковић).

Задушнина, 48б – посед који је поклоњен „за душу“. Припадници властeosког слоја су поклањали црквама и манастирима имања, да би после смрти обезбедили достојан погреб и богослужења уз помен њиховог имена.

Девич разбој, 83б – силовање. Под овим термином подразумева се кривично дело и глоба која се плаћала као део казне за његово извршење. Душанов законик препознаје само силовање властелинке, „владически разбој“, а за то је предвиђена двострука казна, сакаћењем и материјална.

Литература: Т. Тарановски, *Историја српског права*, 340–341.

Отбои (одбој), 112б – кривично дело одбијања извршења изречене пресуде. Поред тога подразумева и материјалну казну која се изриче поред основне казне, због непоковања судској власти. Светостефанска хрисовуља висину ове глобе одређује на 18 динара. Душанов законик предвиђа знатно већу казну за непоштовање судских пресуда: „да му се узме све што има“. Значај постојање ове и сличних казна за непоштовање судског поретка огледа се у спречавању самоволне властеле да не поштује судске и државне власти.

Литература: Т. Тарановски, *Историја српског права*, 376–377; *ЛССВ*, 463 (Р. Михаљчић).

Престои, 113б – недолажење позваног на заказано судско рочиште, такође и новчана казна за тај преступ. У скопској повељи износ материјалне казне за ово дело одређен је на 18 динара. Душанов законик познаје ово дело и предвиђа казну одузимања 6 волова. Ова казна односи се на властелу. На неким манастирским властелинствима глобе од оваквих казни припадале су манастирима и то је у њиховим повељама назначено (Скопска, Трескавичка, Хтетовска).

Литература: Т. Тарановски, *Историја српског права*, 373–374; *ЛССВ*, 581 (Б. Марковић).

Постриг, 66б – примање монаштва. То је посебна богослужбена радња којом се ступа у монашки живот, а које подразумева и обредно крстобразно шишање (постог). Нови монах полаже завете, одриче се

Хрисовуља краља Стефана Душана Хтетовском манастиру

световног живота и добија ново име. Постоје три степена у примању монаштва, схиме. Приликом замонашења припадници властеле су манастиру често давали и земљу, тако је код неких поседа Хтетовског манастира назначено да су добијени „за постриг“.

Литература: Н. Милаш, *Православно црквено право*, Мостар 1902, 701–712.

Пристав, 113б – извршни судски орган, који је позивао странке на суд, био задужен за извршење правних радњи ван суда и самих пресуда. Чланови пристава су сносили одговорност за вршење службе па су предвиђене строге казне сакаћења ако пристав не извршава своје дужности.

Литература: Т. Тарановски, *Историја српског права*, 315, 373–374.

Травничар, 137б – сакупљач пореза „траварине“. Ово је једини помен оваквог представника власти у српским изворима. Траварина је порез који се плаћао за коришћење државних пашњака, припадао је владару и плаћао се у натури и новцу.

Литература: Б. Петровски, *Локална власт во средновековната жупа Полог, претставниц и нивни ингеренцији*, Годишен зборник Филозофски факултет Скопје, 281; *ЛССВ*, траварина, 736–737 (М. Благојевић).

Просопографски подаци

Арсеније, 251б – Игуман хтетовског манастира у време издавања ове повеље. Могуће је да се ова личност може поистоветити са епископом Злетовским истог имена. Овај епископ се помиње у једном запису из 1353. године, а насликан је у припрати Лесновског манастира.

Извори и литература: Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи* I, 38; Селищев, *Полог*, 88; Р. Грујић, *Полошко–тетовска епархија*, 46; М. Јанковић, *Епископије и митрополије српске цркве у средњем веку*, Београд 1985, 163.

Драја, 127б–128б – властеличић и свештеник. Вероватно је држао село Јадворци, у коме је подигао баштинску Цркву св. Николе, а вероватно у њој служио и као свештеник. Краљ Душан је попа Драју и његов посед приложио Хтетовском манастиру.

Литература: М. Копривица, *Попови и протопопови српске цркве у средњем веку*, Ниш 2012, 58

Прибац, 92б, 95б – властеличић, који је држао део села Крпена, и вероватно подигао баштенску Цркву Св. Георгија.

Марија Копривица

Исаха, 65б–66б – монах, који је раније био властеличић. Свој посед, четвртину села Седларево, приложио је манастиру „за построг“, односно кад се замонашио. У попису имања Хтетовског манастира наведен је овај прилог монаха Исахе. О овом дару извршена је „издава“, тј. правни поступак у коме централна власт потврђује дар властеле. У име краља посед је потврдио Полошки кефалија Владоје. Ово је једини помен Полошког кефалије, а и мање позната дужност кефалије да потврђује овакве уговоре.

Извори и литература: Л. Славева, *Попис на имотите*, Споменици III, 294–295; М. Благојевић, *Државна управа*, 252–253; Б. Петровски, *Локалната власт*, 281–285.

Калуђерица Исашина, 71б – жена Исахе, која се замонашила када и њен муж. Вероватно је и као калуђерица живела у својој кући (јер је Хтетовски манастир био мушки), а манастир је имао обавезу да је доживотно издржава.

Варнава, 48б–50б, властеличић који је свој део села Хвалиша, седмину, приложио Хтетовском манастиру „за душу“.

Топографски подаци

Већ су објашњавани топомними: **Полог**, **Горњи Полог**, **Доњи Полог**, **Лесковљани**, **Св. Срђ**, према *Прегледу* у ССА 10 (2011).

Литература за све топониме: А. М. Селищев, *Полог*, 87–102; Р. Грујић, *Полошко-тетовска епархија*, 33–77; Ј. Хаџи-Васиљевић, *По тетовској области*, Београд 1938, 2–42; Ј. Ф. Трифуновић, *Полог, антропо-географска проучавања*, Српски етнографски зборник 90 (1976); К. Илиевска, *Од топонимијата на Полог*, 13–22; Л. Славева, *Феудалните владетели*, 37–55; Б. Петровски, *Манастирски имоти*, 281–301.

Полошка земља, 231–232б – територијално управна јединица која обухвата Горњи и Доњи Полог. У историографији су присутна мишљења да је читав Полог представљао једну жупу. На основу неоспорног помена „полошке земље“ у овој повељи, али и географских одлика и историјских околности, вероватније је да је Полог представљао „земљу“, која се састоји од две жупе.

Литература: С. Мишић, „Земља“ у држави Немањића, *Годишњак за друштвену историју* 4 (1997) 144–146; Б. Петровски, *Жупа Полошка*, *Годишен зборник Филозофски факултет Скопје* 60 (2007), 321–329.

Брод, 19б – у хрисовуљи се наводи као селиште. Свакако се овај топоним односи на прелаз преко реке. Постоје две варијанте за његову

убикацију. Могућа је идентификација са селом Бродац, северозападно од Тетова. Друга могућност, произилази из текста хрисовуље у којој се селиште Брод наводи са „реком и ловиштем“ који допиру до ушћа Тетовске Бистрице у Вардар, па је убикација овог селишта могућа и у подручју спајање две реке. На путу који је водио из Скопља према Призрену, Вардар се прелазео у близини села Желине.

Литература: А. М. Селишћев, *Полог*, 94; Р. Грујић, *Полошко тетовска епархија*, 46–49, Славева, *Грамота*, Споменици III, 312; Г. Шкриванић, *Путеви у средњовековној Србији*, Београд 1974, 98

Велика (река), 18–19б – Вардар. У овој хрисовуљи, као и у попису имања хтетовског манастира, река Вардар се увек назива Великом реком.

Вруток, 45б – овај топоним се односи на извориште Вардара. Данас постоји село Вруток у Горњем Пологу, западно од Гостивара.

Гаре, 9б – данас село Гајре, северозападно од Тетова. Топоним Гарани се наводи као међа села Селце у светоарханђеловској хрисовуљи, а највероватније се односи на ово село.

Литература: С. Мишић, Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, 47, 110.

Глоговеник, 36б – непознато, међник села Штенче.

Гостивар, 31б – данас градско насеље у Горњем Пологу. У средњем веку је постојао Манастир Гостивар, око ког се развило и насеље. Овај манастир је спадао у најзначајније „игуманије“ и у списковима чланова „сабора српских“ његов игуман се наводи на једанаестом месту (после Хтетовског). У хрисовуљи се помиње само посредно: „до међа гостиварских“ докле се простирао атар села Штенче. Гостиварски манастир је страдао убрзо после турског освајања. Сматра се да је био посвећен Св. Ђорђу. У попису крајишта Иса-бега из 1455. године уписано је село Гостивар са тргом, а ово насеље је имало 34 хришћанских домаћинстава.

Литература: Х. Шабановић, *Крајиште Иса-бега Исхаковића, збирни катастарски попис из 1455. године*, Сарајево 1964, 85. А. Стојановски, Д. Горгиев, *Населби и население во Македонија – XV и XVI век*, 57.

Дуб једини, 33б – непознато, међа села Штенче.

Закутије, 51б – непознато, међник Млачица.

Жеден, 141б – планина, источна граница Полога.

Јадворци, 125б – данас село Једорце, северно од Тетова.

Крпена, 65б, 90б – село, данас не постоји. Ово село се помиње у све три повеље манастиру Трескавцу. На основу описаних међа у овим документима Крпена се може убицирати у суседству села Никифорци,

Марија Копривица

Храшани и Хтетова. Постојало је у и другој половини XV века када је забележено у оквиру вакуфа Кебир Мехмед Челебије.

Литература: Л. Славева–В. Мошин, *Грамотите за Трескавец*, Споменици IV, 85–86, 121, 147; Г. Елезовић, *Турски споменици у Скопљу*, Гласник СНД 1/2 (1926) 455–456; Р. Грујић, *Полошко-тетовска епархија*, 48.

Крушице, 136 – непознато, међа села Млачице.

Лешки пут, 12–136 – један од путних праваца који је пролазио кроз Полог. Највероватније је пролазио кроз град Лешак и по њему носи назив. Селишћев износи мишљење, које прихвата Славева, да је лешки пут пролазио код места **Љџиц** а које поистовећују са данашњим селом Лешница. Тако да се овај пут односи на деоницу од Тетова до Гостивара. Међутим, село таквог имена се не помиње ни у једном средњовековном документу који бележи насеља у Пологу (сем посредно у Хтетовском вревију: **нива под Љџицкѣмъ**, што не мора да указује на село), док је постојање града Лешак више пута потврђено. Такође, потпуно је нетипично да један од важнијих путева носи назив по селу, који уз то није доминантно насеље у области. Лешки пут доста често помиње у одређивању међа поседа Хтетовског манастира (пет пута у вревију и два пута у хрисовуљи), што указује на значајан путни правац у овој области. Г. Шкриванић у свом истраживању о средњовековним путевима не помиње Лешки пут, али наводи друге важне путеве кроз Полог. Велики пут је ишао трасом: Призрен-Опоље-Гвозд-Млака-Тетово-Брод, и даље ка Скопљу. Из Скопља је преко Полога ишао и пут за Дебар. Могуће да је Лешки пут представљао деоницу неког од већих путева.

Литература: Селищев, *Полог*, 99–100; Л. Славева, *Попис на имотите*, Споменици III, 283; Г. Шкриванић, *Путеви у средњовековној Србији*, 74, 78, 98.

Лисичија јазбина (33–34б) – непознато, међник села Шенче.

Млачице, 12б – село, данас не постоји, према међама наведеним у хрисовуљи налазило се код завоја који прави река Вардар, и простирало до обале Хтетовске Бистрице, у суседству села Крушице и Фалише.

Могилице, 34б – непознато, међник села Шенче.

Модрич, 30–31б – у средњем веку истакнути манастир, „игуманија“ на деветом месту у списковима чланова сабора. Слично као и за Гостивар, у хрисовуљи се помињу само „међе Модричке“, а метох овог манастира је допирао до атара села Штенче. Данас не постоји ни манастир ни насеље овог имена. На основу података из османских пописа и једне забелешке да је други назив за село Модришта Пирок, убициран

је овај средњовековни манастир. Оваква убијација одговара опису међа села Стече описаних у Хтетовској хрисовуљи.

Литература: Т. Томоски, *Прилог кон убијацијата на Модричкиот манастир*, Годишен зборник Филозофски факултет Скопје 23 (1971) 255–258; А. Стојановски, Д. Горгиев, *Населби и население во Македонија*, 142.

Нанов Дол, 133б – брдо на ободу Шар планине.

Хтетовшица, 18б – река Пена или Хтетовска Бистрица.

Метох Св. Илија, 28б–29б, 42б – непознати метох у Горњем Пологу. Могуће да се налази негде на Сухој Гори.

Метох Св. Недеља, 32б – непознати метох. Налазио се у Горњем Пологу, у близини села Штенче.

Седларево, 65б – данас село Седларце на Сухој Гори.

Старо Желиние, 99б–100б – данас село Желино, југоисточно од Тетова. Код овог села постојао је прелаз преко Вардара.

Суха Гора, 38б – планина, југоисточна граница Полога.

Хвалише, 47б – данас село Фалише, југоисточно од Тетова, на левој обали Вардара.

Храшани, 7б – село, данас не постоји. Убицирано је између села Гајре, Селце и Бродац. Ово село се помиње и Светоарханђеловској хрисовуљи у опису међа насеља Селце које припадало овом великом манастиру.

Литература: С. Мишић, Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, 110.

Хтетова, 3б – данас град Тетово у Македонији. Насеље се највероватније развило око манастира. У хрисовуљи је наведено као село, али познато је да је постојао и манастирски трг. Ово насеље помиње се и у другим средњовековним изворима. У опису међа села Речице у повељи краља Милутина Манастиру Св. Ђорђа код Скопља, наводи се да се ово село простирало до Хтетовске бразде. Такође, село Селце, посед Манастира Св. Арханђела код Призрена се граничило са Хтетовом. У попису крајишта Иса-бега Исахоковића забележен је трг у овом селу, а оно је представљало највеће насеље у Пологу. У периоду турске власти представљало је и средиште вилајета и кадилука Калканделан.

Литература: *Споменици на Македонија* 1, 224 (Ј. Славева, В. Мошин); С. Мишић, Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, 110; Х. Шабановић, *Крајиште Иса-бега*, 85.

Црвени Брег, 35б–36б – непознато, међа села Штенче.

Црква Св. Николе, 125–126б – црква у селу Јадворци, данас не постоји. На основу података из хрисовуље сазнаје се да је цркву подигао поп Драја на свом баштинском поседу.

Марија Копривица

Црква Св. Јована Златоустог, 10–116 – црква у селу Гајре, данас не постоји.

Челопек, 416 – данас истоимено село на Сухој Гори, у повељи се помиње само у опису међа манастирских пашњака на Сухој Гори.

Штенче, 296, 376 – данас село Штенче у Горњем Пологу.

Marija Koprivica

University of Belgrade
Faculty of Philosophy

**CHRYSOBULL OF KING STEFAN DUŠAN
FOR HTETOVO MONASTERY**

1343

King Stefan Dušan's chrysobull to the monastery of the Holy Mother in Htetovo has been preserved as a copy. The text was written in two columns which is a unique example of such recording a charter in Serbian diplomacy. The chrysobull had not been dated, but based on its contents, the date of this document was narrowed down to the summer of 1343. There is a golden seal of Dušan Emperor's office on the chrysobull, which indicates that it was placed on the document later.

King Dušan gives new properties to Htetovo monastery and confirms the old ones, also quoting a large number of immunity terms for the noblemen residents. There is a possibility that some interpolations among quoted properties were entered into the charter copy. Based on comparisons of the Htetovo chrysobull with the General Hilandar charter from 1348, discrepancies are noticed in quoting properties. Most doubts are caused by villages Krpena and Leskovljani as well as village Gare. The village Krpena is mentioned in Treskavica charters, while the village Leskovljani was given to Hilandar by a special charter. The greatest possibility that a certain part of the charter was subsequently inserted into the text is related to the donation of 150 spuds of salt from the St. Srdj. In this case, a discrepancy is also noticed from the diplomatic form, because this provision had been inserted into the chrysobull sanction. The signature on the document is characteristic of Dušan's credentials issued during the period 1343–1345. Greek lands are mentioned in the king's title.

Key words: chrysobull, copy, king Stefan Dušan, Htetovo monastery, golden seal, Polog, young king Uroš.

Синиша Мишић*

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју

ХРИСОВУЉА ЦАРА СТЕФАНА ДУШАНА О ОСНИВАЊУ ЗЛЕТОВСКЕ ЕПИСКОПИЈЕ**

1346. септембар 1. – 1347. август 31.

Сажетак: Рад се бави хрисовуљом цара Стефана Душана о оснивању Злетовске епископије из 1346/1347. године. У питању је препис из нешто после половине XIV века, веран оригиналу. Ова исправа је настала као последица одлука донетих на државном сабору у Скопљу. Формирањем Злетовске епископије створена је суфеагана епископија првопрестолној Скопској митрополији и остварена територијална веза између старих епархија српске цркве и нових у Серу, Мелнику и Зихни. Индикт је погрешан и не одговара години.

Кључне речи: хрисовуља, Злетово, Лесново, Јован Оливер, Стефан Душан, епископија, митрополија, датум.

Опис исправе

Хрисовуља је писана на хартији од шест листова, са воденим знаком круга са косим крстом, ширине 215 мм и укупне дужине 1.660 мм.¹ Акт је писан уставним писмом, избледелим црним мастилом у 225 редова, не рачунајући потпис. Иницијали, крстови пре и после потписа као и потпис исписани су црвеним мастилом. Почетак исправе недостаје услед физичког оштећења папира. Датум је одређен годином од

* Ел. пошта: simisic@f.bg.ac.rs.

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије: *Насеља и становништво српских земаља у позном средњем веку (14–15. век)*, ев. бр. 177010.

¹ Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 126. Славева и Мошин доносе нешто другачије димензије – 212 мм са 1.647 мм, види Л. Славева – В. Мошин, *Српски грамоти од Душаново време*, Прилеп 1988, 149.

стварања света (6855=1346/47) и трећим индиктом који се не слаже са годином.²

Према Славевој и Мошину хрисовуља на полеђини има запис 15. века који гласи: *Сига же писанна выше многовѣрнымиъ царемъ Стефаномъ в лѣто .ѡѡѡѡ. индиктион .г.*³ На полеђини се налази и белешка монаха Никандра: *Сѣи хрисовѣль или синорлама цара Стефана дань монастырю С(вѣ)тыхъ Архангеловъ иже на Лѣсново и за тамо пишеть. Уз овај запис стоји налепница са бројем 150/148, а на малој налепници црвеним масилом број 17.*⁴

Исправа се чува у Архиву манастира Хиландара под бројем 148/150, топографска сигнатура А 11/8. Фотографије се чувају у НБС (Ф 2874) и Архиву САНУ (7903–а/32), а фото-слајд у Архиву Србије. На основу ових фотографија приређено је ово издање.

Ранија издања

Повеља је први пут издата у XIX веку од стране архимандрита Леонида,⁵ а затим је правне одредбе издао и Ст. Новаковић.⁶ Оба издавача, као и Т. Флорински, сматрали су је, са правом, познијим преписом и истакли су проблем неслагања датума и индикта.

*Текст исправе**

..... моудрост(ь) |2| шоу ти нис т..... |3| нны и неизмѣримыи и не вид..... оразоуѣмнѣ и вл(а)го..... |4|вшоу Г(оспо)ди, истинно приводено иа въ бытик и въ мѣроу |5| постави въ воли свои быти прѣстоль и(е)во и подно|б|жик землю, твор'ць бесконь дѣтель всеи твары показа се, |7| и всакого дыханиа поспѣшите прѣславною и вседржав'ною |8| роукою своєю съдржеи в'са и га дѣганиа по истинѣ, а не по |9| лѣ..... [хо]теи свокоу в(о)ж(ь)ство

² Исто, 151. Године 1347. индикт је био XV, а индикту III одговара 1350. година. На основу унутрашње анализе стојимо на становишту да је година тачна, а да је дошло до грешке при одређивању индикта.

³ Л. Славева–В. Мошин, *Српски грамоти*, 149.

⁴ Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 126.

⁵ Архимандрит Леонид, *Хрисовуља цара Стефана*, ГСУД 27 (1870) 287–296.

⁶ Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 676–681.

* Редакција издања и превод: Т. Суботин Голубовић.

..... и себѣ прѣдставити и смотри|10|телк своѣго <в>л(ади)чства
рекомь снѣих(ь) силъ парецек се въ кроу|11|зѣхъ небесных(ь), и
подьн(е)в(е)снѣихъ, горѣ выше н(е)в(е)сь, многошчита |12| же хероувимь,
и страшнаа серафимь, въ нихъ же из[ре]днож дѣло по|13|казавъ в(о)ж(ь)ствоу
своѣмоу в(о)горазоу мнѣи свѣтилѣ показавъ и сл(ь)|14|нечноую лоучю
просвѣтѣвъ великихъ чинначелникъ архагг(е)ль |15| Михаила и Гаври-
ла вокводоу [небе]нымъ силамъ прѣдст[ателѣ же] |16| и добра смотри-
телѣ во всемъ г[оспод]оу и вл(а)д(и)цѣ нашемоу Ис(оусь) Х(рист)оу [неп-
ре]|17|стаюцоу пѣснь достохвалн[ѣ] кмоу възсилающе. Тѣмъ же и по|18|да-
ромъ своѣго м(и)л(о)ср(ь)дѣна показавъ имъ имѣти власть н(е)в(е)сноую
же и зе|19|мльноую, показав(ь) же прѣстомъ в(о)ж(ь)ств(е)нымъ имѣти
вокводоу |20| н(е)в(е)снѣимъ силамъ архагг(е)ла Михаила и бесплѣтнымъ
силамъ |21| прѣдстателѣ Гавриіла же н[а]знаменавъ чинначелника и
в(о)жъ|22|ствнѣи таинѣ свѣдѣтелѣ иже съ н(е)в(е)сь слетѣвъ радость
къ дѣ|23|вѣи принесе, гл(агол)е сице: р(а)доуи се вбрадованнаа Г(оспод)ь
с' тобою иже |24| таиномоу г(лаго)лоу его и агг(е)ли оудивише се тако
радость выпльце|25|ниа принесе къ чистѣи. Мнѣ же семоу въразоумлаюцоу
се |26| Стефанъ въ Х(ри)с(т)а Б(ог)а бл(а)говѣрны ц(а)рь и самодръжавьнь
Срѣблкъмъ и Гр|27|кѣм(ь) и всей западнои странѣ, видѣхъ с(ве)ток ихъ
житиѣ и чюдеса |28| таже оустворише и оупомоухъ слово пр(о)рока
Д(а)в(и)да: Г(оспод)и [възлю]|29|вихъ крас(о)тоу домоу твоѣго, и мѣсто
въселкниа славы т[воѣ]. |30| И ц(а)р(с)тво ми ревнок сикмоу словеси хо-
теи в'са испльнити и оу|31|строити тако и соуци и мимошѣдшїи ц(а)рик,
сѣдрьжен скиф'тры |32| ц(а)р(ь)ствѣи, и ц(а)р(ь)ство ми бл(а)гоизволи
показахъ доброу и нелицѣмерь|33|ноую любовь къ властеломъ и
господамъ срѣпскимъ и всака же|34|ланѣи испльнихъ д(оу)шевнаа же и
телесна ц(а)рьскимъ вбразомъ |35| и всенастокшимъ златопечатнимъ
словомъ ц(а)р(ь)ства ми записавъ |36| и оутврьдихъ и с(ве)ток ц(а)рства
ми видѣвъ вселюбѣи и срѣд(ь)чна власте|37|лиа деспота Гуливера како
в'сесрѣд(ь)чно потыща се изъ глаубинїи |38| д(оу)шевныѣ създати кмоу
храмъ въ имѣ великославныхъ и бесплѣ|39|тнихъ чинначелникъ архи-
стратига Михаила и Гавриіла, въ |40| странѣ же злетовьцѣи рекомъ
Лѣсново, и сикмоу дѣлоу поре|41|вновавъ с(ве)ток ц(а)р(ь)ство ми, тако
видѣхъ правовѣрноую любовь и по|42|работаниѣ его, иже къ с(ве)томоу

ми ц(а)р(ь)ствоу, и зговорих(ь) се на збороу |43| съ г(оспо)д(и)номь и
 в(ть)цель с(ве)т(а)го ц(а)р(ь)ства ми прѣвс(ве)щеннымъ патріархумъ
 |44| кирь Іѡаникиемъ, и съ архієпископомъ вхридѣскимъ Нико|45|ломъ,
 и съ архієпископомъ скопскимъ рек'ше митрополитомъ |46| кирь Іѡаномъ,
 и съ всѣми митрополити і епископи и югоуме|47|ни же, и ликомъ
 иереискомъ, и властели, и съ всѣмъ зборомъ |48| с(ве)т(а)го ц(а)р(ь)ства
 можго. Сик же зговореникъ выс(ть) съ в'сѣми тѣми и съ |49| г(оспо)ждею
 прѣвысокою царицею Еленою и съ прѣввзлюблен'нымъ |50| с(ы)номъ
 с(ве)т(а)го ц(а)р(ь)ства ми кралкь Оурошемъ. Сига вса слождно
 зго|51|ворив' се с(ве)токъ ц(а)р(ь)ство ми, тако да боудеть въ свѣд[ѣ]никъ
 в'сѣмъ, мали|52|мъ и великимъ, за не створихъ добродѣтел'ноу любовь
 и м(и)л(о)сть |53| в'слюбимомоу властелиноу с(ве)т(а)го ц(а)р(ь)ства ми
 деспотоу Ёливер⁸, |54| иже кс(ть) създаль с(ве)т(ыи) храмъ вни вт[ь]
 основаниа, иже въ мѣстѣ Лѣ|55|сновѣ, и оу Краси въ в'сѣкыми лѣпотами
 цр(ь)к(ь)вными, и оударо|56|ва въ сел'ми и съ засел(ь)ци, и съ планинами,
 и съ прочіими вт[ь]тесы |57| землек те.

И по м(и)л(о)сти Б(о)жики, како подвигоу сани кралквьскы |58| на
 ц(а)р(ь)ство и архієпископию на патріаршьство і епископиє |59| на митропо-
 литьства; такожде и подвигомо в'сеч(ь)стноюу пи|60|скопию ч(ь)ст(ь)наго
 и славнаго град(а) Скопиа Трокроучицоу на |61| прьвопрѣстол'ноу митро-
 полию, и поискамо пискоупиє под|62|ложити въ вбласть митропо-
 лик с(ве)тык Трокроучице ско|63|пскык, и съ зговоромъ сиега Б(о)гомъ
 събран'наго збора по|64|ноудисмо сиега вслюбимаго властелина
 с(ве)т(а)го ц(а)р(ь)ства ми де|65|спота Ёливера, тако да подвигомо и
 поч'темо и в(с)в(е)тимо |66| сизи монастыри с(ве)тыхъ архагг(е)ль, югова
 хтиторьства |67| вт[ь] игоуменик на епископство, да к въ вбласть и въ
 поме|68|нь прьвопрѣстолнык митрополиє Трокроучице славна|69|го цари-
 град(а) Скопиа, по заповѣди с(ве)тыхъ и б(о)ж(ь)ствьныхъ и врь|70|ховныхъ
 ап(о)с(то)ль, и с(ве)тыихъ и б(о)гоносныхъ вт[ь]ць, и с(ве)тыхъ .ѣ. |71|
 съборовъ иже оуставивше и оуткмивше прѣдаше намъ. |72|

Поискавшє вврѣтосмо въ вбласти тои епископию морозвиждь|73|скоу
 вт[ь] многих(ь) лѣтъ започѣвшоу и под'ложисмо ю под еп(и)ско|74|пию
 с(ве)тыхъ архагг(е)ль въ Злетовѣ, съ селомъ тѣмъ Морозвиздомъ, |75|
 и съ в[ть]тесомъ села тога, да кс(ть) въ метохъ нешткмакмо никыкмѣре

|76| въ вѣкы. И бл(аго)с(ло)висмо моу да си има д(оу)хов'никѣ цо к
 wt'тесъ до где |77| же Злетова дръжи. Тѣмъ же и с(ве)ток ми ц(а)р(ь)ство
 записа и оутврѣ|78|ди сии настоужии хрисовѣль. Села и метоуик гаже
 именоуѣ|79|т' се сице. Прьвоу село близь цр(ь)кве Лѣсново и съ
 заселкомъ Лоу|80|ковоу выше цр(ь)кве. Село Баково и съ цр(ь)квию
 с(ве)т(а)го Николи |81| и съ заселкомъ Гловицомъ. Село Добрѣкво съ
 всѣми правина|82|ми села того. Село Дрѣвѣно съ цр(ь)квию с(ве)т(а)го
 Елисеа и съ за|83|селкомъ Пещнымъ. И катоуень влахъ настрои. И оу
 Дрѣно|84|вѣ долѣ цр(ь)квѣ с(ве)т(а)го Прокопиа с' намѣстикъ и в'сею
 вашино|85|ю цр(ь)кве те. Се же wt[ъ]теси и мегъ селомъ тѣмъ с(ве)т(а)го
 Арха|86|гг(е)ла: почень подь Пещноу низь долъ до колника кои прѣ|87|ходи
 прѣзь долъ, и wt[ъ] колника до поути кои гредѣ к Волоуца|88|коу, по дѣ-
 лоу и низь долъ мегю Волоуцакомъ и мегю Ме|89|ломъ где припада оу
 Коритницоу, и оу Коритницоу до поу|90|та кои гред(е) кь Калнищемъ, и
 поутемъ прѣзь Леговъць до |91| кр(ь)ста калницьскога, и wt[ъ] кр(ь)ста
 по дѣлоу оу Велию, и на ви|92|те кр(ь)сте и на мраморр и до кр(ь)ста съ
 вне стране мегю Мари|93|чино, и на просѣченикъ, на влат'це и по дѣлоу
 на Паноу, на |94| Оухо, надь Боуковоу равнь, и поутемъ кои гред(е) оу
 Главица, на |95| писаны боръ и поутемъ на врѣзоу, поутемъ на Планини-
 цоу |96| и на Кловоучець, на Сооговоу до дѣла и поутемъ по дѣлѣ |97| и
 долоу низь рѣкоу Злетовоу, по рѣцѣ дори ниже Бакова, |98| до Дрочина
 дола и прѣз(ь) редов'но каменикъ, подь Липовьць |99| подь присадъ по вѣн-
 цоу и колникомъ надь г(оспо)дъскы виноград(ь) |100| оу пещьнѣнскы долъ.

Се же село Гловица коу кс(ть) на рѣцѣ |101| Злетовьсцѣи, и се же
 wt[ъ]теси села того: оуз Млатѣквѣ долъ |102| по равнь'никоу по
 ср(ѣ)дѣ дѣла, на ками кои спада оу Кисѣ|103|лицоу, и низь Кисѣлицоу
 где припада оу рѣкоу и посрѣд[ъ] |104| ливаде на могилицоу и прѣзь
 врьдо кь Дрѣновоу долоу |105| и Прьчево поченьше wt[ъ] Новоселанъ
 дроумомъ на Врьбицоу |106| и по колникоу на Гаврово к' Раичаномъ и
 колникомъ надь |107| Боунашь, и wсоугк Боунаша низь дѣль на мраморъ
 под[ъ] |108| катоуень кь Млатѣквоу долоу, низь дѣль к' рѣцѣ камо |109|
 се ками вали, и цо се кь Злетовои ками вали този Злетовоу вѣди |110| а
 цо се кь Гловици вали този цр(ь)кв(ь)но, такози оуправъ кь рѣцѣ сходу-

ки. |111| И выше Драчѣ⁷ оу брѣста двѣ водѣници оу кѣнои коуки и
врьть, и под[ь] |112| Бѣлишевѣмь селищемь водѣница. Се же ут[ь]тесь
Морозвиздоу: ка|113|ко гред(е) поуць изь Жрьновщице како гред(е)
поуць право низь рѣкоу оу Брегални|114|цоу, прѣко оу грѣч'скоу водова-
гю и низь грѣчскоу водовагю нис' поуць |115| до Воухнина селища. Оу
Жрьновщици двѣ водѣници морозвиждьцѣ |116| и поль воде ут рѣке
жрьновщич(ь)ске. Такози оутѣкмисмо: Морозвиздѣ |117| Жрьновщицомь
како к было и прѣжде при Грьцѣх(ь) тако и сыги да си дрѣ|118|жи в'саки
свою ващиноу и коупленицоу и прикию, Морозвиждане оу |119|
Жрьновщици, а Жрьновщане оу Морозвиздѣ. Сѣт[ь] Видостинищѣ ме-
гѣ: |120| ут Шипковице на Гнилоу, на могилоу, на гробища, на порои, на
кроушь|121|коу оу Соуходолѣ оуправь прѣзь рѣкоу оу Воухнино селище.
Инако |122| не могосмо оутесати мегю Морозвиздоу съ Жрьновщицомь
зане ви Жр(ь)|123|новщица на мѣстѣ морозвижскомь.

И ще приложи с(ве)тоу ц(а)р(ь)ство ми |124| епископи цр(ь)кви Ар-
хагг(е)лоу оу Злетовои, оу градоу Шипоу цр(ь)квь с(ве)т(а)го |125|
Николы поп Сификвоу съ всомь ващиномь и съ земломь и с нивикм(ь)
|126| и с виногради, и .к̄. чьвь(рь), и съ всѣмь ут[ь]тесомь цр(ь)кве те. И
що кс(ть) водѣни|127|ца Краимирова вдоумрьта и тоу приложи
с(ве)тоу ц(а)р(ь)ство ми с(ве)томоу Арха|128|гг(е)лоу. Оузе с(ве)тоу
ц(а)р(ь)ство ми оу градоу Шипоу .к̄. коукь и то приложи |129| с(ве)тоу
ц(а)р(ь)ство ми подь цр(ь)квь с(ве)т(а)го Архистратига лѣсновьскога, да
|130| соу цр(ь)кви съ всѣми ващинами своими, що си имаю оу градоу
томь. |131| Сии же имена людемь тѣмь: попь Роудьл(ь) и з' братомь, и
Бранило |132| Батолга, и Добре Грьбась, и Станило Грькининь зеть, и
Мишо, и Нѣ|133|гославь Грьбасовики, Стага Соухотичинь з' братомь,
Никола |134| ковачь з' братомь, Радь Спаничевь з' братомь, Тоудорь
Иванинь |135| с(ы)нь съ з' дѣтиомь, Стань Лѣв'чевь, Драгиа Неховь
с(ы)нь, Стага Дѣ|136|вовичинь зеть, Граде с' пашеногомь си Радомь,
Балга Коутлани|137|нь в'ноукь, поп Бага з' братиами, Дражо Станишоровь
в'ноукь |138| съ братиомь, Герги Фотинь съ братомь, Витань Моу-
гличевь, Дра|139|гиа Василевь съ зетемь. И кще приложи с(ве)тоу

⁷ Леонид: Дрогѣ.

ц(а)р(ь)ство ми с(ве)томоу |140| Архагг(е)лоу да оузима цр(ь)кви епископїи шт[ь] злетовскаго трьга на вса|141|ко годище по .р̄. перперь да к свѣкта цр(ь)кви. И юще приложи с(ве)ток |142| ц(а)р(ь)ство ми епископїи злетовскои с(ве)томоу Архагг(е)лоу оу Пиган|143|ци цр(ь)квь с(ве)т(а)го Николе съ селомь и с виноградомь и с водѣницами |144| и с лоугомь, и землекь стьльпь почен'ши шт[ь] с(ве)т(а)го Николе до лоуга и вы|145|ше лоуга школо врѣста лоукы до поута кои прѣходи шт[ь] ц(а)рева села, |146| и выше ц(а)рече воде по трапоу. Нива и стьльпь въ Колакинина долѣ, |147| выше врѣста и на Голкшевѣ⁸ долѣ стьльпь швѣ странь поута, |148| и тоу надь поуть дроуга нива, и оу Цр(ь)ков'ници, оу Могилиць .д̄. |149| комати землекь. И Небрадова лоука подь ц(а)ревѣмь селомь. И сели|150|ще Котража, и на Драмчи нива на барищехь и шноуге с(ве)т(а)го Илик |151| надь поуть къ Драмчю идоуше нива, и оу Клисоурѣ два комата |152| землекь. И приложи деспоть землекь стьльпь выше с(ве)т(а)го Илик дола, |153| и дроугий стьльпь повыше кои к Гюрень дрьжалъ оузъ вложиноу. |154| И ще приложи с(ве)ток ц(а)р(ь)ство ми оу Пиганци на Брѣгалници цр(ь)квь Б(огороди)цоу |155| съ селомь и с' намѣстикьмь. На Голешевѣ долѣ .г. нивы, и на Любе|156|шев'ци .в. нивѣ, и на Габровцици .г. нивы, и с(ве)т(а)го Гешурѣа .г. нивы, |157| и оу Мрамора нива, и на Смрьдец'ци нива, и на Брѣгалници нива, и на Тоу|158|доревѣ долѣ нива, и на Звешгор'цици .б̄. нивѣ, и подь Гнилоу .б̄. нивѣ, |159| и на Лазѣхь нива, и оу Клашкевѣ долѣ нива коупакница, и оу воде|160|нице с(ве)т(а)го Николе лоука, оу Глога двѣ нивѣ, шт[ь] трѣвотишкога мѣста. |161|

Сиа же приложениа иже дарова с(ве)ток ц(а)р(ь)ство ми с(ве)тѣи цр(ь)кви тои, |162| приложихь к всесрьд(ь)чно а не лицемѣрьствомь нѣкимь, и въписахь |163| съ в'сакымь оутврѣжденикьмь, а нераздроушимоу быти, и разартакм̄ |164| шт[ь] нѣкыих(ь) лоукавыхь наважденїи и оухищрениа диавола. И таже въпи|165|сана выше въ хрисовѣли семь, намѣстиа и бащине и шт[ь]теси, и |166| млинїи, нивикь, виногради, планина, пашица, зимовица и дохо|167|дѣкъ трьжнїи. Ни си в'са выше оуписан'нага да не боудеть шткмак|168|мо ни шт[ь] кога шбладьствоуѣща въ земли тои, нь и шце болше да |169| оутврѣждакмо нмы боудеть с(ве)тык ради

⁸ Леонид: Сѡлкшевѣ.

цр(ь)кве, и повелѣникъмь |170| с(ве)т(а)го ц(а)р(ь)ства ми. И що соу села и люди цр(ь)кв(ь)ни съ всѣми оуказаніи |171| и правинами шсвободи с(ве)ток ц(а)р(ь)ство ми шт вс(ѣ)х(ь) работъ с(ве)т(а)го ц(а)рства |172| ми, великихъ и малыхъ: и шт[ь] писа, и шт[ь] позоба, и шт[ь] приселице, и шт[ь] |173| наметъкъ, и приплате, и поклоне ц(а)рьскаго, и шт[ь] град(а), и провода, |174| поклицарь, и шт[ь] глобе и поданка, и трѣвнине, шт[ь] п'сарь и геракарь, |175| и всакога поноса господскога, и шт[ь] сока, и димнине, и перперакта, |176| и десетка жит'нога и вин'нога, и всакога десет'ка живого, и на|177|мет'ка свин'скога, и швчега, и воиске, и шранига и копанига |178| и всакога нападанига работ'наго, и просто рек'ше шт[ь] всѣх(ь) работъ |179| великихъ и малыхъ. И да не швлада нитко цр(ь)ковню ни людми |180| цр(ь)ковними, ни селы, ни в'сею швластию цр(ь)ков'ною, ни кепалига, |181| ни севасть, ни кнезь, ни соудига, ни глобарь, ни прахторь, сига |182| гаже рецїи никто шт[ь] владоуцихъ по земли ц(а)р(ь)ства ми, тьк'мо да |183| швлад(а) всѣмь тѣмь цр(ь)квь с(ве)т(а)го Архагг(е)ла и еп(и)скопъ. И ш позовѣ |184| да даваю кд'ноу криноу прѣводноу тако же иник цр(ь)кве, и ш соудѣ |185| що се не може расоудити прѣд(ь) еп(и)скопомь да гред(е) прѣд(ь) ц(а)р(ь)ство ми, а и|186|нде нигдере да имь не боуде соуда. И вражда аке се слоучїи въ мето|187|хїи да ю оузима цр(ь)квь, а инь нитко, такожде и всака глоба |188| да кс(ть) цр(ь)ковна. И с(ве)ток ц(а)р(ь)ство ми назнаменуѣть аще и поне некои |189| слоучит се деспотоу Шливероу и сьгрѣшитъ коимь либо дѣломь |190| ц(а)р(ь)ствоу ми и столоу срьпскомоу, или по неъмь чеда кго такожде |191| сьгрѣшетъ ц(а)р(ь)ствоу ми да се шни сами педепсоуѣють по изволкнию |192| с(ве)т(а)го ц(а)р(ь)ства ми, а епископига с(ве)т(а)го Архагг(е)ла да почива швободно |193| съ всомь правиномь и сели и людми и землекю, и добиции, и сьсоуд|194|ди цр(ь)ковными великими и малыми, да не възмет(ь) се ничтоже шт[ь] |195| цр(ь)кве ни да боуде за нихъ сьгрѣшеник нѣкоѣ лоукавоѣ наважденїе |196| на с(ве)тыи и б(о)ж(ь)ствьныи храмь с(ве)т(а)го Архагг(е)ла, нь да почива такоже и про|197|чек епискоупик по земли с(ве)т(а)го ц(а)р(ь)ства ми. И що кс(ть) планина цр(ь)к(о)вна |198| и пашица и зимовица всѣмь тѣмь да швладак цр(ь)квь с(ве)т(а)го Архагг(е)ла. |199| Аще ли кто начнетъ по силѣ пасти или зимовати да дак травниноу |200| цр(ь)кви по законоу.

Сиа же видѣвъ с(вѣ)ток ц(а)р(ь)ство ми в'сѣлюбимаго вла|201|стелина
деспота Ѡливера великок поболѣник ш храмѣ с(вѣ)т(а)го Архагг(ѣ)ла,
|202| и зговорисмо се съ патрїархшм(ь) и съ архїеп(и)скопшм(ь) и съ мит-
рополити, и |203| съ епископїи, и съ в[ь]сѣмь съборомь, тако да се не пос-
тави еп(и)скопъ безъ |204| зговора и безъ хотѣнїа ктиторова. Сиа же вса
оукрасивь с(вѣ)ток ц(а)рь|205|ство ми и записавь въ всако оутвержденик
и лѣпотоу б(о)ж(ь)ств'ноуяко |206| тврьдоу и непоколѣблжмоу быти и
неразорпакмоу въ вѣкыи. |207|

И аще кого Б(о)гъ изволи по м'нѣ ц(а)р(ь)ствовати по земли
ц(а)р(ь)ства ми, или |208| с(ы)нь ц(а)р(ь)ства ми, или брат(ь), или шт[ь]
соуродникь шт(ь)чѣствиа нашего, и в'сако|209|го господ[ь]ствоуяца
по земли ц(а)р(ь)ства ми, и начнетъ сиа разаргати писа|210|н'нок м'ною
бл(а)говѣрнымь ц(а)ремь Стефаномь, и съ зворомь б(о)гомь |211|
събран'нымь, таковаго да разорить Г(оспод)ъ Б(о)гъ в'седрьжителъ и
прѣ|212|чистага кго м(а)ти, и да кс(ть) пораженъ силою ч(ь)ст(ь)наго и
животворещаго |213| кр(ь)ста, и с(вѣ)тыихъ кго н(ѣ)б(ѣ)сныхъ силъ ар-
хагг(ѣ)ла Михаїла Га|214|врїила, и ч(ь)ст(ь)наго прор(о)ка пр[ѣ]д[ь]т[ь]чїю
и кр(ь)ст(ите)ла Іѡанна г(о)с(под)на, и да кс(ть) про|215|клетъ шд[ь]
.д̄.(ѣ)хъ еу(ан)г(ѣ)листъ, и с(вѣ)тыихъ кго прѣславныхъ и врь|216|ховныхъ
ап(о)с(то)ль .бї., и шд[ь] .ї̄.ї̄.ї̄. с(вѣ)тыихъ шт(ь)ць иже въ Никеи, и
|217| шд[ь] в'сѣхъ с(вѣ)тыихъ шт[ь] вѣка Б(о)гоу оугождьшїихъ, и да
моу кс(ть) вьмѣсто |218| помощи и застоупникъ соупьникъ архагг(ѣ)ль
Михаїль въ д(ь)нь |219| страшнаго соуда, и да к причтень Іоудѣ прѣда-
телю Х(ри)с(то)воу, и къ |220| тѣмь иже г(лаго)лаше: крвь кго на нас(ь)
и на чѣдехъ нашихъ, и да кс(ть) |221| д(о)ша кго съ нечѣстивымь въ
адѣ, и да нѣс(ть) бл(а)гос(ло)вкнь шт[ь] сега и пра|222|вослав'наго
събора, и шт[ь] с(вѣ)т(а)го ми ц(а)р(ь)стваа да к проклетъ, амин(ь). |223|

Сиа же писан'на выше мною бл(а)говѣр'нымь ц(а)ремь Стефаномь.⁹
В(ь) лѣ(то) .s̄w̄n̄ē. индиктишн(ь) .ї̄. |224|

**МИЛ(О)ГЮ Б(О)ЖИЮ ВЪ Х(РИ)СТ)А Б(О)Г)А БЛ(А)ГОВѢР(Н)Ы
Ц(А)РЬ СТЕФАНЪ**

⁹ Леонид је ову реченицу испустио.

Превод повеље

... мудрост и неизмеран ... Господе ... у истининаведен ... у постање и у мери постави да постоји по вољи својој ... небо као престо, а земљу као подножје, Творац бесконачни и показа се као створитељ све твари и сваког ... (7) који својом преславном и чврстом руком држи све ... желећи да своју божанску природу ... бестелесних сила које лебде у небеским и поднебесним круговима (11) а у висинама изнад небеса су мнооочити херувими и страшни серафими, кроз које је приказао дело свога божавства – богоразумно светило те је, запаливши зрак сунчани, обасјао велике чиновачалнике арханђела – Михаила и Гаврила, војводе и предводнике небеских сила и добре старатеље у свему Господу и владици нашем Христу, не престајући да му упућују песму похвалну. Тако је, даривањем свога милосрђа, показао да они имају и небеску и земаљску власт; показавши да божавствени престоли имају војводу небеских војски – арханђела Михаила, а предводника бесплотних сила – Гаврила, означаио је као чиновачалника и сведока божавске тајне, који је, слетевши са небеса, радост Деви донео, говорећи овако: „Радуј се обрадована, Господ је с Тобом.“ А његовој тајној речи зачудили су се и анђели, зато што је Чистој донео радост оваплоћења. А ја Стефан, у Христа Бога благоверни цар и самодржавни Срба и Грка и све западне стране, разумевајући ово, видех њихов свети живот и чудеса која су извршили те се присетих речи пророка Давида: „Господе, вазљубих лепоту дома Твога, и место у које се уселила слава Твоја.“ И ревнујући овој речи желећи Царство ми да испуни и уреди све као и претходни цареви који су држали скиптре царства, благоизволи Царство ми те показах добру и нелицемерну љубав према властели и господи српској и испуних све душевне и телесне жеље – записавши царским ликом и овим златопечатним словом Царства ми те и утврдох. И пошто је видело свето Царство ми како се веома вољени и срдачни властелин деспот Оливер од свег срца и из дубине душе потрудио да сазда храм у име великославних и бесплотних чиновачалника архистратига Михаила и Гаврила у злетовској земљи назван Лесново. И постарало се о овоме делу свето Царство ми пошто видех правоверну љубав и служење његово светоме ми Царству, те се договорих на сабору са господином и оцем светога ми Царства, преосвећеним патријархом кир Јоаникијем, и са архиепископом охридским Николом и са архиепископом скопским то јест митрополитом кир Јованом, и са свим митрополитима и епископима и игуманима, и са свештенством и властелом и

са целим сабором светога ми царства. Овај договор је био са свима њима, и са госпођом превисоком царицом Јеленом и са превазљубљеним сином светога Царства ми краљем Урошем. И о свему овоме сложено се договорило свето Царство ми, да буде на знање свима, малим и великим, јер учиних честиту љубав и милост веома вољеном властелину светога Царства ми, деспоту Оливеру, који је од темеља саздао свети храм у месту Леснову, украсивши га свакојаким лепотама црквеним и обдаривши га селима и засеоцима, и планинама и осталим отесима те земље.

И како, по милости Божијој, уздигох достојанство краљевско на царство и архиепископију на патријаршију, а епископије на митрополије, тако уздигосмо и свечасну епископију часног и славног града Скопља, Тројеручицу, на првопрестолну митрополију, потражисмо епископије да их ставимо под власт митрополије свете Тројеручице Скопске, те према договору овог Богом сабраног сабора, предложисмо овом веома вољеном властелину светога Царства ми, деспоту Оливеру, да уздигнемо и осветимо овај Манастир Светих арханђела, коме је он ктитор, са игуманије у епископство, да буде под влашћу и у помен првопрестолне митрополије Тројеручице славног царског града Скопља, према заповести светих и божаствених и врховних апостола и светих богоносних отаца и светих сабора који их донеше и установише, те нама предадоше.

Истраживши, нађосмо у тој области Морозвиждску епископију која је пре много година заустела, те је потчинисмо епископији светих Арханђела у Злетову, заједно са тим селом Морозвиждом и са отесом тога села – да јој буде метох и да га нико не одузме до века. И благословисмо му да има духовнину која је отес до где Злетово држи. И тиме записа и утврди свето Царство ми овај садашњи хрисовуљ, а села и метохије овако се набрајају: прво село близу цркве Лесново и са засеоком Луковом више цркве; село Баково и са Црквом Светога Николе и са засеоком Глобицом. Село Добрејево са свим правинама села тога. Село Древено са Црквом Светога Јелисеја и са засеоком Пештно. И на Строји катун влаха. И доле у Дренови Цркву Светога Прокопија с неопходним стварима и са свом баштином те цркве. А ово су отеси и међе тих села Светога Арханђела: почев испод Пештна низ дол до пута који прелази преко дола, и од пута до (тог) пута до пута који иде ка Волујаку, по делу и низ дол између Волујака и између Мела где се приближава Коритници, и уз Коритницу до пута који иде према Калиштима, и путем кроз Леговац до крста калиштанског, и од крста по делу у Велију, и на вите крстове и на мрамор, и до крста с оне стране у међу Маричино, и на просечени пут, на мало блато и по делу на Плану, на Ухо, над Буко-

ву раван, и путем који иде у Славишта, на уписани бор и путем на брезу, путем на Планиницу и на Клобучец, на Осоговодо дела и путем по делу и доле низ реку Злетовску, по реци све до ниже Бакова, до Дрочина дола и преко поређаног камења, под Липовац под присад по венцу и колским путем над господски виноград у Пештненски дол.

Ово је село Глобица које је на реци Злетовској, и ово су отеси села тога: уз Млатејев дол правим путем посред дела на камен који спада у Киселицу, и низ Киселицу где упада у реку и посред ливаде на могилицу и преко брда ка Дреновом долу и Прчево, почев од Новосељана друмом на Врбицу и колским путем на Габрово ка Рајичанима, и колским путем над Бунаш, и осуђе Бунаша низ дел на мрамор под катун ка Млатејеву долу, низ дел ка реци камо се камен вали, и како се камен вали ка Злетовској (реци), то да буде Злетову, а што се вали ка Глобици, то је црквено, право како се силази ка реци. И више Драче две воденице у једној кући код бреста, и врт, и под Белишевим селиштем – воденица. А ово је отес Морозвизда: како иде пут из Жрновштице, како иде пут право низ реку у Брегалницу, преко у грчку водовађу и низ грчку водовађу низ пут до Војихнина селишта. У Жрновштици две воденице морозвиждске и пола воде од реке Жрновштичке. Тако поделисмо Морозвизд Жрновштицом; како је и раније било у време Грка, тако и сада свако да држи своју баштину и купљеницу и прђију, Морозвиждани у Жрновштци, а Жрновштани у Морозвизду. Међе од Видости ништа: од Шипковице на Гњилу могилу, на гробишта на порој на крушку у Суходолу, право преко реке у Војихнино селиште. Другачије нисмо могли да утешемо међу измењу Морозвизда и Жрновштице зато што је Жрновштица на месту које припада Морозвизду.

И ово приложи свето Царство ми епископији, цркви Арханђелу у Злетову: у граду Штипу поп Сифијеву цркву Светог Николе са свом баштином и са земљом и са њивама и са виноградима и 20 чабара, и са свим отесима те цркве. И Крајмирову запуштену воденицу приложи свето Царство ми Светоме Арханђелу. Узе свето Царство ми у граду Штипу 20 кућа па и то приложи свето Царство ми под цркву Светога архистратига лесновскога, да припадају цркви са свим својим баштинама које имају у том граду. А ово су имена тим људима: поп Рудл са братом, и Бранило, Батоља, и Добре Грбас, и Станило Гркињин зет, и Михо и Његослав Грбасовићи, Стаја Сухотичин са братом, Никола ковач с братом, Рад Степаничев с братом, Тудор Иванин син са децом, Стан Левчев, Драгија – Нехов син, Стаја – Девовичин зет, Граде са пашеногом својим Радом, Баља – Кутланин унук, поп Баја са браћом,

Дража – Станишоров унук са браћом, Герги Фотин с братом, Витан Мугличев, Драгија Василев са зетом. И још приложи свето Царство ми Светоме Арханђелу да сваке године узима црква од злетовског трга епископије 100 перпера за свећу цркви. И још приложи свето Царство ми Епископији злетовској Светоме Арханђелу у Пијанцу цркву Светога Николе са селом и са виноградом и са воденицама и са лугом, и стлп земље почев од Светог Николе до луга около бреста и луке до пута који прелази од Царевог села, и више Цареве воде по трапу. Њива и стлп у Колакињином долу, више бреста и на Гољешеву долу стлп са обе стране пута, и ту над путем – друга њива, и у Црковници код Могилица четири комада земље. И Небрадова лука под царевим селом. И селиште Котража, и њива на бариштима на Драмчи и онамо Светога Илије над пут ка Драмчи како иде њива, и у Клисури два комада земље. И приложи деспот стлп земље више дола Светога Илије, и други стлп повише, који је Ђурен држао уз Вложину. И још приложи свето Царство ми у Пијанцу на Брегалници Цркву Богородицу са селом и са наместијем (неопходним стварима). На Голешеву долу три њиве, и на Љубешевцима две њиве, и на Габровштици три њиве, и три њиве Светога Георгија, и код Мрамора њива, и на Смрдештици њива, и на Брегалници њива, и на Тудоровом долу њива, и на Звезгорштици две њиве, и под Гњилом две њиве, и на Лазовима њива, и у Клашњеву долу њива купљеница, и лука код воденице Светога Николе, код Глога две њиве од треботишког места.

Ове прилоге које дарова свето Царство ми тој светој цркви, приложих их од свег срца а не са извесним лицемерјем, и уписах са свим потврдама, и да буде неповредиво, и никаквим искушењима лукавог ђавола да не буде поништено. И оно што је више уписано у овом хрисовуљу, наместија и баштине и отеси, и млинови, њиве, виногради, планине, пашњаци, зимовници и доходак од трга. И све ово што је горе уписано – да не може одузети нико ко влада у земљи тој, него с њихове стране треба да још више буде потврђивано свете цркве ради, и по заповести светога Царства ми. И села и људе црквене са свим заповестима и правинама, ослободи свето Царство ми од свих работа светога Царства ми великих и малих – и од катрана и од позоба и од приселице, и од намета и приплате, и поклона царског, и од града, и провода, поклисара, од глобе и поданка, травнине, од псара и ђерекара, и сваке градске обавезе – поноса господског, од соћа и димнине, и перпараћа (новчани порез), и десетка житног и винског и сваког живог десетка, и намета свињског и овчијег, и војске, и орања и копања и сваког насрта-

ја радног, просто речено – од свих работа великих и малих. И нико да не влада ни црквом нити људима црквеним, ни селима, нити целом об-лашћу црквеном – ни кефалија, ни севаст, ни кнез, ни судија, ни глобар, ни прахтор, тако рећи – нико од оних који владају у земљи Царства ми, само епископ и Црква Светог Арханђела свиме тиме да влада. И о позобу да дају једну крину за превозење као и друге цркве. И о суду – оно што не може да се пресуди пред епископом, да иде пред Царство ми, а нигде другде да им не буде суда. И ако се у метохији догоди вражда – да је узима црква и нико други, а такође и свака глоба да је црквена. И објављује свето Царство ми да ако се некад и догоди деспоту Оливеру па неким поступком сагреши Царству ми и престолу српском, или после њега деца његова такође сагреше Царству ми – они сами да буду кажњени према вољи светог Царства ми, а епископија Светог Арханђела да пребива слободно са свим правинама и селима и људима и земљом и добицима, и малим и великим црквеним сасудима. И ништа да се не узме од цркве због њиховог сагрешења нити због неке лукаве клевете против манастира, него да пребива као и друге епископије по земљи светог Царства ми. И црквене планине и пашњаке и зимовнике – све то да поседује црква Светог Арханђела. Ако ли неко почне на силу да напаса (стоку) или да зимује – цркви да даје травнину, по закону. Пошто је видело свето Царство ми велику бригу вољеног властелина деспота Оливера о храму Светог Арханђела, договоримо се с патријархом и са архиепископом и с митрополитима и епископима и са свим сабором да се не постави епископ без договора и без пристанка ктиторовог. Све ово украсило је свето Царство ми и записао за свако утврђење и лепоту божаствену – да буде тврдо и непроменљиво и да се не разори у веке.

И онај кога Бог одабере да царује у земљи Царства ми, било да је син Царства ми, било брат или сродник нашега отачаства, као и свако ко господари у земљи Царства ми, те почне да разара ово што сам написао ја, благоверни цар Стефан, са Богом сазваним сабором – таквога да разори Господ Бог сведржитељ и пречиста Његова Мати, и да га порази сила часног и животворног Крста, и сила Његових небеских сила арханђела Михаила и Гаврила, и часног пророка претече и крститеља Јована Господњег, и да је проклет од четворице јеванђелиста, и од Његових светих дванаест апостола, и од триста осамнаест светих отаца никејских, и од свих светих који су од века Богу угодили, и уместо помоћи и заштите арханђел Михаилу да му буде противник на дан страшнога Суда, и да буде прибројан с Јудом, издајником Христовим, и са

Хрисовуља цара Стефана Душана о оснивању Злетовске епископије

онима који су говорили: „Крв Његова на нама и на деци нашој.“ И душа његова да буде са нечастивим и паклу и да није благословен од овог православног сабора, и од светога Царства ми да буде проклет, амин.

Све ово горње написао сам ја, благоверни цар Стефан, године 6855, индиктиона трећег.

ПО МИЛОСТИ БОЖИЈОЈ БЛАГОВЕРНИ ЦАР СТЕФАН

Дипломатичка анализа

Хрисовуља пред нама својом садржином и унутрашњом структуром не побуђује сумњу, па можемо закључити да је у питању препис веран оригиналу. Препис је начињен на папиру који има водени знак који се појављује у периоду од 1354. до 1390. године.¹⁰ Стилом, изразима и употребом иницијала повеља одговара времену цара Стефана Душана, а препис је вероватно настао ближе половини, но крају XIV века. Ова исправа је настала као резултат одлуке сабора одржаног у Скопљу 1347. године, да се формира Злетовска епископија као суфрагана Скопској митрополији. Тада је одлучено да се седиште епископије смести у Манастир Лесново који је 1341. године подигао Јован Оливер. Оснивање Злетовске епископије требало је да реши питање подручне епископије Скопске митрополије, и још важније да територијално повеже старе српске епархије са новима у Серу, Мелнику и Зихни. Чиме је створена територијална веза између Скопља и Сера.¹¹ Цар Душан је у целини властелинство Манастира Лесново, које је формирао деспот Јован Оливер, укључио у епархијско властелинство Злетовске епископије, дарујући и нове прилоге. Злетовска епископија је нестала у периоду између 1365. и 1381. године. Те године је манастир Лесново и цело властелинство бивше епископије Константин Драгаш приложио Хиландару, пошто је Лесново 1342. године већ било дато овом манастиру.¹² О томе је такође морала постојати повеља, и на њу се чак и позива Константин Драгаш са својом мајком. Наша повеља, осим датума, у осталим елементима не побуђује никакву сумњу.

¹⁰ V. Mošin–S. Traljić, *Vodeni znaci XIII i XIV vijeka I*, Zagreb 1957.

¹¹ За Лесново види Г. Томовић, *Повеља манастира Лесново*, ИЧ 24 (1977) 83–97, посебно однос оснивачке повеље са Душановом. За везе са Сером, Мелником и Зихном види М. Благојевић, *О спорним митрополијама цариградске и српске патријаршије*, ЗРВИ 38 (1999/2000) 359–372.

¹² Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 454. Види Г. Томовић, *Повеља манастира Лесново*, 95, 96.

Почетак повеље је јако оштећен (првих девет редова) тако да недостаје почетак аренге и евентуална симболична инвокација. Аренга спада у оне које се посвећене Богу и где се величају његове неизмерне моћи. Затим се у продужетку примењује варијанта мотива небеских сила међу којима најзначајније место заузимају арханђели Михаило и Гаврило.¹³ Спада у краће аренге овог типа и има сличности са аренгама Дечанске и Светоарханђеловске хрисовуље. Интитулација је уобичајена за Душанове повеље из доба царства.

У експозицији цар Душан говори о залагању деспота Јована Оливера при зидању Леснова и саопштава да су одлуке записане у повељи донете на сабаору и да су у њиховом доношењу учествовали, поред цара и деспота Оливера, и патријарх Јоаникије, охридски архиепископ Никола, скопски митрополит Јован, као и царица Јелена и краљ Урош. Сабору су присуствовали и епископи, игумани и сва властела. У диспозицији поседи које је деспот Јован Оливер приложио Леснову постају део епархијског властелинства, а цар Душан прилаже и нове поседе, а посебно Морозвизд и запуштену Морозвишку епископију, на чијем се простору формира Злетовска као епископија српске цркве. Диспозиција садржи и одлуке о имунитетским привилегијама и ослобађање од надлежности световних власти над насељеницима епархијског властелинства. Остала је једино обавеза давања једне крине преводне као и код других епархијских властелинстава. Наглашено је да епископија остаје слободна и ако деспот Јован Оливер и његова деца згреше према *столу српском*. Али је и одређено да се при постављењу злетовског епископа мора прибавити и сагласност ктитора Леснова чиме је истакнуто право деспота Оливера и његове породице.

Хрисовуља садржи развијену спиритуалну санкцију у којој се позивају Бог и Богородица, арханђели Михаило и Гаврило и Јован Крститељ да казне оног ко прекрши одредбе овде записане. Завршава се апрекацијом Амин. Оваква санкција је управо типична за црквене повеље српских владара.¹⁴

Једини спорни елемент код ове исправе јесте датум. Као што је већ истакнуто година је од стварања света и одговара 1347. години, а индикт је трећи који не одговара датој години, већ 1350. години. У издању Стојана Новаковића је погрешно штампан индикт VI, што је за-

¹³ Л. Славева – В. Мошин, *Српски грамоти*, 150.

¹⁴ Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, 331, 335.

Хрисовуља цара Стефана Душана о оснивању Злетовске епископије

вело Е. Наумова да повељу датира у 1353–1354. годину.¹⁵ Л. Славева и В. Мошин су стали на становиште да су одлуке које су записане у хрисовуљи заиста донете на сабору 1347. године, а да су записане 1350. године.¹⁶ Тиме се објашњава и помињање евентуалне *невере* деспота Јована Оливера, која се повезује са Душановим незадовољством његовом јадранском политиком и ставом према Јовану Кантакузину. Помињање невере нема везе са тренутним односима цара и деспота, оно је овде поменуто због специфичног положаја Оливерове ктиторије која је претворена у катедрални храм Злетовске епископије. Обзиром на чињеницу да се ради о препису, а да у нашој дипломатици није редак случај да су састављачи повеља грешили када је у питању индикт верујемо да је година настанка повеље тачна, а да је индикт погрешан. До грешке је могло доћи чак и приликом преписивања са оригинала. Унутрашња анализа текста и атмосфера коју одаје садржина повеље одговарају времену убрзо после проглашења царства и патријаршије. Ако се имају у виду разлози формирања Злетовске епископије тешко је поверовати да би се са тим одлукама чекало више од пет година, ако би 1350. била усвојена као година издавања повеље. Ни један елемент повеље не изазива сумњу па се свакако ради о препису верном оригиналу, насталом из манастирских потреба. Исправа нема печат нити трагове печатења што такође упућује на препис.¹⁷

Потпис је снабдевен крстовима на почетку и крају и припада краћој верзији Душановог царског потписа, без навођења Срба и Грка или територијалних одредница.

Просопографски подаци

У ранијим бројевима *Старог српског архива* већ су објашњавана личности: **патријарх Јоаникије**, 44, 202 (редови); **поп Сифије**, 125, 146; **краљ Урош**, 50; **царица Јелена**, 49; **Стефан цар**, 26, 210, 223, према *Прегледу*, ССА 10 (2011) XXXV–LXVIII.

Јован, 46, 202 – скопски митрополит, не зна се када је постао епископ. Када је 1346. године архиепископија подигнута на ранг патријаршије епископија у Скопљу је постала *првопрестолна митрополија*, а он првопрестолни митрополит са суфраганом Злетовском епископијом од

¹⁵ Е. П. Наумов, *Петте последни години на Стефан Душан*, Историја VI–2, Скопје 1970, 96.

¹⁶ Л. Славева–В. Мошин, *Српски грамоти*, 151–152.

¹⁷ Исто, 152.

1347. године. Седиште му је било у Манастиру Пресвете Богородице Тројеручице у Скопљу. Јован је овој цркви покљонио једну плаштаницу која се данас чува у Хиландару. Био је митрополит до 1349. године.

Литература: Л. Мирковић, *Црквени уметнички вез*, Београд 1940, 16–18 ; Сава Вуковић, *Српски јерарси*, Београд 1996, 240.

Крајимир, 127 – непознати властелин који више није био у животу, али је остао без наследника па је његова *одумрта* воденица припала владару.

Никола, 44, 202 – охридски архиепископ, помиње се и у II хрисовуљи манастиру Трескавцу где прилаже свој метох у преспанском селу Љубојну. У Светом Клименту налази се једна икона са његовим монограмом. Вероватно је постао архиепископ пре Душанових освајања и на тој дужности је био и 1347. године. Учествовао је у Душановом царском крунисању 1346. године. Није познато да ли је још увек био архиепископ 1349. године када је донесен први део Душановог Законика.

Литература: И. Снегаров, *История на охридската архиепископска црква* 1, Софија 1995, 340–341.

Оливер, 37, 53, 65, 189, 201 – деспот Јован Оливер са поседима источно од Вардара. Вероватно пореклом Грк. Када је Јован Кантакузин 1342. године прешао у Србију прво се састао са Јованом Оливером, који је затим активно учествовао у преговорима и знатно допринео Душановом пристанку на споразум. Оливеров успон се види из натписа поред његовог портрета у Леснову где сам каже да је у Срба био велики челник, велики слуга, велики војвода, севастократор и на крају деспот. У време подизања Леснова 1341. године био је велики војвода. Несумњиво је потврђен као деспот 1349. на натпису у Леснову. Ако се прихвати датирање наше повеље са 1347. годином онда би његово деспотско достојанство морало бити пре овог датума. Остаје отворено питање када и од кога је добио титулу севастократора, јер је деспотску несумњиво добио од цара Душана, после царског крунисања 1346. године. Папска курија шаље писма Оливеру као утицајном човеку на Душановом двору. О датуму његове смрти нема података. Његови наследници нису успели да очувају област и моћ коју је он стекао.

Извори и литература: Љ. Стојановић, *Записи и натписи* I, 30 (бр. 71, 72) ; IV, 8 (бр. 6017) ; Б. Ферјанчић, *Деспоти у Византији и јужнословенским земљама*, Београд 1960, 159–165.

Важнији појмови и установе

У ранијим бројевима *Старог српског архива* већ су објашњени појмови и установе: **баштина**, 84, 118, 125, 130, 165; **виноград**, 99, 126, 143, 166; **властела**, 33, 37, 47, 64; **воденица**, 111, 112, 115, 126, 143, 159; **вражда**, 186; **врт**, 111; **герекар**, 174; **глобар**, 181; **грчка водовађа**, 114; **град**, 60, 69, 124, 128; **градозиданије**, 173; **деспот**, 37, 53, 65, 152, 189, 201; **димнина**, 175; **доходак тржни**, 166; **заселци**, 56, 79; **зимовишта**, 166, 198, 199; **златопечатно слово**, 35; **игуман**, 46; **кефалија**, 180; **кнез**, 181; **купљеница**, 118, 159; **међа**, 85, 122; **метохија**, 78; **млин**, 166; **њива**, 125, 148, 150, 151, 156, 157–161, 166; **отес**, 56, 75, 76, 85, 101, 112, 126, 165; **пасишта**, 166, 198, 199; **планина**, 56, 166, 197; **поданак**, 174, 187; **позоб**, 172, 183; **понос**, 175; **поклисар**, 174; **прахтор**, 181; **приплата**, 173; **приселица**, 172; **провод**, 173; **псар**, 174; **работе велике и мале**, 172, 179; **свећа**, 141; **севаст**, 181; **село**, 56, 74, 75, 101, 145, 155, 170; **скиптар**, 31; **соће**, 175; **стол српски**, 190; **суд**, 184, 186; **траварина**, 174, 199; **хрисовуљ**, 78, 165; **цар**, 26, према *Прегледу*, ССА 10 (2011) XXXV–LXVIII.

Десетак, 176 (ред), 177 – У систему обавеза зависних људи видно место заузима десетак – обавеза уобичајена у крајевима који су освојени од Византије за време краља Милутина или нешто касније. У питању је природна дажбина, која је износила приближно једну десетину од плодова и свих врста домаћих животиња. Десетак је правилу припадао господарима земље – властели и властеличићима, црквама и манастирима на којима су живели и радили зависни људи. У случајевима када се узимао од свих врста житарица, од вина, пчела и од домаћих животиња, он је представљао основну и најважнију обавезу зависних људи.

Епископ, 46, 203 – највиши јерархијски степен, управљао је једном црквеном облашћу са тачно утврђеним границама и седиштем при саборној цркви. Поред овог назива употребљаван је и термин светитељ. Први српски епископи били су калуђери из Хиландара. За епископе су бирани угледни монаси или игумани већих манастира, иако ређе, могли су бити постављани и из редова мирског свештенства. Епископи су се старали о властелинству епископије, одржавању и обнови саборних храмова.

Литература: *ЛССВ*, 181–182 (М. Јанковић).

Збор, 42, 47, 63, 203, 210 – има више значења, овде је у питању државни сабор на коме су учествовали владар, његови чланови породице, патријарх, властела и црквени прелати. Иницијатива за његово сазивање увек је припадала владару. Сабор се састајао приликом избо-

ра и крунисања владара, званичног проглашења престолонаследника, као и добровољног силаска владара са престола, приликом избора архиепископа, касније патријарха, када су доношени законици. Сазиван је и када је требало повести рат, приликом наглих промена унутрашње или спољне политике. Сабор није имао сталан број учесника ни стално место одржавања. Најчешће су окупљани у *столном месту* или на владаревом двору. У раду сабора учествовали су и представници централне управе (протовестијар, логотет) као и војни заповедници (војводе). На сабору су сви учесници седели за трpezом према тачно утврђеној хијерархији.

Литература: *ЛССВ*, 223–224 (М. Благојевић); М. Благојевић, *Српски сабори и сабори отачества Немањића и Лазаревића*, Глас САНУ 410, Одељење историјских наука 14, Београд 2008.

Катун, 83, 108 – сесилно и помично насеље сточара, као и привредна и друштвена заједница Влаха и Арбанаса. На челу катуна се налазио локални старешина – катунар. У развијеном средњем веку катуни имају своја стална насеља – зимовишта и места где лети терају стоку – летишта. Од првих година XV века херцеговачки катуни се спуштају у жупе и прелазе на потпуну територијализацију. Из српских повеља XIV века видљиво је да катуни у унутрашњости имају своје међе и да се баве и земљорадњом.

Литература: *ЛССВ*, 286 (Д. Ковачевић-Којић); С. Мишић, *Законске одредбе о Власима у повељама Немањића*, Браничевски гласник 7, Пожаревац 2010, 36–48.

Колник, 86, 87, 99, 106 – то је јавни, велики колски пут којим су се могла кретати кола или кочије и на коме се одвијао друмски саобраћај. Ширина колника износила је између 3,5 и 4,2 метара. Колник је главни пут до кога долазе путеви који се називају *возник*.

Литература: *ЛССВ*, 310 (М. Шуица).

Крина, 184 – мера за запремину, такозвана шупља мера. У крину се рачунало 24 кабла царава, или модија. То су биле мере за житарице.

Литература: *ЛССВ*, 395 (С. Ћирковић).

Луг, 144, 145 – претежно се састоји од ситнијег растиња. Често се срећу у међама и увек се налазе у низинама, у њима се често смештају пчелињаци. Ту расте ретко дрвеће и ситније шибље прошарано травом. Овакве површине су биле погодне за крчење, то јест за стварање лазова и требежа. Тако су лугови претварани у оранице, односно у њиве.

Литература: *ЛССВ*, 347 (С. Мишић).

Хрисовуља цара Стефана Душана о оснивању Злетовске епископије

Митрополит, 46, 202 – назив проистиче из епископског степена, то је први епископ једне веће области која се састоји од две или више епископија. После проглашења Царства у српској цркви је уведено митрополитско уређење. Скопска митрополија је постала првостројна, а овом повељом је новооснована Злетовска епископија постала њој суфрагана. Током времена су све старе епископије подигнуте на ранг митрополија. Митрополит који је имао подручног епископа носио је и назив архиепископ.

Литература: *ЛССВ*, 412 (М. Јанковић).

Орање и копање, 177 – кратак назив за радну обавезу зависних земљорадника, који су били дужни да узору бесплатно и обраде одређени део земље свог феудалног господара. За ослобађање од ове обавезе посебно су били заинтересовани светогорски и манастири јужно од Призрена и Липљана. То је значило да су ове обавезе ослобођени у односу на владара и друге феудалне господаре јер су ту обавезу вршили према манастиру. Обавеза орања је на манастирским властелинствима обухватала све зависне људе у различитој мери. Меропси су орали површину од 7,5 до 9 мати, а обавеза сокалника је била за 1/3 мања, као и обавеза занатлија. Обавеза се у почетку одмеравала површином исказаном бројем мати, а од средине XIV века обавеза се исказивала временски, бројем дана орања.

Литература: *ЛССВ*, 471–472 (М. Благојевић).

Поклон царски, 173 – или дар. Представљао је посебну натуралну дажбину коју су земљорадници давали свом феудалном господару. Води порекло из далеке прошлости. У Византији поклон се доносио три пута у години – за Божић, Покладе и Ускрс. Исто је било и у Котору. Према одредбама Дечанске хрисовуље земљорадници су поклон доносили за Спасовдан, храмовни празник. Поклон се очувао и под Турцима, али се временом променила његова садржина.

Литература: *ЛССВ*, 539–540 (М. Благојевић).

Пис, 172 – дажбина коју је зависно становништво давалао у превљењу луча или катрана.

Прђија, 118 – мираз који су жене доносиле својим мужевима приликом удаје. Словенско право не познаје обичаје који су владали на Западу, у Византији и Приморју, да се при удаји даје мираз. У нашим изворима прђија се углавном јавља у јужним деловима српске државе који су раније припадали Византији. Миразом је располагао муж, а жена је њиме могла да располаже тек после мужевљеве смрти.

Литература: *ЛССВ*, 583–84 (Д. Динић-Кнежевић).

Самодржавни, 26 – или самодржац, автократор у Византији титула која се придаје главном цару. У Србији се титула самодржца јавља знатно пре проглашења царства и означавала је српске владаре као независне. Већ се Стефан Немања и Стефан Првовенчани називају у житијима самодржцима. У документима први пут се тако назива Стефан Првовенчани после крунисања (1217). У владарској канцеларији титула самодржца се усталила у доба краља Милутина. После проглашења царстава ова титула се јавља у интитулацијама али не више и у потпису владара. Цар Урош је титулу самодржца употребљавао и у интитулацији и у потписима повеља. Јавља се касније и у потписима кнеза Лазара и Стефана Лазаревића.

Литература: *ЛССВ*, 642–643 (Б. Ферјанчић).

Ступ, 144, 146, 147, 152, 153 – већи комад обрадивог земљишта који обликом подсећа на правоугаоник (ступ) и који феудални господар непосредно искоришћава. То су груписане оранице у једном или неколико комплекса земље. Њихово груписање је служило унапређивању производње.

Литература: *ЛССВ*, 718–719 (С. Мишић).

Топографски подаци

У ранијим бројевима *Старог српског архива* већ су објашњени топоними: **Скопље**, 60, 69; **Штип**, 124, 128, према *Прегледу ССА* 10 (2011) XXXV–LXVIII.

Убикацију посуда злетовског епархијског властелинства први је извршио Р. Грујић.¹⁸ Он је том приликом успешно убицирао највећи број топонима, пре свега села и цркава. Неке његове ситније погрешке исправила је Гордана Томовић и том приликом убицирала неке међнике који до тада нису убицирани.¹⁹ Један број међника до данас није убициран. Властелинство је захватало заокружену територију северно од Злетова уз Злетовску реку до Осоговских планина. Изузетак је атар заселка Глобице који се налази на простору јужно од Злетова, претежно на левој обали Злетовске реке.²⁰ У повељи Јована Оливера, па затим и цара Душана се каже да је деспот Оливер дао катун Влаха на Строји.

¹⁸ Р. Грујић, *Епархијска властелинства у средњовековној Србији*, Богословље VII–2 (1932) 93–142.

¹⁹ Г. Томовић, *Повеља манастира Лесново*, 83–97.

²⁰ Исто, 93.

Хрисовуља цара Стефана Душана о оснивању Злетовске епископије

Из наше повеље, у међама заселка Глобице међа иде и *под катун*. На основу тога убицира се боравиште овог катун, који се није дуго одржао, јер се у повељи из 1381, у међама наводи као селиште на Строји где су били Власи.

Баково, 80, 97 – село, данас не постоји, некада се налазило источно од Леснова са Црквом Светог Спиридона.

Белишево селиште, 112 – у међама Глобице, данас непознат топоним.

Богородица, 154 – црква на Брегалници, треба је тражити на простору од Царева села до Гработовишта. Јужно од Царева села има потес Богородичка Полена.

Брегалница, 113, 154, 157 – лева притока Вардара.

Бреза, 94 – планина на западном билу Осоговских планина.

Букова равн, 94 – међник, данас Буковац над селом Близанци.

Бунаш, 107 – данас село Бунеш јужно од Злетова.

Велија, 91 – међник, данас непознат.

Видостиниште, 119 – данас село Видовиште западно од Мородвиса.

Воихнино селиште, 115, 121 – данас непознато, међник Морозвизда.

Вољујак, 87, 88 – међник, купасто узвишење југозападно од Злетова.

Врбница, 105 – данас истоимено село западно од Кочана.

Габрово, 106 – данас не постоји, у међама Глобице.

Габровштица, 156 – данас Габровска река.

Глобница, 81, 100 – заселак, данас истоимено село југоисточно од Злетова на Злетовској реци.

Голешев дол, 147, 155 - у Пијанецу, данас Ошљев дол.

Драмча, 150 – истоимено село у Пијанецу, некада седиште општине.

Драча, 111 – данас Драч, северно од Глобице на Злетовској реци.

Древено, 82 – данас село Дреново северозападно од Злетова испод брда Крст.

Дренов дол, 83 – налазио се вероватно на потесу између Леснова и Пештника.

Дрочин дол, 98 – међник, данас не постоји.

Добрејево, 81 – данас село Добрево на десној обали Кежевице северозападно од Злетова.

Жрновштица, 113, 115, 117, 119, 122 – данас село Зрновце.

Звегорштица, 158 – данас поток Звегор источно од Царевог села.

Злетово, 74, 77, 124 – у средњем веку рударско насеље и трг, данас град у источној Македонији.

Злетовска река, 97, 101 – десна притока Брегалнице.

Калниште, 90, 91 – село северозападно од Злетова, помиње се као међник црквених поседа.

Киселица, 102, 103 – река, десна притока Злетовске реке.

Клашњев дол, 159 – непознато, у околини Тработовишта.

Клисура, 151 – у Пијанецу, непознато.

Клобучец, 96 – међник Леснова, данас непознат.

Колакињин дол, 146 – у Пијанецу, више Бреста.

Коритница, 89 – то је суходелница код Злетова.

Котража, 150 – селиште у Пијанецу, поред Небрадове луке.

Лазе, 159 – непознато, у околини села Тработовишта.

Леговац, 90 – међник, данас потес Леповац, југозападно од Злетова.

Лесново, 40, 54, 79 – данас истоимено село северозападно од Злетова.

Липовац, 98 – међник поседа око Леснова, данас непознат.

Луково, 79 – у повељи заселак, данас истоимено село северно од Злетова, на десној обали Злетовске реке.

Љубешевица, 155 – истоимена река, притока Брегалнице.

Маричино, 92 – истоимено село северозападно од Злетова.

Мел, 88 – међник, непознат на терену.

Млатејев дол, 101, 108 – међник у међама Глобице, данас непознат.

Могилица, 148 – данас Могилак јужно од Царевог села.

Морозвизд, 74, 112, 116, 118, 119, 122 – данас село Мородвис.

Небрадова лука, 149 – источно од Светог Николе, под Царевим селом.

Новосеље, 105 – данас село Ново Село на левој обали Злетовске реке, северно од Штипа.

Осогово, 96 – планински венац у Македонији.

Пештни, 83, 86 – заселак, данас не постоји. Југоисточно од Леснова налази се потес Пештни, овај заселак је вероватно био на том потесу.

Пијанец, 142, 154 – средњовековна жупа у горњем току Брегалнице, североисточно од Злетова.

Плана, 93 – међник, данас непознат.

Планиница, 95 – међник код Леснова, данас непознат.

Прчево, 105 – село у међама Глобице, не постоји више.

Раичано, 106 – село Рајчани југоисточно од Злетова.

Хрисовуља цара Стефана Душана о оснивању Злетовске епископије

Свети Ђорђе, 156 – црква, треба је тражити између Царева села и Тработовишта.

Свети Илија, 150, 152 – црква у Драмчи на Брегалници, западно од Светог Николе.

Свети Јелисеј, 82 – у атару данашњег села Дреново, можда на локалитету Црквиште на брду Орашац.

Свети Никола, 80, 124 – црква у Штипу, постоји и данас.

Свети Никола, 143 – у Пијанецу, црква и село на Брегалници, северозападно од Царевог села.

Свети Прокопије, 84 – црква у Дреновом долу, не зна се њена тачна локација.

Славиште, 94 – средњовековна жупа на Кривој Реци.

Смрдештица, 157 – река на простору од Царева села до Тработовишта.

Тудоров дол, 157 – непознато, али на простору од Царева села до Тработовишта.

Ухо, 94 – топоним изнад села Близанци, северно од Злетова.

Царево село, 145 – истоимено село на левој обали Брегалнице у Пијанецу.

Црковница, 148 – истоимени потес јужно од пута Царево село Ошљев дол.

Шипковица, 120 – непознат топоним, међник Морозвизда.

Siniša Mišić

University of Belgrade
Faculty of Philosophy
Department of History

**CHRYSOBULL OF EMPEROR STEFAN DUŠAN CONFIRMING THE
FOUNDING OF EPISCOPATE (DIOCESE) OF ZLETOVO**

September 1st 1346 – August 31st 1347

This document was created as a consequence of a decision made by State Council held in Skopje in 1347. It was then when it was decided to establish Episcopate of Zletovo with a seat at Monastery Saint Archangels in Lesново, endowment of despot Jovan Oliver. This episcopate became suffragan to Metropolis of Skopje. The foundation of this episcopate connected the old eparchies of Serbian Church with the new ones in Ser, Melnik and Zihna. Thereby the Serbian Church achieved territorial unity of its spiritual jurisdiction. Eparchial property was created by converting the property of monastery Lesново into eparchial property and with the donations of Emperor Dušan which included the abandoned episcopate in Morozvizd. The document represents a copy on paper, authentic, created soon after the first half of 14th century. Chrysobull is dated with the year from the creation of the world and with inappropriate, incorrect indict.

Key words: chrysobull, Zletovo, Lesново, Jovan Oliver, Stefan Dušan, episcopate, Metropolis, date.

Ивана Коматина*

Историјски институт
Београд

**ПОВЕЉА ЦАРА СТЕФАНА ДУШАНА
МОНАСТИРУ ХИЛАНДАРУ****

Радовиште, [1349–1353], новембар 15.

Сажетак: Цар Стефан Душан издаје простагму ради утврђивања међа метоха Манастира Хиланандра у струмичком крају. Истовремено цар дарује Хиландару и право на убирање иномистра на том подручју, а за сваку повреду реченог одређује најстроже казне прописане Закоником. Документ није датован, али се захваљујући унутрашњој анализи може сместити у период између 1349. и 1353. године.

Кључне речи: цар Стефан Душан, Хиландар, игуман Јован, кесар Хреља, иномистро, простагма.

Исправу је цар Стефан Душан издао на молбу игумана Хиландара и братије, који су дошли пред цара пошто су њихови поседи у струмичком крају били угрожени од тамошње властеле, властеличића и влаха из катуна у Кунарама код Секирника. Наиме, како у документу стоји, цар је нешто раније издао манастиру хрисовуљу, а сада, по свој прилици својом простагмом, жели да прецизно одреди међе поседа који им припада, односно онога што им је хрисовуљом приложио. Тај посао је цар поверио властеличићу Бранилу и тамошњим стариницима. Будући да је у питању царска простагма, акт има само менологем (нема индикта), без имена цара и године. Но ипак, на основу унутрашњих елемената документа могуће оквирно одредити у каквим околностима и у које време је акт издат.

Акт који се објављује један је у низу аката који се користе за изучавање територије поседа које је кесар Хреља († 1343) поконио ма-

* Ел. пошта: ivanaravic@gmail.com

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије: *Српско средњовековно друштво у писаним изворима* (ев. бр. 177025).

настиру Хиландару. Границе хиландарског поседа у нашој простагми обухватају већу територију од оне коју приказују оригинална византијска царска простагма, највероватније Андроника III Палеолога, и фалсификована повеља краља Милутина, а највећим делом се поклапају са границама истог поседа у неколико Душанових аката проблематичног датума.¹ Закључак С. Ћирковића по питању наше простагме јесте да кесар Хреља није поклатио читав тај комплекс Хиландару, већ да су границе које она приказује касније укључене у фалсификоване документе ради извесних парница Манастира Хиландара.²

Опис исправе

Простагма је сачувана у оригиналу и чува се у Архиву манастира Хиландара под бројем 46 и топографском сигнатуром А4/20. Писана је на пергаменту димензија 230 x 307 мм, читким канцеларијским минускулним ћириличним писмом. Текст исправе исписан је у двадесет осам редова црним мастилом, док је црвеним мастилом исписано иницијално слово „П“, датум „месеца новембра“ (потпис месецом, тзв. менологем), симболична инвокација у виду знака крста и знак крста испред поменутог датума. Иначе, на исправи се датум још једном помиње у нешто потпунијем виду („месеца новембра петнаести дан“), на месту где се наводи да је документ записао логотет Ђурађ. У истом реду, накондо је додата белешка о години настанка документа, шест хиљада осамсто шездесет девета (6869) од стварања света, руком монаха Никандра (XIX век). Акт нема трагове печата, што одговара чињеници да је у питању царска простагма.

На полеђини има више бележака и све припадају деветнаестом веку: црним мастилом 6–7, црвеном оловком бр. 54 и белешка монаха Никандра: „Сїе записанїе естѣ царѣ Стефана сербскаго и копїе егѡ в' немѣ, подтверждаюци и мѣста, планини, пашица прочаа каже пишеть оу хрисо-

¹ *Actes de Chilandar I*, édd. L. Petit, В. Korablev, Санктпетербургъ 1911, 275–276; С. Новаковић, *Законски споменици*, 399–404, 418–423; В. Мошин, Д. Синдик, С. Ћирковић, *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писамa, Србије, Босне и Дубровника I* (1186–1321), Београд 2011, 361–389; В. Korablev, *Actes de Chilandar II*, 397–399, 493–497.

² Преглед и анализу свих аката који се доводе у везу са даривањем поседа кесара Хреље манастиру Хиландару уз приложену карту пружа исцрпан рад проф. С. Ћирковића, *Хрељин поклон Хиландару*, ЗРВИ 21 (1982) 103–117. Видети и М. Живојиновић, *Струмички метох Хиландара*, ЗРВИ 45 (2008) 205–220.

вѣлѣ своемъ даннаа монастырю нашемъ Хиландарѣ и подтверждаетъ симъ записаніемъ втроицею вса“ и руком П. Успенског број 6869, оловком.³

У Хиландарском архиву чува се и препис исправе под истим бројем и топографском сигнатуром (46/II, A4/20). Препис је највероватније начињен у XIX веку и начинио га је по свој прилици монах Никандар који је на оригиналном документу додао белешку о години настанка исправе.

Фотографија оригиналне исправе налази се у Архиву САНУ, Историјска збирка бр. 8876/ И–77, у Народној библиотеци Србије Ф 2773 и микрофилм А 4500 (195–198), а такође и у Архиву Србије, Хиландарске повеље бр. 46, док се фотографија преписа чува само у Архиву Србије.

Ранија издања

Исправу је најпре објавио С. Новаковић, *Законски споменици*, 436–437, а потом и В. Korablev, *Actes de Chilandar II*, 525. Међутим у оба издања изостављен је опис међа хиландарског метоха и набрајање стариника који су отпослати да их утврде. Сем тога због знатно касније додате белешке о години настанка исправе, оба издавача су документ погрешно приписала цару Урошу. С. Ћирковић, *Хрељин поклон Хиландару*, ЗРВИ 21 (1982) 116–117, објавио је акт у целини, исправно га приписујући цару Стефану Душану.

*Текст исправе**

+ Пише и повелѣва ц(а)р(ь)ство ми въ свѣд[ѣ]никъ всакомъ како приходи къ ц(а)р(ь)с(т)вѣ ми все[2]ч(ь)ст(ь)ни игѣмнь прѣс(в)етикъ Б(о)городице хиландар(ь)скик кѣр(ь) Іw(а)нь и съ ч(ь)ст(ь)ними и избра[3]нними старци и говорише ц(а)р(ь)ствѣ ми како их(ь) wвиде властел(е) и властеличик(и) |4| и катѣни влахъ ц(а)р(ь)с(т)ва ми на планинах(ь) и забелех(ь) оу Кѣнарахъ више Секирника цю |5| имъ кс(тъ) приложило ц(а)р(ь)с(т)в(о) ми и записало с мил(о)стию ц(а)р(ь)с(т)в(а) ми хрисовѣлъ зла|б|топечатни. И по томъ ц(а)р(ь)с(т)в(о) ми записа и ѣтверѣди. И w томъ посла |7| ц(а)р(ь)с(т)в(о) ми властеличикѣ ц(а)р(ь)с(т)в(а) ми Бранила да повѣде ·Ѣ· стариникъ |8| да ѣтешѣ мегю кѣде имъ к приложило ц(а)р(ь)с(т)в(о)

³ Опис полеђине документа преузет је из Д. И. Синдик, *Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару*, Хиландарски зборник 10 (1998) 51–52.

* Редакција издања и превода: Т. Суботин Голубовић

посла Царство ми властеличића Царства ми Бранила да поведе дванаест стариника да утешу међу куда им је приложило Царство ми.

И утесаше међу: брод Ставрак низ Велику реку где упада Василица у Велику реку, па уз Василицу, од Василице на десно испод Велике стене на пут у Глодањ на десну страну Стинега, на Букову раван, на Иванов крст низ Трохољево, на Стоке, на Ноштењ, на Шабан, на Добру реку, на Вејино, на Чрњево, на Гајино вретено, на Сухо борје, на Туртељу на студенац, на Суботинац, на Кнегињу, на Калуђерицу, на Доњи брод к Сувим лукама, на Драгуљево, право на Бјељин, путем брезничким низ брдо на Црвени брег, путем преко реке на врат Трохалу, колским путем на десну страну ниже посред Грнчареве њиве на Могилу, на Пронијарево крушје путем на студенац Мутањ, од Мутња на десно на кошаришта кесара Хреље, Турију и низ Турију у Ставрак.

И имена стариника: Борис, Влчозуб, Торно, Терјан Костозубов, Станислав Мавриов, Бунил, Грчо, Драган, Тудориц из Пачкова, Хрсо, Седемил, Храна и ови стариници све утесаше како пише хрисовуљ Царства ми, а закле их властеличић царства ми Бранило.

Овога ради записа Царство ми и утврди у сваку потврду и слободу чисту да има и држи Хиландар неометено ни од кога све што је горе написано заувек. И да узима иномистро по закону. Ако неко повреди од овог горе написаног мало или много, да се распе и казни по Законику као и неверник.

Месец новембар

По заповести господина светога цара, Ђурађ логотет узе писати у Радовишту, месеца новембра петнаести дан

Касније дописано: у лето 6869.

Дипломатичке особености

Документ по својим спољашним и унутрашњим дипломатичким особинама припада тзв. српској варијанти простагме.⁴ Наиме, акт је писан на пергаменту проширеног формата и нема царевог потписа,

⁴ Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 51–52. Простагме цара Душана следе византијске обрасце по свом формулару, ипак познате су и оне у којима цар Душан наместо менологема у духу византијских простагми (црвеним словима исписан месец и индикт), на својим српским повељама наводи само месец без индикта, али зато поред месеца наводи и дан, што је случај и у нашој повељи, а за шта нема примера у византијским документима поменуте епохе, Г. Острогорски, *Простагме српских владара*, Прилози за КЈИФ 34 (1968) 249–251.

печата нити године настанка исправе, већ садржи црвеним словима исписан менологем (потпис месецом) „месеца новембра“, додуше и индикт је изостављен. Акт је писан народним (говорним) језиком.

С обзиром да је у питању простагма разумљиво је изостављање одређених дипломатичких сегмената документа. Акт почиње симболичном инвокацијом у виду знака крста. Затим следи промулгација „пише и заповеда царство ми на знање свакоме“ својствена рашкој канцеларији и у доба Царства.⁵ Њој следи петиција (интервенција) у којој се наводи како је игуман хиландарски Јован са братијом дошао пред цара с одређеним разлогом, који је, како у експозицији стоји, био тај што су локална властела и катуни влаха угрожавали поседе манастира Хиландара у Кунарама изнад Секирника. Наиме, Хиландарци наводе како им је те поседе цар потврдио „златопечатним хрисовуљом“. У диспозицији стоји да је цар ради ове, очигледно утемељене жалбе, послао свог властеличића Бранила са дванаест стариника да утешу међе како је одредио. Затим у исправи следи врло детаљно навођење топографских појмова из којих се јасно разазнаје да се описани посед налази у струмичком крају. Потом се поименице набрајају стариници, угледни, старији људи тог краја, њих дванаест, и истиче се како их је царев властеличић Бранило обавезао на праведност. Додаје се да је цар утврдио поседе Манастиру Хиландару у реченом крају на вечно коришћење. У короборацији се даје још једно важно право манастиру Хиландару – право на коришћење иномистра. Санкција је врло изричита: „ако неко повреди од овог горе написаног мало или много да се распе и казни по Законику како и неверници“. Овакава формула санкције у којој се ономе ко је повреди прети расапом и кажњавањем по царевом Законику среће се у још неколико Душанових повеља, а остала је у употреби и у канцеларији цара Уроша.⁶ Санкцији следи датум, односно менологем (месец новембар), затим се износи да је све записано по заповести цара и да је логотет био Ђурађ, а као место настанка документа наводи се Радовиште и још једном се понавља време настанка исправе, месец новембар и додаје се да је у питању петнаести дан.

Хронологија – Питање времена настанка исправе која се издаје заслужује посебну пажњу. Већ је у једном од претходник одељака назначено да је на самом акту руком деветнаестог века дописана година

⁵ С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици б. Промулгација–Нотификација*, Глас СКА 94 (1914) 252–254.

⁶ *Душанов законик*, прир. Ђ. Бубало, Београд 2010, 23, нап. 32, 33.

од стварања света 6869 (1360). Дописана година је допринела да поједини издавачи акт приписују цару Урошу.⁷ Да је реч о очигледној погрешци најпре је увидео А. Соловјев, који је аргументовано доказао да је реч о акту из времена цара Душана. Најпре, јасно је, да је година накнадно дописана, затим села Кунарани и Секирник спомињу се искључиво у Душановим повељама, док их у Урошевим не налазимо.⁸ У прилог томе да је у питању Душанова исправа, А. Соловјев наводи да је игуман Јован непознат, док су они из времена цара Уроша махом познати, те да постоји празнина у хронологији хиландарских игумана између 1348. и 1355. године. Најзад, не мање значајно Соловјев додаје и да је логотет Ђурађ познат као логотет из времена цара Душана.⁹ Због свега наведеног Соловјев је допуштао могућност да је исправа била издата 15. новембра било које године између 1349. и 1354. године.¹⁰ С. Ћирковић се усагласио са оваквим датирањем,¹¹ мада у прилогу рада који се бави питањем поклона кесара Хреље Хиландару, где је приложио текст наше простагме, определио се за датирање, свакако 15. новембра, између 1349. и 1353. године.¹² Недуго затим, В. Мошин и Л. Славева простагму смештају у 1354. године.¹³

Сматрамо да на овом месту није на одмет додати оно што су претходни истраживачи, сматрајући довољно очигледним, пропустили да напомену. Наиме, за *terminus ante quem non* одређена је 1349. година јер је те године, 21. маја, цар Стефан Душан издао Законик који се у нашем акту помиње. Коначно, у новије време С. Ћирковић се поново осврнуо на простагму и питање времена игумановања игумана Јована.¹⁴ Његови резултати су драгоцени јер се на основу њих може јасније устврдити *terminus post quem* за настанак акта, односно да ли је у питању предложе-

⁷ С. Новаковић, *Законски споменици*, 436–437, В. Korablev, *Actes de Chilandar II*, 525, не само што погрешно приписују акт цару Урошу, већ га датирају и у 1361. годину.

⁸ А. Соловјев, *Повеље цара Уроша у Хиландарском архиву*, Богословље 2 св. 4 (1927) 282–283.

⁹ *Исто*, 283.

¹⁰ *Исто*.

¹¹ Ћирковић, *Хрељин поклон*, 110, нап. 21.

¹² *Исто*, 116–117.

¹³ Проблем хронологије игумановања игумана Јована они решавају тако што допуштају само период између октобра/новембра 1354. и марта/априла 1355. те је на основу простагма датирана у 15. новембар 1354. године, В. Мошин, Л. Славева, *Српски грамоти од Душаново време*, Прилеп 1988, 143–144.

¹⁴ С. Ћирковић, *Хиландарски игуман Јован (Проблем акта српске царске канцеларије)*, Осам векова Хиландра, ур. В. Кораћ, Београд 1998, 59–70.

на 1353. или 1354. година. Наиме, С. Ћирковић је с разлогом довео у питање до тада прихваћену хронологију хиландарских игумана.¹⁵ На основу прегледаних аката који сведоче о игумановању игумана Саве закључено је да је само сигуран његов помен из августа 1354.¹⁶ Сигуран је и помен игумана Теодула 1347. године.¹⁷ Тиме период у коме је Јован могао бити игуман Хиландара постаје знатно шири – после 1347. до 1354, наместо предложеног новембар 1354–март/април 1355. године.¹⁸

Сем тога, последња хронологија је неодржива и због неких других појединости. Треба се подсетити да је у јесен 1354. године сазван сабор у Серу ради избора новог српског патријарха, и да је то постао Сава, дотадашњи игуман Хиландара.¹⁹ Према *Житију патријарха Саве*, он је на то место могао бити постављен најраније почетком новембра.²⁰ У случају да је већ тада Јован изабран за игумана Хиландара, остаје нејасно зашто је простагма од „15. новембра 1354“ издата у Радовишту, а не у Серу, где се игуман Јован морао срести са царем. Ако се пак дословно држимо података из *Житија*, односно да је Сава за патријарха изабран 29. новембра, испада да је 15. новембра 1354. игуман Хиландара и даље био Сава, а не Јован, како у простагми стоји. Дакле, време Јовановог игумановања у Хиландару никако не одговара времену новембар 1354 – март/април 1355. године. На основу свега реченог јасно је да је *terminus post quem non* за настанак простагме 15. новембар 1353, односно простагма је настала у периоду од 1349. до 1353. године.

¹⁵ Ћирковић, *Хиландарски игуман Јован*, 59–70. Наиме, према В. Мошин, М. Пурковић, *Хиландарски игумани средњег века*, Београд 1999², 82–87, Сава је био на челу Манастира Хиландара од краја 1347. до новембра 1354. године, а после Саве, који је постао патријарх српски, Јован од новембра 1354. до марта/априла 1355. године, јер је већ у мају на месту игумана Хиландара посведочен Доротеј.

¹⁶ В. Korablev, *Actes de Chilandar II*, 514–515; Ћирковић, *Хиландарски игуман Јован*, 60–62, 64–67, показао је да су акти из 1348. године у којима се као игуман помиње Сава, Korablev, *Actes de Chilandar II*, 493–497, 505–507, више него сумњиви.

¹⁷ А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 143–144; Korablev, *Actes de Chilandar II*, 500, 506; Мошин, Пурковић, *Хиландарски игумани*, 80–81; Ћирковић, *Хиландарски игуман Јован*, 60, 63.

¹⁸ Ћирковић, *Хиландарски игуман Јован*, 67.

¹⁹ Није на одмет напоменути да је сабор у Серу сазван искључиво ради избора новог патријарха, а не ради новелирања Душановог законика, јер то припада раздобљу од 1. септембра 1353. до 31. августа 1354. године, в. детаљније *Душанов законик*, 14.

²⁰ Дословно пратећи *Житије*, Сава је изабран за патријарха на сабору 29. новембра 1354. године, јер у *Житију* стоји да је Сава патријарх „пребивао на престолу“ Св. Саве двадесет година и пет месеци и сконча месеца априла 29. дан на антипасху“, *Животи краљева и архиепископа српских*, изд. Ћ. Даничић, Загреб 1866, 380, 383.

Просопографски подаци

У претходним свескама *Старог српског архива* већ су објашњени личности: **кесар Хреља** и **Ђурађ логотет**, према *Прегледу ССА 10* (2011) XXXV–LXVIII.

Јован, игуман хиландарски, 2 (ред) – био је игуман Хиландара у време цара Стефана Душана. Ипак, време његовог игумановања није најјасније, већ се оквирно смешта у време после игумана Теодула, 1347. г., а пре августа 1354. г., када се као игуман Хиландара помиње Сава. Помиње се у простагми цара Стефана Душана издатој 15. новембра између 1349. и 1353. г., где је заједно са братијом штитио поседе манастира у струмичком крају узурпиране од локалне властеле и катуна влаха. Није јасно ни да ли је старац Јован, који се јавља у једном акту из 1332. г. међу потписницима хиландарске братије, истоветан игуману Јовану. Како се сазнаје из једног записа насталог средином XIV века, „у време цара Стефана и краља Уроша“, игуман Јован био је заслужан за преписивање једног Минеја, а запис на *Хроници* Георгија Амартола, који се такође смешта у средину XIV века, сведочи да је преписана по његовом налогу.

Извори: Љ. Стојановић, *Записи и натписи I*, 40, бр. 109, 411, бр. 4229.

Литература: С. Ћирковић, *Хрељин поклон Хиландару*, ЗРВИ 21 (1982) 110–117; В. Мошин, М. Пурковић, *Хиландарски игумани средњег века*, Београд 1999, 85–87; С. Ћирковић, *Хиландарски игуман Јован (Проблем аката српске царске канцеларије)*, Осам векова Хиландара, ур. В. Кораћ, Београд 1998, 59–70; *СБР 4* (2009) 144 (С. Ћирковић).

Бранило, властеличић, 7 – у нашој повељи се помиње као царев изасланик који је имао да са дванаест стариника утврди спорне међе хиландарског поседа у Струмици. Највероватније се може поистовети са челником Бранилом који се јавља у хрисовуљи цара Стефана Душана за манастир Хиландар о Лужачкој метохији издатој 18. јануара 1347. године, када такође по заповести царевој, заједно са властелином Калаваром утврђује међе хиландарског метоха у североисточном делу полуострва Халкидики.

Литература: Д. Живојиновић, *Хрисовуља цара Стефана Душана за Хиландар о Лужачкој метохији*, ССА 5 (2006) 99–103, 110.

Стариници **Борис**, **Влчозуб**, **Торно**, **Терјан Костозубов**, **Станислав Мавриов**, **Бунил**, **Грчо**, **Драган**, **Тудориц из Пачкова**, **Хрсо**, **Седемил** и **Храна** – помињу се само у овом акту.

Важнији појмови и установе

У претходним свескама *Старог српског архива* већ су објашњени појмови: **царство ми, властела, властеличићи, хрисовуљ, Законик, логотет, забел** – према *Прегледу* ССА 10 (2011) XXXV–LXVIII.

Неверници, 26 – у најширем смислу означава припаднике не-хришћанских и јеретичких заједница. Такође, термин се користио да означи све оне непослушне који учине преступ у односу на обећано владару, властели итд. Душанов законик познаје неверу као најтеже кривично дело властеле против владара, те се за многе преступе прописује најстрожа казна *као и за неверенике*. Ипак, у самом Законику нигде се изричито не наводи која је то врста казне.

Литература: *ЛССВ*, 439 (Ђ. Ђекић); *Душанов законик*, прир. Ђ. Бубало, Београд 2010, 75–119, 168, 203–204.

Катуни влаха, 4 – покретљива и организована скупина средњовековних влаха – сточара, који су били у родбинским везама. Власи су у средњовековној Србији осим катуна имали и своја стална насеља. На челу катуна био је катунар.

Литература: *ЛССВ*, 286–287 (Д. Ковачевић–Којић)

Стариник, стариници, 3, 7, 21 – виђенији и старији становници неке области или насеља који учествују у утврђивању међа, а најчешће су живели у суседству истих. У документу који се објављује побројано је поименично дванаест стариника.

Литература: *ЛССВ*, 701–702 (Р. Михаљчић); ССА 3 (2004) 13 (С. Мишић).

Кошариште, 17 – тор за овце.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник* I, 483; *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, ed. F. Miklosich, Vindobonae 1862–1865, 306–307.

Иномистро, 24 – дажбина у новцу преузета из Византије. Мада се не могу поистоветити, у средњовековној Србији иномистро се понекад изједначавао са травнином, дакле дажбином која се плаћала ради коришћења туђих пашњака, што је по свој прилици случај и у овој простагми.

Литература: М. Благојевић, *Планине и паињаџи у средњовековној Србији (XIII и XIV век)*, ИГ 2–3 (1966) 84–85; Љ. Максимовић, *Порески систем у грчким областима Српског царства*, ЗРВИ 17 (1976) 119, нап. 78; *ЛССВ*, 259, 736–737 (М. Благојевић); ССА 10 (2011) 97 (П. Драгичевић).

Топографски подаци

Кунаране, 4 – село на реци Струмици на улазу у Кључку клисуру. Највероватније данашње Ново Коњарево.

Секирник, 4 – село на Струмици, које и данас носи тај назив.

Брод Ставрак, 9 – место на средњем току реке Струмици где је било уобичајено да се она прелази.

Велика река, 9 – У нашој исправи се помиње под тим именом, свакако у питању је река Струмица.

Василица, 10 – река, притока Струмице.

Стинег, 11 – Стинек или Стиник, место у планини Огражден, близу извора реке Василице. И данас постоји под тим именом.

Шабан, 12 – врх на Малешким планинама.

Калуђерица, 13 – планина у масиву Малешких планина.

Суве луке, 14 – речица, притока реке Турије.

Драгуљево, 14 – планина западно од планине Огражден.

Турија, 18 – река, притока Струмице

Пронијарево крушје, 16 – највероватније локалитет између Штуке и Секирника.

Радовиште, 27 – место у Струмичко-радовишкој котлини, у горњем току реке Струмице.

Литература: Ј. Трифуноски, Струмички карај. Народ, живот и обичаји, Скопје 1974, 4–7; С. Ћирковић, *Хрељин поклон Хиландару*, ЗРВИ 21 (1982) 113; М. Живојиновић, *Струмички метох Хиландара*, ЗРВИ 45 (2008) 209–216; Mark C. Bartusis, *Serbian pronoia and pronoia in Serbia: the diffusion of an institution*, ZRVI 48 (2011) 198–199.

Велика стена, Глодањ, Букова раван, Иванов крст, Трохелево, Стоке Ноштењ, Добра река, Вејино, Чрњево, Гајино вретено, Сухо Борје, Туртеља, Суботинце, Кнегиња, Доњи брод, Бјељин, Брезнички пут, Црвени брег, Врат Трохалу, Грнчарева њива, Могило, Пронијарево крушје, Мутањ – у питању су микротопоними, северно од средњег тока реке Струмице у подручју планине Огражден, који се у нашој повељи наводе као међаши хиландарског метоха.

Ivana Komatina

Institute of History
Belgrade

**THE CHARTER OF EMPEROR STEFAN DUŠAN
TO THE MONASTERY HILANDAR**
Radovište, [1349–1353], november 15th

The document was created by Emperor Stefan Dušan in order to confirm that the properties in Strumica area belonged to the monastery Hilandar, since igouman Jovan of Hilandar with the chosen Elders, had complained to the Emperor that those properties had been jeopardized by noblemen, minor noblemen and Vlach cathones from that area. The document precisely specifies the boundaries of the Hilandar metochion which Emperor's minor nobleman Branilo was supposed to determine with twelve other Elders. Apart from that, it had been given to the Hilandar monks the right to collect *inomistro*.

Since this document is prostagma, it doesn't have enrolled the name of the Emperor, the year, nor indict, only the month and a day. Still, internal analysis of the document indicated that the charter was issued by Emperor Stefan Dušan and that it might have been written between 1349 and 1353.

Key words: Emperor Stefan Dušan, Hilandar, igouman Jovan, kesar Hrelja, inomistro, prostagma.

РЕГИСТАР

- амбориј – 16, 20, 25
Албанија – 56
Амфилохије, башта – 9, 16, 19, 24, 25
Андоније, епископ липљански – 98, 121
Андоније, јероманах, хиландарски башта – 35, 37, 45, 48, 52, 56
Андреј Првозвани, апостол – IX
Андроник II, византијски цар – 29, 35
Андроник III, византијски цар – 116, 139, 208
Андроник, човек из штипског подграђа – 99
Арбанаси – 158, 171
Армасана, топоним – 100, 136
Арсеније, хиландарски игуман – 9, 15, 19, 25, 37, 116, 159, 162, 173
архимандритија – 171
Астареја – 76
- Баило, влах – 97
Баја, поп, из Штипа – 192
Баково, село – 191, 192, 203
Бале Екса, Јерменин – 101
Балиновић, влах – 97
Балица, влах – 97
Балосин, влах – 97
Баља, Кутланин унук, човек из Штипа – 192
банска земља – 46
Бања – 46, 63
Бањска, манастир – 121
бањски епископ – 27
Бао, човек из штипског подграђа – 100
Батољ, човек из Штипа – 192
Бач, влах – 97
башта – 35, 46, 56, 58
баштина – 191, 192
Беласица, планина – 9, 16, 20, 28
- белег – 98, 125
Белег пастирски – 125
Бели Дрим – 127, 128, 129, 130, 132, 133
Белин – 9, 16, 26, 29
Беличишта, заселак – 128
Беличиште, село – 96
Белишево селиште – 192, 203
Берислав, властелин – 97, 101, 115, 122, 140
Берислав, влах – 97
Бероје – 46
Бероје, отрок – 58
Бесна воденица – 100, 136
Бјељин – 211, 217
Бобаља, влах – 97
Бобешанов, човек из штипског подграђа – 100
Богдан Криводрво, човек из штипског подграђа – 100
Богдан Стефановић – 46, 56
Богдан, властелин – 168
Богоје, властелин – 168
Богородичина црква у Липљану – 39
Бодин, влах – 97
Божих – 201
Борис, стариник – 211
Борислав, влах – 97
Браја, влах – 98
Брајен – 96
Бранило, властелин – 22
Бранило, властеличић – 207, 211, 212, 215
Бранило, челник – 215
Бранило, човек из Штипа – 192
Братаја, влах – 97
Братан, влах – 97
Братан, човек из штипског подграђа – 99

Братил, човек из штипског подграђа – 99
 Братило ковач, човек из штипског подграђа – 100
 Братица, човек из штипског подграђа – 100
 Братко – 46, 62, 56
 Браткова њива – 62
 Братољуб, влах – 97
 Братомир, влах – 97
 Братонино – 46, 63
 Братослав – 96
 Братослав Мња, влах – 99
 Братослав, влах – 97, 98
 Братошин, влах – 98
 брдо – 157
 Брегалница – 140, 192, 193, 203, 205
 Бреза, планина – 203
 Брезник – XII
 Брезница – 10, 16, 26, 29
 Брезнички пут – 9, 16, 101, 211, 217
 Брезова – 97, 130
 Брезовачка река – 130
 Брест – 9, 16, 20, 27, 29, 100, 135
 Брестовица – 16, 20, 27
 Бресток, селиште – 100, 136
 Брз – 46
 Брз, влах – 98
 Брзотић, влах – 97
 брод – 174, 176
 Брод, селиште – 157, 161, 167, 170, 175
 Бродац, село – 167, 168, 175
 Бугарин, поп – 97
 Бугарска – 25, 139
 Будимљанска епископија – 124
 Букова равна – 9, 16, 192, 203, 211, 217
 Букур, влах – 99
 Бунаш, село – 192, 203
 Бунил, стариник – 211
 Бунило, влах – 97
 вакуф – 176
 Варварино црквиште – 46, 62
 Вардар, река – 138, 157, 175, 176
 Варнава, властеличић – 174
 Варнавина задушнина – 157
 Васил Драго, човек из штипског подграђа – 100
 Василица, река – 9, 16, 28, 139, 211, 217
 Василица, синор – 101
 Васкрс – 201
 вашар – 157
 Вејино, село – 211, 217
 Вели Врх – 98, 133
 Велија – 191, 203
 Велика стена – 217
 велики војвода – 198
 Велики дуб – 9, 16
 Велики камен – 9, 16, 28
 велики слуга – 198
 велики челник – 198
 венац – 59
 Виденије, село – 96
 Видење, Виден – 128, 129
 Видостиниште, село – 203
 Видче – 9, 16, 27
 Византија – 24, 25, 60, 120, 198, 201, 202, 216
 вилајет – 177
 вино – 98
 виноград – 16, 46, 96, 97, 99, 100, 104, 122, 126, 129, 130, 156, 192, 193
 Виноград Губавч – 62
 Витан Мугличев, човек из Штипа – 193
 Витче, селиште – 100, 135
 Вишеслава, властелинка – 168
 Влад, дијаков син, човек из штипског подграђа – 99
 власи – 98, 99, 158, 171, 207, 210, 212, 215, 216

властела, властелин – 9, 16, 18, 19, 27, 86, 98, 114, 118, 190, 198, 207, 210, 212, 215, 216
 властеличић – 199, 207, 210, 211, 212, 215, 216
 Вложина – 193
 Влчозуб, стариник – 211
 водени знак – 47
 воденица – 16, 99, 157, 170, 192, 193, 198, 199
 водовађа – 192
 водочки епископ – 27
 Воин, влах – 97, 98
 Воисил, влах – 97
 Воислав, влах – 97
 Воихна Зепашаић – 46, 56
 Воихна, кнез, влах – 97
 Воихнино селиште – 192, 203
 војвода, 190, 200
 Војислав, влах – 97
 Војко Задраговић – 46
 војска – 46, 193
 Волујак – 191, 203
 вражда – 194, 199
 Вранићи, село – 96, 128, 129
 Вранотноко, човек из штипског подграђа – 100
 Врат Трохалу – 217
 Врбница – 192, 203
 врт – 16
 Вруток, река – 157, 175
 вршидба – 10, 17, 100
 Вук Бранковић – 61
 Вук Лазаревић – 38
 Вукан, српски велики жупан – 60
 Вуксаново место – 157
 Вучији Луг, село, селиште – 100, 115, 138
 Габрово – 192, 203
 Габровштица, Грабовска река – 193, 203
 Гаидарохор, село – 18, 19, 24, 38
 Гајино вретено – 9, 16, 29, 211, 217
 Ган, човек из штипског подграђа – 99
 Гаре, село – 156, 161
 Гвозд – 176
 Георгије Амартол – 215
 Герасим, епископ топлички – 98, 120
 Герги Фотин, човек из Штипа – 193
 Герман, епископ будимљански – 98, 121
 Главешев, влах – 98
 глоба – 157, 158, 161, 171, 172, 193
 глобар – 194, 199
 Глобица, заселак – 191, 192, 202, 203, 204
 Глобица, село – 192
 Глог – 193
 Глоговеник, међник – 157, 175
 Глодан – 9, 16, 28, 211, 217
 Гнуса – 96
 Гњила могила – 192, 193
 Гован, село – 96, 128
 Гола брда – 46, 62
 Голешев дол – 193, 203
 Гон, човек из штипског подграђа – 99
 Горачево – 98, 99, 132, 134
 Горјани, зевгилат – 35
 Горница – 101, 141
 Горње Вејино – 9, 16, 28
 Горњи Полог – 157
 Гостивар – 157, 175, 176
 Гостимир, влах – 97
 град – 100
 Граде, човек из Штипа – 192
 градиште – 157
 Градиште, заселак – 98, 100, 133, 134, 138
 градобљуденије – 10, 17, 24
 градозидање – 10, 17, 24
 Грачаница, манастир – 60, 124, 125
 Грд, влах – 97

Грдус, влах – 97
 Гребен, село – 96
 Гребник – 128
 Григорије II, рашки епископ – 120
 Григорије, старац – 18, 164
 Григорије, хиландарски игуман – 38
 Грнчарева њива – 211, 217
 Грозо, из штипског подграђа – 99
 Грубша, влах – 98, 99
 Грубша, човек из штипског подграђа – 99
 Грци – 97, 159, 190, 192, 197
 Грчин, човек из штипског подграђа – 99
 грчке земље – 8, 15, 37, 56, 162
 Грчо, стариник – 211
 Губавч – 46
 Губиње – 9, 16, 29
 Гусиње – 130
 Гуштерич – 45, 61

Дабарска епископија – 125
 Дабе, влах – 99
 Дабижив Милковић – 46
 Дамјан, епископ призренски – 98
 Данило II, српски архиепископ – 119
 Данило, епископ звечански – 98, 120
 дар – 201
 Дарослав, човек из штипског подграђа – 100
 двор – 157, 158
 Дебар – 176
 Дебрвеник – 9, 16, 28
 девич разбој – 172
 Део, човек из штипског подграђа – 99, 100
 десетак – 193, 199
 десетак житни и вински – 193
 десечар – 39
 Десибрат, човек из штипског подграђа – 100
 Десимирја, влах – 97

Десислав Грдовић, влах – 97
 Десислав, влах – 97
 Десо, влах – 97
 деспот – 190, 193, 195, 196, 198, 199, 202
 Дечани – 109, 131, 133, 135
 Дечанска Бистрица – 133
 Дивље воде – 16
 димнина – 193
 Дипота, човек из штипског подграђа – 100
 Дмитар, влах – 99
 Дмитар, поп, влах – 99
 Дмитар, човек из штипског подграђа – 100
 Добра река – 211, 217
 Добрав, влах – 97
 Добрачин, влах – 97
 Добре Грбас, човек из Штипа – 192
 Добре Соркочевих, дубровачки властелин – 66
 Добре, влах – 97, 98
 Добре, човек из штипског подграђа – 100
 Добрејево, село – 191, 203
 Добри Доли, планина – 98, 104, 130, 131
 Добрик, човек из штипског подграђа – 100
 Добрил, влах – 98
 Добрко – 96
 Добродољани – 97, 109
 Добромир, влах – 97, 98
 Добромир, човек из штипског подграђа – 99
 Добромир Штимљанин – 46
 Добромир, влах – 97,
 Добромир, отрок – 58
 Доброслав, човек из штипског подграђа – 99, 100
 Доброта, влах – 97
 Добротин – 46, 61

- Добрутовци, заселак – 100, 138
 Дод, влах – 97
 Дол Светога Илије – 193
 Долац, село – 96, 128
 Домушићи, људи – 97
 Доња Хоча – 97, 129
 Доње Белине – 26
 Доњи брод – 9, 16, 29, 211, 217
 Доротеј, игуман хиландарски – 214
 Досуђе, село – 97, 130
 Драган, влах – 98
 Драган, стариник – 211
 Драган, човек из штипског подграђа – 99, 100
 Драгаш, деспот – 18
 Драгија – 46, 57
 Драгија Будић – 46, 57
 Драгија Василев, човек из Штипа – 193
 Драгија, Нехов син, човек из Штипа – 192
 Драгиша Петровић – 46, 57
 Драгобратов, човек из штипског подграђа – 99
 Драгожель, село – 17
 Драгомир, влах – 97
 Драгомир, влах – 98
 Драгослав Добретић, влах – 99
 Драгослав, влах – 97, 99
 Драгослав, човек из штипског подграђа – 99, 100
 Драгуљево – 9, 16, 20, 28, 211, 217
 Драгуљево, планина – 3, 9, 16
 Драгуш, влах – 97
 Драгушин, властелин – 17
 Дража, Станишоров унук, човек из Штипа – 193
 Дража, човек из штипског подграђа – 100
 Драја, властеличић и поп – 158, 161, 173
 Дракшан – 101
 Дракшан, Драшан, врх – 139
 Драмча, село – 193, 205, 203
 Драча, 192, 203
 Древано, село – 191, 203
 дрен – 46
 Дренов дол – 192, 203, 205
 Дреновац, село – 168
 Дренови – 191
 Дренок – 100, 136
 Дрим, река – 98, 126, 128, 132, 133
 Дрочин дол – 192, 203
 Дрстник, село – 96, 127
 Другов ступ – 46
 Другош, поп – 46, 56
 друм – 141
 Дуб једини, међа – 175
 Дубровачки архив – X, XII, XIII, XIV
 Дубровник – 65, 67, 72, 73, 76, 75, 76, 77
 Дуд, влах – 97
 духовнина – 191
 Душанов законик – 172, 198, 210, 211, 212, 214, 216
 Ђерђо ковач, човек из штипског подграђа – 99
 Ђерђовица, човек из штипског подграђа – 99
 Ђерекар – 193
 Ђорђи златар, човек из штипског подграђа – 100
 Ђура Михановић – 46
 Ђурађ Калиманић, влах – 97
 Ђурађ, логотет – 208, 211, 213, 215
 Ђурђевик (Ђурђевић), село – 96
 Ђурђиц, из Горачева – 99
 Ђуређевик – 127
 Ђурен – 193
 егзарх – 158
 еклесијарх – 46
 Елха, ливада – 46, 63

- Жаково – 46, 63
 Жеговац, планина – 61
 Жеговачка река – 61
 Жедан, забел – 158, 161, 170
 Желино, село – 177
 Желински брод – 157
 Желчиште – 97, 104, 129
 жетва – 10, 17, 46, 100
 Живе Бунџић, дубровачки властелин – 65, 67, 69, 71, 72, 73, 74, 75, 76
 Живе Павлов Гундулић, дубровачки властелин – 67, 69, 75
 жито – 98
 Жича – 120
 Жрновштица – 192, 203
- забел – 210
 задушнина – 172
 закон – 100, 110, 126, 135, 194
 Закон о подграђу – 100, 126
 Закон Светог Саве – 46, 59
 Закон Светог Симеона – 59
 Закутије, међник – 175
 Закуће – 157
 залог – 46
 западне стране – 190
 Запљане, заселак – 100, 138
 заселак – 97, 100, 128, 137, 156
 Захак на Бистрици – 96, 109, 129
 Звегорштица, Звегор – 193, 203
 Зверко, човек из штипског подграђа – 100
 Звечанска епископија – 107, 124
 Зета – 65, 69, 73, 76, 77, 97, 130
 Зетска епископија – 123
 зидање – 46
 зимовиште – 158, 171
 зимовник – 10, 17, 193
 Зихна – 181, 195
 Злетово – 173, 181, 191, 192, 193, 196, 202, 203, 204, 205
- Злетовска епископија – 181, 195, 197, 201
 Злетовска земља – 190
 Злетовска река – 192, 202, 204
 Злодушчева воденица – 46, 62
 Зочиште – 129
 Зубово Крушије – 101, 141
- Ибарска епископија – 124
 Иван, епископ зетски – 98
 Иван, човек из штипског подграђа – 99
 Иванко Пробиштитовић – 11
 Иванов крст – 9, 16, 211, 217
 Иваново селиште – 9, 16, 28
 игуман – 46, 47, 58
 иконом – 46, 48, 58, 100, 122
 Илијин врх – 46, 62
 Иловица, село – 29
 иномистро – 10, 17, 207, 211, 212, 216
 Иса-бег Исхаковић – 175, 177
 Исар, брдо – 136
 Исах, монах – 157, 174
 Италија – 75
- Јаблановић – 46, 62
 Јадворци, село – 158, 161, 167, 173, 175, 177
 Јаке Крусић, дубровачки српски канцелар и нотар – 67, 69, 72, 73, 76
 Јан, влах – 97, 99
 Јано, човек из штипског подграђа – 100
 Јарослав, влах – 97, 98
 Јевгенија, монахиња, 38
 Јевдоким, човек из штипског подграђа – 100
 Јевстатије II, српски архиепископ – 98, 119
 Јевстатије, епископ хумски – 98, 120
 Жевица – IX

Јелена, краљица и царица српска – 35, 60, 98, 121, 191, 196, 197
 Јерисос – 35
 Јерменин – 101
 Јоаникије, патријарх српски – 190, 196, 197
 Јован V Палеолог, византијски цар – 19, 37
 Јован Александар, бугарски цар – 18
 Јован Кантакузин – 197
 Јован Оливер, деспот – 181, 190, 191, 194, 195, 196, 197, 198, 202
 Јован Фускарено, дубровачки кнез – 69, 75
 Јован Шишман, бугарски цар – 18
 Јован, архиепископ/митрополит скопски – 190, 196, 197
 Јован, епископ дабарски – 98, 121
 Јован, епископ зетски – 120
 Јован, епископ хвостански – 98, 120
 Јован, игуман хиландарски – 207, 210, 212, 213, 214, 215
 Jorgius de Gleia – 66
 Југославија – X

 кадилук – 177
 Какрино, заселак – 100, 138
 Калек, човек из штипског подграђа – 100
 Калиман, човек из штипског подграђа – 100
 Калин, човек из штипског подграђа – 99
 Калканделан, вилајети, кадилук – 177
 Калниште – 191, 204
 калуђерица – 157
 Калуђерица, село – 9, 16, 20, 27, 29, 100, 136, 137, 140, 141, 211, 217
 Каменица – 97, 130
 Карба – 101, 115, 121, 140
 Карбинаци, село – 22, 115
 Карбинци, заселак – 9, 20
 катран – 193, 201
 катун – 191, 192, 200, 202, 207, 210, 212, 215, 216
 Кебир Мехмед Челебија – 176
 Жежевица, река – 203
 келија – 34, 36, 45, 46, 99, 105, 108
 кефалија – 10, 17, 24, 194, 199
 Кирил, епископ моравички – 98, 121
 Киселица, река – 192, 204
 Клашњев дол – 204
 Клашњево – 193
 Клина, река – 128
 Клисуре – 193, 204
 клобучар – 126
 Клобучец – 192, 204
 Кључ, област – 9, 16, 28, 100, 137
 Кључка клисура – 217
 Кнегиња – 101, 217
 Кнегиња, топоним – 139, 211
 кнез – 122, 194, 199
 Книна, село – 96, 126, 127
 Книнац, село – 96
 кобила – 98, 99, 158
 Кобиља глава, заселак – 100, 138
 Козник – 98, 132, 133
 Козничка планина – 133
 Колакињин дол – 193, 204
 колник, пут – 200
 коморник – 74
 Константин Драгаш – 18, 195
 Константин Ласкарис Палеолог – 26
 коњ – 98, 100, 108, 125
 Коњух, село – 39
 Коо, човек из штипског подграђа – 99
 копање – 193
 Коритница – 191, 204
 Косово – 52
 Косовска битка – XIII
 Коста, влах – 98
 Кострц – 46, 63
 Котаниц – 25, 26
 котао – 10, 24

Котор – 66, 75, 201
 Котража, селиште – 193, 204
 кошара – 10
 кошариште – 211, 216
 Краислав – 46
 Краислав, отрок – 58
 Крајета, влах – 97
 Крајимир – 192, 198
 Крајислав, влах – 97
 Крајко – 46
 Крајко, отрок – 58
 Крива Лакавица, река – 20, 110, 111, 138
 крина – 158, 161, 194, 200
 Кричан, човек из штиског подграђа – 100
 Крпена, село – 157, 161, 168, 169, 171, 173, 175
 Крстине скеле – 26
 круна – 47, 56
 Крушево, село – 96, 98, 127
 Крушице, међа, – 157, 176
 ктитор – 155, 159, 194
 Кукор, влах – 97
 Кукур, човек из штиског подграђа – 100
 Кулин, влах – 97
 Куманица, влах – 97
 Кумановска река – 111
 Кунарани, село – 9, 16, 20, 28, 100, 137, 207, 210, 212, 217
 Кундедад, влах – 97
 Купиновац – 9, 16, 28
 купљеница – 16, 156, 193, 199
 Кутлумуш – 18
 Куцово, село – 35

 Лабићево, пасиште – 98, 105, 107, 130, 132, 133
 Лав Котаниц – 25, 29
 лаз – 193, 200
 Лазар, српски кнез – 38, 61, 202

 Лазе – 204
 Лала, влах – 97
 Лампре Менчетић, дубровачки властелин – 66
 Ласкар Котаниц – 9, 16, 22, 25
 Ласкар Сидерофан – 9, 16, 20, 22, 24, 26, 27
 Леговац – 191, 204
 Леј, цегар, човек из штиског подграђа – 100
 Лел, човек из штиског подграђа – 99
 Леонид, архимандрит – 23
 Лесковица – 9, 16, 27, 100, 135
 Лесковљани, село – 157, 161, 168, 169
 Лесново – 181, 190, 191, 194, 195, 196, 198, 202, 204
 Лешак, град – 176
 Лешки пут – 176
 ливада – 46, 100, 157, 170
 Лиман, влах – 97
 Липљан – 33, 35, 37, 38, 39, 45, 46, 48, 52, 60, 201
 Липљанска епископија – 124
 Липовац – 192, 204
 Лисичија јазбина – 157, 176
 ловиште – 157, 175
 логотет – 200
 Лозница, село код Чачка – 97, 130
 Лојан, село – 100, 115, 137, 138
 локва – 9, 101, 157
 луг – 193, 200
 Лужачка метохија – 215
 Лука Бунић, дубровачки властелин – 76
 Лукавица, река – 22, 27
 Лукавица – 3, 9, 20, 27, 100, 136
 Луково – 191, 204
 Љубешевица – 193, 204
 Љубиво – 9, 16, 29
 Љубижња – 98, 132, 134
 Љубојно, село – 198

- Мавровско поље – 18
 Макарије Ласкарис – 26
 Македонија – 56, 139
 Македонија – 56, 204
 Макријево, село – 26, 27
 Малешке планине – 217
 Манастир Водица – XIII
 Манастир Врањина – 123
 Манастир Ђурђеви ступови у Будимљи – 124
 Манастир Св. Архангела Михаила на Превлаци – 123
 Манастир Св. Арханђела, код Призрена, 177
 Манастир Св. Арханђела, у Штипу – 3, 9, 18
 Манастир Св. Богородице у Хтегову – 103, 117, 143
 Манастир Св. Марка – 123
 Манастир Св. Никите, код Скопља – 34
 Манастир Св. Николе код Куршумлије – 124
 Манастир Св. Николе Мрачког у Орехову – 17, 18, 167
 Манастир Св. Николе на Ободу – 123
 Манастир Св. Николе у Врањини – 18
 Манастир Св. Николе у Врању – 163
 Манастир Св. Николе у Дабру – 125
 Манастир Св. Николе у Добруши – 167
 Манастир Св. Петар Коришки – 167
 Манастир Св. Петра и Павла на Лиму – 163, 164
 Манастир Тисмена – XIII
 Манастир Пресвете Богородице Тројеручице у Скопљу – 191, 198
 Манастиру Св. Ђорђа код Скопља – 177
 Манастиру Св. Ђорђа, са селом Уложиштем – 36
 Манастир Св. Пантелејмона – 18, 26
 Манислав, човек из штипског подграђа – 100
 Манојло, влах – 98
 Манојло, човек из штипског подграђа – 100
 Мара Бранковић – 61
 Марин Бунић, дубровачки властелин – 65, 66, 67, 69, 75, 76
 Марин de Mechsa, Которанин – 66
 Марин de Petrana, дубровачки властелин – 66
 Маричино – 191, 204
 Медник – 46, 61
 Мел – 191, 204
 Мелник – 181, 195
 менологем – 207, 208, 211, 212
 метохо – 10, 17
 Милен – 46
 Милен, отрок – 58
 Милешева – XIII
 Милко – 46, 57
 Милутин, српски краљ – 18, 22, 33, 34, 35, 38, 46, 48, 60, 61, 45, 52, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 88, 89, 90, 91, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 112, 113, 115, 118, 119, 120, 121, 123, 124, 125, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 144, 160, 165, 169, 177, 199, 202, 208
 Миљун Добројевић – 46
 Миран, човек из штипског подграђа – 100
 Мирен, влах – 97
 Мируша, река – 128, 132, 133, 134
 Миха Бунић, дубровачки властелин – 65, 67, 66, 69, 75, 76
 Михаило Скулис – 25
 Михаило, зетски епископ – 120
 Михо Грбасовић, човек из Штипа – 192
 Михо, човек из штипског подграђа – 99, 100

млади краљ – 154, 155, 156, 158, 159
 Млака – 176
 Млатејев дол – 192, 204
 Млацица – 156, 161, 157, 165, 167, 175, 176
 Млечани – 75, 76
 Млечни дол, планина – 46, 62
 млин – 156, 157, 193
 могила – 10, 16, 211
 могилица – 9, 16, 157, 176, 192, 193, 204
 Могило – 217
 Модрич – 157, 176
 Мокрани, село – 26, 27
 Момуша – 97
 Момушићи – 130
 Морава, жупа – 97, 130
 Моравице – 97
 Моравска епископија – 107
 Морозвиждска епископија – 191
 Морозвизд – 191, 192, 196, 203, 204, 205
 Морокошта – 26
 Мрамор – 193
 Мрежица, ступ – 46
 Мрзен, човек из штипског подграђа – 99
 Мудре, влах – 97
 Мужило, влах – 98
 Мутањ – 10, 16, 29, 217
 Мутањ, студенац – 211
 Мутница – 9, 16, 28

 Нанов дол, планина – 158, 161, 177
 Наход, влах – 97
 Небрадова лука – 193, 204
 невера – 197
 неверник – 211, 216
 Непробиште – 97
 Неродимља, двор – 65, 67, 69, 77
 Никандар, монах – 4, 39, 82
 Никеја – 10, 17

 Никифорци, село – 175
 Никодим, липљански иконом – 39
 Никола Бућа – 73, 74, 75
 Никола зидар, човек из штипског подграђа – 99
 Никола ковач, човек из Штипа – 192
 Никола цегар, човек из штипског подграђа – 100
 Никола, епископ скопски – 98, 121
 Никола, охридски архиепископ – 190, 196, 198
 Никола, човек из штипског подграђа – 100
 Новосељани – 192
 Новосеље – 204
 Ноштен – 9, 16, 28, 211, 217
 Ноштењ – 217

 Њег, влах – 97
 Његован, влах – 98
 Његован, човек из штипског подграђа – 99, 100
 Његомир, влах – 98
 Његослав Грбасовић, човек из Штипа – 192
 Његослав, влах – 97
 Његотић, влах – 97
 њива – 9, 16, 46, 62, 99, 100, 101, 157, 192, 193, 199

 Обрад Манијак – 98, 121
 Обрад, Киевчев сестрић – 46
 Обрад, ратај – 46
 образ – 126
 Обрњени, 46, 62
 Обрш – 58
 овце – 158, 193
 оглав – 158, 161
 Огражден, планина – 3, 9, 16, 20, 22, 28, 29, 100, 139, 217
 одбој – 172
 Озрин – 9, 16, 28

Опоље – 176
 орање – 46, 58, 158, 193, 201
 Ораховца – 63
 Осоговске планине – 192, 202, 203, 204
 отбој – 158
 отес – 191, 192, 193, 199
 отрок – 46, 100
 Ошљев дол – 203, 205

Павле Томин, которски властелин – 75
 панађур – 157
 парик – 3, 16, 20, 25, 98, 100, 122
 Парин из Писторије – 69
 пасиште, пашњак – 98, 100, 110, 121, 123, 130, 131, 132, 136, 139, 173, 178, 193
 пастир – 96, 98, 105
 Пена, река – 177
 перпараћа – 193
 перпера – 98, 101, 112
 Петар Воислалић – 46, 57
 Петар, човек из штипског подграђа – 100
 Петралит, влах – 97
 Петрас, врх – 29
 Петричко поље – 28
 Петрова црква у Расу – 124
 Петровик – 127
 Петровић, село – 96
 Петрово – 101, 139
 Петрче, село – 96, 128
 Пећ – 96, 129
 Пећка Бистрица – 128, 129
 печат – 4, 11, 39, 67, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 143, 144, 163
 Пештненски дол – 192
 Пештно, заселак – 191, 204
 Пијанец, жупа – 203, 204, 205
 Пил, човек из штипског подграђа – 100
 пирг – 33, 34, 35, 37, 38, 52, 85, 99, 105, 107, 108, 117, 134

Пирезник – XII
 пис – 201
 Плав, жупа – 97, 130
 Плана – 191, 204
 планина – 9, 10, 16, 17, 157, 161, 170, 171, 175, 177, 191, 208, 217
 планиниотик – 10, 17, 24
 Планиница – 192, 204
 плаштаница – 198
 плетва – 10, 17
 Пљеваљски синодик – 124, 125
 поданак – 193
 позоб – 46, 100, 158, 161, 171, 193, 194
 покладе – 201
 поклицар – 98, 100, 193
 поклон царски – 201
 Полимска/Лимска епископија – 107, 163
 Полице, пасиште – 100, 136, 141
 Полог – 143, 157, 169, 170, 175, 176, 177, 178
 Полошка земља – 156, 174
 Полошко село – 17
 Пољица – 16, 27
 Поморске земаље – 45, 156, 158, 162
 Поне Стамберти – 75
 Понор – 98, 133, 134
 понос – 98
 поп – 45, 48
 послух – 157, 171
 постриг – 172
 Поток – 133
 правина – 9, 16, 156, 157, 158, 191, 193
 прахтор – 194, 199
 Прве, влах – 97
 Првослав, влах – 97, 98
 Предилав, влах – 99
 Предимир, влах – 97
 Предислав, влах – 99
 Предичин, човек из штипског подграђа – 100

Прелѹб Угодчић – 46
 Премил – 46
 Пресек – 9, 16, 28
 престои – 158, 172
 престол српски – 194
 Пречиста Крајинска – 123
 Прибан Хранојевић – 46
 Прибац, властелин – 157, 161, 170, 173
 Прибихвал – 46
 Прибихвал, отрок – 57
 Прибоје ковач – 46, 58
 Призрен – XII, 65, 66, 67, 69, 71, 73, 76, 77, 97, 134, 164, 175, 177, 201
 Приморје – 120, 201
 приплата – 193
 приселица – 10, 17, 27, 46, 159, 162, 170, 193
 пристав – 173
 провод – 46, 98, 193
 Продан, влах – 97
 Продан, из Горачева – 99
 Продан, човек из штипског подграђа – 99
 пронијар – 9, 16, 22, 25
 Пронијарево крушје – 10, 16, 211, 217
 простагма – 207, 208, 211, 213, 214, 215, 216
 протовестијар – 200
 протосеваст – 3, 9, 10, 11, 16, 24, 125
 прђија – 201
 Прчево – 192, 204
 псар – 10, 17, 24, 46, 98, 100, 158, 193
 псиште – 208
 Пудар, човек из штипског подграђа – 100, 126
 Пулавница, синор – 101, 141
 пут – 35, 36, 45, 46, 82, 98, 101, 102, 116, 124, 125, 134, 140, 141
 пчелар – 96, 97, 99, 109
 пчелињак – 45
 работа – 98, 99, 100, 101, 158, 161
 работе мале и велике – 46, 158, 161, 194
 Рад Србин, човек из штипског подграђа – 100
 Рад Степаничев, човек из Штипа – 192
 Рад, поп, влах – 97, 98
 Рад, човек из штипског подграђа – 100, 192
 Радовишко поље – 27
 Радовиште – 207, 211, 212, 214, 217
 Радомир, влах – 97, 98, 99
 Радомир, човек из штипског подграђа – 100
 Радослав, из Горачева – 99
 Радота, влах – 97
 Радошин, влах – 97
 Раичано, село – 192, 204
 Раиша, влах – 99
 Раковица – 98, 104, 123, 130, 131
 Рао, човек из штипског подграђа – 100
 ратај – 57, 58
 Рашка епископија – 124
 Рибник – 98, 132
 Рилски манастир, 18
 Рипета, човек из штипског подграђа – 100
 Рубч, Рубач поток, село – 96, 127
 Рудиница – 46, 62
 Рудл, властелин – 18, 19, 37, 118
 Рудл, поп, из Штипа – 192
 Рудник – 46, 63
 рука – 153, 157, 158, 171
 Рупе – 98, 133, 134
 сабор – 181, 190, 191, 195, 197, 199, 200
 Сава, игуман хиландарски – 214
 сад – 9
 самодржац – 202
 Саспишта – 98, 133

Св. Илија, метох – 161, 177
 Св. Илија, метох у Горњем Пологу – 157
 Св. Јелисеј – 205
 Св. Недеља, метох – 157, 177
 Св. Никола, село у Пијанецу, на Брегалници – 205
 Св. Сава – 10, 17, 159, 162
 Света Гора – 98
 Свети Срђ, трг – 159, 162, 170, 174
 свећа – 45, 193
 свиње – 193
 севаст – 10, 17, 24, 194, 199
 севастократор – 198
 Седемил, стариник – 211
 Седларево, село – 157, 161, 174, 177
 Секирник – 9, 16, 20, 26, 28, 139, 207, 210, 212, 213, 217
 селиште – 100, 110, 136, 138, 140
 Селце, село – 177
 сенокос – 10, 46, 101, 157, 170, 171
 Сер – 117, 181, 195
 Серска митрополија – 38
 Симон Петар, апостол – IX
 синор – 9, 16, 20, 24
 Сиринић – 46, 62
 Сифије, поп – 192
 Скопље – 117, 175, 176, 177, 191, 195
 Скопска епископија – 125
 Скопска митрополија – 181, 195
 Слав, човек из штипског подграђа – 99
 Славиште, жупа на Кривој Реци – 192, 205
 Сламодраже – 97
 Сливница, река – 101, 139
 Словиње, село – 35, 38, 45, 46, 56, 57, 61, 62
 слово златопечатно – 10, 17
 Смолуша, брежуљак – 46, 61, 62
 Смрдештица, река – 193, 205
 со – 159, 162, 170, 171
 соколар – 46
 Солун – 26
 соће – 193
 Софија – XII
 Софредо, вицекацелар, канцелар и нотар дубровачки – 67, 69, 70, 72, 73, 74, 75
 Спасовдан – 201
 спуд – 159
 Срби, Србија, српске земље – X, XI, XVI, XIX, XX, XXII, 3, 8, 15, 25, 33, 38, 45, 46, 58, 59, 60, 61, 66, 155, 156, 158, 159, 162, 190, 197, 198
 Србшора, 101, 115, 137, 140
 Срђан, влах – 97
 Ставрак – 9, 10, 28, 211, 217
 Стаја Сухотичин, човек из Штипа – 192
 Стаја, Девовичин зет, човек из Штипа – 192
 Стан Левчев, човек из Штипа – 192
 Стан, влах – 97
 Стан, човек из штипског подграђа – 100
 Станило Гркињин зет, човек из Штипа – 192
 Станило, влах – 97
 Станимир Урбрашновић – 46, 57
 Станислав Мавриов, стариник – 211
 Станислав, влах – 97, 98
 Станко, отрок – 46, 58
 Стао, човек из штипског подграђа – 100
 стариник – 207, 209, 210, 211, 212, 215, 216
 Старо Желино, село – 157, 161, 167, 177
 стас – 16
 стасима, 100
 Стефан (Симеон) Немања, велики жупан – 10, 17, 45, 55, 59, 79, 159, 162, 202

Стефан Душан, српски краљ и цар – 3, 8, 10, 11, 17, 18, 19, 21, 22, 27, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 45, 47, 52, 55, 56, 57, 60, 61, 65, 67, 69, 70, 71, 75, 79, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 87, 94, 101, 102, 103, 105, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 117, 118, 121, 122, 127, 128, 129, 139, 143, 154, 155, 156, 158, 159, 160, 160, 162, 163, 166, 169, 181, 190, 194, 195, 197, 202, 207, 213
 Стефан Лазаревић, српски кнез и деспот – XIII, XVI, XVIII, XIX, XXIII, 38, 202
 Стефан Немањић, српски велики жупан, краљ – 127, 128, 129, 130, 202
 Стефан Урош I, српски краљ – 90, 98, 103, 104, 106, 123, 124, 126, 129, 131
 Стефан Урош III, српски краљ – 5, 18, 37, 45, 81, 112, 115, 121, 132, 155, 160, 163, 164
 Стефан Урош, српски млади краљ, краљ и цар – 19, 37, 143, 154, 155, 156, 158, 159, 191, 196, 197, 202, 212, 213, 215
 Стефан, човек из штипског подграђа – 100
 Стинег – 211, 217
 Стлбица, синор – 101
 Стока – 211, 217
 Стоке – 217
 стол српски – 8, 15
 столно место – 200
 Стоће – 9, 16, 28
 Стража, брдо – 136
 Страшник, брежуљак – 46, 62
 Стрезо клобучар, човек из штипског подграђа – 100
 Строислав, влах – 98
 Строја – 191, 202
 Струмица – 3, 10, 20, 21, 22, 23, 25, 28, 29, 101, 110, 111, 138, 140, 207, 212, 215, 217,
 Струмички метох – 86
 Струмичко поље – 100, 138
 Струмичко-радовишка котлина – 217
 Стубица – 139
 студенац – 9, 16, 46, 58, 211
 Студеница – 97, 129, 172
 Студеница Хвостанска – 124
 ступ – 46, 59, 62, 202
 Суботинац – 9, 16, 29, 211, 217
 Сува Река – 63
 Суве луке – 9, 16, 29, 211, 217
 Суви поток – 26
 суд – 46
 судија – 194
 Сула – 9, 16, 28
 Суха Гора, планина – 157, 161, 170, 177, 178
 Сухо борије – 9, 16, 29, 211, 217
 Сухогрло – 9, 16, 27, 35, 46, 52, 62, 100, 135
 Суходол – 46, 61, 192
 Сушица, село – 29
 Таина, удовица влаха – 97
 Теодор Метохит – 120
 Теодул, игуман хиландарски – 214, 215
 Терјан Костозубов, стариник – 211
 Тетово – 161, 175, 176, 177
 Тетовска Бистрица, река – 175
 Тетрагонитова земља – 10, 21
 Тетрагонитово, место у Струмици – 101, 115, 140
 Технит, човек из штипског подграђа – 99, 125
 Топличка епископија – 124
 Торно, стариник – 211
 Тоскана – 75
 Трабовиште – 203, 204, 205
 травнина – 173, 193, 194, 216

- травничар – 158, 173
 Трап српски – 101, 141
 трг – 3, 9, 16, 20, 23, 24, 35, 45, 60, 69, 73, 77, 100, 157, 162, 170, 171, 177, 193, 204
 Трг Светог Илије – 9, 16, 20
 Трг, село – 96
 Треботиште, место – 193
 Тречка – 134
 Трескавац – 170, 175
 Трескавичке повеље – 168
 Трикала – 26
 Трновци – 129
 Трохал – 211, 217
 Трохољево – 9, 16, 28, 211, 217
 Туде, човек из штипског подграђа – 99, 100
 Тудор Иванин, човек из Штипа – 192
 Тудориц из Пачкова, стариник – 211
 Тудоров дол – 193, 205
 Турија, река – 10, 16, 26, 211, 217
 Туртељ – 9, 16, 29, 211, 217
 Турци – 201
 Тутко Асан – 9, 16, 20, 22, 24, 26, 27
- Угљеша, деспот – 18
 удава – 158, 171
 Уложиште, село – 36
 уљаник – 96, 97, 99, 122, 129
 Уричић, влах – 99
 Утехов, човек из штипског подграђа – 99
 Ухо – 191, 205
- Филип Белењо, дубровачки кнез – 69, 76
 Филип, епископ рашки – 98, 107, 120
 Фрагупулов брод – 9, 16, 26, 28
 Фругополово селиште – 101, 140
- Хвалища, село – 157, 161, 170, 174, 177
- Хвостанска епископија – 124
 Хвостанска земља – 98, 132
 Хиландар – XIII, XX, XXII, 3, 4, 8, 9, 10, 12, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 33, 34, 35, 38, 48, 61, 79, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 96, 98, 100, 101, 102, 103, 104, 106, 108, 110, 112, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 138, 139, 140, 143, 144, 160, 163, 165, 166, 167, 168, 171, 182, 199, 207
 Хлапота, влах – 97
 Хохл из Липљана – 46, 57
 Хоча – 97, 127, 129, 133
 Храна, стариник – 211
 Хранило, влах – 97
 Хранислав, влах – 97, 99
 Храниша, влах – 97, 98
 Храшани, село – 156, 161, 167, 176, 177
 Хреља, протосеваст, кесар – 3, 9, 10, 15, 16, 19, 21, 25, 26, 27, 79, 85, 86, 99, 101, 102, 110, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 119, 139, 207, 208, 211, 213, 215
 Хрс, влах – 99
 Хрс, логотет – 10, 21, 23, 24, 25
 Хрсо, стариник – 211
 Хрусија, хиландарски пирг – 18, 24, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 45, 48, 56, 57, 58, 59, 60
 Хтетова, село – 156, 157, 160, 161, 164, 167, 169, 170, 176, 177
 Хтетовски манастир – 143, 144, 155, 157, 159, 163, 164, 165, 166, 168, 171, 172, 174, 177
 Хтетовштица, река – 157
- Царево село – 203, 205
 царина – 65, 66, 67, 73, 76, 77, 157, 171

царински добитак – 98, 122, 123, 130, 131
 Царски пут – 20, 26
 цегар – 126
 Церовац дол – 133
 Цетиње – 123
 Цетињски манастир – 123
 Црвена пољана, пасиште – 101
 Црвени брег, међник – 9, 16, 28, 157, 177, 211, 217
 Црква Архистратига Михаила у Штипу – 99, 126, 135
 Црква Св. Арханђела – 194
 Црква Св. Ахилија у Ариљу – 120, 121
 Црква Св. Богородице у Лојану – 100, 115, 137
 Црква Св. Ђорђа – 205
 Црква Св. Ђорђа у Србшори – 101, 112, 122, 140
 Црква Св. Ђорђа, са селом Полошким – 17
 Црква Св. Ђорђа, у селу Крпена – 157
 Црква Св. Илије, у Драмчи – 205
 Црква Св. Јелисеја, у селу Древето – 191
 Црква Св. Јована Златоустог, у селу Гајре – 156, 178
 Црква Св. Никите – 105
 Црква Св. Николе, у Бакову – 191
 Црква Св. Николе, у Врању – 171
 Цркве Св. Николе, у Жејевици – IX
 Црква Св. Николе, у Пијанецу, на Брегалници – 193, 205
 Црква Св. Николе, у Псачи – 18
 Црква Св. Николе, у селу Јадворци – 158, 177
 Црква Св. Николе, у Штипу – 192, 205
 Црква Св. Петке на Брегалници – 101, 121
 Црква Св. Петра Коришког – 18
 Црква Св. Прокопија, у Дреновом долу – 191, 205
 Црква Св. Спиридона, у Бакову – 203
 црквени закон – 10, 17
 Црковница – 193, 205
 Чабић – 131
 Чачак – IX, XII, XV, XVI, XVII
 Челопек – 157, 178
 чесник грком – 163
 Чрвена пољана, пасиште – 139
 Чрњево – 211, 217
 Шабан – 9, 16, 28, 211, 217
 Шар планина – 177
 Шепшорово, селиште – 16, 20, 27
 Шербан, влах – 97
 шешир – 126
 Шипковица – 192, 205
 Штенче, село – 157, 161, 167, 175, 176, 177, 178
 Штимља – 62
 Штип – 3, 9, 16, 19, 20, 22, 23, 27, 29, 99, 100, 101, 110, 112, 125, 135, 192, 205
 Штука, селиште – 9, 26, 217
 Штупељ – 96, 126, 127
 Шугово – 9, 16, 28
 шурак – 46, 58

УПУТСТВО ЗА САРАДНИКЕ ЧАСОПИСА

Рукописи на ћирилици се предају секретару редакције у истоветној папирној и/или електронској верзији. Комуникација са секретаром редакције и уредницима обавља се путем е-mail адресе stari.srpski.arhiv@gmail.com. На исту адресу шаљу се електронске верзије радова.

Основни текст и напомене: фонт Times New Roman, кодна страна SR (Serbian Cyrillic), величина 12 (за напомене 10), проред 1.5.

Издање документа на српскословенском језику: фонт Gram Studenica, кодна страна EN (English).

Издање документа на грчком језику: фонт Times New Roman (проширена верзија), кодна страна EL (Greek) или одговарајући други фонт који аутор треба да приложи уз електронску верзију рада.

Издање документа на латинском језику: фонт Times New Roman (проширена верзија), кодна страна EN (English) или SR (Serbian Latin).

У складу са *Актом о уређивању научних часописа* Министарства науке и технолошког развоја Републике Србије (бр. 110-00-17/2009-01, од 09. јула 2009), прилози који се објављују у часопису треба да садрже, осим основног текста и напомена:

– **Назив установе аутора** (афилијација), наведен у пуном облику уз име аутора, нпр. Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју. Афилијација се исписује непосредно испод имена аутора, функција и наставно или научно звање аутора се не наводе.

– **Адреса** или **е-адреса** аутора даје се у напомени при дну прве странице чланка. На крају презимена аутора стоји ознака за напомену у виду астериска. Ако је аутора више, даје се само адреса једног, обично првог аутора.

– **Назив и број пројекта**, у оквиру ког је чланак настао наводи се на дну почетне странице чланка. На крају наслова рада стоји ознака за напомену у виду двоструког астериска. Пример текста у напомени:^{**}
Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије: *Српско средњовековно друштво у писаним изворима* (ев. бр. 177025).

– **Сажетак** (апстракт), као кратак информативан приказ садржаја чланка, обима не већег од 100 речи, који стоји између заглавља (име аутора, наслов и др.) и кључних речи, након којих следи текст чланка.

– **Кључне речи** (до 10), односно термини или фразе који најбоље описују садржај чланка за потребе индексирања и претраживања.

– **Резиме**, обима не већег од 250 речи, на крају чланка.

ПРЕПОРУКЕ ЗА ПРИПРЕМУ ПРИЛОГА У РУБРИЦИ *ДИПЛОМАТИЧКА ГРАЂА*

Околности настанка исправе

Време и место одлуке о правном чину и/или записивању правног чина; аутор и дестинатар; основне напомене о околностима настанка исправе с тежиштем на чињеницама које помажу да се расветле појединости које су недовољно познате или спорне у науци, уз упућивање на одговарајућу литературу.

Опис исправе

Оригинал, копија, печат; врста и димензије материјала на којем је исправа писана; каснији записи на документу; очуваност; место чувања документа.

Ранија издања

Библиографија ранијих издања; препоручује се хронолошко навођење, са основним библиографским подацима, и, уколико постоје, нотирање особености ранијих издања и битних одступања од читања које пружа аутор.

Текст исправе

1. Редови изворника обележавају се, почевши од другог, са две усправне црте (могу се наћи у симболима фонта Times New Roman), између којих је одговарајући број: нпр. |2|.

Напомена: Редови издања (5, 10, 15, 20...) не обележавају се.

2. Киноварна слова су велика и означавају почетак новог пасуса.

3. Почетак новог пасуса понекад се означава крстом. У том случају такође се користи велико слово.

4. Предлаже се употреба великих слова у складу са данас важећим правописом.

5. Надредни знаци (акценти) се не бележе.

6. Титле се обавезно остављају код бројева.

7. Скраћенице написане са титлом разрешавају се у округлим заградама – ().

8. Скраћенице написане без титли разрешавају се у четвртастим заградама – [].

9. Натписана слова спуштају се у ред без икаквих посебних ознака.

10. Оштећене празнине обележавају се трима тачкама у стреластим заградама <...>, односно реконструишу, уколико за то има могућности, у стреластим заградама.

Напомена: Варијанта < > се не користи.

11. Очигледне писарске грешке означавају се ускличником (!). У одређеним случајевима препоручује се коментар у напомени.

12. Оригинална интерпункција замењује се савременом, при чему реченица треба да представља логичку целину.

13. Нема потребе да се при издавању докумената користи широко *e* (ѐ), које се понекад појављује уместо прејотованог *e* (к), пошто је према позицији употребљеног широког *e* јасно каква му је гласовна вредност. Предлажемо да се уместо њега употребљава обично *e* (е).

14. Приликом издавања повеља босанских владара и обласних господара неопходно је, тамо где се појављује, задржати ђерв (ђ).

15. Уколико је реч скраћена тако да је изостављен један (или оба) вокала који се понављају, у заграду се ставља један од њих, нпр. пр^џрокъ – пр(о)рокъ, рѣ^ѣнноѣ – реч(е)нноѣ.

16. Не треба наводити у напоменама на дну странице различита читања ранијих издавача која не мењају смисао текста (пре свега правописне разлике, испуштена, додата или удвојена слова, штампарске грешке и сл.). Препоручује се да се нотирају очигледне материјалне грешке, погрешна или другачија читања речи и реченичних делова или испуштања делова текста, којима се битно мења његов смисао.

Превод

Препоручује се да аутори доставе превод исправе на савремени српски језик.

Дипломатичке особености

Препоручује се да аутори ставе тежиште на оне дипломатичке аспекте документа који представљају јединствена или ретка решења у односу на оно што се може сматрати уобичајеном праксом датог времена и поднебља. У овој рубрици препоручује се употреба научног апарата.

Просопографски подаци

Није потребно коментарисати, па ни помињати, добро познате личности као што су владари, велики обласни господари и друге историјске личности највишег реда (нпр. Свети Сава, Стефан Душан, кнез Лазар, Вук Бранковић, Стефан Вукчић Косача...). Изузетак се може учинити уколико њихово помињање у документу на неки начин осветљава слабије познате или спорне појединости њихове делатности, при чему нагласак у објашњењу треба ставити управо на те појединости.

Важнији појмови и установе

Није потребно коментарисати појмове и установе који су већ објашњавани у претходним бројевима ССА. Изузетно, објашњења оваквих појмова могу се дати само ако је њихова употреба у конкретном документу на неки начин особена, и само ако у том смислу раније нису објашњавани.

Топографски подаци

Убицирање топонима који се помињу у исправи (по потреби приложити карту). Није потребно коментарисати, па ни помињати, добро познате топониме (нпр. Дубровник, Ново Брдо, Призрен, Света Гора, Хиландар). Изузетак се може учинити уколико њихово помињање у документу на неки начин осветљава слабије познате или спорне појединости њихове историјске улоге, при чему нагласак у објашњењу треба ставити управо на те појединости. Код коментарисања микротопонима, нарочито међника поседа дарованих појединим повељама, препоручује се давање прозног описа поседа који ће укључити у повељи наведене микротопониме, уз упућивање на евентуално приложену карту.

Напомена: У рубрикама *Просопографски подаци*, *Важнији појмови и установе* и *Топографски подаци* не препоручују се напомене. Библиографске упутнице треба давати у за то предвиђеним одељцима *Извори* и *Литература*. Уз појмове, установе, личности и топониме који се објашњавају потребно је навести ред/редове из изворника у којима се јављају. Није потребно коментарисати појмове, установе, личности и топониме који су већ објашњавани у претходним бројевима ССА. Они се наводе на почетку одговарајућих рубрика у форми: „У претходним свескама *Старог српског архива* већ су објашњавани појмови/устано-ве/личности/топоними:“ нпр. **Милост** или **Бранко** или **Добрушга**. За појмове, установе, личности и топониме који су објашњени

у првих 10 бројева часописа довољно је упутити на *Преглед*, ССА 10 (2011) XXXV–LXVIII, где су дати подаци о годишту и пагинацији.

Обавезан снимак документа

Потребно је обезбедити снимак документа или податке о месту чувања и могућностима коришћења снимка или податке о месту чувања изворника и могућностима за његово фотографисање.

ЛЕКТОРСКЕ ПРЕПОРУКЕ

- наводнике приказивати као: „“
- полунавод (апостроф): ’
- црта: – (тастер Ctrl и минус [-] на нумеричком делу тастатуре), без размака приликом навођења страна (нпр. 123–127) и година (нпр. 1331–1355);
- цртица: - користи се само у сложеницама (нпр. српско-византијски); не треба је користити у случајевима у којима је препоручена употреба црте без размака (погрешно: 123-127, 1331-1355);
- фусноте су по хијерархији увек на последњем месту: “.¹⁵ или .¹⁵“ (погрешно: .¹⁵“ или ¹⁵“);
- запета се увек куца у нормалу, сем у случајевима када је саставни део цитираног текста у курзиву;
- почетно слово имена одвајати од презимена аутора: нпр. Р. Михаљчић или В. А. Мошин;
- код писања датума треба писати назив месеца, а не његов редни број: нпр. 16. април 1346, (не препоручује се: 16. 04. 1346. или 16. IV 1346);
- векови се пишу римским цифрама: нпр. XIV век, (не препоручује се: 14. век);
- бројеви већи од троцифрених пишу се са тачком између хиљаде и стотине: нпр. 4.000 (не препоручује се: 4000 или 4 000);
- скраћенице за метар, километар, центиметар, милиметар пишу се ћирилицом: м, км, цм, мм, (не препоручује се: m, km, cm, mm);
- димензије које се односе на документе треба доносити у милиметрима (мм).

ЦИТИРАЊЕ

Монографије: Аутор (почетно слово и презиме), наслов рада (курзивом), место и година издања, цитиране странице.

Нпр: С. Ђирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964, 25.

Прилози у научној периодици: Аутор (почетно слово и презиме), наслов рада (курзивом), назив часописа (скраћено уколико се налази у *Попису скраћеница*), број годишта (и свеске, уколико постоји таква нумерација), година (у округлим заградама), цитиране странице.

Нпр: Ј. Радонић, *Споразум у Тати 1426 и српско-угарски односи од XIII–XVI века*, Глас СКА 187 (1941) 158–161.

Прилози у зборницима радова и колективним публикацијама: Аутор (почетно слово и презиме), наслов рада (курзивом), наслов публикације, место и година издања, цитиране странице.

Нпр: Г. Бабић, *Владислав на ктиторском портрету у наосу Милешеве*, Милешева у историји српског народа, Београд 1987, 13–14.

СПИСАК СКРАЋЕНИЦА

<i>AfSlPh</i>	Archiv für slavische Philologie
<i>Acta Albaniae</i>	L. Thallòczy – C. Jireček – E. Sufflay, <i>Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia</i> , vol. I–II, Vindobonae 1913–1918.
М. Благојевић, <i>Државна управа</i>	М. Благојевић, <i>Државна управа у српским средњовековним земљама</i> , Београд 1997, 2001 ² .
<i>ВИИИЈ</i>	<i>Византијски извори за историју народа Југославије</i> I–IV, VI, Београд 1955–1986.
Глас СКА/САН/САНУ	Глас Српске краљевске академије / Српске академије наука / Српске академије наука и уметности
Гласник ДСС/СУД	Гласник Друштва српске словесности / Српског ученог друштва
Годишњак ДИ БиХ	Годишњак Друштва историчара Босне и Херцеговине
Годишњица НЧ	Годишњица Николе Чупића
Гласник ИД НС	Гласник Историчарског друштва Новог Сада
Годишњак СФФ	Годишњак скопског Филозофског факултета
ГПБ	Грађа о прошлости Босне
Ђ. Даничић, <i>Рјечник</i>	Ђ. Даничић, <i>Рјечник из књижевних старина српских</i> I–III, Београд 1863–1864.
ЕЈ	<i>Енциклопедија Југославије</i> I–VIII, Zagreb 1955–1971.
<i>ЕСИ</i>	<i>Енциклопедија српске историографије</i> (ур. С. Ћирковић – Р. Михаљчић), Београд 1997.
Зборник ФФ у Београду	Зборник Филозофског факултета у Београду
ЗРВИ	Зборник радова Византолошког института

- ИСН* *Историја српског народа* I–II, Београд 1981, 1982.
- ИГ* *Историјски гласник*
- ИЦГ* *Историја Црне Горе* II/1–2, Титоград 1967, 1970.
- ИЧ* *Историјски часопис*
- К. Јиречек, Споменици српски* *К. Јиречек, Споменици српски*, Споменик СКА 11 (1892), репринт: Београд 2007.
- П. Карано-Твртковић, Српски споменици* *П. Карано-Твртковић, Србски споменици или старе рисовуљ, дипломе, повелъ, и сношения босански, сербски, херцеговачки, далматински и дубровачки краљва, царева, банова, деспота, кнезова, войвода и властелина*, Београд 1840.
- В. Korablev, Actes de Chilandar II* *В. Korablev, Actes de Chilandar. Deuxième partie, actes slaves*, Византијски Временник, приложение кь XIX тому, С. Петербургъ 1915.
- С. Ljubić, Listine* *С. Ljubić, Listine o одношajih izmedju južnoga Slavenstva i Mletačke republike* I–X, Zagreb 1868–1891.
- ЛССВ* *Лексикон српског средњег века* (ур. С. Ћирковић – Р. Михаљчић), Београд 1999.
- Ф. Miklosich, Monumenta Serbica* *Ф. Miklosich, Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*, Viennae 1858, репринт: Грац 1964, Београд 2006.
- Monumenta Ragusina* *Monumenta Ragusina. Libri reformationum* I–V, Zagreb 1879–1897.
- С. Новаковић, Законски споменици* *С. Новаковић, Законски споменици српских држава средњег века*, Београд 1912, репринт: Београд 2005.
- Преглед, ССА 10 (2011) XXXV–LXVIII* *Д. Јечменица, Преглед објављених исправа, објашњаваних установа и појмова, просопографских и топографских података у првих десет књига Старог српског архива*, ССА 10 (2011) XXXV–LXVIII.

Прилози КЈИФ М. Пуцић, <i>Споменици српски</i>	Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор М. Пуцић, <i>Споменици српски I–II</i> , Београд 1858, 1862, репринт: Београд 2007.
Rad JAZU	Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti
СБР	<i>Српски биографски речник I–V</i> , Нови Сад 2004–2011.
Д. Синдик, <i>Српска средњовековна акта</i>	Д. Синдик, <i>Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару</i> , Хиландарски зборник 10 (1998)
Д. Синдик, <i>Српски средњовековни печати</i>	Д. Синдик, <i>Српски средњовековни печати у манастиру Хиландару</i> , Осам векова Хиландара – историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура, Београд 2000, 229–239.
Л. Славева – В. Мошин, <i>Српски грамоти</i>	Л. Славева – В. Мошин, <i>Српски грамоти од Душаново време</i> , Прилеп 1988.
Т. Смићиклас и др., <i>Дипломатички зборник</i>	Т. Смићиклас и др., <i>Дипломатички зборник кралјевине Хрватске, Далмације и Славоније, I–XVII</i> , Zagreb 1904–1981.
А. Соловјев – В. Мошин, <i>Грчке повеље</i>	А. Соловјев – В. Мошин, <i>Грчке повеље српских владара</i> , Београд 1936.
А. Соловјев, <i>Одабрани споменици</i>	А. Соловјев, <i>Одабрани споменици српског права</i> , Београд 1926.
Љ. Стојановић, <i>Записи и натписи</i>	Љ. Стојановић, <i>Стари српски записи и натписи I–VI</i> , Београд 1902–1926.
Љ. Стојановић, <i>Родослови и летописи</i>	Љ. Стојановић, <i>Стари српски родослови и летописи</i> , Београд – Сремски Карловци 1927.
Љ. Стојановић, <i>Повеље и писма</i>	Љ. Стојановић, <i>Старе српске повеље и писма I–1</i> , Београд – Сремски Карловци 1929; <i>I–2</i> Београд – Сремски Карловци 1934, репринт: Београд 2006.
Љ. Стојановић, <i>Стари српски хрисовуљи</i>	Љ. Стојановић, <i>Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, летописи, типичи, поменици, записи и др.</i> , Споменик СКА III (1890).

СТАРИ СРПСКИ АРХИВ
КЊИГА 13 (2014)

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
Филозофски факултет у Бањој Луци
Филозофски факултет у Источном Сарајеву
Међуопштински историјски архив у Чачку

АДРЕСА РЕДАКЦИЈЕ
Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Катедра за историју српског народа у средњем веку
Чика Љубина 18–20
11000 Београд

ЕЛ. ПОШТА
stari.srpski.arhiv@gmail.com

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК
Дејан Јечменица

РЕГИСТАР
Дејан Јечменица

ПРЕВОД РЕЗИМЕА НА ЕНГЛЕСКИ ЈЕЗИК
Тијана Ковчић

ISSN
1451–3072

ШТАМПА
ЈП Службени гласник
Лазаревачки друм 13–15, Београд

Издаје једном годишње
Тираж 300

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

93 / 94

СТАРИ српски архив = Old serbian
archives / одговорни уредник =
editor-in-chef Андрија Веселиновић :
– 2002, књ. 1– .
– [Београд] : [б. и.], 2002–
(Београд : ЈП Службени гласник) . – 24 цм

ISSN 1451–3072 = Стари српски архив
COBISS:SR-ID 112563724